

A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter

A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter

Klebelsberg Kuno kora és munkássága

Szerkesztette
MIKLÓS PÉTER

BELVEDERE
Szeged, 2008

A kötet megjelenését támogatták

Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány
Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány
Móra Ferenc Múzeum. Csongrád Megyei Önkormányzat Múzeuma
Szegedi Tudományegyetem Polgáraiért Alapítvány

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000651225

Lektorálta
PUKÁNSZKY BÉLA

Borítóterv
MAJZIK ANDREA

X 737 60

ISBN 978 963 9573 44 4

© Szerzők, 2008
© Belvedere Meridionale, 2008

TARTALOM

KISS-RIGÓ LÁSZLÓ: Ajánlás	7
ZAKAR PÉTER: Lectori salutem!	8
MIKLÓS PÉTER: Előszó	9
T. KISS TAMÁS: Klebelsberg, az „aktív, pozitív és produktív” ember.....	11
–SIPOS JÓZSEF: Klebelsberg Kuno belügyminisztersége és az 1922-es nemzetgyűlési választások	35
KUDLACSEK ZSIGMOND: Klebelsberg Kuno művelődéspolitikájának alapjai Husztai József kutatásainak tükrében	55
GYULAY ENDRE: Egy korát ismerő ember	65
KISS RÓBERT KÁROLY: Népművelés és népiskolák Klebelsberg Kuno életművében	73
KONCZ SÁNDOR: Népiskolák Klebelsberg Kuno korában Hódmezővásárhely külterületén	85
UJVÁRY GÁBOR: „A kultúrpolitikai fegyverletétel önkéntes lenne.” Klebelsberg Kuno kulturális külpolitikája	107
MINKER EMIL: A szegedi egyetem kolozsvári hagyományai és 1921 – 1928 közötti története	125
JANCSÁK CSABA: Történelmi reform a tanárképzésben – az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Szegedre kerülése, szervezeti kereteinek és képzési rendjének kialakítása és a szegedi egyetemmel való kooperáció egyes kérdései (1928 – 1937)	141
MIKLÓS PÉTER: Klebelsberg és a szegedi egyetem hittudományi karának terve	165
T. KISS TAMÁS: Jegyzetek Klebelsberg Kuno kultuszminiszter egyházpolitikájáról	175
HENCZ PÉTER: Gróf Klebelsberg Kuno betegsége, halála és temetése	185
HAÁG ZALÁN ISTVÁN: A klebelsbergi életmű hivatalos értékelésének első megnyilvánulásai (1932. október)	193
BOGOLY JÓZSEF ÁGOSTON: Értékkörző látásmód a kultúrában és a tudományban. Klebelsberg Kuno művének kultúratudományi távlatai ..	201
KÉPMELLÉKLET (Válogatta Miklós Péter és Tóth István)	229

A KÖTET SZERZŐI:

BOGOLY JÓZSEF ÁGOSTON	irodalomtörténész, kandidátus (Makó)
GYULAY ENDRE	nyugalmazott szeged-csanádi püspök (Szeged)
HAÁG ZALÁN ISTVÁN	újságíró, önkormányzati képviselő (Szeged)
HENCZ PÉTER	nyugalmazott főorvos (Szeged)
JANCSÁK CSABA	főiskolai tanársegéd (SZTE JGYPK)
KISS RÓBERT KÁROLY	levéltáros (SZTE Levéltára)
KONCZ SÁNDOR	tanár (Hódmezővásárhely)
KUDLACSEK ZSIGMOND	tanár (Mezőtúr)
MIKLÓS PÉTER	történész-muzeológus (Móra Ferenc Múzeum)
MINKER EMIL	professor emeritus (SZTE GYTK)
SIPOS JÓZSEF	egyetemi docens (SZTE BTK)
T. KISS TAMÁS	főiskolai tanár (SZTE JGYPK)
UJVÁRY GÁBOR	főiskolai tanár (Kodolányi János Főiskola)

AJÁNLÁS

Az ókor történetírói úgy tartották, hogy a történelem nem más, mint nagy emberek – uralkodók, hadvezérek, politikai és vallási vezetők – élettörténeteinek sora. Ennek szellemében a történetírók az államférfiak életrajzát, kapcsolatrendszerét és korát mutatták be munkáikban. A történettudomány művelői napjainkban már alapos módszertani és szakmai háttérrel közelítenek témájukhoz, mégis egyik fontos része a történeti kutatásnak a kiemelkedő személyek, nagy eredményeket elérő és maradandót alkotó politikusok életrajzának feltárása, alkotásainak számba vétele, s a korukat meghatározó jellegzetességek bemutatása. Az ilyen jellegű történeti munkák közé tartozik ez a tanulmánykötet, amelyet most kezében tart az Olvasó.

Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter életéről és munkásságáról a halála óta elmúlt több mint háromnegyed században több könyv, számos szaktanulmány, ismeretterjesztő írás, publicisztika látott napvilágot. Az ebben a kötetben szereplő tizennégy tanulmány szervesen csatlakozik a korábbi szakirodalomhoz, árnyalva annak megállapításait új szempontokat és újabb történeti forrásokat vonva be a kutatásba.

Klebelsberg Kuno egyik legmeghatározóbb és a mai napig szemmel látható, kézzel fogható alkotása a Szegeden létrehozott egyetemi központ és katolikus egyházmegyei székhely. A Temesvárról kiutasított Glattfelder Gyula csanádi püspök és a Kolozsvárról elűzött Ferenc József Tudományegyetem professzorai ebben a városban leltek új otthonra, s a tevékenységüknek teret adó épületek – székesegyház, püspöki palota, papnevelő intézet, klinikai tömb, a Dóm téri egyetemi épületegyüttes – kialakításában elévülhetetlen érdemeket szerzett az egykori kultuszminiszter.

Ajánlom ezt a kötetet minden a két világháború közötti magyar művelődés- és politikatörténet iránt érdeklődő figyelmébe, valamint azoknak, akik Klebelsberg Kuno életművéről és Szeged 1920-as évekbeli oktatási, kulturális és egyházi életéről szeretnének pontosabb képet kapni.

Szeged, 2008 Pünkösdjén

Kiss-Rigó László
szeged-csanádi püspök

LECTORI SALUTEM!

Klebsberg Kuno személyisége és életműve a mai generációk számára már vitathatatlanul a példaképek közé emelkedett. Noha kortársai között is számos ellenfele, sőt ellensége volt – gondoljunk csak Szabó Dezsőre –, azt senki sem merte vitatni, hogy ő korának egyik meghatározó jelentőségű alakja, aki visszavonhatatlanul rányomta bélyegét a magyar oktatás és kultúrpolitika alakulására. Az 1910-es évek közgazgatási – ekkoriban ugyanis államtitkárként tevékenykedett a kormányban – tapasztalatait hasznosítva a trianoni sokkból éppen csak éledező országban építkezett az oktatás, a kulturális élet és a sport terén. Kultuszminisztersége idején iskolákat építtünk (a legtöbbet éppen az Alföldön), ma inkább bezárjuk őket. Akkoriban az úton – szabadon idézve egyik hasonlatát – az ő versenyautója robogott a leggyorsabban.

Évtizedeken keresztül méltatlanul mellőzték személyiségét, majd Glatz Ferenc és történész kollégák egész sora próbálta meg tudományos alapossággal, a korszak európai tendenciáinak figyelembevételével elemezni azokat a dilemmákat, amelyekkel Klebsbergnek is szembe kellett néznie. Ez annál is fontosabb volt, mivel Klebsberg politikai tevékenysége teljesen érthetetlennek tűnik, ha nem vesszük figyelembe annak európai gyökereit és nem vagyunk tisztába azzal, hogy számára a "versenypálya" elsősorban „európai versenypálya” volt. Politikai érdekérvényesítő képességét egyetlen kultuszminiszter sem tudta megközelíteni Magyarországon. Hiába hivatkozunk a hadügyi költségvetés megszorításaira, mára már jól ismerjük a politikát és a politikusokat, s tudjuk, a forrásokra akkoriban is volt jelentkező bőven. Minisztersége alatt a költségvetési kiadások olyan jelentős hányadát fordították kulturális célokra, hogy manapság annak a felével is rendkívül elégedettek lehetnénk.

Számomra külön öröm, hogy Csongrád megyében, Szegeden ajánlhatom figyelmükbe ezt a kötetet. Hiszen talán egyetlen város, egyetlen régió sem állt Klebsberg szívéhez olyan közel, mint éppen ez. Egyetemi épületek, a Dóm tér és a Fogadalmi templom, népiskolák ezrei hirdetik, hogy erről a politikusról „a kövek beszélnek”. A kövek és azok a tudósok, alkotó műhelyek, akiket támogatott (Bay Zoltán, Szent-Györgyi Albert stb.) és akiknek köszönhetően a Szegedi Tudományegyetem ma az lehet, ami.

Fogadják szeretettel ezt a kötetet, amelyben különböző foglalkozású szerzők, különböző megközelítésekben villantják fel Klebsberg gazdag életművének egy-egy vonatkozását! Hálás szívvel gondolhatunk arra, hogy még mindig vannak Magyarországon olyanok, akik Klebsberg szellemében vallják: Magyarországon csak a tudás segítségével lehetünk úrrá a mindent elborító válságon.

*Zakar Péter
főiskolai tanár
a Csongrád Megyei Közgyűlés alelnöke*

ELŐSZÓ

Klebsberg Kuno tevékenysége a modern korrall foglalkozó történészek mellett többnyire a kulturális és oktatási szakterületeken tevékenykedők számára ismert. Ezt a kört szélesítve könyvünkkel meg szeretnénk szólítani valamennyi a kulturális értékek megőrzése és ápolása iránt fogékony polgárt abban bízva, hogy kötetünk segítségével jobban megismerik majd a két világháború közötti magyar művelődéspolitikai alapjait megteremtő miniszter munkásságát.

Tanulmánygyűjteményünket tehát a tudomány és a hagyományok iránt érdeklődő közönségnek szánjuk, valamint az – elsősorban a szegedi – oktatásban résztvevőknek: középiskolás diákoknak és a Szegedi Tudományegyetem hallgatóinak. Így reményeink szerint a napjainkban nevelkedő, tanuló, diplomát szerző új nemzedék is megismerkedhet a klebsbergi életművel.

Hangot kell adnunk azonban hiányérzetünknek, amely abból adódik, hogy bár a közoktatásban résztvevő diákok, a magasabb szintű stúdiumokat folytató hallgatók és a szélesebb közvélemény is ismeri Klebsberg Kuno művelődéspolitikájának bizonyos elemeit és rétegeit, a forrásokra és pozitív adatokra alapozott komplex kép hiányzik.

Éppen ezért ezzel a kötetrel a reális és alapkutatások mentén született megállapításokra épülő Klebsberg-kép kialakuláshoz szeretnénk hozzájárulni. Tesszük mindezt abban a reményben, hogy a könyvben szereplő tanulmányok nemcsak a szűkebb szakmai körök, de a nagyközönség számára is érdekesek, s eredményeiből kiindulva sokan alkotják meg saját véleményüket a kultuszminiszter életéről, munkásságáról, koráról.

Fontosnak tartjuk Klebsberg életművének, elméleti és gyakorlati alkotásainak és eredményeinek további feltárását, elemzését, s szélesebb körben való megismertetését, rámutatva az életrajz esetleges földolgozatlan fehér foltjaira és teret adva új szempontrendszerek és forráscsoportok bevonására a Klebsberg-kutatásba. Könyvünk célja, hogy a két világháború közötti társadalomtörténettel, politikai tendenciákkal és kulturális élettel foglalkozó szakemberek megoszthassák új kutatási eredményeiket egymással és a nagyközönséggel.

Kötetünk első írásában T. Kiss Tamás ismerteti Klebsberg Kuno életrajzát és vázlatosan bemutatja életművét. Sipos József a művelődéspolitikus gróf politikai pályájának egy kevésbé ismert szakaszát tárja elénk tanulmányában, amelynek témája Klebsberg rövid belügyminisztersége. Kudlacsek Zsigmond Huszti József professzor kutatásai alapján mutatja ki Klebsberg Kuno munkásságának jellegzetességeit. A tanulmánygyűjtemény következő három dolgozata – Gyulay Endre, Kiss Róbert Károly és Koncz Sándor munkája – a klebsbergi oktatáspolitikai szimbólumának számító népiskolai rendszerről ad képet.

Ujváry Gábor Klebelsberg Kuno kulturális külpolitikájáról fogalmazza meg gondolatait. Minker Emil, Jancsák Csaba, valamint jelen sorok írója a szegedi egyetem 1920-1930-as évekbeli történetéhez közöl adalékokat. T. Kiss Tamás szaktanulmányában a kultuszminiszter egyházpolitikai törekvéseit elemzi. Hencz Péter és Haág Zalán István írásaiból Klebelsberg betegsége, halála és temetése, illetve életműve első hivatalos értékelésének főbb mozzanatait ismerhetjük meg. Bogoly József Ágoston a kötetet záró esszéjével a kultúratudomány módszertanával végzett kutatásaiba enged bepillantást.

A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter – ahogyan Ravasz László református püspök nevezte Klebelsberg Kunot – korát és munkásságát bemutató tanulmánygyűjteményünkben különböző forráscsoportok alapján, eltérő kutatói módszertannal és szemlélettel készített dolgozatokat adunk közre abban a reményben, hogy a könyvben szereplő írások és újonnan föltárt adatok tovább pontosítják a huszadik századi magyar történelem egyik legjelentősebb kultúrpolitikusáról alkotott képünket.

Miklós Péter

T. Kiss Tamás

KLEBELSBERG, AZ „AKTÍV, POZITÍV ÉS PRODUKTÍV”¹ EMBER

„Eszmények nélkül nem lehet élni.”

Max Weber írta le meggyőző hitelességgel azt a karaktert, akiről mindenki tudja, vagy inkább a zsigereiben érzi, hogy személyiségének milyensége meghatározó és társadalomalakító tényező. Arra viszont – vélekedik Ormos Mária – kevésbé vannak kidolgozott válaszaink, hogy vajon mitől függ a „megfelelő” személy megjelenése és arra talán még kevésbé, hogy vajon milyen szellemi-lelki összetevők határozzák meg a „megfelelő” vagy a kimagasló vezetőt?

A történészek számára ismert időszak /irányzat/, amikor a történelem a nagy személyiségek tevékenységeinek leírásból állt. Királyok, császárok, nagy hadvezérek és államfők cselekedeteit tartalmazó le- és át/írások, szelektív visszaemlékezések voltak hivatottak arra, hogy rögzítsék a birodalom, nép vagy egy nemzet múltját. Akadt olyan ideológiai-politikai periódus is, amely azt a felfogást képviselte, hogy az „egyes történelmi feladatok a történelem osztályharcos logikájában születtek, és a helyzetek mindig megteremtették azokat a személyiségeket, akik azok

¹ Klebelsberg szerint az új magyar lelket formálni hivatott neonacionalista ideológia középpontjában a régi passzív, negatív és destruktív magyar típusok helyett az aktív, pozitív és produktív ember foglal helyet. Klebelsberg Kuno (1928): *Reálpolitika és neonacionalizmus*. Pesti Napló, január. 8. Az irodalom szokásszerűen megkülönbözteti /gyakran szembeállítják egymással/ a kulturális és a politikai nacionalizmust. A kulturális nacionalizmus által elképzelt nemzet határai szellemiek, s az e határokon belül megkonstruált nemzeti valóság értékei, viszonyai a személyesen átélhető, érzelmi erővel rendelkező narratívákból szövődő nyilvános diskurzusokban jelennek meg. A diskurzusok szabályai, a részvétel normái, a megszólalók szerepei hallgatóságos megállapodás szerint alakulnak. A politikai nacionalizmus által elképzelt nemzet határai földrajzi koordináták szerint leírhatóak és megadhatóak, és az e határon belül megkonstruált nemzeti valóság témái, értékei, viszonyai jogi és politikai narratívák révén jelennek meg és szuverén nemzeti államra vonatkoznak. Lásd: Anderson, B. (1983): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

megoldására vállalkoztak és erre alkalmasak” is. A nagy személyiség persze annyiban lehetett csak alkotó, hogy felismerte a történelem által kihordott embrió születéskényszerét, és mintegy betöltötte a bába szerepét.²

Mindkét felfogás számos problémát rejt magában. Következzen közülük néhány. Az egyik például az, hogy a társadalmaknak akkor is volt történelmük, amikor egyetlen kiemelkedő személyiség sem tevékenykedett. A másik, hogy nehéz olyan nagy történelmi személyt találni, akinek a neve kétségtelenül megemléítésre kerül valamennyi történelem tankönyvben az idők végeztéig, még hozzá mindenki és minden földi kultúra számára pozitív tartalommal. A véletlen szerepe sem elhanyagolható. A történelem valójában jó, ám közepes képességekkel rendelkező embert is kimagasló személyiséggé formálhat, ha az illető jókor, jó helyen van, és ésszerűen tevékenykedik. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy ezek a szereplők is környezet és helyzetfüggők, vagyis sem az időtől, sem az adott társadalomból nem lehet őket kiemelni, illetve azoktól függetlenül értelmezni. Nem jelennek meg automatikusan a történelem parancsszavára. A marxizmusnak annyiban igaza van, hogy a történelmen kívül nem lehet „színpadra” lépni, annyiban viszont nincs, hogy a személyiségek kibontakozásában nem egyedül a történelmi logika érvényesül.

A felmerülő kérdésekre adható válaszok csupán szerény mértékű eligazodást nyújthatnak a személyiség történelmi szerepét illetően. Annyi azonban bizonyos, hogy a közéleti emberek mindig, minden körülmények között lényeges összetevői a történések alakulásának, attól függetlenül, hogy békés időszakban vagy válságosokról van szó. Az előző esetében a hozzáértés, a türelem, az ügyesség, az utóbbiban a tudás, a felkészültség, a döntésképeség, a bátorság és a meggyőző erő kerül előtérbe. *A békés időkben például hosszú ideig elboldogulhatnak olyan személyek is, akik nem igazán hozzáértők, akik az ügyességet manipulációval pótolják, és akik valójában nem tisztességesek, de képesek megőrizni annak látszatát. A történelmileg kritikus és válságos időszakokban azonban ezek a tulajdonságok, képességek és készségek többnyire nem elégségesek. Ilyenkor áttekintéssel bíró, nagy tudással és kimagasló képességekkel rendelkező merész újítóra, egyéniségre, meggyőző erejű személyiségre van szükség.*³

A történelmi távlat és a tények sokasága azt támasztja alá, hogy az utóbbihoz sorolható a két világháború közötti Magyarországon tevékenykedő, közéleti szerepeket betöltő *Klebensberg Kuno* is!⁴

² Ormos Mária (1995): A személyiség a történelemben. In: „*Ember és társadalom*” a tanítóképzésben című konferencia szerkesztett anyaga. Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Társadalomelméleti Tanszéke, 1995. Szerk.: Durgonicsné dr. Molnár Erzsébet és dr. Czirják József. 19, 21.

³ Lásd *uo.* 28.

⁴ Huszti József (1942): *Gróf Klebensberg Kuno életműve*. Budapest, MTA.; T. Kiss Tamás (1999): *Klebensberg Kuno*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

A TRIANONI „PROKRUSZTÉSZ-ÁGY”

Az a politikai rendszer és társadalom, amely Magyarországot a veszített háború, a forradalmak és a békediktátum okozta akut válság után, az 1920-as években a konzervativizmus jegyében konszolidálta és stabilizálta, távol volt attól, hogy a korszerű nyugati polgári demokrácia példájának tekintsük.

A trianoni magyar államiság rendkívül szűk politikai és gazdasági mozgásterrel rendelkezett. A külső hatalmi viszonyok kényszerén túl – és nem tagadva, ennek következtében – az ország belső egyensúlyviszonyai sem tettek lehetővé jelentős, megvalósítható politikai, gazdasági és társadalmi reformokat. A szinte természetesnek vehető revíziós törekvések, a 93 ezer négyzetkilométernyi területre csökkent ország stabilizálásában lényeges szerepet betöltő háború előtti rend restaurálása és a Nyugathoz való kapcsolódás, egymásnak „ellentmondó” igénye egy viszonylag szűknek nevezhető kulturális mozgástérben valósulhatott csak meg, amely új típusú – korabeli szóhasználattal – kultúrpolitikát kívánt meg.

Az extenzív-intenzív nemzetközi kultúrdiplomáciához és hazai kultúrpolitikához szükséges hatalmas méretű koncepciózus szervezőmunkát – a magyar államiság megszűnését követően, majd a török kiűzése /1699 [Karlócai béke]/ és a kiegyezés /1867/ közti magyar társadalomban tevékenykedő haladó szellemű arisztokraták példájára – egy osztrák ősókkal rendelkező gróf kezdeményezte és végezte el. A kiegyezést követő liberális időszakban szocializálódott és nyugateurópai egyetemeken tanult Klebelsberg Kuno érzékenyen és azonnal reagált a korszellem tendenciáira, és nemcsak a számára elfogadott és képviselt konzervatív reneszánsz formájában. A hazai liberalizmus sokoldalú polgári meghaladását nem csupán politikai és gazdasági síkon rögzítette, hanem tudományosan és a tömegekre hatóan a mindennapok szintjén is. Ám a magyar újkonzervativizmus reformjai nagyrészt megkésték, mert kialakulásuktól kezdve elvállalták az ókonzervatív állások védelmét is. „A kulturális reformok az őrizve korszerűsítés keskeny medrébe szorultak, és igazi bázisuk csupán az államhatalom és az elszegényedett középosztály volt. Klebelsberg maradéktalanul bízott abban, hogy a trianoni határok csak időlegesek, és az eljövendő új világban – ahogyan a kiegyezés utáni reformerek is hitték – a nemzetek elsősorban kultúrversenyt vívnak egymással. A gróf rövidtávon tévedett. Az első világháborút lezáró igazságtalan békeszerződések, a hatalmas méretű fejlődés következtében a társadalmi változások roppant mértékben felgyorsultak, sokdimenziós ellentmondásokat produkáltak, jelentős feszültségeket idéztek elő, amelyek nem kedveztek a szisztematikusan építkező kultúrpolitikának. Klebelsbergnek hosszabb távon igaza lett. *Igazolódott, hogy a szerény eszközökkel bíró, de fejlesztésre váró országban a tudomány, az oktatás, a művelődés és a művészetek ügyét kell az egyik olyan fő beruhá-*

zási prioritásnak tekinteni, amely azután a felemelkedést más területeken is segít mozgásba hozni, a társadalomban innovációs erővel bír. Bizonyossá vált, hogy a nyersanyagokban szegény Magyarország egyellen és nemzetközileg is számottevő „gazdasági tőkéje” elsősorban a szellemi teljesítményt előállító tudás.

Klebelsberg Kuno – 1920-as évek, jobbára csupán néhány év, az 1924-1925 és az 1930-1931 közötti időszakról van szó – kulturális építőmunkája képes volt arra, hogy a megváltozott körülmények között, új és szilárd alapokat teremtsen a rendszerváltoztatásokban jeleskedő, 20. századi Magyarország életeseélyeinek a megőrzéséhez is, mint azt ő, vagy sokan mások gondolták.

Klebelsberg Kuno közvetlen céljait – a soknemzetiségű történelmi Magyarország visszaállítását és a régi keresztény középosztályt modern polgársággá fejleszteni kívánó törekvéseit – a második világháború után bekövetkezett ideológiai-politikai változások miatt sem igazolhatta az idő. A tudáshoz, a műveltséghez, a szellemi munka és teljesítmény mindent mozgató voltához szükséges kulturális intézményrendszer – a tudományos, az oktatási, az iskolán kívüli népművelési (felnőttoktatási) és a művészeti intézmények – hagyományokat tiszteletben tartó, szakszerű és innovatív kiépítését, szakszerű rendszerré fejlesztő tevékenységének szükségességét viszont igen.

Bethlen István kormányának kultúrpolitikája európai színvonalú volt. Megmutatta, hogy az adott, korántsem kedvező feltételek között és számos negatív velejárója ellenére is lehetett Magyarország szerves és alkotó részvételét biztosítani a kontinens /nyugati/ civilizációs fejlődésében. Klebelsberg Kuno munkálkodása és élete azt igazolja, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium /VKM/ bársonyszékét nem karriernek tekintette, hanem olyan szolgálati helynek, amely joggal és kötelezettségekkel jár. Széles látókörű európeér, rendszeréhez hű szakmapolitikus volt, aki megfelelő tudással és képességekkel rendelkezett ahhoz, hogy a társadalom és a gazdaság, európai léptékű fejlesztéséhez szükséges kulturális élet építéséhez nélkülözhetetlen feltételeket kiharcolva megteremtse.

Klebelsberg korabeli szakmapolitikusi beszédei, publikációi és tettei között több volt az összhang, mint a különbség. A szavai és cselekedetei csupán csekély mértékben tértek el egymástól. A második világháborút követő, „a múltat végképp eltörölni” igyekvő néhány évtized után lassan megvalósulnak a „legnagyobb álmú miniszter” kulturális intézményeket fejlesztő elképzelései is. Az Európai Unióhoz /2004. május 1./ csatlakozott ország mindenkori kultuszminiszterei számára sem csökkent, sőt felerősödött a gróf szakmaerkölcsi és etikai meggyőződése. A kultuszminiszter döntéseit és tevékenységeit nem csupán miniszterelnöke és a nemzetgyűlés kéri rajta számon, hanem a nemzet és a trianoni határokon kívül rekedt több milliónyi magyar is.⁵

⁵ T. Kiss, 1999. i. m. 9.

A SZEMÉLYISÉG ÉS KÖRNYEZETE ⁶

A kormányzatban betöltött miniszteri pozícióját szavakban és tettekben egyaránt szolgálatnak tekintő, egyesek számára irritálóan nagy műveltséggel és áttekinthető képességgel rendelkező Klebsberg Kuno és munkássága ellen még életében, de halálát követően is számos és sokféle indíttatású támadás történt, de személyét /túlzottan/ felmagasztaló kultusz is jelentkezett. Gáncsoskodói, hízelgői, ócsárlói és istenítoi egyaránt akadtak. Klebsberg ellenfelei kifogásolták a miniszter Nyugat-barátságát, a baloldali és liberális politikusok a korszerűtlen konzervativizmusát, a szélsőjobboldal képviselői a „már nem eléggé offenzívának” tartott kultúrfölényt intézményesítő törekvéseit. Klebsberg egyesek szemében megőrizte a dualizmus kori liberalizmus szellemét, mások megítélése szerint kultúrdiktátor, paternalista autokrata, etatista és antidemokratikus volt. Voltak, akik zseniális politikusnak, mások tudósnek vagy ideológusnak kiáltották ki.

Az 1940-es évek második felében a hivatalos politika megbélyegezte, mondván: nacionalista és reakciós /nem abban az értelemben, hogy a forradalmakra reakcióval válaszolt/. Sőt akadtak, akik a fasiszmus hívei és szállásadói közé is sorolták. A „Világválságban” /1931/ címmel kiadott művét 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtóterméknek minősítette és betiltotta. Az 1960-as években forradalomellenességét, neonacionalizmusát és a kultúrfölénnyről vallott nézeteit vetették szemére.⁷ Óvatos rehabilitációja az 1960-as évek végén kezdődött, amikor tudománypolitikájának, pontosabban a történet-

⁶ Grafín Sarolta von Klebsberg: Unser schicksalsweg. Budapest, Stiftung Graf Kuno von Klebsberg, 1992., Életutunk. Gróf Klebsberg Kunóné visszaemlékezései. Szeged, Kereszténydemokrata Néppárt Szeged Városi Szervezete, 1992., T. Kiss Tamás (2001): „Messzire kell menni ahhoz, hogy az ember látszódjék:.”. *Kronikás*, 4. sz. 10-12.

⁷ Andics Erzsébet (1948): Az ellenforradalom és a bethleni konszolidáció. Budapest, Szikra Kiadó., Berecz János (1949): Adatok az ellenforradalom klerikális pedagógiájához. *Magyar Pedagógia*, 12. sz., Kerényi György (1956): Adalékok a Horthy-fasiszmus kulturális politikájához Szegeden (1919-1929). *Tiszatáj*, augusztus., Balogh Sándor (1959): Klebsberg és a magyar „neonacionalizmus”. *Valóság*, 3. sz., Balogh Sándor (1962): A bethleni konszolidáció és a magyar neonacionalizmus. *Történelmi Szemle*, 3-4. sz., Szabolcs Otto (1962): A Klebsberg-féle iskolapolitika osztályjellegének kérdéséhez. *Pedagógiai Szemle*, 1. sz., Tar Károly (1963): Klebsberg Kuno neonacionalista neveléspolitikája. *Acta Paedagogica Debrecenina*. Klebsberg miniszterségének megítélésében az 1970-es évek végén már történik némi elmozdulás. Szegeden, Klebsberg munkásságáról „tényszerű elemeket is felhasználó és némi pozitív színezetű értékeléssel bíró” tanulmány jelenik meg. Sárközi István (1979): *Klebsberg Kuno kultúrpolitikája és annak szegedi aspektusai*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged, Csongrád megyei Levéltár. Szerk: Farkas József. 187-215.

tudományi kutatásokat⁸ szakszerűen szervező tevékenységének méltatására kerülhetett sor. Halálának 50. évfordulóján, 1982-ben, kultúrpolitikájának tényszerű bemutatására törekvő írás is megjelenhetett az egyik hazai kulturális folyóiratban.⁹

Az 1980-as évek második felétől¹⁰ egyre több értekezés foglalkozott mind tárgyilagossággal, árnyaltabban és már történetiségbe ágyazottan Klebelsberg kultúrpolitikájával, kultuszminiszersége egy-egy területével, annak lényeges elemeivel. A rendszerváltás /1989/90/ időszakában¹¹ és azt követő években – Klebelsberg tevékenységét továbbra is erőteljesen bíráló¹² nézetek mellett – emlékülések /konferenciák/ keretében, szoboravatások és publikációk formájában kezdetét vette munkásságának /túlzott istenítését sem nélkülöző/ tárgyilagosságra törekvő értékelése.

A CSALÁD ÉS ISKOLÁK

A Klebelsberg család Tirolból származik. A vezetéknev írásában történeti átalakulás ment végbe. Kezdetben Khneblsperger, Kneblsperch, Kleblsperch,

⁸ Glatz Ferenc (1969): Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történet-tudomány. *Századok*, 5-6. sz.

⁹ [T.] Kiss Tamás (1982): Klebelsberg ideológiája és szervezőmunkája beszédei, cikkei tükrében. *Kultúra és Közösség*, 4. sz. 3-15.

¹⁰ [T.] Kiss Tamás (1983): Felnőttnevelés Magyarországon 1922-1931. In: *Tanulmányok a pedagógia és a pszichológia köréből*. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos közleményei, Szeged. Szerk: Békési Imre. 53-63., T. Kiss Tamás (1985): Klebelsberg művészetpolitikája 1. rész. *Népművelés*, 12. sz. 32-33., T. Kiss Tamás (1986): Klebelsberg művészetpolitikája 2. rész. *Népművelés*, 1. sz. 26-27., Tőkéczi László (1986): Az egyházak és az iskoláztatás Klebelsberg Kuno nézeteiben. *Magyar Pedagógia*, 1. sz.

¹¹ Móra László (1989): A természettudományi kutatások állami támogatása a két világháború között. *Magyar Tudomány*, 9. sz., Romsics Ignác (1989): Francia-magyar kulturális kapcsolatok és a párizsi „Magyar Intézet” a két világháború között. In: *Magyarságkutatás*. A Magyarságkutató Intézet Évkönyve., Tőkéczi László (1990): Konzervatív reform a legkorszerűbb eszközökkel. *Válóság* 2. sz., Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917-1932). Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Glatz Ferenc., Mészáros István (1994): Klebelsberg iskolareformja. In: *gróf Klebelsberg Kuno emlékezete*, Budapest. A gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány füzetek 1. sz. Szerk: Klebelsberg Éva. 41-47., Ladányi Andor (1995): A „magyar Dahlem”, *Történelmi Szemle*, XXXVII., Mann Miklós (1997): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 26-73., Maller Sándor (1998): *Gróf Klebelsberg Kuno és a Sárospataki Református Főiskola*, Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, Hencz Péter (1999): Gróf Klebelsberg Kuno, a harmadik évezred minisztere. Szeged, Bába és Társai Kft. *A Tisza Hangja* 23.

¹² Szabó Miklós (1995): A Klebelsberg legenda. *Európai Utas*, április, 28-31.

Knöbelsberg, majd 1872-től Klebelsberg. Régi, 1520-ból származó feljegyzések szerint Sopron város „polgármesterei” között Klebelsberg nevű ember is szerepelt. A kutatások azonban azt igazolják, hogy a család férfi tagjai szinte kizárólag katonák voltak.

Az egyik katona ős, Klebelsberg Lénárd /Leonhard/ a mohácsi vész után lovascsapattal érkezett Magyarországra, hogy részt vegyen a török elleni háborúban. Harci sikereiért V. Károly császártól /1500–1558/ 1530-ban bárói rangot szerzett és Tirolban megkapta Thunburg várát. Klebelsberg Lénárd fiai – Niklas és Lambert – is magyarországi harctereken küzdöttek a török ellen.

Klebelsberg /Ulrik/ Jánost a párkányi /1663. VIII. 7./, majd az érsekújvári /1663. VIII. és IX. 26. között/ csatákban tanúsított vitézi magatartásért 1669. november 25-én I. Lipót /1640-1705/ ugyancsak bárói rangra emelte. János egyik fia, Klebelsberg Ferenc a budai vár visszafoglalásában /1686. IX. 2./ is részt vett. Érdemeiért 1702-ben grófi címet kapott. A XVII. század végén a család tagjai közül többen vitézül harcoltak a pétervárad, a belgrádi és a temesvári csatákban.

Klebelsberg János gróf, altábornagy /1772–1841/ végigküzdötte a napóleoni háborúkat. André Massena /1756–1817/ tábornagy – Bonaparte Napóleon /1756–1817/ egyik hadvezére – felett a Schöngrabern-Hollanbrunn mellett aratott győzelméért /1809/ megkapta a legmagasabb katonai kitüntetést, a Mária Terézia-rendjelet.

Egy másik Klebelsberg, Klebelsberg Ferenc Szeráf /1777–1859/ I. Ferenc /1768–1835/ király /1792. III. 1–1835. III. 2./ idejében a Habsburg-monarchia „pénzügyminisztere”, alapjában véve az udvari kamara elnöke. Jelentős szerepet vállalt az ország közgazdasági és pénzügyi viszonyainak megjavításában. Támogatta gróf Széchenyi István /1791-1860/ dunai gőzhajózási tevéit. Fia, Klebelsberg Ferenc gróf, huszárezredben századparancsnok. A galíciai Prodekben szolgált, amikor 1844. ápr. 15-én megszületett fia: Jacob Joseph Constantin graf, Klebelsberg Kuno apja. Klebelsberg Jakab gróf is katonai pályát választott. Székesfehérváron szolgált, amikor megismerte a köznemesi származású Felsőőri és Alsóőri Farkas Arankát, akit hamarosan – 1872-ben – feleségül vett. Az anyja egy tősgyökeres magyar birtokos, Farkas Imre négy leánya közül a második volt.

Klebelsberg Jakab császári és királyi főhadnagy az Osztrák-Magyar Monarchia közös hadsereg 14. huszárezred 5. századának helyettes parancsnoka 1875-ben az Arad megyei Magyarpécskán állomásozott, amikor november 13-án megszületett Klebelsberg Kuno, akit majd Bud János /1880-1950/ pénzügyminiszter /1924. XI. 15–1928. IX. 5./ a legkényelmetlenebb miniszternek nevez. Keresztnevét keresztapjától, gróf Czetwitz Kunótól kapja. Később, amikor felserdült, gyakorta kesergett azon, hogy ilyen idegen hangzású nevet kapott. A család életébe a sors kegyetlenül beleszólt. Klebelsberg Jakab egy hadgyakorlat során lebukott a lováról, súlyosan megsérült és többé nem tudott lábra állni, 1877. június 14-én, 34 éves ko-

rában Székesfehérváron elhunyt. Nem sokkal később meghalt Kuno leánytestvére is. A másfél éves kisfiú egyedül maradt az édesanyjával. Gyámja anyai nagyapja, Farkas Imre lett, aki Batthyány Fülöp herceg enyingi uradalmának volt a jószágkormányzója. Klebelsberg a fehérvári házban szigorú neveltetésben részesült. Sokszor panaszkolt később feleségének, hogy nem volt boldog gyermekkorra.

Klebelsberg értékrendjének kialakulásában és neveltetésében az anyai minta döntő szerepet kaphatott. Az anyai ág a nyugat-dunántúli katolikus köznemesség értékeit örökölte Klebelsbergre. Erre egyébként a Magyar Történelmi Társulat 1921. december 20-i közgyűlésén tartott előadásában is utalt: „Anyai nagyapám büszke volt arra, hogy dunántúli köznemes társaival levett kalappal sorfalat állhatott Deáknak... és élete végéig... emlegette a haza bölcsének elejtett szavait...” – mondta. Nagy szeretettel és büszkeséggel beszélt anyjáról is, aki „a csodálatos, színgazdag dunántúli magyar nyelvet beszélte gyönyörűségesen”.

Klebelsberg Kuno főnemesi címet viselt. A valóságban mégsem a nagybirtokos arisztokráciát, hanem inkább azt a modern államigazgatási szakembergárdát képviselte, amely a hivatali pályán találta meg hivatását és megélhetését. Ezt a magatartását az úgynevezett királypuccsok idején /1921. III. 26-27. és 1921. X. 23./, minthogy nem állt IV. Károly /1887–1922/ mellé, jöllehet október 21-én történetesen Sopronban volt, ahol a király is tartózkodott, sok királypárti a szemére vetette. őt is – az akkori politikai terminológiával – a „királykérdést kikapcsolók” közé sorolták.

Nem gyűjtött vagyont. Az elhunyt rokonaitól örökölheto anyagi javakról is rendszeresen lemondott. A katolikus vallású Klebelsberg elemi iskoláit magántanulóként a székesfehérvári Belvárosi Fiútanodában végezte 1881 és 1885 között. A sokat betegeskedő fiú középiskolai tanulmányait a ciszterciek székesfehérvári főgimnáziumában folytatta 1885 és 1893 között. /Később a ciszterciek rendtestvérükké is fogadták, sőt a ciszterci diákszövetség elnökévé választották./ Tanulmányai során főként két tantárgyból – matematikából és bölcséletből – nyújtott kiemelkedő teljesítményt. Kivált matematikából jeleskedett. Tornából viszont elég gyengén teljesített.¹³

A rokonság azt szerette volna, ha ő is katonai pályára lép. Ezért 1893-ban beíraták a wiener-neustadti /Bécsújhely/ katonai akadémiára. Klebelsberg azonban igen messze állt a militarista és dzsentri hagyományoktól. Alkatilag is gyenge volt. Rövid idő múltán ezért – a család neheztelése ellenére – átiratkozott a jogi egyetemre. Szobát bérelt Pesten az Egyetemi Könyvtár házgondnokától. Tahy Jakabbal, a későbbi földművelésügyi államtitkárral lakott egy szobában, és elég nehéz körülmények között élt. A család ugyanis, abban reménykedve, hogy sikerül

¹³ Berta Annamária (2007): Klebelsberg Kuno fiatal évei Székesfehérváron. *Neveléstörténet*, 1-2. sz.14

visszatéríteniük a katonai pályára, büntetésként havonta csak 50 forintot adott neki, ami csupán a legszükségesebbekre volt elég.

Klebsberg arra kényszerült-törekedett, hogy kisvárosi neveltetése miatt elszenvedett műveltségbeli hiányosságait pótolja. Ahogy tanulmányaiban előrehaladt, úgy távolodott el a fehérvári család szűkre szabott világától. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Berlinben és Münchenben végezte. A berlini egyetemen a jogtudomány mellett történelmet is tanult. Államtudományi tanulmányi ismereteit a párizsi Sorbonne-on, a College de France-ban gyarapította és egészítette ki. Tanárai közül gyakorta emlegette Adolph Harnackot /1851–1930/. Kultuszminiszterként szeretettel emlékezett Adolph Wagner /1835–1917/ közgazdászra is, akinél egy alkalommal mezőgazdasági témából készített dolgozatot. A professzor kifogásolta, hogy a referátum a magyar mezőgazdaság gondjait kizárólag gazdasági téren kereste, és nem tért ki a munkástömegek műveltségi helyzetére; figyelmen kívül hagyta a mezőgazdasági tudományok fejlettségét, valamint az agrárértelmiség kulturális állapotát. Tanulótársai közé tartozott Karl Heinrich Becker /1876-1933/, a későbbi porosz közoktatásügyi miniszter, akihez élete végéig barátság fűzte.

Jogi- és államtudományi doktorrá a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen avatták 1898-ban. Doktori értekezésében az „állam és az egyház” viszonyát elemezte.

A századforduló évében nősült meg. 1900. április 24-én feleségül vette egy vidéki kismemes dzsentrí leányát, Lasztóczi Botka Saroltát /1878–1964/. Házasságkötésükre Budapesten, az egyetemi templom kápolnájában került sor. A feleség Klebsberg munkálkodásához szeretetteljes körülményeket biztosított és termékeny feltételeket teremtett.

A HIVATALNOKI PÁLYA

Klebsberg Kuno ismerősei (és arisztokrata származás) révén – Bóné Géza Fejér megyei alispán házában – került kapcsolatba báró Bánffy Dezsővel /1843–1911/, az ő miniszterelnöksége idején /1895. I. 14–1899. II. 26./, 1898-ban lépett állami szolgálatba, fogalmazóként. Kezdő tisztviselőként értékes szervezőmunkát végzett a millenniumi emlékművek felállításakor. Műveltség és osztrák őseitől örökölt németes alapossága, rendkívüli munkabírása és nem utolsósorban tudatos és tervszerű önképzése következtében nagy ívű karriert futott be. A miniszterelnökségi segédfogalmazóból rövid idő elteltével, bejárva a ranglétra lépcsőfokait, fogalmazó, segédtitkár, titkár, majd osztálytanácsos lett.

Az ifjú Klebsberg nézeteiben és emberileg is egyre közelebb került gróf Tisza István /1861–1918/ politikájához és személyéhez. Tisza közvetítésével ismerkedett meg közelebbről a Habsburg-család néhány tagjával. Károllyal /1887–

1922/, Albrechtrel /1897-1955/ és Józseffel /1872–1962/. Ferenc József /1830-1916; uralkodó 1848. II. 2. – illetve 1867. VI. 8–1916. XI. 21./ közvetlen utasítására Károlynak trónra lépése előtt Klebelsberg adott tájékoztatást magyar ügyekben. Józsefnek ő volt az egyik benső tanácsadója, kit halálakor az özvegyéhez intézett levelében a főherceg „meghitt jó barátjának” nevezett. Az állandó jó viszony a főherceggel Klebelsberg műveltsége mellett elsősorban annak tudható be, hogy fiának, a fiatal dr. József Ferenc /1895–1957/ főhercegnek legszorosabb baráti köréhez tartozott. A művészetek és a tudomány iránt érdeklődő fiatal főherceg szinte minden kérdésben kikérte Klebelsberg véleményét és tanácsait.

Gróf Tisza István első miniszterelnöksége /1903. XI. 3–1905. VI. 18./ idején osztálytanácsos. A nemzetiségi ügyek intézése mellett ő vezette a római Szentszékkal folyó tárgyalásokat is. Intenzív munkát végzett a fumei magyar püspökség létesítése érdekében. A nemzetiségi kérdésekben Ferenc József belső titkos tanácsa.

A Julián-egyesület ügyvezető igazgatójaként mintegy tíz éven át tevékeny részt vállalt a Szlavóniában, Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában élő magyarok /tisztviselők, vasutasok, hajósok és ezek családtagjai/ nemzeti és kulturális gondozásának a megszervezésében. Egyébként a Julián-egyesület irányításában a későbbi kultúrpolitikus minden jellegzetes vonása megnyilvánult. Amikor leköszönt az egyesület igazgatásáról, felmerült, hogy Klebelsberg nevére alapítványt hoznak létre és a gyűjtések kamataiból minden évben egy-egy beteg Julián-tanítót fognak segélyezni.

Az egyesületet gróf Széchenyi Béla /1837–1918/ koronaőr kezdeményezésére 1904-ben hozták létre. Célja nem az említett területek elmagyarosítása volt, hanem az ott élő magyarok művelődésének segítése, kulturális érdekvédelmének biztosítása. Ennek érdekében az alapítvány saját költségén iskolákat tartott fenn, könyvtárakat működtetett, ismeretterjesztő előadásokat szervezett, analfabétatanfolyamokat finanszírozott. Hasonló céllal létesült a Szent László Társulat a romániai és a bukovinai magyarság támogatására.

Klebelsberg Kuno grófot 1910-ben a Közigazgatási Bíróság ítéldbírójává nevezték ki. A bíróságon rövid időn belül a legfontosabb közjogi természetű ügyekkel, így a fumei dolgok rendezésével bízták meg. ő szerkesztette a közigazgatási bíróság több elvi jelentőségű döntvényét. A közigazgatási bíróság 1913-ban megválasztotta a hatásköri bíróság egyik tagjává.

Klebelsberg hivatalnokoskodása idején a néprajzi viszonyok és a különféle közjogi és kulturális intézmények tanulmányozása végett nagyobb utazásokat tett külföldön. /Feleségével szabadsága idején beutazta szinte egész Európát. Járt Franciaországban, Spanyolországban, Olaszországban és Görögországban. Eljutott még Marokkóba is./

Az 1910-es években bekapcsolódik a hazai felsőoktatásba. A közgazdaságtudományi karon egyetemi oktatóként 1910-ben közjogi témákból tart előadásokat.

Klebelsberg, aki gróf Tisza István bizalmi emberének számít, Tisza második kormányában /1913. VI. 10 – 1917. VI. 15./ adminisztratív államtitkárként – mint a „népoktatás specialistája” – tevékenykedik 1914. I. 2-től 1917. III. 19-ig. Munkavégzésére jellemző, hogy nagy súlyt helyez a kultúrstatistikára. /Magyarországon a korabeli viszonyokat figyelembe véve kiváló statisztikai rendszer épült ki és működött. A legértékesebb anyagokat is a társadalomstatistikusok hagyták az utókorra, még akkor is, ha csupán a társadalmi jelenségek mennyiségi adatait gyűjtötték össze./ Újjászervezte a népoktatási közigazgatás külső szervezeteit, és kezdeményezőként vett részt a hajdúdorogi görögkatolikus püspökség létesítésében. Népiskolákat terveztetett a Vág alsó folyása mellé Vágújhelytől Vágsellyéig.

A háború alatt az 1915. évi XV. tc. értelmében megszervezte a rokkantügy kezelését felvállaló intézményrendszer kiépítését. Elnöke az Országos Hadigondozó Hivatalnak. A tüdőbetegek számára népszanatóriumokat terveztetett Korányi Sándor /1866–1944/ professzorral a Tátrába, a pilisi hegyekben és az Alföld több pontjára

Gróf Tisza István felkérésére 1917. március 19-től május 23-ig a miniszterelnökség politikai államtitkára. A parlamentbe, Kolozsvár országgyűlési képviselőjeként vonul be 1917-ben. Politikamentes programbeszédét április 1-jén mondja el. Többek között a hadigondozó-intézmények gyarapításának, egyetemi tanszékek felállításának, új népiskolák és internátusok építésének szükségességéről beszél.

Mialatt gróf Tisza István a frontokat járja, Balogh Jenővel /1864 – 1938/ és Teleszky Jánossal /1868 – 1939/ együtt vezeti a Munkapártot. A Tisza-kabinettel együtt ő is lemond. Az 1918–1919-es forradalmakat passzív szemlélőként élte át. Mélyen megrendíti a gróf Tisza István ellen elkövetett merénylet /1918. X. 31./ Tisza halálakor Klebelsberg ama kevés számú régi jó barát közé tartozik, akik mertek a halott és özvegye mellett maradni. Egyike azoknak, akik a meggyilkolt magyar miniszterelnök testét koporsóba helyezték. Budapesten nem maradhatott. Letartóztatása elől barátaihoz, majd azok vidéki rokonaihoz menekül. Meghívta magához Gyulára Hekler Antal /1882 – 1938/, majd gróf Almásy Dénes /1863 – 1951/ és felesége, Teleky Éva festőművész kétegyházi birtokán húzódott meg, ahol a gyermekek mellett, mint német tanító szerepelt.

Klebelsberg nem zárkózott el a politikai élettől. Gróf Bethlen Istvánnal /1874 – 1946/ már 1919 februárjában megszervezik a Nemzeti Egyesülés Pártját. /Egyébként 1918 előtt, bár már akkor becsülték egymást, politikai ellenfeleknek számítottak. Ha nincs Trianon, talán azok is maradnak./

Az első nemzetgyűlési választásokon Klebelsberg legitimista programmal, Csernoch János /1852 – 1927/ bíboros, Magyarország hercegprímása kezdeményezésére és támogatásával bejut a parlamentbe. Sopron képviselője volt 1920. január 26-tól. Nem sok idő elteltével egyik vezéralakja lesz a „disszidensek”-nek nevezett politikusoknak, akik 1922. január 5-én kiváltak a Keresztény Nemzeti Egyesülés

Pártjából és beléptek a Kisgazdapártba, hogy gróf Bethlen István miniszterelnök /1921. IV. 14 – 1931. VIII. 24./ erős kormányzópártot tudjon maga mögött.

A második Bethlen-kabinetben Ráday Gedeon gróf /1872 – 1937/ lemondása után Klebelsberg belügyminiszter /1921. XII. 3 – 1922. VI. 16./ /Érdekességgént említjük meg, hogy sokoldalú és sokirányú műveltsége miatt akadtak, akik a földművelési, mások a pénzügyi vagy a hadügyi minisztérium élén látták volna szívesen./ Az új választójogi törvénytervezet kidolgozásában oroszánrészt vállalt. A belpolitikai viszonyok /az ellenzék obstrukciója miatt/ és az érvényben lévő választójogi törvény nem tette lehetővé a tervezet megtárgyalását. A kormányzó elnökletével ezért 1922. február 21-én megtartott országbírói értekezlet véleményezése alapján azt javasolta vitéz nagybányai Horthy Miklós /1868–1957/ kormányzónak /1920. III. 1 – 1944. X. 16./, hogy azt rendelettel léptesse hatályba. A Klebelsberg által előterjesztett törvénytervezet 1922. január 22-én rendeleti úton hatályossá vált. A kemény kezű Klebelsberg belügyministersége viharos. Tény, hogy korántsem Európa egyik demokráciaellenes választójogi törvényét vezette be, de erre az időszakra esett a legitimista vezérek letartóztatása, a szélsőjobboldali erők /ÉME/ Ébredő Magyarok, valamint a bolsevik-kommunisták elleni fellépés is. Ellenfelei válogatás nélküli módszerekkel törekedtek a lejáratására. A legkirívóbb az a plakát-kampány volt, amely a minisztert „hermafroditaként” ábrázolta. Klebelsberg saját bevallása szerint „csupán kötelességből vállalta” a belügyi tárca vezetését. A második nemzetgyűlésben a komáromi kerületet képviselte.

A KULTÚRA SZOLGÁLATA

Az újjáalakult Bethlen-kormányban 1922. VI. 16-tól – 47 évesen – 1931. VIII. 24-ig kultuszminiszter. Azt a területet felügyelhette és fejleszthette, ahol igazán otthon érezhette magát. Szükséges megjegyezni, hogy őt valójában az államigazgatás érdekelte. Klebelsberg a hivatalnokréteget részint „jó értékőrző és értékterjesztő” bázisnak, a „nemzet gerincének” tekintette. Részint felismerte, hogy a trianoni határok közé szorított ország túlméretezett közigazgatási rendszere jelentős átalakításra szorul, a dualizmuskori időszakhoz mérten sokkal szakszerűbben felkészült hivatalnoki kart és ügyintézési kultúrát igényel.¹⁴ /Közben egészen rövid ideig, 1930. XI. 16-a és 27-e között vezeti a népjóléti és munkaügyi tárcát is./ Klebelsberg

¹⁴ Klebelsberg Kuno (1928): A magyar neonacionalizmus. *Néptanítók Lapja*, 3-4. sz. 5., T. Kiss Tamás (1987): A művelődéspolitikai „szürke eminenciái”. *Népművelés*, 4. sz.

¹⁵ Tőkéczi László, 1990. i. m., Glatz Ferenc szerint 1880 és 1930 között három koncepciózus reformelgondolás alakult ki az ország termelési szerkezetének átalakítására. Az első a magyar mezőgazdaság termékstruktúrájának és munkaeszköztárának reformja volt. A második az ipari eszközökkel történő fejlesztést irányozta elő, a kifejlődését azonban megakadályozta az

közel tíz évig tartó kultuszminisztersége idején a *konzervatív reform*¹⁵ jegyében, a *kultúrfölényre*¹⁶ hivatkozva/törekedve, a kulturális élet szinte valamennyi területén és ágazatában jelentős kezdeményezések történtek és valósultak meg,¹⁷ jövőbe mutató álmok születtek. A miniszter a nyugat európai államok – különösen Franciaország – által diktált békediktátum ellenére az ország létérdekének tekintette a *Nyugathoz való kötődés erősítését*. Azt vallotta, hogy a *politikai demokráciát kulturális demokráciával lehet előkészíteni*.¹⁸ A magát gyakorlatias embernek tartó Klebsberg egyik legfontosabb jellemzői közé tartozott, hogy az *általános, elvi célkitűzésektől minden esetben el tudott jutni a konkrét gyakorlati cselekvési programokig*. A honvédelem költségvetésének / a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság által kontrollált/ kötelezően előírt erőteljes csökkentése következtében, a népszövetségi kölcsön segítségével, Bethlen István miniszterelnök politikai támogatását maga mögött tudó Klebsberg, szakmai tekintélyével, a nagyiparhoz, a hazai bankokhoz /melyek részben a zsidó nagytőkét is jelentették/ és a nagybirtokosokhoz fűződő személyes kapcsolatai révén elérte, hogy a *kulturális tárca a nemzeti költségvetésből nemzetközileg is egyedülállóan, hivatalosan 9-10, /1926 – 1927 költségvetési évben 15,44 %!/ informálisan még ennél is nagyobb százalékot mondhatott magának*.¹⁹ Klebsberg kiváló szakemberekkel vette körül magát. Munkatársa volt töb-

első világháború és az ország szétdarabolása. A harmadikat az ország munkaerejének műveltségét emelő-fejlesztő kulturális területeken megindított reform jelentette. Glatz Ferenc, 1990. i. m. 14-15.

¹⁶ A kultúrfölény elmélet nem az 1920-as években született meg. Már a 19. század közepén megjelent a kultúra politikai eszközként történő felhasználása. Gróf Csáky Albin (1841 – 1912) kultuszminiszter (1888. IX. 22. – 1894. VI. 10.) a „magyar állam kulturális missziójáról” beszélt a képviselőház 1889. május 20-i ülésén. Bárány Wlassics Gyula (1852 – 1937) kultuszminiszterként (1895. I. 15. – 1903. XI. 3.) a magyar műveltség felsőbbbségét hangoztatta, mert ebben látta biztosítékát annak, hogy a magyar földön élő népek között megtarthassa jogi és történelmi hegemoniájából származó vezető szerepét. Gróf Teleki Pál (1879-1941) (kultuszminiszter 1938. V. 14. – 1939. II. 16.) pedig a következőket írja: Magyarországot „az a kultúrfölény fogja talpra állítani, amellyel kultúránk egyéb államok kultúráját felülmúlja.” Teleki Pál (1920): *A fáklyatartó Szeged*. Szeged, december 25. Az 1920-as évtized kultúrfölény-elmélet annyiban viszont eltért a korábban jelentkezőtől, hogy az új határok közé visszahúzódtott középosztály valóban egyféle kultúrfölényt jelentett minőségben és mennyiségben egyaránt.

¹⁷ T. Kiss Tamás (1998): *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. MMI – Mikszáth Kiadó., Ladányi Andor (2000): *Klebsberg felsőoktatási politikája*. Argumentum Kiadó, Bp., Palló Gábor (2002): Német tudományos modell Magyarországon. Klebsberg tudományos rendszere. *Magyar Tudomány*, 11. sz., Nagy Péter Tibor (2002): *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok*. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon. Budapest, Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum Kiadó., Nagy Péter Tibor (2005): Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban 1867 – 1945. *Iskolakultúra*, június – július.

¹⁸ Gróf Klebsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Az Athenaeum kiadása, Budapest, 1927. 331.

¹⁹ Sárközi, 1979. 206., Tőkéczi László (1995): Klebsberg középosztály-felfogása és politikája. In: Gróf Klebsberg Kuno emlékezete. Szeged, 1995. Szerk.: Zombori István, 20-45.,

bek között Benich Artúr, Gerevich Tibor, Hevesi Sándor, Hóman Bálint, Károlyi Árpád, Kertész K. Róbert, Kornis Gyula, Magyary Zoltán, Sváb /Schwáb/ Gyula, Szekfü Gyula, Szinyei Merse Jenő stb. „*Kis nép vagyunk, amely elsősorban szellemiekben hivatott nagyot alkotni*”²⁰ – máig hangoztatott jelszó jegyében, nagyszabású programadó tudományszervezőként megreformálja és fejleszti a tudományos /Magyar Tudományos Akadémia, Országos Magyar Gyűjteményegyetem, Országos Magyar Levéltár, Tihanyi Biológiai Kutató Intézet, Svábhegyi Csillagda, stb./ életet. A társadalomtudományok közül a történetírás iránt egyébként is szenvedélyesen érdeklődő miniszter társadalmi funkciót szán a történetkutatásnak. „*A társadalom önmaga, saját rendjét védi, ha a történetírást pártolja*”²¹ elv jegyében kiemelt támogatásban részesíti a nemzeti történetkutatást. A tájékozott és éles látású miniszter azonban felismer két tendenciát. Az egyik tendencia, hogy a 20. század tudománypolitikája kifejezetten természettudományos irányt vett, amely erős nemzetközi jelleggel bír. Klebelsberg ezért hangsúlyt helyez az orvos-, műszaki és mezőgazdasági-tudományokra. A törvényalkotáson kívül a különböző társadalmi /civil/ szervezetek létrehozásával arra törekszik, hogy érdekelté tegye az ipari nagytőkét és a vállalkozókat /Országos Természettudományi Tanács és Alap, Széchenyi Tudományos Társaság/ a kutatások támogatásában. Az egyetemi képzések fejlesztése és kutatómunkák támogatása mellett a miniszter megpróbálta hazahívni a külföldön dolgozó magyar tudósokat is. Kezdeményezése nem tekinthető előzmény nélkülinek. Már Széll Kálmán miniszterelnöksége /1899. 02. 26. – 1903. 06. 27./ idején 1902/3-ban javasolta, hogy a kivándoroltak népes seregét csak a munkafeltételek megteremtésével lehet hazacsábítani. A miniszter 1929. május 5-én a Pesti Naplóban, Ady Endre az „Új versek” /1906/ cím nélküli nyitódarabja: „Góg és Magóg fia vagyok én” sorait kölcsönvéve „Szabad-e Dévénynél betörnöm új időknek új dalaival?” címen írt vezércikkében a tudomány külföldön élő magyar képviselőihez fordul. Klebelsberg írásában arról értekezik, hogy kétféle tudomány létezik, s azokat – szerinte – a nyugati hatás kétféleképpen érinti. „*A szellemi tudományokban, hogyha át is veszünk külföldi szempontokat és módszereket, mindez csak inkább impulzust adjon, sem mint lényegyet érintő befolyást gyakoroljon. Egészen másképpen áll a dolog az orvosi, a gazdasági, a technikai és a természettudományokkal. E téren minden sovinizmus és partikularizmus kegyetlenül megbosszulja magát, ezek számára Dévénynél szélesen ki kell tártni a kaput, és jöjjenek ott sokan, mentül többen, új időknek új találmányaival, új termelési módokkal, főképp új energiákkal.*” A miniszteri felhívás csekély eredménnyel járt. A Rockefeller Alap támogatásával felszerelt korszerű szegedi laboratórium ugyan megtette a hatását, mert Cambridge-ből a fiatal Szent-Györgyi Albert 1928-ban hazajött. /Egyébként Klebelsberg nem élte meg Szent-Györgyi Albert Nobel-díját [1937]./ A miniszter hívó szavaira az

Glatz Ferenc (1988): *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867 – 1987*. Budapest, Kossuth Kiadó, 16-161.

²⁰ T. Kiss, 1999. i. m. 9.

²¹ Gróf Klebelsberg, 1927. 37

1910-es évek végén és az 1920-as években külföldre távozó, többen magát emigránsnak tekintő kutatók közül: Hevesy György, Kármán Tódor, Szilárd Leó, Polányi Mihály, Szegő Gábor, Teller Ede, Wigner Jenő és még sokan mások nem reagáltak érdemlegesen. Klebelsberg cikkét a külföldön élő magyar zsidó tudósok tudomásul vették, de nem éltek vele.

A másik felismert tendencia Klebelsberg 1926. január 3-án tartott előadásában fogalmazódik meg. A miniszter vélekedése szerint *„a vezetés terén a világháború következtében Európát Amerika váltja fel. Azt azonban – kérdezi – csak a jövő mutathatja meg, hogy a magas kultúra terén: a szellemi és kedélybeli élet legmagasabb régióiban: szépirodalomban, művészetben és tudományban Amerika képes lesz-e az emberiségnek azt nyújtani, amit Európa kétezer éven át adott.”*

A kultuszminiszter Alföld-kutatási programját külön is szükséges megemlíteni. A kiegyezés /1867/ óta regnáló kormányzatok vezető hivatalnokai közül elsőként Klebelsberg hívta fel a figyelmet a *környezetvédelem* fontosságára.

Az oktatási /népiskola, polgári iskola, középiskola, egyetemi/ intézményrendszer koncepciózus kiépítését és korszerűsítését meghatározó alapgondolata volt: *„Kultúrpolitikai felfogásom az..., hogy először elemi népiskolákra van szükség az iskolán kívüli népművelés terén is”*²² Az utókor Klebelsberg maradandó alkotásaként tartja számon az 1926-ban indított *népiskola-építési* akcióját. A szeged-rókusi tizenkét tantermes népiskola 1930. október 25-ei felavatása az ötezredik népiskolai objektum ünnepélyes átadása volt. A népiskola-építési akció eredményeként 3475 tanterem és 1525 tanítói lakás épült. Ebből 3306 az Alföldet /különösen a tanyavilágot/, 1393 a Dunántúlt, 301 pedig „megmaradt kis Felvidéket” gazdagította.

Klebelsberg hangsúlyt fektetett a *polgári iskola* fejlesztésére. Arra törekedett, hogy az iparos és a földműves gazda nagyobb általános műveltséget szerezhessen, a gyakorlati életre, illetve a középfokú szakiskolákra készítsen fel. A törekvései lehetővé tették, hogy az 1920-as 30-as években nemcsak a jobb módú polgárság vehette igénybe ezt az iskolatípust, hanem a szegényebb rétegek, a feltörekvő ipari munkásság és parasztság is, hiszen számukra a polgári iskola jelentette az egyetlen utat a középfokú végzettség megszerzéséhez, az esetleges továbbtanuláshoz.

A hazai oktatástörténetben előkelő helyet foglal el Klebelsberg *középiskolai reformja*, a *nők egyenjogúsítása* érdekében tett erőfeszítése. A középiskolák iskolaszervezeti kialakításának egyik lehetséges útja a francia minta volt, amely két részre bontja a tanítást, a másik a porosz, ami az első tanévtől kezdve specializálja a diákokat. Klebelsberg az egységes középiskolai rendszer helyett a differenciált középiskolák híve. A tanterv kialakításának egyik fő kérdése az volt, hogy mire fektes-

²² T. Kiss, 1999. i. m. 20.

senek nagyobb hangsúlyt, a humán tárgyakra, vagyis a nyelvekre és a történelemre vagy a reáltárgyakra, a természettudományokra? Kérdésként fogalmazódott meg az is, hogy a nemzeti vagy idegen nyelv és történelem oktatása részesüljön-e előnyben? A magyar középiskolai reformról szóló törvény javaslatában egyaránt érvel a korszerű tantárgyak /reáliák, idegen nyelvek/ kiemelése és a magyar nyelv és történelem megismertetése mellett. Klebelsberg fontosnak tartja az alaplétszámok kialakítását, amelyre technikumi képzést és más oktatást lehet építeni. A létrejött háromfajta középiskolai iskolatípus, a fiúgimnázium, ahová többnyire a keresztény középosztály tagjai járaták gyerekeiket, és a reálgimnázium és a reáliskola, ami a természettudományoknak adott több teret a humántárgyakkal szemben. A törvény hatályba lépését követően az iskolatípusok tovább differenciálódtak. Létrejött a humán gimnázium, humán gimnázium görög nyelv nélkül, illetve helyette a szülők nyomására modern nyelvnek a tanítása, a reálgimnázium, a reáliskola rendkívüli latinnal és a reáliskola. Valamennyi középiskolai végzettség egyenlő jogosítást nyújtott a továbbtanuláshoz. A lassan megszűnő leányiskola és a felső kereskedelmi iskola intézményei helyett két középiskolafajtában látta a megoldást. A lányok számára létrehozta a leánygimnáziumot, ahol megmarad a latinoktatás és egy új iskolafajtát, a leánylíceumot, ami latinmentes, ahol két nyelvet és magyar irodalmat tanítanak, de mindkettő jogosítványt nyújt az egyetemre. Az általános iskolatípussá a leánylíceum vált, leánygimnáziumot csak ott tartottak fel, ahol a másik fajta iskolatípus is jelen volt.

Klebelsberg sok és sokféle konfliktust vállalt fel a Magyarországra menekült kolozsvári és pozsonyi *egyetemek*, szegedi illetve pécsi meggyökereztetése, a Selmecbányáról Sopronba áttelepült Erdészeti és Bányászati Akadémia meghonosítása érdekében, a debreceni, valamint a budapesti /Pázmány Péter és a közgazdaságtudományi/ egyetemek szakszerű fejlesztéséért. Különösen nagy veszélyt jelentett az egyetemellenes társadalmi hangulatban folyt 1925. évi Országos Takarékosági Bizottság vizsgálata. A Bizottság megállapítása szerint, az egyetemek fenntartása túlságosan nagy tehertétel az országnak és értelmiségi túlképzés is folyik, ezért javasolta az egyetemek és az egyetemi karok számának csökkentését. A miniszter azonban eléri, hogy a kormányzat ne vegye figyelembe a Bizottság javaslatait, sőt beruházásokkal, klinikák megépítésével támogassa az *egyetemek országos szellemi centrumokká /kultúrtartományi központokká/* fejlesztését, a *kulturális decentralizációt*. A Dóm téri építkezésekkel biztosítsa a Szegedre költözött temesvári Csanádi Püspökség és a Hittudományi Főiskola működéséhez szükséges feltételeket.

Klebelsberg *kultúrpolitikája /kultúrdiplomáciája/* eredményeként Nyugat-Európa számos nagyvárosában „kulturális hídfők” /egyetemi tanszékek, lektorátusok, könyvtárak/ létesültek. A fiatalok külföldi tanulmányaihoz, kutatásaihoz különösen három *külföldi magyar intézet* /Berlin [1927], Bécs [1924], Róma

[1927/28]²³ teremtett közel kiváló feltételeket. Károlyi Mihály gróf /1875 – 1955/ elkobzott vagyonából megalapította a magasabb műveltség /elitképzés/ céljait szolgáló *ösztöndíj-rendszert*, amelynek „részét képezte” több egyházi-felekezeti és magánalapítványi /Rockefeller-Foundation, Alexander von Humboldt Stiftung, Smith Jeremias, Hariseion.../ ösztöndíj is. A minisztérium ugyanis, szinte valamennyi külföldi kormányzati vagy alapítványi ösztöndíjhoz évente meghatározott összegű állami támogatással járult hozzá. Az ösztöndíjak számos tehetséges pályakezdő fiatalnak nyújtottak segítséget. Többek között: Aba-Novák Vilmos, Balogh Tamás, Barcsay Jenő, Bay Zoltán, Benda Kálmán, Bibó István, Buday György, Ferenczy Noémi, Fél Edith, Genthon István, Hajnal István, Hintz Gyula, id. Issekutz Béla, Kardos Lajos, Keresztúry Dezső, Kerényi Jenő, Kosáry Domokos, Mályusz Elemér, Medveczky Jenő, Mészáros László, Molnár C. Pál, Náray-Szabó István, Soó Rezső, Straub F. Brunó, Szabó Vladimír, Szőnyi István, Pátzay Pál, Vilt Tibor... nevét lehet megemlíteni.²⁴ „A tanító a tanyára magával viszi a tanyai népkönyvtárat, a vetőgépet és virágoskertet, meg gyümölcsöst csinál az iskolakertben, hogy 30-40 tanyának művelődési központja legyen” – program jegyében megreformálta az iskolán kívüli népművelést²⁵ és a felnőttoktatást.²⁶ A népiskolák mellett a különféle népművelési tevékenységeket az 1930. évi statisztika alapján – többek között – 530 kultúrház és a miniszter által 1500 népkönyvtárral gyarapított számos közkönyvtár és általa indított „könyvterjesztő-mozgalom” szolgálja. Klebsberg minisztersége idején az írni, olvasni és számolni nem tudók száma jelentősen csökken. A statisztikai kimutatás szerint 1920-ban a 6 éves és azon felüli lakosság 15,2 %-a analfabéta, 1930-ra ez az arány 9,6 % – ra mérséklődik.²⁷

²³ Ujváry Gábor (1996): *Historia est magistra vitae? Tanul(t)unk a történelemből? Tudományszervező – történetkutatás – forráskritika.* Klebsberg Kuno, a bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítása. Kandidátusi értekezés. Budapest. Országos Levéltár 4/5450. 9001/1996. (Kézirat)., Stier Miklós (1994): „Kultúrdiplomácia”, külföldi magyar intézetek. In: *Gróf Klebsberg Kuno emlékezete 1994.* A gróf Klebsberg Kuno Alapítvány füzetei 1. sz. Budapest. Szerk.: Klebsberg Éva. 13-19.

²⁴ T. Kiss Tamás (2006): A két világháború közötti elitképzést szolgáló ösztöndíjrendszer-ről. In: *Apáczai-napok 2006. Hagyomány és fejlődés. Nemzetközi tudományos konferencia. Tanulmánykötet II.* Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, 2007. Szerk: Dr. Lőrincz Ildikó. 197-209., Ujváry Gábor (1993): *Magyar állami ösztöndíjakok külföldön 1867-1944. Levéltári Szemle*, 3. sz.

²⁵ T. Kiss, 1999. i. m. 20. o., T. Kiss Tamás (1998): Az iskolán kívüli népművelés és felnőttoktatás Magyarországon az 1920-as években. In: *A magyar felnőttoktatás története.* Budapest. Szerk: Maróti Andor, Rubovszky Kálmán, Sári Mihály. 217-226., T. Kiss Tamás (1999): *Analfabétizmus elleni küzdelem Magyarországon az 1920-as években.* In: *Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola Évkönyve 1998/99.* Győr, Főszerk.: Kovátsné dr. Németh Mária. 96-110.

²⁶ [T.] Kiss Tamás, 1983. 53-63.

²⁷ *Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából (1919–1931).* Budapest. Tankönyvkiadó Vállalat, 1959. Összeállította és a bevezetőt írta: Simon Gyula. 25.

Klebsberg az iskolán kívüli népművelést és felnőttoktatást /mezőgazdasági, ipari és szolgáltatási területeken/ nemcsak a keresztény-nemzeti értékrendszer intenzív terjesztése miatt helyezi központba. Nyomatékosítja, hogy az „oktatás kérdései legalább 50 %-ig közgazdasági termelési kérdések” is. Látja és tapasztalja, hogy a tőkés fejlődés, az európai gazdasági verseny, „a nagy társadalmi munkapad”, iskolázottabb és műveltebb magyar munkaerőt igényel. Klebsberg jó érzékkel ismeri fel a *tömegkommunikációs eszközök* jelentőségét. A Nemzetgyűlés előtt 1925. november 25-én tartott beszédében hangsúlyozza, hogy a *rádió* olyan taneszköz, „amelynek horderejét még egészen át sem lehet tekinteni..., de amelyet oktatásügynek okvetlenül ki kell használni”.²⁸ Klebsberg szerint az „országot egy nagy tanteremmé változtató” rádió – miniszteri kezdeményezésre – 1928. november 14-től hetente kétszer – vasárnap és csütörtök – *Rádió-szabadegyetem* címmel „távoktatási programokat” sugároz. A *művészetet nemzeti erőforrásnak*²⁹ tekintő miniszter intézkedéseit egyesek, „magát Medicinek” mutató grófi ténykedésnek vélik, mások és többen a Bethlen-kormány szakszerű munkálkodásának tartják. Klebsberg feltételeket biztosít az Operaház a Zeneakadémia és a Nemzeti Színház működéséhez. Gyakorta hangsúlyozza Bartók Béla, Dohnányi Ernő, Hubay Jenő, Kodály Zoltán munkásságának hazai és nemzetközi értékeit. Kezdeményezője a Salzburg mintájára létesített Szegedi Szabadtéri Játékoknak. Intenciókkal látja el és anyagilag is támogatja az *építészetet*, a *városrendezést* és a *műemlékvédelmet*. A városfejlesztés terén követendő példának azokat a városszerkezeteket tartja, amelyek sugárutas és körutas elrendezésűek. Körvonalazza a „Nagy-Szeged” és „Nagy-Debrecen” lehetséges fejlődését. Szorgalmazza, hogy a középületek létesítéséhez kérjék ki az Országos Képzőművészeti Tanács véleményét. Javasolja a budai vár művészeti-kulturális központtá történő átalakítását. Az egyik legnagyobb építészpolitikusai alkotása a szegedi Dóm-tér kialakításához főződik. Túlzás nélkül állítható, hogy a Rerrich Béla /1881 – 1932/ tervezte és megépített tér a két világháború közötti magyar építészet kiemelkedő alkotása.³⁰ Egy másik építészpolitikusai törekvése a népiskolákhoz köthető. Építészzeivel olyan tájba illő, kőből létesítendő épületeket terveztetett, amelyek majd „mintaként szolgálnak” az arcukat elvesztő falvakban folyó építkezésekhez. Kikísérlezteti a klinker téglát, hogy az Alföldnek „maradandó építőanyaga” legyen. Klebsberg keserűen emléti, hogy a „magyar történelem a katasztrófák egybefüggő sorozata s a romhalmaz-

²⁸ Gróf Klebsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926. Az Athenaeum kiadása, Budapest, 1927. 543., T. Kiss Tamás (1987): A kultuszminiszter és a tömegkommunikáció. Jel-Kép, 3. sz. 128-132., T. Kiss Tamás (1987): A tömegkommunikáció helye és szerepe Klebsberg Kuno kultúrpolitikájában. In: *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, Szeged. Szerk: Békési Imre. 79-85. o.

²⁹ T. Kiss Tamás, 1985. 32-33., T. Kiss, 1986. 26-27.

³⁰ Borvendég Béla (1982): Rerrich Béla emlékezete. *Magyar Építőművészet*, 1. sz.

ok az ő emlékművei”³¹ Klebelsberg a műemlékvédelmi törvényt, amely a tulajdonosra hárította a védelemmel járó finanszírozást, nem tudta megváltoztatni. Az illetékes miniszter vagy elrendelte az épület kisajátítását, vagy hozzájárult annak a bontásához. Állami hivatalnokként azonban a műemlékvédelemben /és a régészetben/ nemcsak a nemzeti múlt iránti kegyelet megnyilvánulását látja, nem csupán a kulturális örökség megőrzését pártfogolja, hanem *idegenforgalmi* lehetőségeket is felismeri. Szívén viseli a turizmus /főként Budapest népének egészsége és szórakozása szempontjából fontos hegyvidék, amely háromszögben terjed Buda, Visegrád és Esztergom között/ fejlesztését. Pályázati kiírásokkal segíti több *irodalmi és zenei* mű megszületését. Különösen szeretettel „bábáskodik” a *képzőművészeti* /különösen az egyházi témákat feldolgozó „római magyar stílust képviselő irányzat szülte” /alkotások létrejötténél. Az építészet azért áll hozzá közel, mert a társzművészetek /szobrászat, freskófestészet, táblakép festészet, ötvösművészet.../ is terepet kaphatnak. /Országos Magyar Levéltár, a szegedi Dóm-tér, a debreceni

Tisza István Tudományegyetem.../ Kiemelkedően sokat tesz a *testnevelés* és a *versenysportok* /különösen a vízipóló/ érdekében. Nagy hangsúlyt helyez az ifjúság egészséges testi fejlesztésére. Az ország számos városában játszótereket létesít. Megszervezi a Testnevelési Főiskolát. Klebelsberg sportpolitikai tevékenysége elsősorban három területen eredményezett jelentős előrelépést: az iskolai testnevelésben és testnevelőképzésben, az iskolán kívüli testnevelésben /leventeprogram, tömegsport/ és a versenysportokban /sportklubok, szövetségek, olimpiák/.

A kultuszminiszter alapítója és alakító tagja volt számos tudományos és kulturális társaságnak. Többek között igazgatósági tagja a Pedagógiai Társaságnak, a Statisztikai Társaságnak, a Széchenyi Tudományos Társaságnak. Egyik létrehozója az Alföld Bizottságnak. Megalapítja a Magyar Olimpiai Társaságot 1932. április 24-én. Elnöke 1917. február 16-tól haláláig a Magyar Történelmi Társulatnak. A Társulat ügyei iránt mindvégig a legnagyobb érdeklődést tanúsította. Ha pihenni akart, historikusai körében keresett örömet és enyhülést. Hozzájuk menekült a politika gondjai elől. Ő maga több történeti művet szeretett volna megírni. Klebelsberg kezdeményezésére alakult meg 1928-ban a Magyar Irodalmi és Művészeti Szövetség, majd a vidéki művelődési szervezetek irányítására a Magyar Kulturális Egyesületek Országos Szövetsége. Alelnöke volt a Magyar Irodalmi Társaságnak.

Könyveket, számos tanulmányt és cikket /igen gyakran ellenzéki lapokban/ publikált élete során. Azt vallotta, hogy a kultúrpolitika kívánja a nyilvánosságot, nem titkolhat el semmit. A siker eléréséhez nélkülözhetetlen, hogy a nemzet belássa a kulturális reform szükségességét.

A dualizmus szabadelvű világában nevelkedett és gróf Tisza István híveként számon tartott Klebelsberg kultuszminiszerségét többen többféle periódusra osztják. ő

³¹ Gróf Klebelsberg, 1927. 231.

maga miniszterségének első öt évét három szakaszra tagolja. Az elsőbe beleszámította az előzményeket és a háborút közvetlenül követő időt. A második korszak miniszterségének kezdetét öleli fel, amikor kétségbeesett harcot folytat a rosszul alkalmazott takarékosági politika ellen. A harmadik korszak az volt, amikor befejeződött a szanálás és alkothatott. Publicisztikai tevékenysége alapján Klebelsberg munkásságát életrajzírója, Huszti József /1887–1954/ két szakaszra osztotta. Szerinte az elsőben a kultúrfőlény gondolatvilágával foglalkozott behatóan. Publicisztikai tevékenységének második szakasza már minisztersége után kezdődik: ekkor a magyar problémákat világpolitikai távlatban tárgyalja. Mások Klebelsberg miniszterségében két nagy korszakot különböztetnek meg. Az elsőbe a magas kultúra megmentését, amíg a másodikba a szélesebb néptömegek műveltségének emelését szolgáló tevékenységét sorolják. Tény, hogy Klebelsberg kultuszminiszterségének első éveiben – talán történettudományi érdeklődése miatt és a magas kultúra megmentése érdekében – a legszívesebben történésekkel tanácskozott. Közülük választotta ki első munkatársait is. A különféle politikai, gazdasági és társadalmi kényszerek hatására, mint a történelemből tanuló értelmiségi, kultuszminiszterként felismerte, hogy az adott történelmi helyzetben az államnak sokkal nagyobb szerepet és áldozatokat szükséges vállalnia a kulturális élet fejlesztésében, mint korábban, a dualizmus időszakában. Klebelsberg, aki önmagát „nem egy pártnak és nem is egy társadalmi osztálynak, hanem az egész nemzet kultúrprogramja képviselőjének tekintette”, gyakran pártjának „kemény fejű” politikusaival is szembehelyezkedve, tervszerűen kidolgozott reformokat kezdeményezett és valósított meg a kultúra szinte valamennyi ágazatában, a művelődés területein. *A hagyományokat tiszteletben tartó, szakszerűen átgondolt fejlesztései, eredményei és álmai még a 21. század első évtizedeiben is mércét és mérést jelentenek.*

VISZONYOK ÉS VISZONYULÁSOK

Az ország elszigeteltséget oldó aktív külpolitika, Olaszország felé történő nyitás megjelenik Klebelsberg publicisztikájában is. Érdeklődik az olasz fasiszmus iránt, amit évtizedekkel később „számomkérnek rajta”. Írásait elemezve azonban kitűnik, hogy kultuszminiszterként az olaszországi fasiszmusban részint szociálpolitikai irányzatot, részint nemzetnevelő eszközt látott és kevésbé érdekelte a hatalmi-politikai berendezkedés. A fasiszta politikai módszerek magyarországi adaptációját nem tartotta lehetségesnek. Arra, hogy Magyarországon a parlamenti forma valaha is megszűnjön, egyáltalán nem gondolt. Nem rokonszenvezett a diktatórikus államberendezkedéssel. A halála előtt, 1932-ben publikált cikkében aggodalmának ad hangot, amikor arra figyelmeztet, hogy a jobboldali pártok olyan irányú gyökerezés átalakulása van napirenden, amelynek keretében a szélsőséges radikalizmus is

kitombolhatja magát. Arra a következtetésre jut, hogy „az egyetemes eltolódás jobb felé szembeszökő, de a kialakuló új jobbpártok korántsem azonosak a múltban láttott jobboldali alakulatokkal... inkább a fehérterror szellemét mutatják.”³²

A kulturális élet területein végzett széles körű, eredményes és igényesen végzett munka ellenére sem választotta tagjává a Magyar Tudományos Akadémia. Klebelsberg csupán az MTA tiszteletbeli, 1922-től és 1924-től az intézmény igazgatótanácsai tagja. /Klebelsberg és az Akadémia vezetése között annyira nem volt felhőtlen a kapcsolat, hogy amikor a kultuszminiszter meghalt, az Akadémiának „nem volt módja a megboldogult iránti tartozó nagy háláját a budapesti gyászszertartás alkalmával leróni: a szegedi gyászszertartás alkalmával régi és érdemes társunk, Csengery János [1856–1945] adott méltó kifejezést kegyeletünknek” – mondta Berzeviczy Albert [1853–1936] az Akadémia 1932. október 24-i ülésén tartott rövid emlékbeszédében. Csengery egyébként abban az időben az Akadémia tiszteletbeli tagja volt./

Az 1926. évi parlamenti választások során Komáromban, Egerben és Szeged I. számú választókerületeiben /1926. XII. 12./ is képviselővé választották. Klebelsberg a szegedi mandátumot tartotta meg. Amikor lejárt a ciklus, 1931. június 30-án Szegeden ismét megválasztották országgyűlési képviselőnek a liberális Rassay Károly /1886–1958/ és a szociáldemokrata Kéthly Anna /1889–1976/ mellett. A Dél-Magyarország 1931. december 25-i számában megjelent interjúban mindhárom képviselő azt a közös álláspontot fogalmazta meg, hogy a szegedi kulturális intézmények védelme az ország érdeke.

Több egyetem adományozott Klebelsberg számára díszdoktori címet. Díszdoktorrá választották a római /1927. III. 16./, a pécsi /1925. V. 28./, a szegedi /1926. X. 5./ és a debreceni egyetemek.

Számos magyar település díszpolgári címmel tisztelt meg. Sopron, Székesfehérvár és Gyula városán kívül Kecskeméten 1928. június 30-án, Szegeden 1930. október 24-én választották díszpolgárrá Klebelsberg Kuno grófot. Még életében több településen utcát, lakótelepet neveztek el róla. Szegeden telepet, Gyulán utcát. Halála után Budapesten, Székesfehérváron és Kecskeméten utca viselte nevét. Görögország egyik városában – Kozányiban – utcát is neveztek el a magyar kultuszminiszterről. Számos oktatási intézmény is felvette Klebelsberg nevét. Halála után szobrot állítottak emlékére Budapesten /1939/, a bécsi Collegium Hungaricumban /1934/ és a Testnevelési Főiskolán /1933/. A Műcsarnokban 1933. február-március hónapokban emlékkiállítást rendeztek. A kiállításra Horthy Miklós kormányzó is elment, de nem tekintette meg. A Parlamentben emlékszobát alakítottak ki Klebelsberg Kuno tiszteletére, melyet az 1945 utáni politikai rendszer felszámolt.

Népszerűségét /egyesek szerint túlzott népszerűsítését/ jelzi, hogy 1929-ben a

³² Klebelsberg Kuno (1932): Irányváltás Európában. *Pesti Napló*, május 8.

Nagybánya és Kapnyikbánya környékén talált antimon-szulfát ásványt róla nevezte el a felfedezője. A Balatonon kutatóhajó viselte a nevét.

Számos kitüntetés birtokosa. Munkássága elismeréseként 1928. július 1-jén József főherceg, a Máltai Lovagrend magyarországi tagozatának vezetője, máltai lovaggá avatta. Vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó a magyar kultúrpolitika terén szerzett érdemei elismerésül 1925-ben az I. oszt. magyar érdemkereszttel, majd Corvin-lánccal tüntette ki. /Egyébként Klebelsberg kezdeményezte a Corvin-rend alapítását azok számára, „kik a mai páratlanul nehéz időkben a magyar művelődés szintjének fenntartásáért és emeléséért folyó szellemi munkából kimagasló tehetséggel és rendkívüli odaadással veszik ki részüket”. Az alapítási okmányt az államfő 1930. október 11-én írta alá. A formális megalakulása 1931. február 23-án történt. A kitüntetések céljából rendelkezésre állt 12 Corvin-lánc, 60 Corvin-koszorú és 12 Corvin-díszjelvény. Ez utóbbi külföldiek számára szolgált kitüntetésként. A testület tagjai évente, Mátyás napja táján ünnepi lakomára gyűltek össze s ilyenkor az egyik tag megemlékezett Hunyadi Mátyásról [1443–1490]. A serlegavató beszédet 1932. február 23-án maga gróf Klebelsberg Kuno tartotta/. Több külföldi és belföldi kitüntetés birtokosa. Megkapta a Ferenc József-rend nagykeresztjét. Tulajdonosa a Lipót-rend közepkeresztjének, a III. oszt. Vaskorona rendnek, a hadékiértményes Vöröskereszt I. oszt. díszjelvénynek, az olasz Koronarendnek, a finn Fehérrózsarend, a belga Koronarend, a görög Megváltórend, a lengyel Polonia Restituta-rend nagykeresztjének, a badeni Vöröskeresztnek és az Osztrák Köztársaság nagy arany díszjelvényének. Halála után 1935-ben két könyvét – Világválságban /1931/ és az Utolsó akkordok (1933) – az MTA, Kónyi Manó (1842-1917) – díjban részesítette. Az elismerést az özvegy vette át.

Visszaemlékezésében írja Klebelsberg Kuno felesége, hogy férje bátran szembeszállt sértegetőivel és a sértésekért elégtételt vett fegyverrel vagy bocsátnatkérés formájában. Előfordult az is, hogy a bíróságon. Shvoy Kálmán /1881–1971/ altábornagy és politikus naplójában feljegyezte, hogy 1924. május 10-én „Klebelsberg Kuno kultuszminiszter pisztolyárbajt vívott Komáromy Andor /1861–1931/ történetíróval. Sebesülés nem történt, Klebi nem élt a lövés jogával”.(33) Egyik legközvetlenebb munkatársa Petri Pál /1881–1945/ is említette 1933. június 10-én a Testnevelési Főiskolán Klebelsberg szobrának leleplezésekor mondott beszédében, hogy „aligha találunk a legújabb kor vezető magyar államférfiai között olyanokat, akik többször kényszerültek volna párbajozni, mint ő”.

Klebelsberg nagyon szerette a gyermekeket, talán azért is, mert neki nem

³³ Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1983. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. 96.

lehetett. A természet /Hidegkúton egy szép házat épített, ahol kertészkedett és nagyon kedvelte Lippi nevű kutyáját/, a könyvek, főként a történettudományi művek szerelmese volt. Mintegy négyezer kötetes könyvtárát, ennek egy részét az a családi könyvtár alkotta, melyet édesanyja, ill. nagynénjei halála után magával vitt Pestre, még életében felajánlotta a helyiség faburkolatú berendezésével együtt a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának. Az intézmény „Klebelsberg Könyvtár” néven külön részleget szeretett volna nyitni. A háborús körülmények, majd az 1945 utáni politikai állapotok ezt megakadályozták. Az özvegyet, mint osztályidegent kitelepítették, a könyveket teherautón ismeretlen helyekre szállították.

Klebelsberg, miután megválni kényszerült a kultuszminiszteri poszttól, az Alföld problémái felé fordult. Munkavégzésének intenzitására jellemző, hogy 1932. május 29-én Szolnokon, június 4-én Békéscsabán, szeptember 5-én Nyíregyházán tartott előadást az Alföld Bizottság helyi szervezeteiben. Tanácskozássra hívta össze 1932. szeptember 18-ra a polgármestereket Szentésre, hogy közösen egyengessék az alföldi ifjúság boldogulását. A konferenciára már betegesen utazott el. Visszatérve Budapestre még köszöntötte a Los Angeles-i Olimpia (1932) győzteseit. Beszédét fáradtan és betegesen mondta el. Október 2-án beszállították a belgyógyászati /Korányi/ klinikára, ahol október 11-én, 57 esztendőskorában, paratífuszban meggyengült szervezetével egy szívroham végzett.

Klebelsberg végrendeletében kérte, hogy építésszek tervezzék meg a búcsúztatását. Klebelsberg Kuno halotti maszkját Kisfaludi Strobl Zsigmond /1884–1975/ szobrászművész készítette el. Tetemét bebalzsamozták, majd Lechner Jenő /1887–1962/ építési tervei alapján felravatalozták a Nemzeti Múzeum nagycsarnokában. A helyiségben csak egyetlen fekete drapéria volt. Klebelsberg ugyanis még életében arra kérte barátait, ha meghal és felravatalozzák, kerüljék a sötét színeket s a gyász komor hangulatát. Temetésére, kívánsága szerint, Szegeden került sor. Klebelsberg még 1928-ban Glattfelder Gyula /1874–1943/ püspök közbenjárásával engedélyt kért és kapott a Szentszéktől, hogy őt és feleségét haláluk után a Fogadalmi Templom kriptájában temethessék el. A szegedi Dómban helyezték örök nyugalomra 1932. október 15-én. Ohman Béla /1890–1968/ szobrászművész alkotta és Kertész K. Róbert /1867–1951/ építész tervezte síremlékét 1935. április 11-én avatták. A síremléket Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök szentelte fel. Emlékművét, Abonyi Grantner Jenő /1907–1983/ szobrászművész alkotását 1939-ben állították fel Budapesten, az Eskü téren, és jó ideig leleplezetlenül állt, „mert a miniszterelnökség nem találta alkalmasnak a kitűzött időpontokat”. Az emlékmű a második világháborúban részint elpusztult. A szobrot az Erzsébet-híd hídfője mellől 1945 után elbontották.

EPILÓGUS

Klebensberg „Magyarország jövődő vezérei” című írásában, amely a Pesti Napló 1925. április 12-i számában jelent meg, így vallott: Követendő példaképeim Besenyei György, Ürményi József, Kazinczy Ferenc, Széchenyi István és Trefort Ágoston. Több cikkében Eötvös József nevét is megemlítette. Ők voltak azok – írta máskor és máshol is –, akiket két nagy eszme vezérelt: az egyik az volt, hogy csak a művelődés mentheti meg a magyar nemzetet, a másik pedig az, hogy minél erősebben be kell kapcsolódni a nyugati szellemi áramlatokba.

A miniszter osztrák-magyar eredete, szinte provokáló német neve³³ egész életén át – sőt még halála után is – kisebb-nagyobb félreértések és kellemetlenségek forrása volt.

Klebensberg vállalta magyarságát. Az önmaga számára feltett kérdésre, hogy „mi a kötelessége az idegen nevű magyarnak?” azt a választ adta, „hogy hazáját jobban szeresse, és többet dolgozzon érte”. Egyik utolsó beszédében azonban keserűen ismeri be: „igaza volt Virág Benedeknek /1754 ?–1830 ?/, *Jó magyarnak lenni nehéz, de nem lehetetlen.*”³³⁵

³³ *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1983. Sajtó alá rendezte, a bevezető szöveget írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta Perneki Mihály. 96.

Sipos József

KLEBELSBERG KUNO BELÜGYMINISZTERSÉGE ÉS AZ 1922-ES NEMZETGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK

Gróf Klebelsberg Kuno belügyminiszteréről igen keveset tud a történeti szakirodalom. E témával lényegében nem foglalkozott sem a második világháború előtti, sem az államszocialista, sem a rendszerváltás utáni történeti szakirodalom.

A Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917-1932). (Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Glatz Ferenc. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.) című tartalmas kötet Gróf Klebelsberg konzervatív reformeszméi című előszavában, A „gróf” rövid életrajza című fejezetben csupán annyit tudhatunk meg életének e szakaszáról, hogy: „a forradalmak alatt bujkálni kényszerült, majd Bethlennel együtt szervezi a kormányzópártot. 1920-ban Sopron képviselőjeként legitimista programmal bekerült a nemzetgyűlésbe. 1921. december 3.-tól 1922. június 16.-ig a Bethlen kormány belügyminisztere.”¹ E kötetben közölt beszédei és írásai között nem található egyetlen sem, amely a parlamenti képviselő vagy a belügyminiszter mondott volna el! Mindez persze nem véletlen!

Hiszen a Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926 című kötet, – amely 1927-ben jelent meg az Athenaeum kiadásában Klebelsberg előszavával sem közölt erről az időszakáról egyetlen beszédet, törvényjavaslatot vagy cikket sem.² Ez azt jelenti, hogy Klebelsberg valami miatt maga sem tartotta fontosnak vagy nem akarta, hogy a belügyminiszteri tevékenységét bemutassa.

Erről az időszakáról a legtöbbet T. Molnár Gizella: Portrévázlat gróf Klebelsberg Kunoról című tanulmányából tudhat meg az érdeklődő.³ Ebben a kö-

¹ *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917 – 1932). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Glatz Ferenc. Európa Könyvkiadó, Bp., 1990. 8-9.*

² Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. 1916-1926. *Athenaeum*, 1927. 689 o.

³ T. Molnár Gizella: Portrévázlat gróf Klebelsberg Kunoról In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 26. köt Szeged, 1998. 227-264.

vetkezőket olvashatjuk: „Politikusi pályája gróf Bethlen István színrelépésével folytatódott: a második Bethlen kormányban már miniszterként, de még a belügyi tárca élén szerepelt. A belügyminiszterséget súlyos belpolitikai helyzetben vállalta, folyamatos támadások között kellett elsősorban a szélsőségek ellen fellépnie, többek között a legitimista vezérek, de az ÉME ellen is. Ebben a pozícióban a legfontosabb feladata az új választójogi rendelet megalkotása és a nemzetgyűlési választások megszervezése volt.”⁴

Ennyi! És nem több!

Ezért is gondoltam, hogy ebbe a tanulmánykötetbe erről a témáról írok.

Mielőtt azonban abba belekezdénék, nekem is be kell vallanom, hogy eddig magam sem ezzel a témával foglalkoztam. Hiszen fő témám a Nagyatádi Szabó István által vezetett Kisgazdapárt és a bethleni konszolidáció. Ezen belül az Egységes Párt megalakítása és az 1922-es választások. E témákból írt tanulmányaimból, illetve még kéziratban lévő anyagomból állítottam össze mostani írásomat.⁵

De, nézzük akkor magát a témát.

Klebelsberget az 1920-as januári nemzetgyűlési választásokon legitimista programmal Sopron képviselőjévé választották. Akkor a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjába tartozott. 1920 májusában azonban ő és elvbarátai kiváltak abból és a Kisgazdapártból is kivált néhány nagybirtokosi érdekeket is védő képviselővel, megalakították a disszidensek csoportját. Összesen 19-en voltak! Hozzájuk tartoztak olyan befolyásos politikusok, mint gróf Bethlen és gróf Teleki Pál. A disszidensek a dualista uralkodó elit konzervatív parlamentarizmusát, és érdekeit képviselték, igen hatásonosan. 1920 júliusában Bethlen már rájuk támaszkodva akarta a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjából és az Országos Kisgazda- és Földműves Pártból létrehozni az első egységes kormányzópártot. Azt ugyan sikerült megalakítania, de mivel túl sok miniszterét pártonkívüliekből vagy a disszidensekből akarta kinevezni, ezért a két nagy párt ellenállt. Ennek következtében ekkor átadta Telekinek a miniszterelnökséget. Teleki kormánya tehát egy olyan Egységes Pártra támaszkodott, amelynek elnöke Prohászka Ottokár volt. Ez a kormányzópárt azonban az 1920–21 fordulóján kiéleződött szabad királyválasztó és legitimista ellentétek miatt 1921 februárjában alkotóelemeire hullott. E vitákban Klebelsberg és Bethlen már az elvi legitimizmus álláspontjára helyezkedett. Ezt képviselték az első és a második királypuccsok idején is. 1921 novemberében viszont már elfogadták IV. Károly detronizációját és azt maguk is megszavazták. Így a disszidens csoport legbefolyásosabb vezetői lettek! Az első Bethlen kormány belügyminiszterét, gróf Ráday Gedeont különböző okok miatt

⁴ Uo. 230.

⁵ Sipos József: Nagyatádi Szabó István és a második Bethlen-kormány megalakulása. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*. 15. köt. 2001. 155-186. és Sipos József: Nagyatádi Szabó István és a Kisgazdapárt kormányzópárttá bővítése. *Századok*, 2002. 5. sz. 989-1059.

a Kisgazdapárt nagyon támadta. Ezért helyette 1921. december 3-án Bethlen Klebelsbergert nevezte ki kormánya belügyminiszterének. Nagyatádi Szabó István helyett viszont Mayer János lett a földművelésügyi miniszter. E kormány tényleg kiélezett belpolitikai ellentétek közepette kezdte el működését. A legitimisták a detronizáció miatt élesen támadták az új kormányt. Emellett azonban a Kisgazdapárt liberális-agrárdemokrata szárnya is elégedetlen volt a kormány politikájával.

Bethlen és Klebelsberg előbb a soproni népszavazás megnyerésére, majd a Bethlen–Peyer paktum megkötésére koncentráltak. És mint tudjuk mindkettő eredményes volt a kormány számára. Ezen kül- és belpolitikai sikereket is felhasználva kezdtek el foglalkozni az elégedetlenkedő kisgazdapártiak megnyerésével, illetve annak kormányzópárttá való bővítésével.

December 21-én Bethlen és Klebelsberg megjelentek a Kisgazdapártban. Itt Bethlen a választójogi reformmal kapcsolatban kijelentette: „A Wekerle-féle választójogi törvény nem elégíti ki az igényeket, – mondotta – a Friedrich-féle választójogi rendelet azonban túlságosan szélsőséges. Az új törvény középúton fog haladni – ígérte. Én nem fog zsákban macskát árulni.” Azzal igyekezett megnyugtatni Nagyatádit és híveit, hogy bejelentette: mielőtt a törvényjavaslatot beterjeszti a nemzetgyűlésnek, azt megismerteti a pártvezetőséggel és az egyes képviselőcsoportokkal is, hogy a felmerülő kívánságoknak eleget tegyen.⁶

A KNEP legitimista tagjait pedig azzal próbálták megnyugtatni, hogy a második királypuccs leverése óta letartóztatásban lévő gróf Andrássy Gyulát, Boroviczényi Aladárt és Lorenz Józsefet karácsony előtt szabadon engedték. Rakovszky István, Sigray Antal és Gratz Gusztáv azonban továbbra is letartóztatásban maradtak.

Nagyatádi Szabó és hívei kormányelleni és a demokratikus szabadságjogokért folytatott küzdelmét megnehezítették a kormány sikerei: gondoljunk csak a Sopron és környékének népszavazással az országhoz való visszakерülésére, de talán ennél is jobban befolyásolta Nagyatádit a Bethlen–Peyer paktum megkötése. Ezzel ugyan a Kisgazdapárt régi követelése teljesült, de az MSZDP választásokon való megjelenése a falvakban a riválisok számának szaporodását is jelentette. A megállapodásban ugyanakkor az MSZDP lemondott a Polgárok és Munkások Szövetségében való részvételről, ami lehetetlenné tette a továbbiakban Nagyatádi és hívei velük való taktikai együttműködését.

A karlisták kormány és szabad királyválasztók elleni támadási viszont azt mutatták, hogy Bethlen és a disszidensek már nem fognak tudni a KNEP többségére támaszkodni. Nagyatádi párton belüli befolyását gyengítette, hogy a második Bethlen kormányban földművelésügyi államtitkár Schandl Károly, belügyi államtitkár pedig dr. Kószó István lettek, akik a párt újkonzervatív agrárius szárnyához tartoztak.

⁶ *Új Barázda*, 1921. december 22. 1.

A karlisták szabad királyválasztók elleni támadásai viszont tovább erősítették a Gömbös-csoport párton belüli helyzetét. Mindez együtt járt az újkonzervatív 1913 agráriusok párton belüli politikai és ideológiai befolyásának megnövekedésével. Ezt jól tükrözik az Új Barázda és a Szózat című napilapok decemberi cikkei. Államtitkári kinevezése miatt Schandl Károly december 22-én egyébként lemondott az Új Barázda felelős szerkesztői tisztéről, amelyet tőle dr. Héjji Imre vett át.⁷

Mindezek az események és saját hatalmi pozícióik megtartása december közepétől már Nagyatádit és bizalmasait is a Bethlennel való titkos tárgyalásokra készítették. Az adott kül- és belpolitikai helyzetben már ők is úgy látták, hogy „az ország kormányzásához egységes párt szükséges”. Elsősorban az ország gazdasági érdekei, „tekintélye kifelé” és „megbízhatósága a külföldi tőke részére, kívánják és követelik, hogy egy egységes erős párt kormányozzon, mely garanciát bír nyújtani, hogy az országban meglepetésektől nem kell tartani.”

De ebbe az irányba vitte Nagyatádit és bizalmasait a korona rohamos inflálódása, a külföldi tőke kivonása és hogy külföldről nem tudott az ország hitelt szerezni. ők már ekkor leírták: „Bizonyos, hogy a külföldi tőke segítségével nélkül nem bírnak talpra állni. Egy ideig a bankóprés és az adóprés felszínén tarthat bennünket, de ennek is van határa és nagyon meg is bosszulja magát” – írta A Kisgazda című hetilapjuk, december 25-ei karácsonyi száma.

Ugyanakkor továbbra is kitartottak azon véleményük mellett, hogy egységes pártot és erős kormányt „csak a kisgazdapárt programja alapján hozhatunk létre.” Korábbi gyanújuk még mindig élt: figyelmeztették Bethlent és társait, hogy „ne is foglalkozzanak azzal a gondolattal, hogy a kisgazdapártot letörjék”, mert ez a párt az, „amelynek keretében eltér és megfér békében egymás mellett a nemzet minden rétege, osztálykülönbség és felekezeti különbség nélkül.”⁸

A Kisgazda Nagyatádi Szabó István véleményét fejezte ki, és abban az egységes párt létrehozást illetően mint láttuk jelentős változás következett be. Ezt bizonyítja a parasztvezér Az Est karácsonyi számában tett nyilatkozata is. (A riporter megjegyezte, hogy Nagyatádi a miniszteri bársonyszék elhagyása óta sokkal jókedvűbb és határozottabb volt.) Először a vidék hangulatáról beszélt: úgy látta, hogy „elégedetlenség van az egész vonalon. A szegényebb arról panaszkodik, hogy nincs végrehajtva a földbirtokreform, a vagyonosabb az adó ellen zúgolódik, az intelligencia nem tud megélni, a nagybirtokosokat a birtokelosztás réme aggasztja.” Ehhez – élénk mozdulattal – hozzátette: „Ennek a törvénynek a végrehajtását többé senki sem hiúsíthatja meg. Ha ez megtörténnék, annak olyan következményei volnának, amelyekért nehéz volna a felelősséget vállalni.” Ezután részletesen megemlékezett az 1904-

⁷ Új Barázda, 1921. december 28. 2.

⁸ A Kisgazda, 1921. december 25. 1.

ben elkezdődött kiskgazdamozgalomról majd áttért az aktuális politikai kérdésekre.

A politikai és a társadalmi konszolidáció megkezdését abban látta, ha „pártjának keretei kibővülnek és magukba foglalják nemcsak a kiskgazdákat, hanem a nagybirtoknak és a középosztálynak ama képviselőit is, akik számolnak a változott idők követelményeivel és megnyugszanak abban, hogy Magyarországon a kormányzásnak egyetlen lehető formája: a *polgári demokrácia*.”

Nagyatádi – mint már máskor is – kijelentette: nem akar kiskgazda uralmat, de tiltakozik más osztályok kizárólagos uralma ellen is. Visszautasította az ilyen irányú kísérleteket és törekvéseket.⁹

E nyilatkozat nagy feltűnést keltett. A karácsonyi ünnepek után a Kiskgazdapárton belül is úgy értékelték, hogy az „jele a miniszterelnök és Nagyatádi teljes kibékülésének”. E nyilatkozatot – még karácsony előtt – megelőzte egy Bethlen és Nagyatádi Szabó közötti tárgyalás.⁹ Erre valószínűleg december 21-én került sor, amikor Bethlen és Klebelsberg megjelentek a Kiskgazdapártban. E fontos tanácskozásról azonban egyelőre nem tudunk többet.

Bethlen 1922. január 1-jén, este érkezett Budapestre és – most már nyíltan is – rendkívüli politikai aktivitást fejtett ki az egységes kormányzópárt megalakítása ügyében. 2-án délelőtt átvette a kormány ügyeinek intézését és „hasznos tanácskozást” folytatott Klebelsberg belügyminiszterrel, a disszidens csoport vezetőjével.¹⁰ E tanácskozáson valószínűleg a karlisták kormány ellen intézett politikai támadásairól és a Kiskgazdapárt további kiengeszteléséről volt szó.

Erre a Kiskgazdapárt január 5-i vacsoráján került sor. Azon a kormány tagjai közül részt vettek: Bethlen István miniszterelnök, Klebelsberg Kuno belügyminiszter, Tomcsányi Vilmos Pál igazságügyminiszter, Mayer János földművelésügyi miniszter. A vacsora végén Nagyatádi Szabó pártelnök a párt nevében – most még, mint vendéget – üdvözölte a miniszterelnököt. Beszédének végén Bethlen nagy ünneplés közepette ismét kijelentette: „Ez a párt az a szikla, amelyre a jövő Magyarországot felépíteni lehet (Percekig tartó taps.), én ezzel a párttal személyesen és barátaimmal együtt egyesülni kívánok. (Éljenzés. A párt tagjai újra felállnak és lelkesen ünneplik a miniszterelnököt.) Kérem, hogy ti is ezt tegyétek. (Szűnni nem akaró lelkes éljenzés és taps.)”¹²

E lelkes hangulatban Klebelsberg annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a választásokból a Kiskgazdapárt „győzelmesen fog kikerülni” és idővel hatalmas, nagy párttá alakul ki, s meglesz a maga erkölcsi ereje ahhoz, hogy mint kormánypárt működjék.” Ezzel nyilván Nagyatádi Szabót és a párt agrár-demok-

⁹ *Az Est*, 1921. december 25. 1-2.

¹⁰ *Az Est*, 1921. december 28. 1-2.

¹¹ *8 Órai Újság*, 1922. január 3. 1.

¹² *A Kiskgazda*, 1922. január 15. 1-2.

rata tagjait próbálta megnyugtatni, akikben az öröm mellett még mindig nyugtalanság is vegyült Bethlen bejelentése miatt. Az ő beszédét ugyanis a jelenlévők, de a másnapi sajtó is úgy értelmezte, hogy ő már ekkor belépett a pártba, ami persze nem volt így, hiszen csak a vacsorán csak a szándékát jelentette be.

A Bethlen beszéde után kialakult bonyolult helyzet még a disszidenseket is megzavarta. 6-án tartott tanácskozásokon ugyanis arról tárgyaltak, hogy kövesse-e Bethlent a Kisgazdapártba? Az értekezletük után kijelentették: „Azon az alapon, hogy mindenki a Kisgazdapártba lépjen be, az egységes párt aligha jöhet létre.” Tehát ellenezték az új kormánypárt Kisgazdapárt kibővítésével történő megalakítását.¹³

Bethlen beszédének sajtó és politikusok általi félreértelmezése arra készítette a miniszterelnököt, hogy 7-én az MTI félhivatalos közleményben megmagyarázza a történeteket. Ennek szöveg így szól: „A miniszterelnök, híven az új kormány megalakuláskor kifejtett programjához, a zilált pártviszonyok rendezésére az időpontot elérkezettnek látja. Hajlandóságát nyilvánította ezért arra, hogy a kisgazdapárttal egyesüljön. Ez az egyesülés már régóta várt döntő lépés a miniszterelnök tervének keresztülvitelére, mely egy egységes, szilárd kormányzópart megalakítására irányul. A mozgalom célja mindazoknak egyesítése, akik a fennálló törvényes rend megerősítésében látják a nemzet további fennmaradásának egyedüli biztosítékát.”¹⁴

Ez már egyértelmű beszéd volt. A miniszterelnök tehát január 5-én, este még nem lépett be a Kisgazdapártba, de már kinyilvánította, hogy ő és politikai hívei egyesülni akarnak azzal. Ezért a disszidensek 7-én Klebelsberg tájékoztatása alapján folytatták előző napi tanácskozásukat. Ennek alapja azonban már Bethlen „beszédének eredeti szövege és az a platform volt, amelyet a miniszterelnök kimondott.”¹⁵ E tanácskozásuk eredményeként 9-én már Bethlen elnökletével tartottak értekezletet. Ott felhatalmazták a miniszterelnököt, hogy „az egyesülés iránt a tárgyalásokat a csoport nevében” a Kisgazdapárttal indítsa meg.¹⁶ Kérdés volt, hogy az milyen formában történjen meg?

Bethlen és a disszidensek Kisgazdapárthoz való csatlakozását nehezítette annak kiszivárgása, hogy a kormány által kidolgozott választójogi törvényjavaslat a nyílt szavazást tartalmazza. Ezzel kapcsolatosan a Kisgazdapártban két markánsan elkülönülő nézet alakult ki. Az újkonzervatív-agrárius szárny – akik ekkor már többségükben Bethlen hívei voltak – azt képviselte, hogy a párt lényegében változatlanul fogadja el a kormány törvénytervezetét. Nekik az is mindegy volt,

¹³ *Új Nemzedék*, 1922. január 8. 1.

¹⁴ *Pesti Napló*, 1922. január 8. 3.

¹⁵ *Új Nemzedék*, 1922. január 8. 1.

¹⁶ *Népszava*, 1922. január 10. 3.

hogy milyen formában hozzák létre az egységes pártot.

A Nagyatádi vezetésével tevékenykedő agrár-demokrata szárny azonban az egységes pártot a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítésével kívánta megalakítani és ragaszkodott az általános, titkos választójog megtartásához. E szárny balszélén a Szijj Bálint által vezetett csoport állt, amely elsősorban „csizmás” tehát paraszt-képviselőkől állt és kis- és középparaszti érdekeket képviselt. Ők elégedetlenek voltak és hangoztatták: „amennyiben a kormány ragaszkodik a nyílt szavazáshoz, kilépnek a pártból és ellenzékbe mennek.”

Az volt a véleményük, hogy a „kisgazdapárt saját maga veti nyakába a hurkot, ha elfogadja a nyílt szavazást”. Lehetetlennek tartották, hogy a „párt ebben a kérdésben is, mint már annyiszor, meghátráljon a kormány akarata előtt, mert ez esetben a maga halálos ítéletét írja alá”. Egyébként azt hitték, hogy már a másnap délelőtti tanácskozáson, amikor Bethlen ismertetni fogja velük a törvénytervezetet sikerülni fog meggyőzni a miniszterelnököt álláspontjának tarthatatlanságáról. Nagyatádi Szabó ezen a napon nem nyilatkozott, amit a Világ újságírója így értékel: úgy látszik nem „óhajt” elébe vágni az eseményeknek.¹⁷

Ilyen párton belüli helyzetben, január 19-én délelőtt Bethlen a miniszterelnöki szobájában, két csoportban fogadta a párt képviselőit és megismertette velük a kormány választójogi törvénytervezetét. E tervezet szerint aktív választójoga van minden férfinak, aki legalább 10 év óta magyar állampolgár, 2 év óta egy helyben lakik, 24 éves és 4 elemi iskolát végzett. Ezeken kívül a nőknél általános kellék a harmincéves életkor. Különös kellékek: 3 gyermekes családanya abban az esetben, ha legkisebb gyermeke legalább 6 éves és maga nevelte gyermekeit, 8 középiskola elvégzése, önálló kereset és végül a főiskolát végzett férfiválasztók feleségei. A tervezete tehát lényegében megfelelt azoknak a híreknek, amelyeket a napokkal azelőtti bizalmas értekezletekről kiszivárogtak.

A párt képviselői előtt azt röviden Klebelsberg belügyminiszter indokolta meg. Azt emelte ki, hogy az új választójog alapján kb. 1,5 millió férfinak és 600.000 nőnek lesz választójoga. Bejelentette azt is, hogy Budapesten és a törvényhatósági városokban a választás titkos, egyébként nyilvános lesz. A fővárosban pedig lajstromos, azaz pártlistás szavazást ír elő. A kormány február 16-ig a nemzetgyűléssel el akarja fogadtatni a választójogi és a közigazgatás reformjáról szóló törvénytervezeteit is. Ennek érdekében – ha szükséges – 12 esetleg 16 órás üléseket fognak tartani a nemzetgyűlésben. A kormány álláspontja szerint azért kell visszatérni a „nyílt szavazáshoz, mert az felel meg jobban a falusi nép lelkivilágának és a falu szociális és gazdasági tagoltságának”. Egyébként pedig azt a legjobb harci eszköznek tekintette a demagógia ellen.

A minisztertanács január 24-én Klebelsberg belügyminiszter előterjesztése

¹⁷ Világ, 1922. január 19. 1.

alapján paragrafusonként tárgyalta a választójogi törvénytervezetet. Bethlen és belügyminisztere itt is arra törekedtek, hogy a számukra fontos kérdésekben, amelyek az uralkodó osztály politikai érdekeinek kedveztek, ne kelljen nagyobb engedményeket tenniük. Az első ilyen probléma – ahol az ellentétek összeütköztek – a nők választójoga volt. A KNEP kezdettől ellenezte a nők választójogának szűkítését, mert az döntően e párt szavazóbázisát érintette. A minisztertanácsban a KNEP érdekeit ebben a kérdésben a leghatározottabban dr. Bernolák Nándor népjóléti és munkaügyi miniszter képviselte. Követelte, hogy a nők szavazati jogát ne korlátozzák se a korhatár 30 évre való felemelésével, se a különös kellekkel. Ebben a vitában Mayer földművelésügyi miniszter így foglalta össze pártja véleményét: Szerinte „a kisgazda társadalom szükségesnek tartja a Friedrich-féle választójog megszükitését”. Ugyanakkor, „ő sem tartja szükségesnek a különös kelleknek a javaslatba való felvételét, mert ez osztályellentétekre vezet”. Kállay Tibor pénzügyminiszter „teljesen feleslegesnek” tartotta a női választójogot. Bethlen és Klebelsberg megpróbálták meggyőzni minisztertársaikat saját álláspontjuk helyességéről, de az nem sikerült. Így e vita után minisztertanács a törvénytervezet 2§-t a népjóléti és munkaügyi miniszter szövegezésével fogadta el.¹⁸

A második probléma a választások titkosságának vagy nyíltságának a kérdése volt. Klebelsberg a minisztertanácsi vitában is azt képviselte, hogy „a titkos szavazást a vidékre nem tartaná életbe léptethetőnek”. Ehhez azonban hozzátette: „Ha a nemzetgyűlés többsége mégis a titkos szavazáshoz ragaszkodik, ennek deferál, de kötelességének tartja figyelmeztetni a minisztertanácsot annak nagy veszélyére.”

Bethlen teljesen egyetértett a belügyminiszter álláspontjával. Ugyanakkor taktikusan azt hangsúlyozta, hogy „végleges álláspontot még nem foglalt el” ebben a kérdésben, amelyre egyébként a kormányzó figyelmét is fel akarja hívni. Kérte a minisztereket, hogy ebben a kérdésben álláspontjukat tartsák függőben. Ennek ellenére Mayer rámutatott: a titkos választójog a Friedrich-féle rendelet óta már életbe van léptetve, ezért „nehéz volna a titkosságot feladni és a nyílt szavazásra visszatérni.” Kijelentette, hogy a nyílt szavazás a „kisgazdapártra valóságos veszedelmet jelentene és érvényesülésének hathatós eszközeitől fosztaná meg, nyílt fegyvert adván a kisgazdapárt ellenségeinek kezébe. Politikai célszerűségi tekintetből tehát feltétlenül szükségesnek tartja a titkosságnak a fenntartását.” Érdekes volt, hogy Kállay pénzügyminiszter – a miniszterelnök és a belügyminiszter álláspontjával szemben – kifejtette: „nem lát semmiféle politikai veszedelmet abban, ha a választók titkosan adják le szavazataikat az egész országban”.

Bethlen Mayer aggodalmaira megjegyezte: a statisztika tanulságai szerint a föld-

¹⁸ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1922. január 24. 21.

műveléssel foglalkozó népességből „364.000 a birtokos bérlő és önálló gazda, míg a mezőgazdasági munkások száma 336.000. Ez adatok figyelembevételével minden jogkiterjesztés nem az első helyen említett kategóriákat, hanem a másodikba tartozók munkások számát fogja növelni. A férfiak között már most is többségben vannak azok, akik semmiféle anyagi javakkal nem rendelkeznek, miért is mindenféle jogkiterjesztés a falura veszedelmet jelent.” Bethlen tehát figyelmeztette Mayert – és rajta keresztül Nagyatádit és híveit – hogy a falvakban a nincstelenek vannak többségben, tehát a titkos választójog megtartása a birtokos parasztságra is veszélyes.

Erre Mayer kijelentette: „egyénileg ő maga sem helyesli a titkosságot, de kénytelen pártja többségének felfogásához alkalmazkodni”. Bethlen ezt megértéssel fogadta. Sőt! Hozzátette: „a titkosság kérdésében előreláthatólag engedményeket kell tanúsítania”, de akkor más területeken fog garanciákat kérni a maga választójogi nézetének érvényesítésére. E vitában Bernolák kijelentette: „a titkosságban nem látna veszélyt, hiszen az egész világban már titkosan szavaznak”. Sőt! Abban a politikai szabadság, illetve „az ország demokratikus kiépítésének egyik feltételét” látta. Ezzel szemben Bethlen azt állította, hogy „ahol a titkos választójog korlátlanul érvényesül, nyomában mindenféle zavarok keletkeznek”. Szerinte ennek eklatáns példáját mutatja Olaszország, Anglia és Amerika választásainak lefolyása.

Ezután Klebelsberg újra a nyílt szavazás mellett érvelt. Mayer azonban kitartott a Kisgazdapárt véleménye mellett. Újra kérte a minisztertanácsot, hogy a „titkosság mellett foglaljon állást, mert a népet magasabb szempontok hangoztatásával nem lehet megnyerni”. Célját azonban nem érte el! A vita végén ugyanis Klebelsberg csak arra volt hajlandó, hogy a törvényjavaslatot azzal fogja a kormányzó elé terjeszteni, hogy a „szavazásnak a titkos vagy nyílt volta kérdését a miniszterelnök ő Excelenciája még megfontolás tárgyává fogja tenni”. Ezt a minisztertanács tudomásul vette.¹⁹

Ugyanakkor Bethlen és belügyminisztere szisztematikusan készültek a választásokra. A második királypuccs óta sorra cserélték le a vármegyék nekik nem megfelelő főispánjait: a január 24-i minisztertanács például hozzájárult, hogy dr. Maróthy Lászlót Vas, Nagy Pált Fejér vármegye és Székesfehérvár, Kolbenschlang Bélát Zala és Matzky Emilt Borsod valamint Gömör- és Kishont vármegyék főispánjává nevezzék ki. A belügyminiszter előterjesztése alapján a minisztertanács felemelte a csendőrség napi 1013 vezényeltetési és vezénylési díjainak felemeléséről is.²⁰ E minisztertanács egyébként este kilenctől hajnali öt óráig tartott.

E konfliktus tisztázására, és nyilván egy újabb nyomásgyakorlásra Bethlen 25-én délután a Kisgazdapárt vezetőit: Nagyatádi Szabót, Mayer Jánost, Gaal Gasztont és Tomcsányi Vilmos Pált ismét a kormányzóhoz hívatta kihallgatásra. A két óra hosszú tartó audencián elhangzottakról nincs közvetlen dokumentumunk. Az akkori-

²⁰ Uo. 28-32.

ban jól értesültnek számító Szózat azt írta, hogy a kihallgatás az egységes párt megalakulásával és a választójogi reformmal volt összefüggésben.²¹

A Népszava tudni vélte, hogy a kormányzó felszólította a résztvevőket: „egyezzenek meg a választójog azon kérdéseiben, amelyekben nem értenek még egyet”. A kihallgatás után Nagyatádi úgy nyilatkozott, hogy a „kormány és a kisgazdapárt között a választóreformra nézve teljes megegyezés jött létre és a titkosság elve az egész vonalon érvényesül”.²² A Világ pedig úgy értesült, hogy az audiencia után Bethlen kijelentette: „bár ma is a nyílt szavazás híve, meghajlik a pártok akarata előtt és belemegy abba, hogy az új választójogi törvény alapján titkos legyen a szavazás”.

Ugyanaznap este a Kisgazdapárt értekezletén a kormány részéről megjelentek: Bethlen, Klebelsberg, Mayer és Tomcsányi. Az értekezlet elsőnek a Ház elnöki tisztének másnapi betöltéséről tárgyalt. Az elmúlt napokban ugyanis Gaal Gaszton, az ellenzékkel támadt vita miatt arról lemondott. Nagyatádi javaslatára kimondták, hogy a párt Gaalt egyhangú bizalmáról biztosítja.

Ezután az értekezlet a többi pártokkal való esetleges egyesülésről – minden vita nélkül – a következő fontos határozatot hozta: „A párt, mint a keresztény agrár gondolat megtestesítője, programjának, különösen a földbirtokreform becsületes végrehajtásának tekintetében, valamint az 1920. évi I. és az 1921. évi XLVII. tc.-ben lefektetett alkotmányos jogrend tekintetében változatlanul megmarad állásfoglalása mellett és azokat bármely irányból jövő megtámadással szemben régebben vallott állásfoglalásához híven meg fogja védeni.

Kijelenti, hogy elérkezettnek látja az időt arra, hogy egységes táborba szólítsa mindazokat, akik a párt elveit férfias őszinteséggel magukévá teszik és kimondja, hogy a párt egyetemes nemzeti célokat szolgáló programjának megfelelően, miként azt már 1921 december havában elhatározta, nevét Kisgazda-, Földműves- és Polgári Pártra bővíti ki és testvéri szeretettel várja táborába a teremtmény munká és a szellemi élet azon munkásait, akik a magyar földműves nép millióival kívánnak együtt dolgozni a független Magyarország feltámadásáért és megerősödéséért.”²³

E fontos állásfoglalás is bizonyítja, hogy a leendő Egységes Párt létrehozásának formája a Kisgazdapárt kibővítése volt. Feltűnő, hogy az állásfoglalásban nem volt szó a titkos választójogról, a főrendiház reformjáról és a közigazgatás demokratizálásáról.

Január 26.-án a Kisgazdapárt folytatta tanácskozását a választójogi törvénytervezetről. Ezen ismét részt vett Bethlen és Klebelsberg. A belügyminiszter részletesen – most már statisztikai adatokkal is kiegészítve – ismertette a kormány törvénytervezetét. Közölte: a kormány a férfiak és a nők választójogánál a négy elemi iskolai végzettséghez feltétlenül ragaszkodik. A javaslat továbbra is a vidéki nyílt

²¹ Szózat, 1922. január 26. 3.

²² Népszava, 1922. január 26. 3.

²³ Világ, 1922. január 26. 2.

szavazást tartalmazta. Ennek ellenére Klebelsberg demagóg módon azt állította: „ez a választójog a földműves nép és az értelmiség választójoga”. Bethlen pedig a vidéken is titkos választójogot követelő agrár-demokraták megnyugtatóására kijelentette: „arra való tekintettel, hogy a párt nagy része a titkosság mellett foglalt állást, a kormány nem tette a javaslatban foglalt szavazási rendszer elfogadását pártkérdéssé. Mindenki szavazzon a nemzetgyűlésben lelkiismerete és meggyőződése szerint, mert a nyílt vagy titkos szavazás kérdésében a nemzetgyűlés többsége fog dönteni”. Ezzel elérte, hogy a titkosság kérdéséről ezután a képviselők már nem vitatkoztak, mert azt hitték, hogy ott úgylis az ő elképzelésük fog győzedelmeskedni.²⁴ Így január 28-án Klebelsberg a nemzetgyűlésnek betervezte a kormány választójogi törvénytervezetét, amelynek általános vitája megkezdődött. Ennek részleteiről – terjedelmi okok miatt – most nem írhatunk.

Ebben a belpolitikai helyzetben, Nagyatádi levélben kérte a disszidenseket a Kisgazdapártba való belépésre. Ezért a disszidensek körében elkezdtek egy olyan ívet körözni, amelyen a Kisgazdapárthoz való csatlakozásukat mondták ki. Ezt az ívet elsőnek Bethlen miniszterelnök írta alá. ő abban bizakodott, hogy ebben követni fogja őt a KNEP több tagja is. Ez azonban egyelőre nem történt meg! Rájött, csupán arról lehet szó, hogy a KNEP-ből néhány képviselő „egyenileg csatlakozik a kibővített Kisgazdapárthoz.” Ezért a disszidensek február 1-jén lezárták a „csatlakozó ívükön az aláírások sorát” és elhatározták, hogy azt Bethlen miniszterelnökkel és Klebelsberg belügyminiszterrel az élükön személyesen adják át 2-án este a Kisgazdapárt vezetőségének.²⁵

Tehát Bethlen és a disszidensek, illetve 2 pártonkívüli képviselő (Erekly Károly, Tasnádi-Kovács József) Kisgazdapártba való belépésére 1922. február 2-án este került sor. Mégpedig a következőképpen: Napközben Fáy Gyula, Gyömöry György és Karafiáth Jenő képviselők átadták a Kisgazdapárt vezetőségének a disszidens csoport és a csatlakozott képviselők nevében adott választ. Este 8 órakor pedig a párt Eszterházy utcai körhelyiségében megjelent Bethlen István gróf miniszterelnök. Kíséretében voltak: Erekly Károly, Fáy Gyula, Gyömöry György, Jármly József, Karafiáth Jenő, Klebelsberg Kuno gróf belügyminiszter, Korányi Frigyes báró, Tasnádi Kovács József, Magyar Kázmér, Mahunka Imre, Mikovényi Jenő, Nagy János (egri), Pálffy Dániel, Pröhle Vilmos, Putniky Móric, Ráday Gedeon gróf, Rupprecht Olivér, Sallay János, Szádeczky 1013 Kardoss Lajos és Széchényi Viktor gróf. A betegen fekvő Kenéz Béla levélben mentette ki távolmaradását. A pártba belépőket a Kisgazdapárt képviselői nagy ovációval fogadták, aztán vacsora következett.²⁶

Bethlen, a disszidens csoport és a hozzájuk csatlakozott képviselők Kisgazdapárt-

²⁴ *Világ* 1922. január 27. 1-2.

²⁵ *Új Nemzedék*, 1922. február 1.

²⁶ Sokszorosított másolat. – MOL. MTI. 1922. február 3.

ba való belépése, döntő fordulat a párt történetében. Ezzel ugyanis megkezdődött a párt kormánypárttá bővítésének folyamata. Ekkor Bethlennel együtt 22 képviselő lépett a pártba. Kik voltak ezek a politikusok? A nemzetgyűlésben a disszidens csoport 1920 tavaszán alakult meg. Ezeket a képviselőket a nemzetgyűlési választásokon zömmel a KNEP és a Kisgazdapárt jelöltjeként választották meg. 1920 tavaszán azonban már egyértelmű lett, hogy ők elsősorban a hagyományos magyar uralkodó osztályok, vagy ahogyan Erdei Ferenc nevezi: a történelmi nemzeti társadalom vezető rétegeit, a történelmi arisztokráciát és az úri középosztályt képviselik. Ezért léptek ki a két pártból. Majd hatékonyan támogatták a Teleki-kormányt és ezt tették az első és a második Bethlen kormánnyal is. Olyan politikai konszolidációt akartak, amelyben a történelmi nemzeti társadalom vezető rétegei megtartják nagy befolyásukat és úgy gazdasági és társadalmi érdekeiket is hatékonyabban tudják védeni. Ezért 1920 nyaratól állandóan szorgalmazták az egységes kormányzópárt létrehozását. A második királypuccs előtt ezt a Kisgazdapárt liberális agrár demokrata csoportjának meggyengítésével kívánták megvalósítani. Azután – a második Bethlen kormány megalakulásakor – már a parlamenti pártok felbomlasztásával, úgy, hogy azok tagjai egyénileg lépjenek be a Bethlen által szervezett kormánypártba. Ez, akkor Nagyatádi és hívei ellenállásán megbukott. Ezért kényszerültek elfogadni a Kisgazdapárt kormánypárttá bővítésének Nagyatádi és hívei által szorgalmazott koncepcióját. Február 2-án ez a folyamat csak megkezdődött.

A Kisgazdapárt kormánypárttá bővítése ellenértékeként Nagyatádi és hívei újabb gazdasági engedményeket vártak Bethlentől. Február 10-i minisztertanácson Mayer a sertés kivitel folytatása mellett kérte a kormányt, hogy a választások előtt radikális intézkedéseket tegyen a kisüstökben történő pálinkafőzés széleskörű engedélyezésére. Jellemző, hogy Klebelsberg belügyminiszter azonnal támogatásáról biztosította a földművelésügyi minisztert. Kállay pénzügyminiszter szerint azonban „elszaporodtak a kisüstök. Teljesen lehetetlenné teszik a kincstárnak a szeszadó bevételeit. Ma már 150-ről 1300-ra emelkedett a számuk”. Ezért e témában ekkor még nem született döntés.

A parasztságnak megszerzett gazdasági engedményekért Nagyatáditól és híveitől Bethlen és Klebelsberg a politikai demokráciát szűkítő engedményeket kívántak. Ezt mutatja az is, hogy a február 10-i minisztertanácsban a belügyminiszter újabb főispán, Kovacsics Bács megyei főispán felmentést kérte.

Bethlen és Klebelsberg tehát folytatták a hozzájuk nem kötődő vármegyei főispánok lecserélését.

Bethlen és Klebelsberg választásokra való felkészülését azonban leginkább a választások politikai és csendőri kézben tartásáról fennmaradt, kézzel írt minisztertanácsi jegyzőkönyv bizonyítja. Ez fontos adalékokat tartalmaz arról is, hogy Bethlennel és Klebelsberggel szemben Mayer és Tomcsányi Vilmos Pál kisgazda-

párti miniszterek nem tudták jól képviselni a parasztság demokratikus érdekeit. A minisztertanácsnak e napirendjén ott volt a csendőrség parancsnoka. Klebelsberg utalt a „radikalizmus veszedelmére. A nagy csata – mondotta – a falvakban lesz”. Ezért „csendőrségi közeg legyen minden járásban, a meg nem engedett agitációnak már gyökerében való elfojtása céljából.” Szerinte 2-3 tisztre lenne szükség járásonként. De „veszedelmes volna, ha túl buzgalomból túllépnék a határt. Ítéloképességgel bíró emberek legyenek. Járásonként kellene két tiszt. Nem T tiszt, hanem csendőrtiszt. Utazni, agitáció felől tájékozódni. Feljelentést ügyészségnél megtenni”, mert „az agitáció nagyon folyik”. Ehhez Bethlen hozzátette: e csendőrtisztek a választások alatt a fősolgabíró alá tartoznának. Ezzel nyilván a politikai ellenőrzésüket kívánta aláhúzni.

Ezután Lorx főparancsnok beszámolt a hadsereg állapotáról: arról, hogy a trianoni békediktátum végrehajtása miatt éppen az előtte való hónapokban kellett az önkéntességre átállítani. Ezért a „hadsereg ma alig lesz abban a helyzetben, hogy segítközvet nyújthasson”. A miskolci és a székesfehérvári hadtest felkészültsége jó, de a többi helyen „ki nem képzett” újoncok vannak. Ezek fizikai állóképessége is rossz! „Most az utasítás az, hogy egy hónap múlva karhatalmi szolgálatra használhatók legyenek”. Itt Bethlen megjegyezte: „Mentől előbb szükség van ezekre.”

Lorx szerint a „csendőrségnél 550 csendőrtiszt és 450 csapat csendőrtiszt” volt. Március 1-jétől már csak 8000 csendőr marad, de még „4000 csendőrt lehet toborozni, mert az antant 12000 csendőrt engedélyezett”. Elmondta, hogy a csendőrségi felügyelő arról is tájékoztatta, hogy az országban 1000 őr van. Ezért javasolta, egyelőre elégedjen meg a kormány azzal, hogy „minden járásnál egy tiszt” legyen, a többi a körletparancsnoknál és a tartalékos csendőrségnél maradjon. Tehát csak azt tartotta kivihetőnek, ha a 164 járásba egy csendőrtisztest küldenek, aki a választási agitációt figyeli és jelenti a történeteket. A tartalékokat pedig a vármegyéknel helyeznék el. Beszámolójának végén megismételte: „A hadsereg-re egyelőre ne tessék számítani.”

Bethlen nem tartotta kívánatosnak, hogy a T tisztek intézkedéseket tegyenek. Erre Klebelsberg úgy reagált, hogy a „vármegyei és járási csendőrparancsnok jelent a fősolgabírónak, a kapcsolatot ő tartja a királyi ügyészség és a csendőrség között”. Mindezeknek együtt kell működni a főispánnal. És bejelentette: „Kiváló főispáni karom lesz.” Itt Mayer megjegyezte: „Nagy agitáció lesz a választásoknál. Szigorú instrukciókat (kell adni – S. J.) a csendőr tiszteknek, mert a T tisztekről igen rossz emlékek vannak.” A jegyzőkönyv szerint Bethlen azonban eloszlatta aggályait. Tomcsányi pedig már egyenesen azt javasolta, hogy a „kiképzett T tiszteket csendőrségi hatáskörben lehetne alkalmazni”.

Ezután Klebelsberg – nyilván nem véletlenül – arra kérte a földművelésügyi minisztert, hogy a választási agitációban a földreform követeléseknek „határvonalat” kell húzni, és azon ne lehessen „túlmenni” Mayer erre azt válaszolta, hogy a

„földreform törvényben szabályozva van”. Aki az igényeken túl akar menni és ingyen akar – szerinte az a radikális. Bethlen azonban ezzel nem elégedett meg. Kérte, Mayert, hogy erről „10 mondatban egy precíz utasítást” fogalmazna meg az Országos Földbirtokrendező Bíróság elnökével. Ebben a helyzetben Mayer már defenzívába szorult: a jegyzőkönyv rövid, de a lényegét jól visszaadó vázlata szerint ő már csak a Búza Barna-féle Szabadság Párt és a Rassay által vezetett Független Kisgazda-, Földműves és Polgári Párt földreform radikalizmusára utalt. Klebelsberg céltudatosságát mutatja, még kérte a pénzügyminisztertől is, hogy egy adószakértővel „szintén ilyen mondatokat” írasson. Azaz, olyanokat, amelyek megtiltják a magas adók választási kampányban való kritikáját.

Ezután Lorré így foglalta össze a minisztertanácstól kapott feladatokat: „1. A próbaszolgálatra bevonult 100 csendőrtiszt beosztása a járásokba. 2. A tartalék a vármegeknél. 3. Tisztek folytatják az információ-szolgálatukat. Ezek civilben járnak. Csak jelentenek. 4. A tanfolyamokon marad egyelőre a többi csendőrtiszt.” Itt Klebelsberg megjegyezte: „Ostenburg-tiszt”. Ez azt jelentette, hogy az 1921 őszi Nyugat-Magyarországon Ostenburg Gyula vezetésével szolgálatot teljesítő és a második királypuccsba részt vevő csendőrtiszteket egyelőre még megbízhatatlannak tartotta az ilyen politikai feladatra. Nyilván esetleges legitimista nézeteik miatt.

E fontos kérdés megbeszélése után Bethlen tájékoztatta a kormány tagjait, hogy az MSZDP vezetői „ma voltak nálam és panaszt (tettek, mert – S. J.) a 600 internált ügyéből csak 120 lett letárgyalva. Panaszkodtak a velük való paktum lassú végrehajtása miatt”. Kérte ezen ügyek sürgős tisztázását. Ezt az alkalmat Klebelsberg arra használta, hogy bejelentette: munkatársait jutalomban akarja részesíteni a „választási költségek terhére”. Ehhez a minisztertanács hozzájárult.

Ezután Bethlen szóvá tette, hogy a katolikus „egyház, a bencések részéről korteskedés, tüntető imádságok” vannak IV. Károly király érdekében. Ebben az ügyben a minisztertanács úgy határozott, hogy Vass József vallás- és közoktatási miniszter beszéljen a hercegprímással, akit arra kérjen meg, hogy ezen propaganda kapcsán adjon ki körlevelet.

E témánál maradván Bethlen azt is kifogásolta, hogy a Gyáriparosok Országos Szövetségének vezértitkára, Fenyő Miksa, a Független Kisgazda, Földműves és Polgári Pártot „meglehetősen nagy összegekkel támogatja. Ezt nem lehet tűrni. Költse a magából.” Hegyeshalmi szerint Fenyő Jászi Oszkár és Szende Pál barátja volt. Ebben az ügyben pedig javasolta, hogy Chorin Ferencsel a GYOSZ elnökével kell beszélni.²⁷

Bethlen – mivel a választójogi törvényjavaslatát a parlamenttel nem tudta elfogadtatni és annak két éves mandátuma is lejárt – február 16-án kormányzói leirattal feloszlattatta a nemzetgyűlést.

Ezután a Kisgazdapárt képviselői az Esterházy utcai pártkörben búcsúlakomát

²⁷ MOL K 27. Minisztertanácsai jegyzőkönyvek. 1922. február 10. Kézírt jegyzőkönyv, 2-4.

rendeztek. A vacsorán a kormány tagjai közül részt vettek: Bethlen, Klebelsberg, Tomcsányi, Mayer, később érkezett gróf Bánffy Miklós külügyminiszter és Kállay Tibor pénzügyminiszter.

Az Egységes Párt létrehozásának további részleteit itt és most nem tárgyalhatjuk. Mindenesetre annak egyik eredménye lett, hogy 1922. március 2-án Bethlen bejelentette a Bethlen–Klebelsberg-féle választójogi rendelet életbe léptetését. Ennek lényege – mint az eddigiekben is láttuk – a Nagyatádi és az agrár-demokraták által mindvégig ellenzett vidéki nyílt szavazás újbóli bevezetése volt. Azt csak Nagy-Budapesten és 10 (később 7) vidéki törvényhatósági jogú városban hagyta meg. Ez azt jelentette, hogy a választóknak a továbbiakban csak alig több mint 20 százaléka szavazhatott titkosan, és a 245 képviselő közül 199-et nyílt szavazással választottak. A nyílt szavazásra nem volt példa a korabeli Európa parlamentáris országaiban. E rendelet szerint csak a két éve egy helyben lakó, 10 éves magyar állampolgársággal rendelkező és az elemi népiskola első 4 osztályát elvégzett 24 éven felüliek kaptak választójogot. Így a Friedrich-féle választójogi rendelethez képest a választók összlakossághoz viszonyított aránya 40%-ról 28%-ra, a 24 éven felüliek között pedig a 75%-ról 58%-ra csökkent. A kb. 750 000 választójogától megfosztott állampolgár többsége, mintegy 550 000 fő, a kevésbé iskolázott nők közül került ki. Ez elsősorban a katolikus és a legitimista papságra hallgató nőket fosztotta meg a szavazati jogától, ami a KNEP és főleg az Andrássy-Friedrich-féle párt mandátumszerzési lehetőségét csökkentette radikálisan.²⁸

Az Egységes Párton belüli feszültségeket jelezte az is, hogy az ellenzékieskedő kiscgazdák továbbra is sok kifogásolnivalót találtak Gömbös Gyula, ügyvezető-alelnök – mai szóval kampányfőnök – működésében. Ilyen volt például az, hogy március 20-án a törökkanizsai kiscgazda küldöttséget kiutasította a szobájából. Ezt így indokolta: „olyanokra, akik ennyire fölébe helyezik az egyéni szempontokat a párt egyetemes érdekeinek: a pártnak nincsen szüksége.”

A Világ újságírójának arra a kérdésére pedig, hogy mit szól az elmúlt hetek ellenzéki választási gyűléseinek ébredő magyarok és más szélsőjobboldali csoportok általi megzavarásához, a következőt nyilatkozta: „nekem ehhez semmi közöm. Az az érzésem, hogy az egységes párt olyan jól áll, hogy ilyesmire nincs szüksége.” Arra a kérdésre pedig, hogy miért nem akadályozzák meg az ilyen incidenseket, szemrebbenés nélkül azt válaszolta, hogy ő csak ügyvezető alelnök, a „karhatalom a belügyminiszter hatáskörébe tartozik”. Ezért Gömbös és Klebelsberg közötti ellentétek és feszültségek keletkeztek.

A választások előkészítéséhez tartozott még, hogy a kormány csak március 31-én fogadta el Klebelsberg belügyminiszter választókerületek beosztására vonatkozó rendeletét, amely a hivatalos lap április 2-i számában jelent meg. Ennek lényege

²⁸ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Bp., 1999. 223..

ge az volt, hogy a választókerületek számát 244-re emelték. Ezt úgy oldották meg, hogy a nagy létszámú választókerületeket szétválasztották, a határ menti un. csonka választókerületeket pedig kiegészítették. Sokszor persze úgy, hogy a kormánypárti jelöltnak kedvezzen, az ellenzékinek pedig ne. Egyébként a rendelet Budapesten 25, a főváros környékén pedig 5 kerületben lajstromos, azaz pártlistás szavazást írt elő. Ez lehetővé tette, hogy az liberális pártok és az MSZDP által biztosan megnyert mandátumok mellett, a kormányt támogató jobboldali szavazatok se vesszenek el, hanem azokat Wolff Károly Keresztény Községi Pártja össze tudja gyűjteni.

Bethlen Bánffy Miklós külügyminiszterrel és kíséretével elutazott Genovába. Külföldi tartózkodása idejére előterjesztésére a kormányzó a miniszterelnöki teendők ideiglenes ellátására Klebelsberg belügyminisztert bízta meg.²⁹

Ez is mutatja a Bethlen és Klebelsberg közötti rendkívül bizalmas személyes és politikai kapcsolatot. A szakirodalom általában Gömbös teszi felelőssé az 1922-es nemzetgyűlési választásokon történt hivatalos közegek és a szélsőjobboldali atrocitásokért. Mi úgy látjuk, hogy ez csak félig igaz: valószínűleg Gömbös irányította az Ébredő Magyarok Egyesülete és a Magyar Országos Véderő Egylet tagjainak akcióit, de a csendőrség, rendőrség és az egész államapparátus a belügyminiszter irányítása alatt állt. Tehát ő volt a felelős azok választási kampányban tanúsított magatartásáért. Ezen állításunk igazolására egyszer majd részletesebben meg kell vizsgálni Klebelsberg egész belügyminiszteri tevékenységét. Mi az eddig látott forrásanyagok alapján azt állítom, hogy ő volt a nyílt választások vidéken történő visszaállításának és az egész keménykezű választási kampánynak az igazi kitalálója, irányítója és végrehajtója.

Ugyanakkor az is igaz, hogy április elején az ÉME Budapest utcáin való gyalázatosan uszító plakátjainak megjelenése után azokat azonnal leszedette. És azután gyorsan kidolgoztatta azt az április 7-én megjelent belügyminiszteri rendeletet, amely szerint a „plakátok és röpiratok nyilvános elhelyezése, illetőleg terjesztése szintén az utcai terjesztés fogalmi körébe esik és így előzetes engedélyt igényel”. Persze a valóságban a rendelet szintén elsősorban az ellenzék választási kampányát nehezítette meg. Ugyanis annak következtében az állami hatóságok rendkívül sok esetben – sokszor formai vagy tartalmi okokra hivatkozva – nem adták meg az engedélyt az ellenzéki plakátok és rölapok terjesztésére. Április 7-én este a minisztertanács Klebelsberg elnöklésével megtárgyalta és elfogadta a lajstromos szavazásra vonatkozó választójogi rendeletet.

Ez az 1922. évi 3400 M.E. számú rendelet intézkedett arról, hogy egy-egy lajstrom, azaz pártlista ajánlásához 5000 választó aláírása szükséges. Arról is, hogy az egyes lajstromra/pártlistára eső mandátumok a „lajstromon szereplő jelölteket ab-

²⁹ *Világ*, 1922. április 7. 1.

ban a sorrendben illetik meg, amelyben nevük a lajstromon felvétett”. E rendelet Budapesten 25 képviselőt és 10 pótképviselőt, az újonnan alakított Budapest környéki választókerület pedig, 5 képviselőt és 3 pótképviselőt választthatott. E rendelet részletesen leírta a lajstromokra történő jelölés és szavazás szabályait és az április 8-án jelen meg a hivatalos lapban. Ezt a rendeletet „Gróf Klebsberg Kuno s.k., a miniszterelnöki teendők ideiglenes ellátásával megbízott m. kir. belügyminiszter” írta alá.³⁰

Ehhez kapcsolódik még az 1922. évi 4703. M.E. számú rendelet, amely az „áranyos képviseleti rendszer szerint (lajstromosan) szavazó választókerületekben a szavazólapokkal üzhető esetleges visszaélések elkerüléséről és a hivatalos szavazólapok ebbeli jellegének kellő kidomborításáról” intézkedett. Ezt május 31-én már Bethlen miniszterelnök írta alá.³¹

A budapesti és környéki lajstromos szavazás lehetővé tette, hogy a liberális pártok és az MSZDP által biztosan megnyert mellett, a kormányt támogató jobboldali szavazatok se vesszenek el, mert azokat a Wolff Károly Keresztény Községi Pártja is össze tudta gyűjteni.

1922. április 1-jén IV. Károly váratlanul meghalt Madeira szigetén. Emiatt Klebsberg belügyminiszter a kormány nevében április 18.-áig nemzeti gyászt rendelt el. Ezt arra is felhasználták, hogy addig minden politikai népgyűlés megtartását is betiltották. Ez fékezte az addig már kibontakozott a választási agitációt, elsősorban persze az ellenzéki nyilvános szervezkedését. A választási kampány döbbenetes eseménye az április 3-i pokolgépes merénylet volt, amely következtében néhányan meghaltak és csaknem negyvenek megsebesültek. Azt az Erzsébetvárosi Kör Dohány utcai helyisége ellen követék el, ahová az ellenzéki Rassay Károly, Ruppert Rezső és Sándor Pál is hivatalosak voltak. Szerencsájukra késtek, így ők megmenekültek.

A belügyminiszter személyes eligazításokon utasította a főispánokat, hogy ők az alispánokon és a szolgabírákon keresztül a közigazgatás egész gépezetét a kormányzó pártra való szavazás szükségességéről győzzék meg a választópolgárok tömegeit. A köztisztviselőkön keresztül „minden jegyző, minden vasutas, minden kocsmáros és trafikos szigorú parancsot kapott, hogy a kormánypárt jelöltjére kell szavaznia, mert különben elveszíti állását, italmérési jogát”.³²

Így az ellenzéki pártok és jelölteket számtalan esetben akadályozta meg a csendőrség és a közigazgatás a választási gyűlések megtartásában. Mindez jelentősen csökkentette az ellenzéki pártok, különösen az MSZDP választási kampányának hatékonyságát. Április végén ezt még gróf Apponyi Albert is megírta a jász-

³⁰ *Magyar Rendeletek Tára*. 1922. 56. évf. 84-91.

³¹ Uo. 93-94.

³² MOL K. 149-1922-10. Először közli: Ságvári Ágnes: A konszolidáció kezdete. 1922. In: *Parlamenti képviselőválasztások. 1920–1990. Tanulmányok*. Szerk.: Földes György, Hubai László. Politikatörténeti Alapítvány, Bp., 1994. 83-104.

berényi választóihoz intézett nyílt levelében: „A választási mozgalom napról napra erőszakosságot termel, a közszabadságok helyreállítása csak látszólagos.”³³

Erre válaszként is felfogható Klebelsberg április 30-án Sopronban elmondott programbeszéde. A belügyminiszter elsősorban a királykérdésről, a felekezeti békéről és a város és falu ellentétéről beszélt. A királykérdés legitimisták általi felvetését az adott bel- és külpolitikai helyzetben a legnagyobb veszélynek látta. Fontosnak tartotta, a felekezeti béke megtartását is és kijelentette, hogy nem kapható általános és agresszív antiszemizmusra. A falu és a város közötti ellentétek szítását is elítélte, mert annak vesztese a magyar nép lehet. Végül a nyílt szavazást vidéken bevezető választójogi rendeletet is védelmébe vette. Szerinte azzal lehet elérni, hogy a második nemzetgyűlés színvonala lényegesen felülmúlja a elsőét. Megígérte, ha ez sikerül, olyan közigazgatást hoznak létre, amely elsősorban nem büntető, megtorló, hanem mindenekelőtt segítőképző lesz.³⁴

Klebelsberg belügyminiszter választási kampányban tett és a főispánokkal, illetve rajtuk keresztül a közigazgatási apparátussal végrehajtatott intézkedéseinek megismerése még további kutatásokat igényel. Ezek mindig az Egységes Párt képviselőjelöltjeit és azon belül is elsősorban a keresztény nemzeti eszméket képviselő földbirtokosi és úri érdekeket képviselő jelöltek támogatják. E küzdelemben a legtöbbször alul maradtak még az Egységes Párt agrár-demokrata, nemhogy az ellenzéki jelöltek. Ezek döntően befolyásolták a választások eredményét!

A választásokat május 28-án és június 2-án, a pótválasztásokat pedig június 12–13-án és 15-én tartották meg. Ezeken 1 812 906 választópolgár vett részt. A 245 mandátumból 145-öt az Egységes Párt nyert, a kormányt támogató KNEP (Huszár Károly és Ernst Sándor vezetésével) 15-öt, és a kormányt támogató pártonkívüliek 9-et nyertek el. Így abszolút többség volt biztosítva a kormányzópártnak. Az ellenzéki pártok közül az MSZDP 25 mandátumot szerzett. A legitimista Keresztény Földműves és Polgári Párt (Andrássy és Friedrich vezetésével) 12-t. A KNEP-ből kivált Haller-féle párt 8-at. A Független Kisgazda-, Földműves és Polgári Párt, amelyet Rassay Károly vezetett és liberális, agrár-demokrata nézeteket képviselt 8-at. A Vázsonyi Vilmos vezetése alatti Nemzeti Demokrata Párt pedig 4 mandátumot nyert. A liberális ellenzékhez tartozott még a gróf Batthyány Tivadar által vezetett Függetlenségi 48-as Kossuth-párt, amely csak 2 mandátumot nyert. Az ellenzéki pártonkívüliek egyes nézeteket vallók táborának 17 mandátum jutott, míg a közömbös pártonkívüliek 3-at szereztek, Heinrich Ferenc nagytőkés Polgári Pártja pedig 2 mandátumot kapott. Az új nemzetgyűlés ebben az összetételben június 18-án kezdte meg működését.³⁵

A kormányzópárt abszolút győzelme tehát elsősorban a Bethlen–Klebelsberg-féle

³³ *Népszava*, 1922. április 29.

³⁴ *Az Est*, 1922. május 3.

³⁵ Ságvári Ágnes: i. m. 104.

választójogi rendeletnek, a belügyminiszter főispánokat és a közigazgatást az Egységes Párt szolgálatába állító kemény és sokszor antidemokratikus intézkedéseinek köszönhetőek. Az erős kormányzópárt létrehozásával viszont megteremtődött a bethleni konszolidáció egyik legfontosabb politikai feltétele. Ezért Klebelsberg Kuno belügyminiszter sokat fáradozott. Ezért is elnyerte jutalmát. A június 18-án bemutatott új kormányban azonban már a vallás- és közoktatási tárcát kapta meg, ahol megkezdte a belügyminiszterségénél sokkal ismertebb tevékenységét. Politikai pályafutásának mérlegelésekor azonban nem feledkezhetünk meg a belügyminiszteri tevékenységéről sem, amely – ismételten hangsúlyozzuk – további kutatásokat követel.

Kudlacsek Zsigmond

**KLEBELSBERG KUNO
MŰVELŐDÉSPOLITIKÁJÁNAK
ALAPJAI HUSZTI JÓZSEF
KUTATÁSAINAK TÜKRÉBEN***

A közvélemény előtt inkább Kleblsberg Kuno miniszteri tevékenysége ismert, de kevésbé köztudomású az első világháború előtti munkája. Pedig jellemének, politikai hitvallásának jobb megértése miatt ennek feltárása és áttekintése is fontos.

Kleblsberg Kuno az „Alföld problémákat” ugyanis már a huszadik század elején felismerte. Ezen problémák a török hódítás során a magyar etnikumra mért súlyos csapások miatt jöttek létre. Mohács előtti Magyarország sűrű aprófalvas településekkel rendelkezett az alföldi tájakon. A magyarság nyelvhatára a Felvidéken északabbra húzódott, mint a jelenkorban. Erdélyben a tartomány északi részén szintén nagyobb területre terjedt ki a magyarság településszerkezete. A Maros völgyét ugyancsak magyarok lakták. A Délvidéken szintiszta magyar népességű volt a Bácska, a Temesköz és a Szerémség. Az ország lakosságának 80 %-a volt magyar.

Ezt az állapotot változtatta meg a török pusztítás, amely az aprófalvas településszerkezetet felszámolta, és az „összefutás” során nagyobb mezővárosba menekült a nép. Így az alföldi mezővárosok felduzzadtak és hatalmas területek váltak lakatlanná. Ez volt az oka, hogy kialakult a tanyarendszer. A mezővárosi lakosok kiköltöztek a földjeikre és ott építettek maguknak lakhelyeket. Kleblsberg nem tartotta szerencsétlennek ezt a településrendszert: ebből kiindulva úgy vélte, nem a tanyarendszert kell felszámolni, hanem az iskolát és a kultúrát kell kivinni a tanyákra, hiszen az Alföld a legnagyobb tája az országnak.

A déli és középső országrész magyarsága Mohács után északra menekült, a török kiűzése után a magyarság visszatelepülése megindult az Alföldre. Ebben a fo-

* Huszti József (1887–1957) egyetemi tanár Kleblsberg Kuno közeli jó barátja és munkatársa volt. Ebben a tanulmányban az ő monográfiája alapján közelítjük meg a kultuszminiszter tevékenységét.

lyamatban viszont már más etnikumok is részt vettek. Ezek az etnikumok voltak a szerbek, a németek, románok, horvátok, így a magyarság létszáma az országon belül 50% alá csökkent. A dualizmus idején Bécs ellensúlyozására Budapestre, valamint a nemzetiségi területekre fordították az ország erőforrásait. Mivel a magyarság jelentős része lelkileg sohasem tudta elfogadni a kiegyezést, ezért a nemzetiségekhez viszonyítva nagyobb arányban szavazott a 48-as pártra. Eddig még kellően fel nem tárt okokból a nemzetiségek viszont a kormánypártra szavaztak nagyobb arányban, ezért a kormány a nemzetiségek által lakott területeknek kiemelt támogatást nyújtott.

A mai magyarok megszokták, hogy a határon túli magyarokon az elszakított területen élő véreiket értjük. Kevesek előtt ismert, hogy Trianon előtt is éltek határon túli magyarok. Ilyenek voltak: a csángók, a bukovinai székelyek, a horvátországi, szlavóniai, boszniai magyarok, valamint a bosznia-hercegovinai magyar hivatalnokok, és a dunai, valamint a fiumei matrózok. Az ő nemzeti identitásuk megőrzése céljából hozták létre a Julián Egyesületet gróf Széchenyi Béla kezdeményezésére. Ennek az egyesületnek az ügyvezető igazgatója volt Klebelsberg Kuno. Munkájuk során a következő eszközöket alkalmazták: saját költségükön iskolákat tartottak fenn, könyvtárakat működtettek, ismeretterjesztő előadásokat szerveztek és analfabéta tanfolyamokat indítottak. Hasonló céllal létesült a Szent László Társaság, amely a moldvai csángók és a ukovinai székelyek kulturális támogatását szolgálta. Visszatérve a Julián iskolákra ezek magán jellegűek voltak, de a horvát kormányzat engedélyével működtek.

Ezek az egyesületek társadalmi szervezetek voltak, de állami támogatásban is részesültek. Érdekes megemlíteni, hogy a külföldi református magyarság védelmét viszont jórészt a magyar református egyház vállalta magára. A Julián Egyesület munkáját négy férfi irányította: gróf Széchenyi Béla elnök, Kolányi Ferenc alelnök, Tarkovich József miniszterelnökségi államtitkár és Klebelsberg Kuno segédtitkár.

Az egyesület vezetői és támogatói népiskolákat szerveztek a délvidéki szórvány magyaroknak. Huszti József könyvében rámutat arra, hogy Klebelsberg felismerte, a nyelvhatárok lassan változnak, évszázadokon keresztül faluról falura. Ezért az egyesület erejét három területre összpontosította: a nyelvhatárokra, a nyelvszigetekre, és a szórvány magyarságra. Itt már fellelhető későbbi miniszteriségének több eleme: iskolaalapítás, könyvtárak szervezése, és iskolán kívüli felnőttképzés. A magyar jellemet jobbítani és tökéletesíteni akarta. Klebelsberg már ekkor kifejtette, hogy népünk lelki alkata inkább oroszánugrásokra, huszárrohalmokra van berendezkedve, mint a szívós, lassú, türelmes munkára. ő nevelni akarta nemzetét, az előnyösebb tulajdonságokat fejleszteni. Minden lehetőséget meg akart ragadni a magyarság fennmaradása érdekében.

Amikor Huszti szerint a statisztikák kimutatták a szlavóniai horvátság létszámának csökkenését, Klebelsberg magyarság betelepítésével próbálta ezt ellensú-

lyozni. ő ugyanis a Szávát tartotta a magyarság néprajzi határának (mint ahogyan a középkorban is az volt), viszont a bosznia-hercegovinai telepítést nem tartotta helyesnek. Nem akarta a magyarság erőforrásait szétforgácsolni. Ezért csak az ott élő magyarság gondozását tartotta fontosnak. A szorgalmas munka eredményeként az 1905/06-os tanévben tizenhárom, míg az 1906/07-es tanévben már huszonhárom iskola működött ezeken a területeken.

A horvátok egy része ellenségesen viszonyult ehhez a tevékenységhez, ez nyilvánult támadásokban, gyűjtogatásban, sőt egy tanítót le is lőttek. Klebelsberg igen szép szavakkal emlékezett meg ezen tanítók áldozatos munkájáról. „Anyagi-as korunkban az érzékelhetőt túlbecsülő felfogása az iskolában gyakran csak az épületet látja. Pedig az ember, a tanító az igazi iskola és nem a holt anyag. A hivatásos tanító nádfödél alatt is fejleszthet iskolát, a lelkiismeretlen a világos, levegős tanteremben is meddő marad.”¹

Szlavóniában egy évtized alatt hetvenegy iskola épült, amelyekben százkilenc tanító tanított, és 7165 gyerek tanult. Klebelsberg ezt a sikert a szorgalom mellett a tervszerűségnek és rendszerességnek is tulajdonította. Figyelmét a dunai hajós-nép kulturális helyzete sem kerülte el. Mivel ők állandó mozgásban voltak ezért az iskoláztatást csak úgy lehetett biztosítani, ha a gyermekeket internátusba gyűjtik. Az 1900-as népszámlálás 19 261 folyami hajóst számlált. A külföldi kikötőkben lévőket nem számolták meg, de a hazaiakban lévő matrózok 90 %-a magyar volt. Az Országos Hajósszövetség a Cigány-szigeten egy volt gabonaszállító hajón tantermet létesített, de több ilyen rövidített tanfolyam is indult Titel, Zimony, Passau, Bécs, Komárom, Újpest, Óbuda, Orsova kikötőiben. Vasárnaponként is-tentiszteleteket tartottak és a tengerészek számára megfelelő olvasmányokról is gondoskodtak, amelyek 20-30 kötetből álltak, és hajóról, hajóra vándoroltak.

Klebelsberg felfigyelt arra, hogy a népies irodalom és a kalendáriumok nagy sikert aratnak, ezért a korabeli olvasási szokások szerint állították össze déli tengerparti társállamokban élő magyarok olvasmányait. Huszti adatai szerint 1912-ben Szlavóniában és Bosznia-Hercegovinában már 175 magyar népkönyvtár működött. Klebelsberg véleménye az volt, hogy egy jól megírt könyv hatása nagyobb a sajtónál. 1910-ben a magyar kalendáriumokból 23 000-et adtak el Szlavóniában.

A romániai magyaroknál mérsékeltebb sikert értek el. A jövőző miniszter szerette volna ezt a munkát kiterjeszteni a moldvai, bukovinai, és boszniai magyarokra is. A kiadott naptárakat mindig a helyi lakosság viszonyaihoz, érdeklődéséhez kívánta igazítani. Szerepelt benne szépirodalom, történelem.

A mindenre kiterjedő tervezésben Klebelsberg a Julián Egyesületet a magyar kereskedelem fejlesztésére és népszerűsítésére is fel akarta használni. További el-

¹ Huszti József: *Gróf Klebelsberg Kuno életműve*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942. 47..

gondolása volt a magyar értelmiségi elit erősítése a nemzetiségi területeken, így a magyar tanítók mellé magyar orvosokat és gyógyszerészeket is szeretett volna telepíteni. Erre a célra ösztöndíjakat kívánt alapítani és internátusokat létrehozni. Már ekkor felmerült a decentralizáció kérdése, a túlzottan nagy Budapest-központúság ellensúlyozására a Julián Egyesület egyik fontos vidéki központja Pécs lett. A Magyarország iránti szimpátia növelésében bosnyák gyerekeket kívánt hazánkban taníttatni. Ugyanis a későbbi miniszter észrevette, hogy a zágrábi és a bécsi főiskolákon tanult bosnyák fiatalok igen nagy magyar-ellenességgel kerültek ki iskoláikból. Ezt kívánta ellensúlyozni magyarországi képzéssel. Először Budapesten próbálta őket összpontosítani, de itt több probléma is felmerült (pl. megoldatlan volt az étkeztetésük és a fez viselése túl nagy feltűnést keltett a főváros utcáin). Ezen okok miatt áthelyezték az iskolát Debrecenbe. Huszti állítása szerint az intézkedés bevált, később sok bosnyák diák szívesen emlékezett vissza az itt eltöltött évekre. Érdekes kérdés volt a boszniai katolikusok ügye.

Amikor Albánia független állam lett (nem utolsó sorban Ausztria-Magyarországnak köszönhetően), Klebelsberg felismerte, hogy az új országnak új értelmiséget kell kitaníttatnia. Albánia lakossága különböző vallású lévén, ezt vallásuk szerint más-más országban kívánták megvalósítani. Mivel az ortodox vallásúakat a közeli Görögországban képezték ki, Klebelsberg az albániai muszlimokat Debrecenben, míg a katolikusokat Pécsen kívánta taníttatni, abból kiindulva, hogy az új államnak hivatalnokokra, orvosokra, mérnökökre, tanárookra, tanítókra volt szüksége. A történelemből hozott példát az albán-magyar együttműködésre: Szkander bégét, akit a magyarok segítettek a török elleni harcban.

A kultúra gazdasági hatalom is – vélte Klebelsberg már a huszadik század első éveiben. Ekkori tevékenységében már meg volt mindaz, amit később mint kultuszminiszter megvalósított: népiskolák, népművelési könyvtárak, naptárak, imakönyvek, vezetőképzés, internátusok, ösztöndíjak, földreform, telepítés, egyetem- és tudománypolitika. Ahogy ő megfogalmazta: „Ma nem lehet irányokat és reformokat ráerőszakolni a nemzetre azokat az intézményeket rokonszenvével és szeretetével nem avatná magáévá sajátjává... Ezért járom az országot hirdetve mindenütt kultúrpolitikai törekvéseim sorsdöntő jelentőségét. Ezért nyúlok gyakran a tollhoz, más és más érvekkel, más és más beállítással és különféle utakon törve mindig ugyanazon cél felé, azért, hogy a nemzeti közvélemény tudatába felszívódjék annak a nagy kulturális erőfeszítésnek a szükségessége, amelynek érdekében nagy áldozatokat kell kérnem.”²

A magyar népet ért nagy trauma (Trianon, 1920) után a kivezető utat nem az önsajnáló kesergésben, az üres szócséplésben látta, hanem a cselekvő hazafiságban. „A mi sebeinkre nincs balzsam és nem fog rajtunk senki sem segíteni, csak

² Huszti József: i. m. 302.

önmagunkon segíthetünk és csak egy eszközzel segíthetünk és ez az eszköz a munka.”² Az építő munka fontos feltétele a közmegegyezés. Sokszor találkozott a parlamentben, és azon kívül is, meg nem értéssel, gáncsoskodással, szűklátókörűséggel. Ezekről ritkán beszélt, de felesége visszaemlékezéseiben leírta, hogy igen-csak bántották ezek a rosszindulatú akadékoskodások. A szenvedélyes, és energikus tettekrelessége akadályának tekintette ezeket.

Klebensberg fölismerte, hogy az ország jövője szempontjából meghatározó a nemzetközi közvélemény magyarság-képe. A külföld megnyerésének fontos eszköze volt a sport és a kultúra, amelyeket a legjobb diplomáciának tartott Klebensberg. A legjobb meggyőzésnek az eredmények bemutatását tartotta. Felhívta a figyelmet arra a hibára, amelyet a dualizmus kori magyar elit elkövetett. Az 1848–49-es szabadságharc és a magyar emigráció az ország számára nagy erkölcsi tökéletet halmozott fel, de ezt a kiegyezés korának nemzedéke nem tudta megtartani. Ennek megismétlődését akarta Klebensberg kivédeni, Magyarországot jó megítélésének elősegítésével.

A szükségből erényt akart kovácsolni, amint kifejtette, akkor derül ki, hogy a nemzetben van-e életerő, ha katasztrófa éri. A belsőleg korhadó népek szerencsétlenség súlya alatt összeroppannak, hitüket veszítik. Ezzel szemben „az életképes nemzetekre a katasztrófa úgy hat, mintha visszavágják a fát. Annál erősebben hajt.”⁴ A nemzet megmaradásának és jövőjének záloga a kultúra, csak ez az út lehet az egyetlen, amelyhez eszközeink maradtak és a békediktátum mozgásteret hagyott. Ő maga így ír erről: „Küzdöttem a kulturális gondolatért, küzdöttem azért, hogy nemzet minél szélesebb rétegeit hassa át az a végzettszerű meggyőződés, hogy lenni, vagy nem lenni és művelődni nálunk teljesen egyértelmű.”⁵

Az idősebb nemzedék feladata és felelőssége, miként azt Huszti József megalapította, a műveltség megőrzése és átadása az ifjabb nemzedék számára, s az, hogy értékrendet közvetítsen, emberi tartást, példát mutasson, hiszen a személyes példamutatás mindennél előrébb való. „Minden bölcsesség csődjé, ha az idősebb nemzedék az ifjabbaknak nem tud más tanácsot adni, mint a kétségbeesést.”⁶

Klebensberg elsősorban a tettek embere volt és a kezdeményező erő, tettekrelesség, elszántság jellemezte. Meggyőződése volt, hogy az új helyzetnek megfelelő új célokat kell kijelölni. Elutasította a szónoklót, és a kesergő hazafiságot, helyette az alkotó hazafiságban látta a kiutat. Óvta a nemzetét a felelőtlen kísérletezések-től, valamint figyelmeztetett arra, hogy nagy nemzetek megengedhetik maguknak az összeomlást, de egy kis nép a léteiben, fennmaradásában van veszélyeztetve. „Kis nép” mivoltunkat csak többletteljesítménnyel tudjuk pótolni.

² Huszti József: i. m. 302.

³ Huszti József: i. m. 306.

⁴ Huszti József: i. m. 306.

⁵ Huszti József: i. m. 308.

⁶ Huszti József: i. m. 309.

A magyarság hibáira is felhívta a figyelmet. Így bírálta a szalmaláng lelkesedést, a könnyen lelkesedő, hamar lankadó, túlságosan vehemens igazi nagy szenvedély, igazi lendület, igazi erély nélküli embereket. A magyarság nevelése érdekében mindenkit mozgósítani szeretett volna, így az anyákat, a lelkészeket, a sajtót, az iskolákat.

Husztai megállapítja, hogy Klebelsbernek vannak eszméi, de nincsenek illúziói. Népe jellemvonásaiból a következőket akarja erősíteni: akaraterő, cselekvőkészség, nagyobb tudás, felkészültség, kötelességteljesítés. Jogász nemzet vagyunk, ahol a kötelességet gyakran megelőzi a jog, szerinte vigyázni kell, hogy a szükségletek és vágyak összhangban legyenek egymással, ellenkező esetben: „Ha a szegénységből sarjadó elégedetlenség és a tudatlanságból származó könnyű ámíthatóság találkozik, akkor a két politikai vegyelem összetételéből robbanó anyag keletkezik, amely rombol és szétvet.”⁷

Felhívta a figyelmet a gróf arra a már Kossuth által is felismert tényre, hogy a nemzeti gondolat és a szociális gondolat nem összeegyeztethetetlen. Valamint arra, hogy korában a kulturális élet és a szociális gondolat szoros összefüggésben van egymással. Tevékenysége során állandó támadások keresztútjében volt mind a parlamentben, mind a hírlapokban.

Fontos ebből a szempontból egy rövid ízelítőt adni a parlamenti vitákból. Az teszi izgalmassá a kérdést, hogy a kor politikusai hogyan látták saját koruk viszonyait. Különböző eszmerendszerek képviselői hogyan ütköztették érveiket és a politikusok közül ki tudott államférfivá válni. A sok tényező közül ki tudta a jövőbe mutató törekvést meglátni.

Gróf Klebelsberg Kuno 1922. június 16-tól 1931. augusztus 24-ig volt kultuszminiszter. Ebből az időszakból 91 parlamenti napló maradt fent, amely 40 000 oldalt jelent (ebbe benne foglaltatnak a felsőházi naplók is). A következő nehézségekkel kellett szembenézni a kutatások során. Nem volt egyszerű a képviselők pártállásának meghatározása sem. Ugyanis ezt akkor nem tüntették fel a felszólalók neve mellé. Ráadásul volt, aki többször is cserélt pártot. Újabb nehézséget jelentett az, hogy a legtöbb szó az oktatásról a költségvetési viták idején esett. Itt a fő gondot a papírkorona inflációja jelentette. Ez azért volt probléma, mert más-más időpontban más volt az értéke a pénznek. Volt, amikor papírkoronában, volt, amikor aranykoronában számoltak, és 1927-től áttérnek a pengőben való elszámolásra, és ezek egymáshoz való viszonyát meghatározni nem könnyű.

A képviselők közül az egyik legaktívabb Kéthly Anna szociáldemokrata képviselő volt. Érdekesség kedvéért egy szóváltást mutatunk be Kéthly Anna és Klebelsberg Kuno közt, amely elhangzott 1925. november 25-én. Felszólalásában Kéthly Anna a vallást egyértelműen magánügynek tekintette. Kifogásolta az egy-

⁷ Husztai József: i. m. 313

ház és az állam szoros kapcsolatát. Bírálta továbbá, hogy a magyar oktatási rendszerben a jegy a fontos és nem a tudás. Megemlítette a koedukáció hiányát, nevezetesen a fiúk és a lányok külön tanulását. Kíváncsún tartotta a nyolcosztályos elemi iskola bevezetését. Itt osztrák, bajor, amerikai példákat hozott elő. Szerinte magoló iskola helyett munkaiskolára lenne szükség. Óvott a korai pályaválasztástól, kíváncsún tartotta az osztálylétszámok csökkentését, és a tanítók létszámának növelését.

A szociáldemokrata politikus szót emelt a budapesti proletárgyerekek érdekében, hogy sokszor nyomorúságos ruhában kell félórát is gyalogolniuk a kemény hidegben a lakásuktól az iskoláig, majd vissza. Megemlíti a tanítók egyetemi túlképzését, amely alatt azt értette, hogy túlságosan a tudomány felé megy el képzésük és kevésbé a gyermeki lélek sajátosságaira készítik fel a jövőbeni oktatókat. A tanári pálya, amint megállapítja, a nyomorúsággal való eljegyzés. Felhívja a figyelmet arra, hogy túltengnek a középiskolák a polgári és a szakiskolákhoz képest. Szerinte a reform kezdete lehetne a tanárképzés lélektani ismeretekkel való erősítése. Elsősorban a gyermeki lelket kell figyelembe venni, és nem az egyetemre kell felkészíteni a jövőbeni tanítókat. Ugyanilyen fontos, hogy a jövőbeni tanítók megélhetési háttere biztosítva legyen, hogy nyugodtan tudjanak dolgozni és ne a holnapért és az öregségért kelljen aggódniuk. A polgári iskoláktól és a szakiskoláktól az alsóbb osztályok gazdasági és kulturális felemelkedését várta. Kifogásolta, hogy azok a települések, amelyek a választásokon rosszul viselték magukat nem részesültek a polgári iskola áldásaiban.

Érdekes a következő megállapítása Kéthly Annának: „Minden becsületes és józan gondolkodású ember előtt nyilvánvaló, hogy a trianoni béke okozta ország csonkulást csak kulturális fölény és a kulturális felkészültség reparálhatja.” Ő is elismerte a kultuszárca honvédelmi szerepét, de túlzottnak tartotta a költségvetés katonai iskolákba juttatott összegét, illetve bírálta a levante mozgalmat. Ismét leszögezte, hogy a sok középiskola szellemi proletárokat képez és a vidéknek fontos lenne a mezőgazdasági és az ipari szakiskolák fejlesztése. Kifogásolta azt, hogy a tanárképző nem tanít tanítani. Lipcsét hozza fel példának, ahol az elemi iskolák, polgári iskolák, középiskolák, és az egyetemek együttműködése sokkal jobban meg van szervezve. Szorgalmazza továbbá a nyelvoktatás kiszélesítését. Felhívja arra a tényre a figyelmet, hogy a tandíjrendszer és az adórendszer jellege miatt csak szűk felső rétegek számára nyílik lehetőség a továbbtanulásra.

Kéthly Anna kíváncsún tartja pszichotechnikai laboratóriumok építését, és pályaválasztási tanácsadás megszervezését. Érdekes gondolatsort fejt ki a tehetséggondozásról, szerinte a zseni be van zárva a gyenge, vagy a normális tehetségek közé, így fennáll a veszély, hogy elvész. Sürgeti, hogy nagyobb súlyt kell helyezni a gyógypedagógiai képzésre. Megítélése szerint az oktatás állami feladat és szerepének növelését várja. A Nemzeti Színházzal kapcsolatban részéről elvárásként jelentkezik, hogy a széles néprétegekhez is jussanak el tevékenységeik eredményei.

A Hadtörténeti Levéltárral kapcsolatban a következő megállapítást teszi. Egyrészt megkérdőjelezi a hadtudomány tudomány jellegét, soknak tartja a ráfordított összeget. „Én a kultusztárcának kultúrtárcává való átalakítását kívánom” – zárta beszédét Kéthly.

Klebelsberg Kuno válaszából idézünk néhány gondolatot. „Tisztelt Nemzetgyűlés! Előttem szólott igen tisztel képviselő társam a saját pártjának, a kultúrprogramját sok szakértelemmel fejtette ki. Minthogy azonban én nem egy pártnak és nem egy társadalmi osztálynak, hanem egy egész nemzetnek kultúrprogramját kell, hogy képviseljem, természetes, hogy nem nézhetem a kultúrpolitikát abból az egyoldalú szemszögből, amelyből kifolyólag nézni kénytelen.”

Ezek után a kultuszminiszter felhívja a figyelmet a beiskolázások mértékének kedvező irányú változásaira. Nevezetesen, hogy 1921/22-es tanévben 22,7 % gyermek nem volt beiskolázva. 1924/25-ben 6,4 % nem volt beiskolázva, továbbá két és félmillió aranykoronát költöttünk iskolaépítésre. Klebelsberg Kuno ismerteti, hogy a kormány is tervezi a 8 osztályos elemi iskola bevezetését, de ezt pénzügyi okok miatt csak hosszú távon tartja elképzelhetőnek. Leszögezi, hogy a kultúrpolitika hosszú lejáratú váltó, amely csak hosszú idő múlva térül meg. Ígéretet tesz a tanítói fizetések rendezésére, az egyházi iskolák tanárainak és tanítóinak jogállásának rendezésére, amely a fizetések egyenjogúságának kérdését is magában foglalja.

Az elitizmus vádjával kapcsolatban Klebelsberg válaszában kifejtette: minden országot, akár kicsi, akár nagy országról van szó, három-négyezer ember irányít, akiknek képzése és fenntartása elsőrendű érdek az ország jövője szempontjából. A magas kultúra megmentése sürgősebb és olcsóbb is minden egyébnél. Mindig ellenezte a magas kultúra és tömegkultúra szembeállítását. Azt vallotta, hogy a kérdés megoldása nem vagy-vagy, hanem is-is. Nevezetesen, hogy tudományos képzés is, a széles néptömegek felemelése is. És ennek bizonyítéka az a 3500 tanterem és 1500 tanítói lakás, amely az ő minisztersége idején épült meg.

A Horthy-korszak parlamenti képviselői a gazdasági konszolidáció idején – még az ellenzékiek is – nagy elismeréssel és megértéssel viszonyultak Klebelsberg Kuno politikájához. Szerepet játszott ebben az is, hogy a népszövetségi kölcsön egy részét a kultusztárcánál rejtették el. Oka az, hogy így akarták megoldani a tartalékos tisztképzést és a katonai kiképzést, mivel Magyarország csak 35 000 katonát tarthatott. Klebelsberg Kuno nagy érdeme, hogy részben a középosztály megmentése érdekében ezen összegek nagy részét valóban kulturális célokra fordította. A gazdasági válság kitörése után a Klebelsberg utáni megértés erősen megcsappant, mind az ellenzéki, mind a kormánypárti oldalról. Egyre erősebb támadások érték az egyesek szerinti luxuskiadások miatt.

A konzervatívok liberálisnak tartották, a baloldaliak pedig klerikális reakciónak állították be. Klebelsberg törekedett arra, hogy a kultúrpolitikát a rövidtávú pártpolitika fölé helyezték. Huszti József említi a róla szóló művében, hogy hihe-

tetlen leleményességgel tudta magát feltalálni a legellentétebb felfogású társaságban is. Sajnos gyakran tapasztalta, hogy politikai ellenfelei személyes ellenségüknek is érezték s, egy idő után már nem hitte, hogy meg tudja győzni őket az igazáról.

Gyakran visszatérő vád volt ellene a pazarlás vádja, erről gróf Bethlen István így nyilatkozott: „Nem lehetett azt a munkát úgy megoldani, hogy a nemzettől áldozatokat nem követelhessenek, s ő nem törődve gánccsal, szemrehányással, ment a maga útján, és meg vagyok győződve, hogy egy későbbi kor boldogabb idő igazságot fog szolgáltatni és áldani fogja Klebelsberg Kuno munkáját.”⁸

Ami a pazarlás vádját illeti Huszti József adatai szerint Magyarország 1868-ban a költségvetés 1%-át fordította az oktatásra, 1900-ban ez már 2%, 1911-ben 5%, háború alatt 2%-ot költöttek oktatásügyre a költségvetésből. Klebelsberg minisztersége első évében 4,54 %-át, és 1926/27-ben a költségvetés 9,3%-a került a költségvetésből oktatásra. Ezután többnyire 10% volt ez az összeg.

A csonka Magyarország az 1913. évi költségvetési ráfordításának 81%-át fordította az oktatásügyre. Tányasi iskolákra 46,3 millió pengő, kulturális beruházásokra 75,9 millió pengő, mezőgazdasági és ipari szakoktatás 20 millió pengő, egyetemi klinikákra 22,4 millió pengő, főiskolai internátusokra 6 millió pengőt. Középfokú oktatás 8,1 millió pengő, tudományos intézetek létesítése, fejlesztése 6,2 millió pengő.

Az utóbbi összegek legnagyobb része, 4,5 millió pengő természettudományos kutatásokra ment. Érdekes, hogy egy-egy kérdésben, hogy átrendeződnek a politikai táborok. Példa erre Klebelsberg Kuno terve a nyolcosztályos népiskolák megszervezésére. Hivatkozott a nyugati példákra (Németország, Ausztria). A tervet támogatták a kigazdák és a szociáldemokraták, viszont saját pártja konzervatívjai elleneztek. Az 1929-es gazdasági válság miatt a terv megvalósulása késedelmet szenvedett. Bírálói közül Rákosi Jenő szintén a „luxus kultúrpolitika” miatt támadja. „Ha Klebelsberg Kuno gróf 70 millió franciának a kultuszminisztere volna, vagy ha a háború és a forradalmak pusztításai és sanyarú helyzete helyett az én álmom valósult volna meg a 30 millió magyarról, akkor Kuno gróf nekünk is korszakos jelentőségű közoktatásügyi miniszterünk lehetne. A csonka országú, elszegényedett 7 millió magyarnak mintha luxus lenne az ő becsvágyó pazar szeleme. Magyarország ma egy vágás, irtás. Alig néhány fa áll a régi erdőből.”⁹

Apponyi Albert is, aki pedig Klebelsbergét kivételesen nagy formátumú államférfinek tartotta, rosszállóan említi a költségvetés nagyságát. Maga Klebelsberg így nyilatkozott ezekről a tékozlással kapcsolatos vádakról. „Igaz, hogy bőkezűséget követeltem, de csak a pénzügyminiszter úrtól, a pénz felhasznál-

⁸ Huszti József: i. m. 325.

⁹ Huszti József: i. m. 327.

lásáról azonban a legnagyobb takarékoságot alkalmaztuk, mert abból indultam ki, hogy az elszegényedett nemzetnek az áldozatok minimumából az eredmények maximumát kell elérni.”¹⁰

Tanulságos lehet, ahogy a kultuszminisztert és tevékenységét valamint a magyar közéletet Bethlen jellemezte. „Magyarországon a gáncsvetés, a rágalom, a befektetés, és a népszerűtlenség azokat kíséri életükben, akik konstruktív munkával valódi értékeket teremtenek nemzetünk számára. És a népszerűség babérkoszorúja azoknak a homlokát övezi, aki csillogó szavakkal szédítik meg a tömegek lelkét, s ezek mögé a csillogó szavak mögé rejtik a nemzetre nézve meddő életüknek negatív értékét.”¹¹

Husztai József művében összegzi véleményét a miniszter életéről, amit példaértékűnek tartott. „Klebelsberg tiszta lélek volt: szegényen élt, és szegényen halt meg. A közvagyonnak hűségesebb sáfárját elképzelni sem lehet. A rábízott fillérekkel és milliókkal úgy gazdálkodott, hogy a befektetések még az unokáknak is megmaradnak, és bőséges kamatot hoznak. A vádak, amelyek politikából, vagy túlzott aggodalmaskodásból fakadtak, ma már szinte érthetetlenek.”¹²

A történetíró és kultúrpolitikus Hóman Bálint így emlékezett meg hivatali elődjéről. „Nagy katasztrófa idején érkezett, amikor a nemzet nagy élet-halál harca után a magyar művelődés a romlás útján, szervezeti intézmények a teljes hanyatlás felé haladtak. Amikor az intézményeket sikerült az összeomlás után támadott romhalmazból kimenteni, kiépíteni, megerősíteni, s amikor azokat az újaknak egész sorozatával megszervezte, vértette fel újabb veszedelmekkel fenyegető időkre.”¹³

Klebelsberg Kunot tenni akarásával, alkotási vágyával, nemzetföltésével méltán hasonlították a legnagyobb magyarhoz, Széchenyi Istvánhoz. Ezért megérdemli, hogy elfoglalja a méltó helyét a magyar történeti köztudatban.

¹⁰ Husztai József: i. m. 327.

¹¹ Husztai József: i. m. 228.

¹² Husztai József: i. m. 328.

¹³ Husztai József: i. m. 334.

Gyulay Endre

EGY KORÁT ISMERŐ EMBER

Úgy gondolom, ha az ő alakját az ember szeretné megérteni nem lehetne jobbat mondani, mint hogy ismerte a korát és felelősséget érzett ezért a nemzetéért. Ha fiatalabb korát nézem, mielőtt miniszter lett, akkor azt kell mondanom, hogy ő is utazott. De nem azért utazott, hogy szórakozzon. – Más nagyurak elmentek bárokba, mulatókba. – ő tanulni ment. Jegyzetelt, szétnézett, érdeklődött. Gyűjtötte magába mindazt, amit azután később föl tudott használni. Halálakor Glattfelder püspök úr azt írta: „Meggzúnt alkotni a szellem, amelyről szerte az országban a szívek és a kövek fognak beszélni.”

Klebelsberg halála után, az akkori egyetemi rektor, Széki Tibor a következő doktori köszöntést mondta: Önök is a mai doktorráavatásukat elsősorban neki köszönhetik, és emlékeznünk kell azért, hogy visszaidézzék képzeletünkbe az ő rendkívüli tehetségét és erényeit, azokat példaképként magunk elé állítva erőt és biztatást nyerjünk a további munkára és küzdelemre. Az ő példaadása, az ő marandó emléke pedig az, hogy úgy kell dolgozni a magyarságért, úgy kell építeni és alkotni, úgy kell szeretni a hazát, ahogy ő tette. Hányszor hallottunk az ajkairól elhangzani egyik könyve mellé írt jelmondatát: »Illúziókban nem szabad élni, ideálok nélkül nem lehet élni.« Eszményekre, nagy célkitűzésekre van szükségünk – hangoztatta mindig – mert a gyalogjáró, de szárnyaszegett pesszimizmus fölléphet ugyan a bölcsesség vagy a józanság álarcában, de a tönkszélre jutott nemzetnek nem adhatja meg azt a lelkiületet, ami nélkül nincs erőfeszítés. Nagy erőfeszítések nélkül pedig nincsenek nagy eredmények.

Valóban az ő nagy erőfeszítései indították Szegeden a nagy-Szegeddé fejlődés útját. Az ő nagy erőfeszítései emeltek itt oltárt Isten dicsőségére, alapozták meg egyetemünket. Az ő nagy erőfeszítései szolgálták százféle vonatkozásban a kultúra fejlődését, ezen emberi boldogulás szent eszméit.”

Valahol ez a nagy erőfeszítés, nagy látás, nagyot gondolás... de nem egy elképzelhetetlen vonatkozásban, hanem egy olyan eszmeiséggel, amelyik nagy erőfeszítésekkel megvalósítható.

Klebelsberg két beszédéből idézek.

A Nemzeti Újságban, 1925 áprilisában jelent meg: „A magyar közvélemény még a közelmúltban is könnyen felejt, s mivel pár év óta konzervatív uralom alatt álló, mely a vagyoni és társadalmi rendet tiszteletben tartja. A legtöbb ember azt hiszi, hogy az természetes, és hogy a dolgot nem is folytathatnánk másként. Pedig a parlamenti formának a lényege éppen abban áll, hogy a mindenkori közhangulathoz alkalmazkodik. A közhangulat pedig Európa-szerte ugyanazon változó, akár csak tavasszal az időjárás... (Itt felsorol néhány országot... Franciaország, stb.)

Óriási tájékozatlanság és naivitás kell ahhoz, hogy azt képzeljük, hogy a háborúban kisarjadzott világ bajokkal szemben nyolc millió lefegyverzett magyar, Európa közepén, teljesen el tudja magát szigetelni, de saját múltunk tanulságai is a legnagyobb óvatosságra kell, hogy intsenek.”

Majd egy kicsit később így folytatja:

„Mindebből világosan következik, hogy a parlamentáris államhatalom nem lehet gát a szociáldemokráciával szemben, mert a kormányzati hiba, vagy véletlen szerencsétlen találkozása következtében a baloldali gondolkodás megerősödne az egyik jövő választás a legkínosabb meglepetéseket hozhatná, amely esetben éppen az államhatalom – amelyben egyesek annyira bizakodnak – kerülhetne radikális, vagy éppen szocialisztikus irányú politikusok kezébe.

A harc az egyház és a szocializmus között fog eldőlni, s az államhatalom birtoklásáért fognak a világnézetek küzdeni. De éppen a dolgoknak ez az állása óriási felelősséget hárít a magyar történelem egyházaira. Egyházainkban meg kell lenni a belső erőnek arra, hogy a tömegek további dekrisztianizálódásának gátat tudjanak vetni.

Ez a reánk nézve lét vagy nemlét kérdése, mert Magyarország egy újabb szocialisztikus rezsimet már csak közgazdasági okokból sem bírna el.

Gazdasági szervezetünk újabb összeomlása a magyar államot kitörölné az európai államok sorából. A Katolikus Egyház teljes erejét akkor képes kifejteni, ha egyrészt szervezetének béníthatatlan birtokában van... Plébániákat, püspökségeket még a radikális országok is megtűrik, de már a szerzetesrendeket rendszerint elnyomják, és a felekezeti iskolákat laicizálják. Nem is szólva az egyházi vagyon szekularizációjáról. Rettenetes az, ha egy egyház a harcot a szocializmussal szemben elveszti... – /Oroszország példáját mutatja be/. – A proletár uralom most megsemmisítő harcot folytat az orosz nép vallásossága roncsainak eltávolítása érdekében.”

A másik, egy beszéde, amelyiket a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen mondott. Megint csak egy kis részlet belőle.

„A külföldi kölcsön kapcsán újabban sok szó esett a pénzügyi szanálásról. /Ez nem a felszámolást, hanem a gyógyítást jelenti az ő szóhasználatában./ Rendbe kell hozni az állam pénzügyeit, hogy zavartalan folytathassa tovább a termelést. A pénzügyi szanálásnál azonban sokkal inkább szükség van egy másik szanálásra, a magyar

nemzet lelki, erkölcsi szanálására. Ne áltassuk magunkat. A világháború, és ami nyomába következett, nem volt kedvező hatással a nemzet lelki életére (Fölsorol dolgokat, pl. világháború, ahol az emberek ölésre, pusztításra buzdítanak, stb.)

Nem szégyen az, ha őszintén kimondjuk, a magyar nemzet lelke beteg, mert egész Európa beteg ettől a rettenetes világháborútól, és ennek következményeitől.

Nem csak pénzügyi, hanem lelki szanálásra is szükségünk van, de a lelki szanálásnak nem külföldi kölcsön az eszköze. Ennek gyógyszereit egészen máshol kell keresni, s ennek leghatásosabb gyógyszere a katolicum.

Nem destrukcióról, hanem konstrukcióról kell beszélni. Forduljunk a rekonstruktor felé, aki nem más, mint Krisztus”.

Mit várhatunk tőle? Bemutatja a népvándorlást, ami végigkísérte Európát, de éppen a kereszténység az, amely átmenti a kultúra értékeit. A harminc éves háború alatt elpusztul a szomszédainkban minden.

„Az államok alkotó munkára, szellemi és pénzügyi okokból alkalmatlanná váltak, de az államok helyett helytállott az egyház. Egymásután keletkeztek a hatalmas barokk székesegyházak, kolostorok, kollégiumok, iskolák.

Később is helytállt a Magyar Katolikus Egyház. Hatalmas vagyonára támaszkodva, az intézmények egész sorát létesítette. Ezeknek az intézményeknek áldásos működésére nyúlik vissza mai műveltségünk nagyobb része.

A történelem azt tanítja, hogy az állam nem tud vagyont konzerválni. Ahol szekularizációk voltak, az egyháztól elvett vagyon a legrövidebb idő alatt elporlott, elenyészett. Elkótyavetyélték, s ma ott vagyunk, hogy se pénz, se posztó.

Az egyház ellenben össze tudja tartani a vagyont, és a veszély órájában segítségére siet a nemzetnek.

Mi lenne a magyar tanüggyel a katolikus vagyon nélkül. Pl. mi lenne a közép-oktatásunkkal a szerzetesi, és más katolikus gimnáziumok nélkül?

Minden győztes politikai doktrína azt követeli, hogy az iskolában a tanítás szellemében is érvényesüljön. Ide-oda ráncigálják az iskolát. Ami az egyik rendszer alatt színigazság, a másik alatt megtorlandó bűn. A következetes munka az, ami a sikerhez éppen a tanügy terén nélkülözhetetlen előfeltétel, s amely állandóságot az egyház tökéletesen garantálja.

Mily végzetes lenne a magyar nemzetre, ha egyszer a magyar kultuszminiszter arra ragadtatná magát, hogy szekularizálódjon és laicizáljon, hogy a magyar történelmi egyházak kezéből kicsavarja az iskolát. Nem kényszerítünk senkit hivatásos iskolába, de azoknak a szülőknek, akik gyermekeiket katolikus nevelésben akarják részesíteni, ennek útját mindig létre kell hozni.

A magyar nemzet ma kálváriát jár és szimbolikus, hogy a kálvária-utak végén mindig ott van Krisztus, őhöz vezet az út.”

Még egy pár mondat...

„Ellenkezőleg, hívom Magyarországot lelkészkedő papságát, hívom a szerzeteseket,

a szerzetes tanárt a gimnáziumokba és a magyar apácát az iskolákba és a klinikákra. Jöjjenek, fogjunk össze, vállat vállhoz vessünk. Mentsük meg a magyar művelődést. Adja Isten, hogy úgy legyen.”

Így látja Klebelsberg 1925 tájkán a magyar valóságot, ebbe próbálja belevinni az egész gondolkodásmódot, és így állítja be az iskolareformot, így indítja el tulajdonképpen, ami az egész művelődésben, a művelődéskultúrának a kibontásában van.

Egyik kortársa mondja Klebelsbergéről: „Közel sem volt ötletember, mint ahogyan sokan gondolják. Sokszor hosszú évek tűnődésében, sok elmélkedésben leszűrt tapasztalatok fogalmazódtak meg, és érlelődtek. Ilyen sokat érlelt volt a kultúrának, mint gazdasági hatalomnak felmagasztalása is.”

Klebelsberg pedig, még egyszer őt idézve, ezek után már nem érezzük frázisnak ami következik:

„Uralkodó gondolat legyen a népiskola érdekében kifejtendő tevékenységben a nemzeti eszme ápolása mellett az, hogy ma a magyarság legnagyobb problémája a példátlan megélhetési válság leküzdése.

Minél súlyosabb lesz az élet nyomora, annál inkább fel kell fegyvereznünk a magyar nemzetet azokkal a gazdasági szakismeretekkel, amelyekre a létért való küzdelemnek szüksége van. A gazdasági oktatás gondolatát bele kell vinni a mindennapi iskolába is. Erőteljesen ki kell domborítanunk a mindennapi iskolában és meg kell építenünk a közép- és gazdasági szakoktatás hatalmas rendszerét.” S csak ízelítőt abból, hogy mennyire jól látta azt, amit évtizedekkel később próbáltak megvalósítani (mert neki nem sikerült).

Klebelsberg neonacionalizmusának pedagógiai lényege, a reális nemzeti önismerteten, józan nemzeti önértékelésen nyugvó, megalapozott nemzeti önbecsülés. Ezt írta ki az emberi tevékenységről saját maga és az egész nemzet együttes felemelkedése érdekében. Ezért éppen a tevékenységre felkészülő modern, európai szintű oktatási, nevelési rendszerre van szüksége az országnak, hogy továbbra is megőrizhesse európai kultúráját, melynek itt a Kárpát-medencében ezer év óta letéteményese, tervezője, terjesztője.

A tanügyi feladatokat végigkutatja, és három nagy szintet vesz figyelembe.

Az első, és ez a középosztály, középkáder... a polgári iskola és a gimnázium.

A polgári iskoláknál és gimnáziumoknál megalakul az ő idejében a reális és a nem reális, a latin és az egyéb szakokra fölkészítő (műszaki rajz, technika, egyéb) tehát a kettéválás, hogy milyen irányba próbálja majd vinni magát... de mind a kettőnek van egy alpműveltség-adása, amelyik valóban művelté, kultúremberré teszi. Az a középosztály, amelyikből kiugorhat majd a vezető réteg is, és amelyik alkalmas arra, hogy a maga szakmai tudásával bármilyen irányban képes és kész lehessen fejlődni.

Ehhez a középosztályt, a polgárt veszi figyelembe, s amelyik már a gimnáziumba nem jut. A gimnáziumokat a megyeszékhelyekre tervezi, de a járási székhelyekre is.

lyeken kell, hogy legyen egy-egy polgári iskola, ahol egy általános (elemi) iskolából kinőve, már olyan műveltséget kap, amelyikkel (bocsánat a szóért) nem sült-paraszt lesz, hanem már olyan gondolkozással fölkészült ember, aki kész, és képes megvalósítani a műveltsége folytán azt a művelt, kultúrált világot, helyesebben országot, amelyik valóban beleolvadhat Európába, maradhat Európában.

A második lépés. Nagyon komolyan próbálja meggondolni, hogy a parasztságnak, akik polgári iskolába nem jutnak, akiknek lényege a föld, ne „buta paraszt” legyen, hanem olyan képzett ember, amelyiknek nem kell tíz vagy húsz kilométert megtenni, hogy az elemi iskolát kijárja, és hogy ne legyen írástudatlan analfabéta, hanem adjunk neki lehetőséget.

Így épülnek meg az iskolák tanítólakásokkal. Nagyon reálishan gondolkozva kis kert is kell, ahol alapvető dolgait megtermelheti, de ugyanakkor alapvető dolog, hogy a gyerekeket is bele lehet vinni. – Nézd csak meg, hogy a tanító bácsi mit termelt. Anyuka is, meg apuka is eljön megnézni, és egy kultúrált gazdaságot lehet lassanként kifejleszteni.

És a harmadik szintre is komolyan gondol, hogy olyan egyetemi fölépítettség legyen az országnak, ahol nagyon komolyan veszik a szakmai tudást és ebben a szakmai tudásban mindenféle vezető rétegben – legyen az gazdasági, pénzügyi, államigazgatási, jogi, orvosi, stb., olyan szakember-képzés legyen, amelyik fölveszi a versenyt Európával. Akár a szegedi, akár a pécsi, akár a többi egyetemnek az elhelyezése azt hiszem, hogy erre valóban példát ad, példát mutat.

Eltervezi pl. a nyolc osztályos elemi, ahol a hetedik és nyolcadik osztály már szakosított osztály. A földművelési, állattenyésztési, ipari, egyéb dolgokra való fölkészítést megtalálom. „...sem az egyes iskolaügyi, sem a hivatalos tantervekben nem tüntették fel követelményként, hogy az adott iskolatípusokban – akár állami fönntartású iskoláról van szó, akár nem – az oktatásnak és nevelésnek hazafias, magyar nemzeti szellemben kell élnie, sem az, hogy az oktatás-nevelés vallásos alapon történjen.”

Először Klebelsberg iskolaügyi törvényeiben jelennek meg ezek a kitételek, követelmények. A gimnázium feladata a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, hazafias szellemben általános műveltséghez juttassa. A leány-középiskola a tanulót vallásos erkölcsös nemzeti szellemben magasabb általános műveltséghez juttassa. Klebelsberg miniszternek is része volt abban az 1926-ban hozott törvénynek létrejöttében, amelyik március 15-nek nemzeti ünneppé nyilvánításáról szól. Ezekre a nyilvános ifjúsági ünnepekre előírást ad. Gondol a sportra, gondol a könyvtárra, gondol a lakásokra, gondol a külföldön lévő kultúrközpontokra, ahol részben bemutatják a magyar kultúrát, részben ott növendékek tanulnak.

Nagyon fontosnak érzi a polgári és a nem polgári iskolai tanárképzést, és annak reformját. Nem elégszik meg azzal. Fölemeli az óvónőképzést egy évvel, fölemeli a tanító- és tanárképzést egy évvel. Megalapítja pl. Szegeden is a tanítóképzőt. Főisko-

lát indít el. „Ha egy nemzet értelmetlen tömegekkel áll ki a gazdasági versenybe, abban reménytelenül el fog bukni. A magyar kultúrpolitikának egyik legfőbb feladata tehát az, hogy a széles néprétegek, a magyar tömegek értelmi szintjét emelje. Minden művelt állam iskolarendszerében találunk olyan iskolákat, amelyek a népiskolánál több műveltséget, de a főiskolai tanulmányokra előkészítő középiskoláknál kevesebb, és inkább gyakorlati irányú általános műveltséget iparkodna közvetíteni. Ehhez az iskola Magyarországon a polgári iskola.” – írja.

A polgári iskolák rendezésével összefüggésben kívánta megoldani a polgári iskola tanárképzésének helyzetét is. 1926-ban látja elérkezettnek az időt a tanárképzés reformjára, a főiskola címének és jellegének rendezésében. A 9. §-ban rögzített kultuszminiszter felhatalmazást ad hogy rendeletileg szabályozhassák a főiskolai tanárképzést és képesítést.

Elképzelései a következők:

- Egységesíteni kell a tanárképzést, ezzel a felesleges befolyást csökkenteni.
- Emelni kell a képzés színvonalát és képzési időt.
- Vidékre kell helyezni az ilyen módon megreformált tanárképzést (így indul el az országban sokfelé).
- A polgári iskolai tanárképzést reformálni, s az egyetemi oktatással kapcsolatba hozni.

„A polgári iskolai tanárképzés, mely Budapesten két önálló főiskolában folyik, a főiskolának a Szegedi Egyetemmel való összekapcsolása nem csak személyzeti megtakarítást és két főiskolának az összevonását, tehát jelentékeny egyszerűsödést jelent, hanem a polgári iskolai tanárképzés színvonalát is emeli azzal, hogy az egyetemmel jut kapcsolatra. De sokat várhatunk ettől a reformtól a polgári iskolai tanárok szellemének átalakulása szempontjából is. Mint ahogy a polgári iskolai tanárok nagyobb része vidéki városokban és nagyobb községekben működik, előnyös hogy a képzésüket is vidéki, falusi környezettel bíró városokban nyerjék, ahol a jövődő működési területet jobban megismerhetik.”

Tehát elindul ez a fajta reform, elindul ez a képzés. Pl. a magyar nyelvvel együtt a földrajz, természettan, vegytan, a mennyiségtan, természettan, vegytan együtt olyan felosztásban, amiben hasznosítani tudják, s amelyikben képes elmélyedni, nem pedig ezt végeztem, és tanítok bármit, amihez éppen kedvem van.

Úgy gondolom, ha az ember ezt figyelembe veszi, akkor egy alapvető dolgot világosan láthatunk, hogy megpróbál valami új iskolarendszert, kinek-kinek a maga szintjén, működéséhez, munkájához mérten, amelyikben kultúremberré válhat, amelyikben a hazafias nevelését, vallás erkölcsi nevelését megkapja.

Amit az elején idéztem, hogy hogyan képzeli el az országot, és mire akarja építeni, tulajdonképpen az iskolákon keresztül indítja el és próbálja bemutatni. Nagyon

sokirányú a tevékenysége ezen kívül is. Nagyon komolyan veszi az Alföldnek a föl-emelését, és embermóddhoz juttatását az ott élő embereknek. Nagyon sok olyan könyvtárat, népkönyvtárat, összejevötelekre alkalmas helyet alakít ki, ahol az emberek egymásra találhatnak. Nem elszigetelt világban élnek csak, hanem valami közösségi életük van, és bizonyos benyomásokat kaphatnak egymástól.

A maga vallásos élete nagyon elrejtett volt, de nagyon világos. Megnyilatkozásaiban pedig világosan látszik, hogy az egész szellemisége tulajdonképpen ebből az istenhitből, felelősségtudatból indul ki.

Csak egy dolgot emelnék ki: Harangzúgás közepette indult meg a Dóm téren az ünnepi menet. Klebelsberg vezette az alkotók menetét. Mellette haladtak a Dóm és a tér építő művészei, a Szegedi Művelődési Dohányi, utána a többi alkotók, festők, szobrászok, iparművészek, előmunkások hosszú menete, az utolsó napszámosig. Mind, mind valamennyien, akik részt vettek a közös nagy munkában, akiket mint alkotótársait vezetett az államfő elé.

A tér árkádjai alatt helyezte el a magyarság panteonját.

Azt mondja Glattfelder: „Nézze meg bárki a szegedi dóm körül pompázó emléksarnokot, amely unikum nem csak Magyarországon, hanem messze földön, s ha a tájékozatlan kritika azt súgja fülébe, e pompa mennyi pénzt emésztett meg, azt mennyivel hasznosabbra lehetett volna elhelyezni, vegye tudomásul, hogy a művészeti csoda egyedüli magyarázata a szétszórta erőket egyesítése, s azokból az építményekből, amelyet városunknak, államnak, egyháznak szükségképpen fel kellett volna építenie, egy művészi lélek elgondolása és agitációja folytán több költség nélkül lesz az ország egyik látványossága és díszé, a magyar alkotó zseninek dicsősége.”

Az ünnepségek folytán fölavatták a szegedi orgonát. Klebelsberg elmegy különféle városokba, szétnéz, tanulmányoz. Eléje tesznek tervek, nem fogadja el, mert ő nagyobb, szebbet, igazit akar. És megépül Szegeden az az orgona, amelyik akkor Európa második orgonája. Nem elégszik meg kicsivel (bocsánat, hitvánnyal). Ő a legnagyobb, legszebbet akarja, amit ki tud hozni anyagiakban, szellemiekben, mindenben.

Úgy érzem, az ő egyénisége abban példakép lehet, hogy meg kell ismernünk a korunkat, meg kell ragadni a lehetőségeinket. Nem álmokat, reális tervek! Ehhez össze kell szedni, kuporgatni minden fillérünket, és minden energiánkat – szellemi, és anyagi – hogy ezek mindjobban megvalósuljanak.

És az a nagy harc, amelyikről ő beszélt... Ma már a fogalmak nem azonosak a szociáldemokrácia, vagy igazi kommunizmus, vagy bolsevizmus... hiszen azt próbálták ki közvetlen a háború utáni napokban. Ő tehát ettől félti az országot... Mi lesz azokkal a birtokokkal, amiket az egyháztól elvettek? Melyik működik még? Ilyen víziója van, hogy szétszóródik és semmi lesz belőle... X-nek és Y-nak a zsebébe vándorol annak a haszna?...

Úgy gondolom, ez az egyéniség az, aki kell, hogy példaképe legyen benti és kinti magyarnak egyaránt, hogy ez a környezet, és ez a magyar kultúra nem veszt el, ha ilyen nagy gondolkozók, és ilyen nagy megvalósítók vannak, nagy összefogásban, nagy tervezésben. S amikor az a szerencsétlenség érte az országot, hogy a hadseregét le kell szerelni, és stb, stb... akkor olyan szerencse is éri, hogy amiről a hadviselés nem szólna, azt közgazdász kimarkolja és beteszi a magyar kultúra nagy zacskójába, zsákjába, hogy abból valami nagyszerűt alkosson.

Ezek a nagy emberek, akik az időt látják, és a pillanatot föl tudják használni... Nem a maguk zsebére, hasznára, még csak nem is a maguk dicsőségére, hanem sokkal többre.

Végül még egy-két szó feleségéről. Aktív munkatársa volt alkotásaiban is, otthontnyújtó légkört teremtett házukban. Férje halála után nehéz évek következtek. A szegedi püspök fogadta be a püspökségi székházba. Hamvas Endre püspök nőtestvéreivel élt együtt. Naponta ott volt a szentmisén, szerényen élt. Férje alkotásait az akkori újkor elfelejtette. Mindenét elvették, haláláig itt élt Szegeden. Csodálatos emlékiratait pár éve adták ki nyomtatásban. A feleség rajongásával írt ugyan, de írásából belülről is megismerhető a nagy miniszter magát nem kímélő önzetlen munkás élete.

Kiss Róbert Károly

NÉPMŰVELÉS ÉS NÉPISKOLÁK KLEBELSBERG KUNO ÉLETMŰVÉBEN

„...ha sikerül nekem, hogy az általános iskolába járást keresztülvigye, abban közéleti szereplésem legfőbb jutalmát fogom látni.”

SZOMORÚ ÖRÖKSÉG

Az első világháború okozta trauma kulturális téren is megrázta az országot. A területi elcsatolásoknak köszönhetően határon túlra került művelődési és kulturális intézményeink nagy része. Klebelsberg a megmaradó intézményrendszer talpra állítását, kiegészítését tartotta reformprogramja egyik legfontosabb támpilléreként.

Már államtitkárként is meggyőződése volt, hogy a Trianon okozta agóniából való kitörés egyik meghatározó eszköze a nemzet úgymond kulturális felemelése. Mindezt a politika egyeduralmának megtörésével, a konzervatív osztályok, a vagyonos polgárok megnyerésével és mindenfajta forradalmi változás nélkül kívánta végrehajtani.¹ Kultúrpolitikáját meghatározta a neonacionalizmus eszméje, amely határozott nemzeti szemléletet éppen úgy magába foglalt, mint amennyire elutasította a korra jellemző vadhajtasokat, így a fajvédelem, vagy a „turanizmus” gondolatát. További meghatározó pillére volt ennek a vezérelvnek a vallásos nevelés igénye, az irredentizmus és az ellenforradalmiság.²

Reformelképzeléseire nagy hatást tett a magyarországi tanyavilágban lévő „iskola-héség”, amely az első világháború előtti időszak hibás gyakorlatát tükrözte vissza.³

¹ Hencz Péter: *Gróf Klebelsberg Kuno: a harmadik évezred minisztere*. Bába és Társai Könyvkiadó, Szeged, 1999. 13-17

² Jóború Magda: *Köznevelés a Horthy-korszakban*. Kossuth Kiadó, Bp., 1972. 47-55.

³ Ennek a rossz gyakorlatnak elsődleges oka az volt, hogy a dualizmus időszakának magyarosítási törekvéseinek köszönhetően elsősorban a később elszakított nemzetiségek által lakott te-

Feladatának tekintette az itt élő mezőgazdasági népesség bekapcsolását az alsó fokú oktatás vérkeringésébe. Mindezt a kormányzat által is támogatott Alföld-programmal párhuzamosan nem a tanyavilág eltüntetésével, sokkal inkább a művelődés lehetőségének helyben való elérhetőségével próbálta megvalósítani. Klebelsberg a súlyos problémákkal küzdő vidéket, amely talán a török-kor óta a legelmaradottabb volt, egyszerre szemlélte nosztalgiával és szomorúsággal: *„Emberek vagyunk és hangulatunk sokszor hullámszik, de mindig megnyugtat, ha az Alföld ébredésére gondolok.”*⁴

A szocialista történetírás igyekezett megvádolni a kultuszminisztert azzal, hogy cselekedeteit a periférián élők elnyomása motiválta, ellenforradalmisága okán egyszerűen munkás és parasztság ellenesnek tartották. Sárközi István a következőképpen fogalmaz: *„Mélységesen gyűlölte a munkásosztályt, a szegényparasztságot és félt is tőlük. Félt attól, hogy ha azok hatalomhoz jutnak, veszélybe sodorhatják a tőkés-földesúri osztály hatalmát.”*⁵ Huszti József egy ezzel merőben ellenkező véleményt fogalmaz meg, mikor azt állítja, hogy Klebelsberg csodálattal nézte azt az „új honfoglalást”, amely az elnéptelenedett alföldi területek agrárnépességének köreiből volt megfigyelhető. Ők voltak azok, akik a *„legtermékenyebb munkát vállalták, amelyet magyar ember csak végezhet”*. Huszti a továbbiakban így ír Klebelsberggel kapcsolatban: *„Örül a lelke, hogy most – végre! – utánaemehet az iskoláival a tanyai népnek a szállásokra, s drága kincsként az addig elhanyagoltak közé viheti a nemzeti gondolatot, a vallás értékeit, a gazdasági életben való érvényesülés nagyobb lehetőségét”*.⁶

Még államtitkárként kezdett hozzá a tanyai iskolák és internátusok szervezéséhez, valamint felállított a misztériumban egy osztályt, amelynek a helyzet pontos felmérése volt a feladata. Az ország sorsának jobbrafordulását a műveltségi szint emelésétől remélte, amelyet viszont a legszűkebb néprétegekkel kívánt elkezdeni, így a hangsúlyt az alapokra, az elemi népiskolákra helyezte.

Az elemi iskolák építését először Mária Terézia Ratio Educationisa, majd a báró Eötvös József nevével fémjelzett 1868. évi XXXVIII. törvény szabályozta. Utóbbi haladó szellemisége ellenére csak korlátozott keretek között valósulhatott meg az anyagi eszközök hiányossága miatt. Klebelsberg többször jegyezte meg azt, hogy a törvény ugyan bevezeti az iskolakötelezettséget (büntetőjogi felelősség terhe mellett), de nem törődik azzal, hogy mindehhez hiányoznak az iskolaépületek. *„Itt a magyar népművelésnek olyan rákfénéjéről van szó, amelyen*

rületekre építettek iskolákat, így például az egyedülállóan homogén, magyarok által lakott alföldi területek iskola nélkül maradtak.

⁴ Huszti József: *Klebelsberg Kuno életműve*. Budapest, MTA, 1942. 237.

⁵ Sárközi István: Klebelsberg Kuno kultúrpolitikája és annak szegedi aspektusai. In.: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. Szerk.: Farkas József. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1979. 198.

⁶ Huszti József: i. m. 250.

nem lehet sem törvénnyel, sem rendelettel, sem a tanügyért való határtalan lelkesedéssel, sem ékesszólással, sem frázisokkal segíteni, hanem igenis téglával és malterrel: népiskolák tömeges építésével, és pedig ott, ahol helyszűke miatt beiskolázatlan gyerekek vannak.”⁷

A nemzetiségi területekre épített iskolák miatt 1920 után jelentősen megcsappant az újépítésű iskolák száma a megcsonkított országban, amelyről az alábbiak szerint vélekedett Klebelsberg: *„Még, mint a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának főnöke, a koalíciós időkben egy emlékiratban tiltakoztam az ellen, hogy gyönyörű, új állami iskolai épületeinket majdnem kivétel nélkül nemzetiségi területre építettük akkor, a nagy magyar Alföldnek és Dunántúlnak magyar vidékeit azonban rendszeresen elhanyagoltuk. A világháború után sajnos meg kellett értem azt a szomorú elégtételt, hogy álláspontunk akkori ellenzői is belátták, hogy igazam volt. Egyedül Trencsén megye iskoláiba 10 millió aranykoronát költöttek bele és már terbe volt véve hasonló akció Máramaros megyében is. A Trencsén megyére költött építési hitel elegendő volna az alföldi tanyai iskolázás kérdéseinek tökéletes megoldására.”⁸*

A magyar népoktatás szervezete tehát már a világháború előtt sem működött olajozottan és ez a helyzet azt követően is tovább romlott. A legnagyobb problémát az iskolai férőhelyek hiánya mellett a tanárhiány jelentette (egy tanárra a háború végén átlagosan mintegy 60 diák jutott). A túlszűfolttság ellenére is jellemző volt azonban az, hogy a tankötelesek mintegy fele nem járt iskolába. A háború alatt az iskolaépületek gyors romlásnak indultak, sok esetben raktárnak, vagy kaszárnyának használták őket.

Mindezen hátráltató tényező okán kellett a közvéleménynek is szembesülnie azzal a ténnyel, hogy 1920-ban kiemelkedően magas, 12,2% az analfabéták aránya. Amint látható 1925-ig a szűkös anyagi háttér miatt csak a legszükségesebb építkezésekre került sor. Ezen csak némileg segített az az 1921-es törvény, amely a birtokosok számára előírja az uradalom területén élő mezőgazdasági népesség számára az iskola állítás kötelezettségét, egyben megerősíti az elemi iskola elvégzésének kötelezettségét.¹⁰

Az 1920-as évek közepére, elsősorban az ipari termelés rohamos növekedésének és a népszövetségi kölcsönöknek köszönhetően, olyan feleslegek halmozódnak fel az államkasszában, amelyek lehetővé teszik egy átfogó állami program beindítását. Az 1925-ös évben 2 230 000 pengővel támogatta a kormány a programot, amely támogatás az elkövetkezendő években az ugyancsak magasnak mondható másfél mil-

⁷ Magyar népoktatás. Magyar Királyi Vallás és Közoktatásügyi Minisztériuma kiadásában. Bp. 1928. 97-110.

⁸ Interjú Gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszterrel. Pesti Napló 1924. november 25. 5.

⁹ Kornis Gyula: Magyarország közoktatásügye a világháború óta. Magyar Pedagógiai Társaság, Bp.: 1928. 27-40.

¹⁰ Kornis Gyula: i. m. 67-71

liós összegben állandósult. Az anyagi háttér talán legjelentősebb részét azonban mégsem a hazai, hanem a külföldi források jelentették.¹¹

Husztai József meglátása szerint „Klebensbergnek sikerült az egymást felváltó pénzügyminiszterek szemében, úgynevezett kellemetlen miniszteré előlépnie, de minden ügyessége ellenére az olajos korsóból, főleg eleinte inkább csak csöppent, mint csurrant”¹²

A feltételek megteremtése Klebensberget optimizmussal töltötte el, amelyet a Nemzetgyűlés előtt egy 1925-ös beszéde is tükröz. „...a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca egyben honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem és a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat és ezekkel az eszközökkel kell mindig, újból és újból bebizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar, viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes és erős...” Szónoklata végén a „történelmi felelősség „súlyával próbálja képviselőtársaival érzékeltetni a kulturális viszonyok felvirágoztatásának és ezen belül is a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok alapvető oktatásának, ehhez pedig az anyagi fedezet biztosításának fontosságát.”

A MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG ISKOLÁZTATÁSÁRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY

Az iskolaprogramot az anyagi fedezet megteremtésén túl törvényi eszközökkel is alá kellett támasztani. Ezt az 1926 márciusában hatályba lépett „A mezőgazdasági népesség iskoláztatásáról” szóló törvény volt hivatott biztosítani, amely megnevezése ellenére nem zárta ki hatálya alól a városi népességet sem. Kivételt egyedül Budapest székesfőváros képezett, amely képviselőtestülete kérésére maradt ki a törvényből.

Az 1.§ mintegy preambulumszerűen fogalmazza meg a törvény célját. Ezen kívül meghatározza, a terület nagyságának és a tankötelesek számának arányában hol szükséges iskolát építeni. Arra az esetre, ha a sajátos területi viszonyokból kifolyólag végképp nem lenne célszerű felépíteni egy iskolát valamely körzetben, akkor internátust (napközis otthon) kell létrehozni.

Rendelkezik az anyagi fedezet kérdéséről és ezen belül is az állami támogatás lehetőségéről, valamint az ezt biztosító Országos Népiskolai Építési Alap felállításáról. A pénzügyi háttér megteremtésének kérdésében nagy szerepet szán az ún. érdekeltségeknek, vagyis akiknek érdeke az, hogy a körzetben lakók iskoláztatása

¹¹ T. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. Mikszáth Kiadó, Bp., 1998. 23-25.

¹² Husztai József: i. m. 243.

¹³ T. Kiss Tamás: *A magyarországi kulturális minisztériumokról*. Bp., 1993. 230-250.

megoldott legyen. Ez az érdekeltség tulajdonképpen nem más, mint a körzetben lakó valamennyi vagyonnal, illetve jövedelemmel rendelkező személy. Az iskola építése és fenntartása elsősorban az ő hozzájárulásukból termődött meg. A törvény precízen írja körbe, hogy milyen szolgáltatásokkal tartozik az érdekeltség az anyagiaktól a természetbeni hozzájáruláson keresztül az egészen konkrét feladatokig, mint például a gyermekek fuvarozása.

Az államot az iskola számára legmegfelelőbb földterület, vagy épület esetében kisajátítási joggal ruházta fel a törvény. Meghatározza továbbá az Államépítészeti Hivatal szerepét is az épületek tervezése és kivitelezésével kapcsolatban.¹⁴

Az iskolák külső ügyeivel a felekezeti és világi iskolaszékek foglalkoztak. Ezek felett másodfokú hatóságként ott állottak a királyi tanfelügyelőséggel, míg a legfőbb állami felügyeletet a vallás és közoktatásügyi miniszter látta el.¹⁵

ISKOLAÉPÜLETEK, TANERŐ, TANTERVEK

Az elemi iskolák 9/10-es része fiúkat és lányokat közösen foglalkoztató közös iskola. Az iskolák közül egyre több az „egy iskola több tanító” elven működő, úgynevezett osztott iskola, valamint azon iskolák száma is gyarapszik, amelyek a teljes szorgalmi időszak alatt működnek. Az iskolák lehettek felekezeti, vagy államiak. Ezenkívül megkülönböztették községi iskolákat és az ún. érdekeltségi iskolákat, amelyek olyan birtokosok és jövedelemmel rendelkező lakosok vagyonából épültek, akik saját uradalmukon, körzetükben képesek és hajlandóak voltak a mezőgazdasági népesség oktatására. Bár elsősorban előbbiek működtek állami pénzből, utóbbiakat is próbálta segíteni a központi költségvetés. Az állami szerepvállalás anyagi részét egy elkülönített szerv, az Országos Népiszkola Építési Alapon keresztül bonyolították le.¹⁶

Számokban kifejezve látható, hogy az állami iskoláknál az egy tanítós iskolák száma az időszak végére 405-ről 425-re, a két tanítós iskoláké 136-ról 350-re, a három tanítósoké 58-ról 92-re, a háromnál több tanítós iskolák esetében 330-ról 429-re nőtt. Ebből is jól látszik, hogy minden iskolatípus gyarapodik, ezen belül is azonban a modernebbnek számító két, vagy több tanítós iskolák számában érzékelhető nagyobb növekedés.¹⁷

Az iskolák modern, vörösfenyő padlózattal, palatetővel ellátott téglalapú épületek voltak. Főként városban és a falvakban egy egytanítós iskola esetében az épület egy

¹⁴ 1926. évi VII. törvény. <http://www.1000ev.hu>

¹⁵ Kornis Gyula: i. m. 67-71

¹⁶ Kornis Gyula: i. m. 48-49.p.

¹⁷ Szabó Attila: A trianioni Magyarország közoktatási infrastruktúrája. *Földrajzi Közlemények*. 2007. 1-2. sz. 44.

tanteremből és a tanító lakhelyéül szolgáló két szobából, előszobából valamint egy konyhából állt. Két tanító esetén a lakóterület megnagyobbodott, ennél nagyobb tanári testület esetén pedig tanítói tanácsterem, iroda sőt szolgálatkás is megtalálható volt. Tanyasi iskolák esetében a tanítók számára külön épületben biztosították a lakhatást. Ugyancsak a tanyasi iskolák esetén gazdasági épületekkel is kiegészülhetett az intézmény. Általnos jelenség volt, hogy a nem felekezeti iskolákban is biztosítottak külön kápolnát a hitélet gyakorlására.

Az iskolák helyét statisztikai adatok segítségével állapították meg. Amennyiben a kiválasztott helyszínen a tulajdonossal nem sikerült megegyezni, az állam jogosult volt kisajátítási eljárást kezdeményezni (lásd fentebb). Az építkezés előtt versenytárgyalást tartottak a kivitelezővel. A program ütemterve szerint elsőként a befejezésre váró, vagy félbemaradt iskolák továbbépítésével foglalkoztak. Ezeket követték az iskolátlan községek, majd a külterületek iskoláinak megépítése és legvégül foglalkozott a zsúfolt tantermek bővítésével és a leromlott állapotban lévő épületek felújításával.¹⁸

A programnak minden nehézség mellett meg kellett küzdenie Magyarország településszerkezetének anomáliáival is. A falvakban és városokban nem okozott problémát az iskola elhelyezés. Itt a tanulók könnyen megközelíthették az iskolát. A városokhoz közeli tanyák gyermekei ugyancsak a községi intézményekbe járhattak. Nehezebb volt azonban a helyzet ott, ahol a tanyákat nagybirtokok választották el egymástól, mint például Karcag térségében, ahol 3-4 ezer kataszter hold területre mindössze 30-40 gyermek jutott.

Szeged tipikus tanyás város volt. A népiskolák jelentős része „érkezett” az alföldi tanyavilágba, amelyek építésében a város és a tehetősebb birtokosok, így a Pallavicini grófok is fontos szerepet vállaltak. 1927-ben például a város vállalta fel az anyagi terhek 20%-át és az építési telkek megszerzését. Klebelsberget nagy büszkeséggel töltötte el, hogy az 1926-ban eltervezett ötezer tanteremből és tanítói lakásból az ötezrediket a hön szeretet Alföld fővárosában Szeged-Rókuson személyesen adhatja át.¹⁹

Az említett Rókus-városrész esetében (ahol később éppen az ötezredik. Iskolai objektum fog ünnepélyes keretek között átadásra kerülni) kiemelten sürgőssé vált egy korszerű, a kor kívánalmainak is megfelelő elemi iskola megépítése, amelynek kezdeményezéséről a Szeged Városi Iskolaszék ülésén elhangzott felszólalás is tanúságot tesz az alábbiak szerint:

„Kasszer Lajos iskolaszéki tag újból felhívja az iskolaszék figyelmét arra az elszomorító állapotra amelynél fogva a város egyik tekintélyes része, a Rókus városrész az elemi népiskola épületét már évek óta nélkülözi, s eme városrész tankötelesei a távolabb lévő városrészek iskoláiba kénytelenek járni...”

¹⁸ Magyar népoktatás... 110-118.p

¹⁹ Hencz Péter: *Klebelsberg Kuno, Szeged kulturális életének mecénása.* (Tanulmány)

„...Az elemi népiskola jelen szervezete szerint 6 osztályú, tehát legalább is 6 fiú és 6 leányosztályú népiskolai épület építése volna szükséges. Ezen kívül tanítói, tanítónői, igazgatói, könyvtári és tanszermúzeumi szoba, felszerelt tanterem, sőt az állandó felügyelet és ellenőrzés szempontjából igazgatói lakás is a modern iskolának legegyszerűbb kelléke. Amiért is indítványozza, hogy az iskolaszék e mai üléséből egy iskola sürgős felépítése iránt tegyen a város tanácsának előterjesztést azaz, hogy az építendő iskola terveit a városi tanács véleménye megtétele végett az iskolaszéknek annak idején megküldeni szíveskedjék...”²⁰

Az iskolaátadási ünnepség 1930 október 25-én egyébként annak az ünnepségsorozatnak a keretében történt, melynek során az árvíz és a trianoni diktátum okozta pusztulásból feléledt várost ünnepelte az ország. A Fogadalmi templom felavatása, vagy az egyetem zárókő letétele mellett talán eltörpült a rókusi iskolaépület átadási ünnepsége, de az újságok tudósítása szerint azért erre a momentumra is a kellő figyelem háruult.

A Magyar Hírlap beszámolója szerint a kormányzó és kísérete díszfogaton délután 2 órakor érkezett meg az iskolához. Kiss Károly tanfelügyelő köszöntője után a tornateremben felállított díszemléken foglalt helyet Horthy Miklós és felesége. A termet megtöltötték az érdeklődő szülők és a tantestület tagjai. Klebelsberg Kuno ünnepi beszédében méltatta azt a munkát, amelyet a nemzet a népművelés érdekében az 1920-as pusztítás ellenére elvégzett, továbbá hálával emlékezett vissza Wlassics Gyulára, aki a Milleniumra építette fel hazánk első ezer népiskoláját, majd a további feladatokat is számba véve így folytatja: „Az eddig létesült ötezer népiskolai tanteremmel és tanítói lakással az ország szükséglete kielégítve nincs. Összesen 9000 tanteremre és tanítói lakásra lenne szükség, de ennek több, mint fele, íme elkészült, ami nagy esemény egy ilyen elszegényedett nemzet életében.”²¹

Arányaiban a népiskolai tantermek közül mintegy 3306 az Alföldre, 1393 a Dunántúl, 301 pedig Észak-Magyarország területeire jutott. Az Alföldön belül is elsősorban a tanyavilág és Budapest környéke részesült a legtöbb építkezésben. A falvakban, sőt a városokban is épültek iskolák, dacára annak, hogy a program nem elsősorban a községek népességét célozta meg. Az összes magyarországi község (értsd falu és város) mintegy egyharmada szerepelt az építkezéseket megtervező ún. „tájékoztató listákon”.²²

1931-ig összesen 5748 tanterem és 2278 tanítói lakás, ehhez 1555 népkönyvtár és 1500 iskolai könyvtár épült.

²⁰ Szeged Szabad Királyi Város Iskolaszékének iratai. Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CSML). IV/B-1432-5-7. kötet

²¹ A szegedi országos ünnepen a kormányzói pár. *Pesti Hírlap* 1930. október 26. 5-6.

²² dr. Benisch Artúr: A népiskolai építési akció mérlege. *Néptanítók lapja* 1930. november 1. 43-44. sz. 3-4

Az iskolák külső és belső képéről, a nebulók mindennapi életéről kapunk képet egy hajdani diák leírásából, aki egy Kiskunmajsa melletti iskola mindennapjairól számol be:

„A kiskunmajsa-kőközpusztai Klebelsberg-iskolában tanultam meg a betűvetést. Nem csak iskolába jártam oda két esztendeig, hanem ott is éltem. Cimboráim az iskolatársaim voltak. Szándékosan nem osztálytársakat írtam, mert az osztálytaniskola révén a hatodikosok között is voltak cimboráim. Mi kisebbek felnéztünk a nagyobbakra, akik viszonzásul vigyáztak reánk, nem éltek vissza testi erejükkal. ...

...Az új iskola az 1920-as évek közepén, vagy végén épült a puszta közepén. A távoli tanyákról az apostolok lován is el lehetett érni egy órán belül. A Klebelsberg-iskolák nem egy kaptafára készültek. A községtől tíz kilométernél is messzebbi iskolák két tantermesek voltak. A termeket és az egyikhez csatlakozó kápolnát harmónikafallal lehetett egybenyitni. Az ilyen iskolák udvarán harangláb is volt. A hajnali, déli és estéli harangszó a tanyák istenfélő népét nem csak a földi lét végeségére figyelmeztette, hanem a napi munka ritmusában az órát is helyettesítette. Az én kedves iskolámban a közösségi használatra épült rész egy nagy légtérű tanteremből és egy tágas előszobából állt. A tanteremben száz gyermeknek is jutott ülőhely ...

... A tanteremmel egy fedél alatt volt a tanító szolgálati lakása. Mennyezete alacsonyabb volt, mint a tanteremé, pontosabban a padlózata volt magasabb. Ablakai olyan magasak voltak, hogy a pásztázó csendőr csak a ló hátáról tudott bekapogni. A tanító néni az éjszakába nyúlva, lámpavilágnál javította a rengeteg füzetet. Ha világított az ablak, a járőr mindig megkérdezte, hogy van-e valami baj, vagy újság. Telefon nem lévén az iskola volt a puszta központja, ahol hosszú őszi, téli estéken mindig rengeteg ember megfordult. Izzadtak a falak a rendszeres népművelési előadásokon, amelyeket a tanító néni diáképek vetítésével tett látványosan is érdekessé. Az akkori diákok legalább négyszer akkorák voltak, mint a mostanában használatosak. Villany nem volt, de a majsai gőzmalomban feltöltött akkumulátor jó fényforrás volt a dia és epizskóp vetítésére is alkalmas masinához. A Klebelsberg-iskola épületéhez az akkori idők legjobb felszerelése is társult ...

... A főépülettel párhuzamosan álló, nagy alapterületű melléképületben volt a tehén és a lóistálló, osztott szinten a disznóknak és a tyúkoknak volt helye. Volt az épületben két nagy kamra és a nagy létszámhoz méretezett klozettrendszer. Az udvaron kimen-ce fehérlett. A vizet egy jó vizű, zárt felépítésű kerek kút adta nekünk és a környék lakóinak.”

Az elemi iskolai oktatást szolgáló Klebelsberg-iskolákon kívül mezőgazdasági képzést szolgáló iskolák is épültek. Ilyen iskola volt a Szeged-Felsőközpont (mai nevén Balástya) mezőgazdasági iskolája.²³

²³ Mészáros István: *Magyar iskolatípusok*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp., 1991. 21.

A tanítók száma a világháborúban, majd azt követően erőteljesen megcsappant, ami az épületek számának párhuzamos csökkenése miatt az addigi iskola-tanerő arányt lényegesen nem változtatta meg. A trianoni határok kialakulásával tömegesen kezdődik meg a magyar ajkú tanerő beáramlása, amelynek a kormányzat az 1922-ben törvényileg szabályozott (köztisztviselők elbocsátásáról rendelkező) B-listás rendszerrel tudott gátat szabni. Az 1925 utáni építkezéseknek, az iskolák számának rohamos növekedésének köszönhetően az így elbocsátott tanerő lassan visszatérhetett korábbi hivatásához, ami Klebelsberg számára különösen nagy lelki megnyugvást jelentett.²⁴

A tanítói állás elnyerésének alapja a tanítóképzőben szerzett oklevél volt. Ezen felül az állami iskolák esetében kinevezés, a felekezetiiek esetén választás által nyerték el állásukat. A tanítók saját ügyeik előmozdítása érdekében megyénként tanítóegyesületekbe tömörültek. Szolgálati jogviszonyukat egyébként egy 1907-es törvény szabályozta.²⁵

A tanterveket illetően az 1925-ben megalkotott általános tanterv játszotta a fő szerepet, amelynek központjában a hazafiság elmélyítése, a hit és erkölcsbeli jártasság átadása és ezeknek a gyakorlatba való átültetése került. Az alsóbb osztályokban csak olvasást, magyar nyelvet, számtant, vallástant, éneket tanítottak, valamint szerepelt az órarendben a testgyakorlás is. Előbbieket főként beszélgetős formában adták elő a nebulóknak, ügyelve ezzel a családtól való elszakadás, és a szellemi terhelés újszerűségéből fakadó problémák elkerülésére. Az ötödik osztálytól indult meg a többi tantárgy, immár rendszeres számonkérésekkel egybekötött oktatása.

A természettudományok oktatása nem az általános ismereteken, hanem a tanulók sajátos környezetvilágának megismerésén alapult s a mindennapi, észlelehető jelenségek vizsgálatából vonnak le általános következtetéseket. Az öntudatos hazafi jogainak és kötelességeinek megismertetése, a testi nevelés fontossága, a gazdasági és egészségügyi alapismeretek oktatása mind azt a központi akaratot fejezte ki, hogy a népiskolákba járó gyermekek a kor szellemének megfelelő hazafias és öntudatos nevelésben részesüljenek.²⁶

A tantervekkel kapcsolatosan az első évek tapasztalatait saját iskolája tekintetében egy népiskolai igazgató az alábbiakban foglalta össze:

„A tantestület fő célja legyen a beható ismételés. Mindent a gyermekkel mondasunk. Közlő forma csak ott, ahol a tudásban hézag mutatkozik ...

A magyar nyelv tanítását sikerült mindenütt a nemzeti-, vallásos- és erkölcsi nevelés szolgálatába állítani. A fogalmazás tanításánál is elértük a célunkat. Gondolataikat a gyermekek úgy szóban, mint írásban szabatosan, csinosan tudják kifejezni. A nép-olvasás azonban jobban sikerült volna, ha a hangsúlyos olvasásra törekszünk ...

²⁴ Magyar népoktatás...: 84-86.

²⁵ Kornis Gyula: i. m. 67-71.

²⁶ Magyar népoktatás... 122-136.

...Örömmel állapítom meg, hogy a földrajz tanításánál a térképolvasásban szép előrehaladás észlelhető, mely az ismételések alatt még tökéletesedni fog. Ugyancsak itt kell kihasználni az időt arra is, hogy megtanulják a gyermekek jól, hogy mit vesztettünk el a trianoni átkos békével: területben, bányákban erdőkben, stb ...

... A történelem ismételésével arra törekedjünk, hogy az események közötti kapcsolatot szilárdra tegyük ...

... Most nyílik a legjobb alkalom arra is, hogy a gyermek a gyógynövényeket és azok fontosságát megismerje. Ezen gyógynövények közül sok terem nálunk vadon is. Ne elégedjünk meg azzal, hogy a gyermek megismerje magát a növényt, hanem tudja annak hasznát is. Emellett ismerje meg a gyermek a nálunk gyakori állatbetegségeket és azok gyógyítási módját is ...²⁷

Az alábbiak is megerősítik azt, hogy a korszellem, a tanulók és saját környezetük kapcsolata és az értelemre ható tanítási módszerek és nevelés milyen erősen hatotta át ezen népiskolák oktatási struktúráját.

A népiskoláknak köszönhetően két megkérdőjelezhetetlen eredményt ért el a kultuszminiszter hazánk művelődési szintjének tekintetében. Az egyik az alábbiakban részletezett analfabetizmus csökkenése, a másik pedig az, hogy az elemi iskoláknak köszönhetően olyan társadalmi csoportok kerültek be az oktatás vérkeringésébe, amelyek erről korábban nem is álmodhattak. Ezen felül megnyílt számukra az esély az alacsony paraszti sorból való kiemelkedésre. Példaként említem a Délmagyarország cikkét, amely erről a jelenségről számol be. A cikk írója az 1926/27-es eredmények alapján 20%-os javulásról beszél. Ehhez a cikk tanúsága szerint hozzájárult az, hogy a tanfelügyelet is szigorúbban ellenőrizte a tanulók hiányzásait, valamint azon objektív tény is, hogy az azt megelőző évben nem söpört végig nagyobb járvány Magyarországon. Szeged városa ezen felül 200 millió koronával segítette az iskolákat, így a fűtés hánya sem okozhatott gondot. Mindezek eredményeképpen a cikk beszámol ama örömdetes tényről, hogy a népiskolákból egyre több gyermek igyekszik középiskolába. „Szentmihálytelken, ahonnan még egy gazda fia sem került be a középiskolába, egyszerre 6 tanuló jelentette be, hogy az 5. osztály már nem végzi el és, hogy ezután már középiskolába jár.”²⁸

AZ ANALFABETIZMUS FELSZÁMOLÁSA ÉS AZ ISKOLÁN KÍVÜLI NÉPMŰVELÉS

A Habsburg Birodalom oktatáspolitikájában nem játszott döntő szerepet a parasztság számára az írni-olvasni átadása, félő volt ugyanis, hogy az alapvető mű-

²⁷ Nagyszéksői Körzet Elemi Népiskolájának iratai. CSML, VIII-156-1.d.

²⁸ Az elemi iskolákban a békebeli nivå fölé emelkedett az oktatás. *Délmagyarország*. 1927. augusztus 10. 3.

veltség egyben a „zavaros eszmék” terjedésének is utat engedne. Klebelsberg, igaz az oroszországi eseményekkel kapcsolatban, határozottan úgy vélekedett, miszerint tévedés azt hinni, hogy a kultúra hajlamossá tesz a revolúcióra, a tudatlanság pedig immunitást ad a forradalom ellen. *„Láttunk revolúciókat művelt és műveletlen népeknél is, a különbség csak az, hogy a műveltebb népek forradalmait az eszmék jobban áthatják, míg a műveletlen népeknél a forradalom brutálisan jelentkezik. , az embereket halomra gyilkolják, vagyonukat elszedik, milliók válnak hontalanná, minthogy azt Szovjet-Országban láttuk.”*

Bár az analfabetizmus felszámolása már az 1968-as törvénynek is fontos pontja volt, az 1920-as népszámlálás adatai kimutatták, hogy csonka Magyarországon 8 millió eberből 1 millió nem tudott olvasni. Ezt az ijesztő számot persze tovább árnyalja a probléma térbeli megoszlásának aránya is, amely később a népiskolák létesítésénél is fontos szempontnak bizonyult. Így például, míg 1920-ban Moson megyében 10,1%, addig Máramarosban 79,2%(!) az analfabéták száma. A térbeli megoszlás mellett, a felekezetek között is mutatkoztak eltérések, amennyiben a korábbi időszakban a protestáns iskolák fordítottak nagyobb gondot az írás-olvasás elsajátítására.

Az elemi népiskolák hálózatának kiépítése természetesen, a várakozásoknak megfelelően enyhített ezeken a problémákon, míg a felnőtt lakosság esetében az iskolán kívüli népművelés eszközeivel próbálták orvosolni az aggasztó helyzetet. Így a program eredményeképpen az 1920-as évek végére, az 1920-as 1 millióról, 700 ezerre sikerült leszorítani az analfabéták számát úgy, hogy közben az ország lakossága éppen ennyivel nőtt.²⁹

Bár mennyire is sikeresnek volt mondható a népiskola program által felvállalt azon cél, hogy a legkisebbek is megszerezhessék Magyarországon az alapvető, nélkülözhetetlen műveltséget, számba kellett venni azt, hogy így is maradt egy jelentős réteg, amely koránál fogva nem ülhet be az elemi iskola padjaiba. Hogy ezt az űrt is betöltse valahogy, a kultuszminiszter felállította az Iskolán Kívüli Népművelés Országos Bizottságát. Ennek elsősorban az volt a feladata, hogy megteremtse az anyagi fedezet lehetőségét ennek a programnak is.

A program lényege az volt, hogy az érdeklődés felkeltésére alkalmas és a helyi életviszonyokat is figyelembevevő tudást átadó, ismeretterjesztő előadásokat és a konkrét oktatói tevékenységet magába foglaló tanfolyamokat indítsanak. Utóbbiak különböző tárgykörökben indultak. Így például az analfabéta tanfolyam célja, az írás, az olvasás és az alapvető számtani műveletek elsajátítása volt.³⁰

Az iskolán kívüli népművelés legelterjedtebb intézménye formája, az először Dániában életre hívott népfőiskola volt. Hazánkban a népfőiskolákon általában magyar irodalomból, történelemből, egészségtanból, jog- és alkotmánytanból, va-

²⁹ Magyar népoktatás... 122-136.

³⁰ Kornis Gyula: i. m. 73-78.

lamint mezőgazdasági ismeretekből tartottak előadássorozatokot. Az iskolán kívüli népművelés célja azonban a konkrét ismerete, tudományok elsajátításán túl a hazafias érzelmek felkorpácsolása volt. Mint ahogy azt egy népőiskolai tanító megfogalmazta: „Az a feladatunk, hogy megragadjuk a már felnőtt lelkét is, megragadjuk a nemzeti gondolat jegyével.”³¹

Népiskolai hálózatunk kiépítésével és az iskolán kívüli népművelésintézményesítésével Klebelsberg Kuno megteremtette mindenki számára azt a lehetőséget, hogy tehetségének, tudásának megfelelően kiemelkedhessen abból a környezetből, amely korábban béklyóba kötötte, egyben felszámolta ezzel azt a nagyfokú tudatlanságot és iskolázatlanságot, amely koloncként lógott a magyar társadalom nyakán. Ez is szükségszerű része volt annak a haladó szellemiségű reformprogramnak, melynek köszönhetően Magyarország szellemi síkon is be tudott kapcsolódni Európa vérkeringésébe. A program modernnek tekinthető jegyein túl azonban nem felejthetjük el annak konzervatív élet sem. Klebelsberg Kuno ugyanis tisztába volt azzal, hogy nem lehet széleslátókörű és modern szellemi elitet képezni olyan fiatalokból, akik feladják nemzeti kultúrájuk legbecsesebb értékeit, akik nem hajlandók hagyományaikat ápolni és múltjukat tisztán látni. Ezt a hitvallást szemléletesen fejezi ki tanévnnyitó köszöntőjében egy iskolaigazgató:

*„Csaknem 3 és félhavi pihenés után-úgy mond-a mai nappal újból dologhoz látunk, hogy egyetemes munkánkat ismét egy lépéssel közelebb vigyük a megvalósuláshoz: újból kinyitjuk kebelünk belsejét, hogy a gondunkra bízott sokaság az ott épített és az Aeterna Hungária képevel díszített oltár tüzével melengetve, velünk együtt megszeresse Nagymagyarország feltámadásába vetett hitünket, annak éljen és ha kell meg is haljon”.*³²

³¹ H. Sas Judit: A magyar népművelés története. Tankönyvkiadó, Bp., 1963. 70-72.

³² Szeged-Alsóközpont Körzeti Elemi Népiskola tanácsülési jegyzőkönyvei (1925 szeptember 11.) CSML, VIII-169.-1.d.

Koncz Sándor

NÉPISKOLÁK KLEBELSBERG KUNO KORÁBAN HÓDMEZŐVÁSÁRHELY KÜLTERÜLETÉN

Hódmezővásárhely hatalmas kiterjedésű külterületén már az 1890-es évek végétől összefogott tanyai iskoláztatás volt. A város 132.260 katasztrális hold (76.097 hektár) területű határában, mely túlnyúlt a Orosházán, a századelőre jól kiépült iskolahálózat létesült. 1928-ban a Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetsége országos jelentőségűnek nevezte a hódmezővásárhelyi tanyai tanítók sok évtizedes munkáját, ami nem udvariassági gesztus volt. A huszadik század első felében a hódmezővásárhelyi összlakosság közel 40 százaléka élt tanyán. 1900-tól már huszonháromezer felett volt a tanyai lakosság száma, az 1910-es és 1920-as népszámláláskor 24.000-nél is többen éltek e Budapest után második legnagyobb területű magyar város határában. Tehát a hódmezővásárhelyi tanyákról országosan kiemelkedő adatok mondhatók, érdekfeszítő e nagy múltú tanyavilág iskolahálózatába betekinteni.

Vizsgált korszakunkat nem zárjuk szorosan 1922. június 16. és 1931. augusztus 24. közé, amikor Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Tágabb intervallumot veszünk, lehetőséget adva a kitekintéshez a klebelsbergi időszakot megelőző és követő évekre. Nagyjából az első világháború utáni két évtizedet mutatjuk be, de jelentős folyamatok esetén korábbra is tekintünk, vagy későbbre utalunk. Az adatok összevetésén túl az elért eredmények értékelése megkívánja, hogy a következő évekre is kitekintsünk a vizsgált népiskolák kapcsán, mert a Klebelsbergi iskolaépítések Hódmezővásárhely külterületén 1931-ben realizálódtak.

A hódmezővásárhelyi határban 1855-ben létesítették az első tanyai iskolákat. Számuk folyamatosan emelkedett, bár a legtöbb iskola nem állandó épületben volt. A helye is gyakran változott, sőt előfordult, hogy megszűnt, majd évek múltán ismét létesítettek. Az 1870-es évek végétől kezdett lendületesebben fejlődni a hódmezővásárhelyi tanyai iskoláztatás, ebben a város, az egyházak és az érdekelt

tanyai lakosok egyaránt részt vállaltak. 1882-ben 16 tanyai iskola állt fenn a vásárhelyi határban. A korai iskolák legtöbbje érdekeltségi iskola volt a fenntartójuk szerint, azaz az érdekelt szülők által társulás folytán fenntartott iskola; ugyanakkor legtöbb zugiskola volt az iskola-felügyelet szerint, mert felügyelet nélkül működött.¹

1878-tól voltak községi iskolák, 1896-tól 6 iskolát biztosított felügyeletéről a város, 1897-től pedig egy alapítványi iskola kivételével az összes községi felügyeletű lett. Több mint felük bérelt épületben volt ekkor, közülük a legtöbb iskola céljára teljesen alkalmatlan tanyában, de 1903. szeptemberben már 22 iskola a város tulajdona volt (az öt bérelt helyiségből pedig négy épület iskola céljára épült az 1890-es években).

Egyházi tulajdonú iskolák 1890-től kezdtek lenni, de még 1896-ban is voltak egyházi jellegű iskolák, azaz érdekeltségi iskolák, amelyekre az egyház gyakorolt közvetlen felügyeletet. E felügyelet ellátásának korabeli megítélésére enged következtetni, hogy már 1892-től községi felügyeletű érdekeltségi iskolát akartak a tanyasiak több helyen. Levéltári iratokból kitűnik, hogy az egyházak a felügyeletet alig, vagy egyáltalán nem látták el; voltak olyan tanyai iskolák, amelynek egyházi mivolta kimerült az ott tanító (legtöbbször képesítés nélküli személy) hitfelekezeti hovatartozásában. Ezeket legfeljebb egyházi jellegű iskoláknak nevezhetők, de nyugodtan mondhatnók zugiskoláknak is, mint ahogyan korabeli iratok nemegyszer annak minősítették.

A hódmezővásárhelyi tanyák között 1903-tól állami iskolák voltak. Minden községi tanyai iskola állami felügyeletű lett ekkor, de az iskolaépületek csak évekkel később mentek át államkincstári tulajdonba, vagyis az állam csak felügyeletet látott el, az épületeket a városnak kellett fenntartania és újabbak építése is a város kötelessége volt. A tanyai iskolák korszerű téglapépületei 1897, a községi kezelés alá vétel után épültek s 1903-ra, az állami kezelés alá adásáig 11 új épületet adtak át. Az 1910/11. tanévben már 36 iskolában folyt tanítás, mindegyik iskola céljára emelt épületben volt elhelyezve, melyekből 22 korszerű, új épület volt.²

Már az 1800-as évek végén rendelet mondta ki, hogy egy külterület milyen sűrűn legyen behálózva iskolával. 1894-ben „törvényes másfél mérföldnyi távolság”-ról írtak egy iratban, 1903-ban az iskolakörzetek megállapítása során figyelembe vették hogy „a tanköteles gyermekek (fél mérföldnél) 3-5 km-nél távolabb eső is-

¹ Koncz Sándor: 150 éves a külterületi iskoláztatás Hódmezővásárhelyen – a tanyai iskolaépületek első száz évének vázlata. = A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve, 2005. *Helytörténeti tanulmányok*. (Szerk.: Varsányi Attila) Mayer Nyomda és Könyvkiadó, Hódmezővásárhely–Budapest, 2006. (A továbbiakban: Koncz 2006a.)

² 1903-tól 1909-ig évenként átlag egy épületet adtak át, 1910-ben 5 új iskolaépület készült el. – Uo.

kolába nem kényszeríthető”. Az 1920-as években a rendeletek szerint a tanyák között olyan sűrűn kellett iskolákat létesíteni, hogy ne legyen tanya, amely 3 km-nél messzebb lenne valamely iskolától.³

E rendelkezés megelőzte a nagy jelentőségű klebelsbergi iskolaépítési törvényt. Klebelsberg Kuno – akinek minisztersége idején a kultusztarca különleges helyet vívott ki magának – nevéhez kapcsolódik az 1926. évi VII. törvénycikk a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról. E törvény rendelkezése szerint népiskola állítása és építése hivatalból mindenütt elrendelhető volt, ahol legalább másfél, legfeljebb négy kilométer sugarú területen (körzetben) legalább 20 család vagy 30 mindennapi tanköteles lakott, és a körzeten belül valamennyi tanköteles befogadására alkalmas iskola nem volt.⁴

1919 és 1932 között 9 népiskola létesült Hódmezővásárhely külterületén. Ezt követően 1939-ben adtak át három újabb tanyai iskolát, azután már csak az általános iskolák időszakában. Összességében a hódmezővásárhelyi külterületi iskolahálózat egyértelműen jónak értékelhető 1910-től, tehát már a klebelsbergi iskolaépítési törvény előtt.⁵

A hódmezővásárhelyi tanyai iskolák tanítói a 19. század végéig sokszor képesítés nélküliek voltak, és gyakran változtak. Az utolsó évtizedben az állandó épületben elhelyezett iskolákban már okleveles tanítókat alkalmaztak az egyházak, az iskolák községi kezelés alá vétele után pedig csak rendkívüli esetben választottak meg valakit képesítés nélkül. Amikor képesítés nélküli helyettesítőre kényszerült a külterületi iskolák igazgatósága, amely az állami felügyelet alá vétel után is előfordult, olyankor okleveles óvónőt alkalmaztak. Korszakunkra nem jellemző a képesítés nélküli tanító, az iratok szerint mindössze egy volt.⁶

³Koncz Sándor: Új iskolák létesítése és az épületek karbantartása Hódmezővásárhely külterületén 1919–1949 között. = A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve, 2006. *Helytörténeti tanulmányok*. (Szerk.: Kovács István, Varsányi Attila) Mayer Nyomda és Könyvkiadó, Hódmezővásárhely–Budapest, 2007. (A továbbiakban: Koncz 2007a.)

⁴1926. évi VII. törvénycikk a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról = Magyar Törvénytar, Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet* [online] <<http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/index.htm>> [2008.05.06.]

⁵A nagybirtok-parcellázások és a város külterületén megerősödő központok (Kardoskút, Mártély és a mai Székkutas, azaz Vásárhelykutas) tették szükségessé az új iskolák kétharmadát a két világháború között. – Koncz 2006a., Koncz Sándor: *Tanyai iskolák Hódmezővásárhelyen 1919–1949 között* – tanulmány a Hódmezővásárhely története 3. kötetéhez. Hódmezővásárhely, 2006. (Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fiókleveletára (A továbbiakban: CSML HL) kéziratár) (A továbbiakban: Koncz 2006b.)

⁶Nyilvánvalóan a háborús időszakban kellett óvónőket alkalmazni hosszabb időre, egy-egy betegség vagy hirtelen állásmegüresedés esetén rövidebb időszakokra. – Koncz 2006b., Koncz Sándor: Hódmezővásárhelyi tanyai iskolák tanítói az államosításig (1855–1903). = *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve*, 2004, *Helytörténeti tanulmányok*. (Szerk.: Kovács

A tanyai népiskolák túlnyomórészt egytanerősek voltak. Az 1910-es évek második felétől alkalmaztak két tanítót a legnépesebb iskolákban, így korszakunk kettő ilyen iskolával kezdődik, amelyhez a húszas évek elején egy harmadik lett. Azonban összesen csak 4 tanyai iskola lett kéttanerős a korszakunk végéig, és mindössze csak a falvakban levő iskola volt háromtanítós (a mártélyi 1929-től, vásárhelykutasi 1931-től).⁷

A tanítói munkát a külterületi állami elemi iskolák igazgatója irányította. Ennek jól kialakult munkamenete volt korszakunkra, miután már 1897-től tantestületet alkottak a külterületi tanítók és ez az együttes munka az 1903-as államosítás után is megmaradt, sőt azután lett igazán eredményes. A külterületi népiskolák korszakunk elején egy, 1922-től kettő és 1931-től három igazgatósági körzetre voltak osztva. Körzetenként egy-egy tanítóttestületet alkottak a tanítók és egy-egy igazgató állt az iskolakörzet élén. Az igazgatók a tanfelügyelőséggel voltak közvetlen kapcsolatban, így rendkívül hatékony volt a tanyai iskolák irányítása és ez által alapos a tanítás.⁸

A tanyai tanítók munkájában az egyesületek, tanítóttestületek közül legfontosabb a külterületi állami iskolák tanítóttestülete volt. Minden hónapban volt testületi értekezlet, miután több tantestület lett, nemegyszer összevont ülést tartottak. Az értekezleteken már korszakunk előtt is tartottak gyakorlati tanítást, módszertani értékelést, tantervbírálatot végeztek, tapasztalat-megosztást folytattak. 1920-tól részletesebben foglalkoztak egy-egy módszertani kérdéssel, néhány év múlva rendszeressé vált gyűlésenként egy elméleti és egy gyakorlati előadás tartása. A korabeli tanév végi igazgatói értékelések szerint a tantestületek nagyon szép tevékenységet fejtettek ki a tanévek folyamán. Ugyanez tükröződik felettes hatóság értékeléseiből: tanítóttestületi ülések jegyzőkönyveinek jóváhagyásakor rendszeresen tett a tanfelügyelő pár soros értékelő megjegyzést a tartott bemutató órákra és előadásokra.⁹

István, Kruzslicz István Gábor, Varsányi Attila) Mayer Nyomda és Könyvkiadó, Hódmezővásárhely–Budapest, 2005. (A továbbiakban: Koncz 2005.)

⁷Mártélyon már 1914-től két tanító dolgozott, Kardoskúton 1916-tól 1926-ig. Kéttanerős lett a Kispusztai, későbbi nevén Vásárhelykutasi Népiskola 1922/23-tól. A Vásárhelykutashoz közeli szőkehalmi iskola 1928-tól 1930-ig, majd 1937-től ismét. A megerősödő falvakon túl 1928-tól a fehértóparti iskola, 1929-től a mágocsoldali iskola és 1936-tól a kopáncsi iskola. – A hódmezővásárhelyi külterületi állami elemi népiskolák felvételi és anyakönyvi naplói (A továbbiakban: Külter. isk. akv.) 1918-1948. CSML HL VIII. 119. A Hódmezővásárhelyi Külterületi Állami Elemi Népiskolák iratai, Felvételi és anyakönyvi naplók

⁸Koncz 2006b., A Hódmezővásárhelyi Külterületi Állami Elemi Népiskolák iratai – CSML HL VIII. 119. *Tantestületi jegyzőkönyvek* (A továbbiakban: Külter. isk. jkv.) 20., 265., 274/1906., 213/1907., 48/1908., 203., 227/1909., 767/1911., 146., 268/1913., 163/1914., 152/1916., 112/1917., 251/1919., 164/1920.

⁹Külter. isk. ir. 20/1924. I., 29/1924. I., 50/1924. I., 55/1927. I., 60/1927. II., 179/1927. II., 20/1928. II., 30/1929. II., 7/1930. I., 40/1936. I., 98/1921., 229/1921., 201/1927. I., 30/1929. I., 137/1935. I., 71/1936. II., 55/1938. I., 120/1942. I. A 30-as években az első és második iskolakörzet tanítóttestülete rendszeresen ülésezett együtt. – Koncz 2006b.

Az iskolákat rendszeresen látogatták az igazgatók, ellenőrizték a pedagógiai munkát, módszertani tanácsokkal segítették a tanítókat. A tanyai iskolák igazgatói nagy tapasztalattal rendelkező pedagógusok voltak, akik korábban maguk is jelentős ideig tanyai tanítóként dolgoztak. Az iskolalátogatások célja a jól irányított oktatás megteremtése volt, ennek biztosítására a tanfelügyelőség rendszeresen határozott utasításokat adott.

A hódmezővásárhelyi tanyai népiskolák tanítói között többen voltak kiemelkedő tehetségű, kiváló tanítók. A bemutató tanításokról feljegyzett módszerek izgalmasak, figyelemre méltók, a korabeli módszertani vélemények közül nagyon sok ma is továbbgondolható. A tanítók meglátásai a fő tantárgyak tanításáról, mint többek között a matematika, szakmai elmélyülést tükröz. A hódmezővásárhelyi tanyai oktatás általános elismerését mutatja a tanfelügyelő összegzése az 1926 tavaszán tett látogatásáról. Nagyon meg volt elégedve a látott eredményekkel, öröndetesnek tartotta a tanyai népoktatás olyan előrehaladottságát, amit ezekben a tanyasi iskolákban tapasztalt.¹⁰

Korszakunkban a tankötelezettség az iskoláztatásról szóló 1921. évi törvény szerint volt érvényben, de az iskoláztatás kötelezettségére vonatkozó intézkedései nem voltak újak, arra az 1868-as ún. népiskolai törvény rendelkezéseit meghagyta.¹¹

Minden hatodik életévét betöltött gyerek köteles volt elemi népiskolába járni. Ha továbbtanult, akkor négy osztályt kellett elvégeznie és folytathatta a tanulmányait polgári iskolában vagy gimnáziumban. Ilyen azonban nagyon kevés volt a tanyai iskolások között, mivel akiknek módjukban állt gyermekeiket taníttatni, azoknak volt városi házuk és már elemi iskolába is onnan, városi iskolába járatták gyerekeiket. Ha nem tanult tovább az elemi iskolás, akkor hat tanéven át elemi népiskolai, továbbá három tanéven át továbbképző (ismétlő) népiskolai oktatásban kellett részt vennie.¹²

¹⁰Koncz Sándor: *A matematika tanítása a 20. század első felének tanyai népiskoláiban Hódmezővásárhelyen*. (Pályamunka az MTA Szegedi Területi Bizottsága által kiírt pályázatra), Hódmezővásárhely, 2007. (SZTE TTIK Bolyai Intézet Könyvtára)

¹¹1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatásról, 1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási köteletség teljesítésének biztosításáról = Magyar törvénytár.

¹²A tankötelezettség meghosszabbítását törvény biztosította, emellett külön rendelkezések is történtek. 1926-ban a VKM rendeletet adott ki a tankötelezettség meghosszabbításáról indokolt esetben, melynek értelmében a tanfelügyelő meghosszabbította azoknak a tanulóknak a tankötelezettségét, akik ugyan betöltötték a 12 életévet, de nem végezték el a 5. osztályt. A hódmezővásárhelyi külterületen húsz alatti tanulólétszámot érintett évenként. – *A Hódmezővásárhelyi Külterületi Állami Elemi Népiskolák iratai*. CSML HL VIII. 119. Irtok (A továbbiakban: Külter. isk. ir.) 157/1926. (IX. 1.), 60/1928. I., Külter. isk. akv. 1920-1935.

A hódmezővásárhelyi tanyai elemi népiskolákban átlagosan 54 tanuló volt korszakunkban, az 1920-as években átlagosan 48 tanulót írtak be iskolánként, a harmincas években 61-et. Az évközi lemorzsolódás jelentős: átlag 9 tanuló nem fejezte be a megkezdett tanévet, ezen belül a húszas években 8, a harmincas években 10 tanuló hagyta abba az iskolába járást tanév közben. A tanulóátlag nagyon eltérő szélsőértékek között oszlik meg e két évtizedben, a legnéptelenebb iskolákban átlag 24 tanuló volt, a legnépesebbekben átlag 152. A tanulói összlétszám átlagosan 2291, legkevesebb tanuló az 1925/26. tanévben volt, amikor 1448 iskolást írtak be, legtöbb az 1938/39. tanévi 2852 tanuló.¹³

Ezeket az adatokat az iskolák felvételi és anyakönyvi naplói alapján kaptuk. Ki-gyűjtve a felvettek és végzetek számát iskolánként minden tanévről, a kapott több ezer számadat feldolgozása után a beiskolázást tömören lehet jellemezni. A tanévközi lemaradás már az átlagokkal jellemezve is szomorú képet mutat, mert láthatóan évi 300–350 körüli tanuló maradt ki, ami egy kisebb városi iskolányi gyereklétszám. Adunk néhány konkrét értéket: Az 1920/21. tanévben a 35 állami tanyai iskolában 285-tel volt kevesebb a tanév végi létszám, mint a beírtak száma. 1930/31-től 38 iskolában tanítottak, ebben a tanévben 405 a különbség az év eleji és év végi adatok között. 1931/32-ben már 41 iskola volt, a kimaradás 415 tanuló. Az 1939/40. iskolai évtől 44-re emelkedett az iskolák száma, ezt a tanévet 456-tal kevesebben fejezték be, mint ahányan beiratkoztak.¹⁴

A továbbképző iskolai (ismétlőiskolai) beiskolázás szintén jól jellemezhető számokkal. Az elemi népiskola 6 osztályát elvégzett gyerekek számára kötelező háromosztályos iskolai oktatás tananyaga túlnyomórészt az elemi iskolai anyag ismétlését jelentette (különösen a századelőig), s ebből adódott az elnevezése, amelyhez alkalom szerint hozzátették a képzés jellegét: gazdasági ismétlő iskola. Az 1930-as évek elejétől vált használatossá a „továbbképző iskola” megnevezés az iratokban, de az „ismétlőiskola” szóhasználat 1941-ig, a továbbképző iskolák megszűnéséig megtalálható nemcsak a hódmezővásárhelyi tanyai iskolák, hanem Csongrád vármegye tanfelügyelőségi irataiban is.¹⁵

¹³ A hódmezővásárhelyi tanyai iskoláknak az első világháborútól 1950-ig terjedő időszakban átlagosan 56 tanulója volt. A negyvenes évek első felében is átlagosan 61 tanulót írtak be, az 1945 utáni átlag 63 tanuló iskolánként. A kiértékelést azért kell 1945-nél megszakítani, mert azután már nem olyan számottevő a lemorzsolódás, a negyvenes évek első felében még átlagosan 8 tanuló hagyta darabban a tanévet. Nyilvánvalóan a legnépesebb a falukban levő, azaz a mártélyi és vásárhelykutasi iskola volt. Folyamatosan kevés tanulója volt a rossz termőföldéken, ezáltal a sűrű betanyásodáshoz nem megfelelő területen levő iskoláknak. Ezekben az iskolákban a létszám legtöbbször 30 alatt volt. – Koncz 2006b.

¹⁴ Külter. isk. akv. 1903–1948., A Hódmezővásárhelyi Külterületi Általános Iskolák iratai. CSML HL XXVI. 125. (A továbbiakban: Külter. ált. isk. ir.) Felvételi és anyakönyvi naplók 1948–1950.

¹⁵ Külter. isk. akv. 1890–1944., Csongrád Vármegye és Szeged város Tanfelügyelőségének iratai. Csongrád Megyei Levéltár (A továbbiakban: CSML) VI. 504. (A továbbiakban:

Az ismétlőiskolai oktatás nem mindennapos iskolai képzés volt, és a tanév is rövidebb volt az elemi iskolai tanévnél. Egy héten két napon kellett iskolába menni a tanulóknak: szerdán és szombaton. Szerdán az elemi iskolásoknak nem volt tanítás, ekkor csak az ismétlősökkel foglalkozott a tanító; ezen a napon tantárgyi órák voltak. Szombaton két óra hittan volt, ilyenkor az elemi iskolásokkal közösen mentek iskolába az ismétlősök vallásuktól függően délelőtti, vagy délutáni hittanórára. A tanév októbertől májusig tartott a korszakunk elején, majd a 1929-től május végéig – június elejéig.¹⁶

A felvételi és anyakönyvi naplók alapján az továbbképző iskolai beiskolázásról a következőket állapíthatjuk meg: A hódmezővásárhelyi tanyai továbbképző iskolákban korszakunkban átlag 32 tanuló volt. Ezen belül az 1920-as években átlagosan 25 tanulót írtattak be iskolánként, a harmincas években 38 tanulót. Évközi lemorzsolódás a mindennapos oktatáshoz hasonlóan itt is volt: átlag 6 tanuló nem fejezte be a megkezdett tanévet. Néhány további jellemző adat a beiratkozottak és bizonyítványt szerettek számáról: A 32 tanulóátlag eltérő szélsőértékek között oszlik meg, a legnéptelenebb ismétlőiskolákban átlag 11 tanuló volt, a legnépesebbekben átlag 67. A tanulói összlétszám átlagosan 1363, a legkevesebb tanuló a 1922/23. tanévben volt, amikor 227 ismétlőiskolást írtattak be, a legmagasabb az 1938/39. tanévi 2106 létszám.¹⁷

A tankötelezettség végrehajtása nem volt problémamentes a hódmezővásárhelyi külterületi népiskolákban és ismétlőiskolákban, mind az iskoláztatási lehetőségek, mind az iskolába járás körülményei akadályozták a iskoláztatási kötelezettség teljesítését. Találkozunk olyan esetekkel, hogy a szülők járatták vol-

Tanf. ir.) 1926-1941., 1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási köteleesség teljesítésének biztosításáról = Magyar törvénytár,

¹⁶ Az 1930-as évektől már csak szerdán kellett iskolába menni, mert a továbbképzősök hittan órája átkerült erre napra, valamint egyhuzamos tanítás volt 8-tól du. 1-ig. – Külter. isk. akv. 1918-1926. Külter. isk. ir. 106/1929. II. (VI. 28.), 184/1941. (XI. 7.). Tanf. ir. 2907/1932. (IX. 15.), 3366/1933. (XI.13.). Koncz Sándor: Gazdasági jellegű oktatás kérdései a tanyai továbbképző (ismétlő) iskolákban a 20. század első felében. = A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve, 2007. Helytörténeti tanulmányok. (Szerk.: Kovács István, Varsányi Attila) Mayer Nyomda és Könyvkiadó, Hódmezővásárhely–Budapest, 2008. (A továbbiakban: Koncz 2008a.)

¹⁷ A hódmezővásárhelyi tanyai továbbképző iskolákban az első világháborútól az iskolatípus 1943. évi megszűnéséig átlag 28 tanuló volt. Az 1920 előtti évek alacsony tanulói létszámot jelentettek minden ismétlőiskolában, sőt a legtöbb iskolánál nem iratkozott be egyetlen ismétlős sem; ugyanakkor ezekben az években alig van évközi lemorzsolódás, nyilvánvalóan amiatt, hogy ahol munkára fogták a gyerekeket, ott be sem írtatták. Legnépesebb iskolák (a mindennapos iskolához hasonlóan) a falukban voltak; folyamatosan kevés tanulója volt a gyéresebb tanyák területén fekvő iskoláknak és ahonnan cselédnek adták más területre gyermekeiket a szegény családok szülői. – Külter. isk. akv. 1903-1948.

na gyermeküket iskolába, de nem volt hova, mert a közelben nem volt iskola, és találkoztunk olyannal, hogy a szülők vagy gondviselők nem küldték iskolába a tanköteles korú gyerekeket.¹⁸

A visszatartó körülmények közül a gyermekmunka az, amiről első helyen kell szólnunk. A szülők ősszel és tavasszal a nagy mezőgazdasági dologidőre való hivatkozással nem járatták iskolába gyermekeiket. Előfordult, hogy napenként alig 7-8 gyerek jelent meg az iskolákban, és emiatt az órákon eredményes munkát végezni nem lehetett. Az ismétlőiskolás korosztályt már teljesen bevonták a munkába, a szerdai tanítási napokon se szívesen engedték iskolába. Az első világháború után 1924-re rendeződött az ismétlőkötelesek iskolába járása, de lemaradásuk a harmincas években is gond volt. Újév után különösen sokan maradtak ki, mert januárban volt a cselédválasztás és ilyenkor sok ismétlőköteles a határ más részére került, az eddigi iskolájától akár egészen távolra.¹⁹

A lakásváltozások jelentős probléma volt az elemi népiskolai tankötelesség végrehajtása során is. Szeptember hónap végén tömeges változások voltak a tanyai „mindennapos iskolákban”, mert ekkor volt a tanyások és felesek váltása, ami meglátszott az iskolák életében is. Ilyenkor több iskolánál olyan tanköteles is jelentkezett, aki addig be se volt íratva. Ezért gyakorlatilag minden tanévben október elején állt be a normális állapot.²⁰

Az iskolák megközelíthetőségének problémája szintén visszatartó tényező a külterületi iskoláztatásban. Esős időben az utak sárosak voltak, olykor járhatatlanul feláztak, a határban gyakorta megjelent a belvíz – mind, mind olyan körülmény, amely nemhogy a kisgyerekeket, de még a felnőtteket is próbára tette. Több évben előfordult, hogy a nagy hideg és hófúvás miatt sok iskolában nem lehetett érdemlegesen tanítani; néhány óras foglalkozás után hazaküldték azt a pár tanulót, aki a közeli tanyákból felment. Rendszeresen lehet találkoz-

¹⁸ A törvény értelmében minden iskolalátogatási kötelezettség alól mentesültek azok a tankötelesek, akik mind a legközelebb eső tanyai iskolától, mind a várostól három kilométernél nagyobb távolságra laktak. – Koncz 2006b.

¹⁹ Volt olyan év, amikor szeptember első felében sok felsőbb osztályos tanulónak „gazd. szabadságot” kellett adni. Tavasszal az ismétlőiskolákban áprilisban hétről-hétre növekedett a mulasztók száma. Az igazgatóság hangsúlyozta a külterületi tanítóknak, hogy az anyakönyvi napló félévi kitöltésekor feltétlenül fordítsanak gondot az ismétlősökre, és amelyik újkor kimarad arról pontosan jegyezzék fel azt is, hogy hová költözik. – Külter. isk. akv. 1918-1940., Külter. isk. jkv. 191/1931. (XII. 1.), Külter. isk. ir. 114/1922. II. (IX. 12.), 85/1930. I. (III. 10.), 171/1930. II. (X. 6.)

²⁰ Külter. isk. ir. 171/1930. (X. 6.), 130/1935. II. (X. 8.) Tanyásoknak a tanyabérlőket nevezték, a felesek földbérlők voltak. A tanyásokat gazdasági évre fogadták, vagyis Mihály naptól Mihály napig, azaz amikor az új szántás kezdődik. – Kiss Lajos: *A szegény emberek élete I-II.* 3. kiad. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1981. (Továbbiakban: Kiss 1981.)

ni olyan feljegyzéssel, hogy a zivataros idő miatt csak nagyon kevesen voltak az iskolában, például az egyik iskola tanulói közül 49-en hiányoztak egy rossz idő alkalmával.²¹

A tanulók életkörülményeit további sajátosságként kell említünk a vásárhelyi tanyasi iskolák kapcsán. Közismert tény, hogy korszakunkban sok tanyasi család élt nehéz, nemegyszer nyomorúságos körülmények között. A külterületi állami népiskolák levéltári anyagában minden évből megtalálhatók a segélyezések iratai, amikor ruhát cipőt osztottak szét a szegény sorsú gyerekeknek. E bőséges iratanyagon túl az iskolaügyeknél is olvasható: sajnálattal állapítják meg, hogy a nehéz viszonyok között nagyon sok tanuló lábbeli nélkül van, akik a rossz idő miatt nem járhattak iskolába.²²

Korszakunkat, sőt az utána következő évtizedet is szinte teljesen végigkíséri a jelentős hiányzás (negyvenes években már kezdett csökkenni, de csak 1945 után állt be egy 21. századi értékítélettel elfogadható szintre). A korabeli iskolai anyakönyvi naplóban gyakran szerepel a „sok mulasztása miatt nem osztályozható” bejegyzés. Különösen áll ez az ismétlőiskolásokra. Azonban a sok mulasztás oka a naplókban nem derül ki; nem lehet tudni, hogy betegség miatt, ruhátlanságból adódó téli otthonmaradások miatt, vagy a gyerekek munkába bevonása miatt hiányzott sokat egy-egy tanuló.²³

Az iskolai évet a rendelet legkevesebb 190 munkanapban írta elő. A Közigazgatási Bizottság engedélyezhette ugyan a tanév megrövidítését, de egyrészt a munkanapok száma 150-nél kevesebb nem lehetett ebben az esetben sem, másrészt csak a 10 éven felüli tanulók, azaz a 4–6. osztályosok számára lehetett engedélyezni.²⁴

²¹ A megközelíthetőség miatti mulasztásokat a havi jelentésekben lehet megtalálni, mint általános tényeket, de külön ügyiratban foglalkoztak egy-egy súlyosabb esettel. Feljegyezték, hogy néha a tanítók se tudtak tantestületi értekezletre a városba bejutni a nagy hóban. Továbbá az igazgatói iskolalátogatások is elmaradtak nemegyszer, mert a tavaszi olvadások idején némelyik iskolát a vadvíz teljesen körülvette. – Koncz 2006b.

²² Az idős tanyasiak gyakran mondják visszaemlékezésük, hogy a fagyoskodást jelentette nekik a hittanra járás, mivel legtöbb iskolában csak egy hitfelekezetnek tartottak hittant, így a másik hitfelekezethez tartozó gyerekeknek a messzebb levő szomszéd iskolába kellett átjárni, és ez a hosszú gyaloglás hideg időben a szegénység miatt alulöltözött gyerekeknek nagyon rossz volt. – Uo.

²³ A tanév végi igazgatói beszámolók szerint az igazolatlan mulasztás évről évre nem haladta meg az átlagosat, továbbá csak néhány szülő volt, akit a törvény erejével kellett kényszeríteni, hogy gyermekét rendszeren járassa iskolába. – Külter. isk. ir. 85/1923., 82/1932. I. (VI. 20.), 163/1933. I. (XII. 27.), 34/1935. II. (III. 4.), 28/1938. II. (II. 4.), 139/1941. II. (IX. 8.), 59/1942. II. (II. 16.).

²⁴ Koncz 2006b.

A tanévkezdés 1920-tól már nem a régi szokásnak megfelelően, október 1-én volt, hanem szeptember elején. Viszont a tankötelesek jelentkezése az iskoláknál egész októberig elhúzódott, emiatt a tanyai körülmények között szeptember a tanításban elvesztett hónap volt. A szeptember végi lakásváltozások minden iskolában olyan nagymértékű változást okoztak, hogy a tanítók emiatt nem tudtak rendes munkát végezni. Azonkívül a mezőgazdaságban is olyan sok munka volt még, hogy a tanulók egészen októberig „nagyon rendetlenül” mentek iskolába, mivel ha be is írátták a szülők a gyerekeket, de nem járatták. A tanév vége június 10–15-én volt általában. A tanévet vizsga zárta.²⁵

Az ismétlőiskolában a tanítás októberben kezdődött, eleinte 15-e táján, később október első szerdáján. A harmincas években felsőbb rendelettel kísérletet tettek a szeptember 16-i tanévkezdésre, de érdemleges munka csak október végétől folytatható ekkor is a hódmezővásárhelyi külterületen. Az ismétlő iskolások tanéve az elemi iskolásokénál hamarabb befejeződött, legtöbbször májusban.²⁶

Tanévközi szünet kétszer volt egy-egy tanévben: karácsonykor és húsvétkor. A karácsonyi szünet általában december 20-án kezdődött és január 3-ig tartott, a tavaszi szünet rendszeresen virágvasárnaptól húsvét másnapjáig. Tanévközi kényszer-szünetet gyakran kellett elrendelni tüzelőanyag hiánya, rendkívüli hideg vagy járvány miatt. Egyéb iskolaszüneti napok nagyon ritkán voltak.

A tanítási hét osztott volt: a hét 6 napján volt tanítás, ebből az 1–6. osztály 5 napot járt iskolába, szerdán az ismétlő iskolásoknak volt tanítás. Szombaton csak 10-ig voltak tanórák, azután hittanra kellett menni. Mivel a vásárhelyi tanyasiak jellemzően két – római katolikus vagy református – hitfelekezethez tartoztak, ezért az egyik hitfelekezethez tartozóknak délelőtt volt két óra hittan, a másik felekezethez tartozóknak délután. A határ keleti részén a lakosság jelentős része evangélikus volt, így a tanulók három felekezethez tartoztak, ott bizonyos tanévekben több iskolában csütörtökön délután is volt hittan, de utána voltak még közismereti órák.

A tanítási nap reggel 8-kor kezdődött és délután 4-ig tartott. 12-től fél 2-ig ebédszünet volt, a szombati hittan órák délután 2-kor kezdődtek. A téli hónapokban a tanítást hamarabb abba kellett hagyni a korai sötétedés miatt. Az 1930-as évek elején már voltak törekvések az úgynevezett egyhuzamos tanításra. A tanfelügyelő engedélyezte a 8-tól 2-ig tanítást, ugyanakkor felhívta a figyelmet, ügyelni

²⁵ A vizsgázás rendjéről utasítás rendelkezett: minden tanulónak felelni kellett valamely tantárgyból; három óránál hosszabb nem lehetett (ténylegesen a tanulók kikérdezése másfél óránál tovább nem tartott); a hittanvizsga a tantárgyi vizsgáktól külön is megtartható volt. Tanév után július 1-ig iskolájukban kellett maradni a tanítóknak, és augusztus 25-től kötelesek voltak ott lenni. 1928-ban található meg először a tanévnyitó fogalma. – Koncz 2006b.

²⁶ Koncz 2008a.

kell arra, hogy ez ne legyen túl fárasztó a tanulóknak: minden óra végén tartani kell 2–3 perces szünetet, és amikor ez nem látszik elégnek, a tanítók énekel, vagy rövid tornával (szobatornával) frissítsék fel őket. Továbbá ebédre hosszabb, negyedórás szünet legyen.²⁷

A tanórai foglalkozások alapegysége 30 perces volt, szünetek ugyanakkor csak óránként voltak. Gyakran előfordult, hogy 9-kor, 11-kor és du. 2-kor csak ötperces szünet volt, és csak a 10 órai valamint a du. 3 órai szünet volt tízperces.²⁸

A váltakozó rendszer sajátossága volt korszakunk tanyai iskoláinak, és azt jelentette, hogy a tanulók egyik fele délelőtt, a másik fele délután járt iskolába. A rendelkezésre álló iratok szerint a leggyakoribb felosztás az volt, hogy a 3–6. osztályosok jártak délelőtt, és az 1–2. osztályosok mentek délután. Ettől eltértek télen, rendkívüli hideg időszakokban, olyankor egyik nap az 1–2. osztály, másik nap a 3–6. osztály ment iskolába.²⁹

Egységes órarend volt a hódmezővásárhelyi tanyai állami iskolákban, csupán néhány helyzetben tért el némileg attól pár iskola tanítója. Miután a tanórák alapegysége 30 perces foglalkozás volt, egy-egy osztálynak a tanító fél órás tanórát tartott, az önálló vagy csendes foglalkozások viszont gyakran 60 percesek voltak. A tanyai iskolák legtöbbször osztatlan iskola volt, együtt tanult az 1–6. osztály; néhány iskola részben osztott, itt az 1–2. és 3–6. osztály tanult egy-egy tanító vezetésével. Ilyen lehetőségek mellett egy-egy osztállyal általában két órát foglalkozott egy nap a tanító közvetlenül, a többi óra csendes foglalkozás (vagy későbbi elnevezéssel önálló foglalkozás) volt. Ezeket gondosan megtervezve ugyanúgy órarendbe állították, mint a közvetlen foglalkozásokat. Érdekessége, hogy általában napi egy csendes foglalkozásra az volt órarendileg egy-egy osztálynak, hogy „figyel” ami a legtöbb esetben az eggyel alatta járó osztály számtan, vagy beszéd- és értelemgyakorlatok órájára való odafigyelést takarta. Az önálló foglalkozások

²⁷ Az egyhuzamos tanításhoz kiemelték, hogy a tanyai viszonyoknak nagyon megfelelő, különösen télen, amikor a tanyai ember naponta csak kétszer eszik, délelőtt 10 óra tájban és délután 3 óra tájban. Tehát, ha a gyerek 4 óra után kerül haza, nem ehet főtt ételt napjában egyszer sem; téli időben a korai besötétedés miatt úgysem lehet a tanítást du. 4-ig tartani. A téli tanítási rendhez konkrét időpontot nem adtak meg a tanítás befejezésére, csak annyit írtak az utasításokban, hogy a tanulókat olyankor engedjék el, hogy világossá hazaérjenek. – Tanf. ir. 318/1932. [199/1932. III. (X. 5.)], Koncz 2006b.

²⁸ A szünetek alatt uzsonnázás, játék és felfrissülés céljából a tanulókat az udvarra, rossz időben a nyitott folyosóra ki kellett küldeni. A tanítóknak a szünetekben is felügyelni kellett a gyerekekre. – Koncz 2006b.

²⁹ Ezzel a megoldással elég jó arányban sikerült az óraszámokat felosztani az osztályok között. A korabeli órarendek szerint délelőtt 8-tól 12-ig volt tanórai foglalkozás, szombaton csak 8-tól 10-ig, így 22 órahossza jutott 4 osztályra (váltakozó rendszerben szerdán délelőtt is járni kellett iskolába a 3–6. osztálynak). Délután fél kettőtől 4-ig volt tanítás, ám szerdán és szombaton nem volt, tehát 10 órahossza jutott 2 osztályra. – Uo.

rendszere az osztatlan iskolák hatékony módszere volt, de azokat jól szervezni, igényesen végezni vele járó munkát, megfelelően irányítani a tanulókat nehéz feladatot jelentett a tanító számára. Az iskolátogatásai alapján az igazgató is kiemelte, hogy az osztatlan iskola más típusú tanítói munkát kíván meg, mint amilyen az osztott iskolákban szükséges.³⁰

Egy-egy tanév megkezdése előtt lehetőség volt az órarenden módosítani. A tanyai iskolák órarendjében minimális változások voltak, sok tanéven keresztül ugyanaz az órarend volt érvényben. Ez utóbbi mutatja, hogy a hódmezővásárhelyi külterületi népiskolákban jól átgondolt órarendet használtak már korszakunk előtt is. A foglalkozások arányosan voltak beosztva délelőtti és délutáni órákra, jelentősen megelőzve a tanfelügyelő erre 1926-ban kiadott körrendeletét. 1926-ban az új tanterv bevezetésével a külterületi tanítók jelentős változtatást nem terveztek, mindössze a második osztály számtan óráit javasolták emelni, a rajz és kézügyesség terhére.³¹

1922 őszén kezdte összeállítani a külterületi állami iskolák tanítótestülete azt az órarendet, amely korszakunkban évekig minimális módosításokkal érvényben volt.

ÓRAREND³²

	Hétfő	Kedd	Sz. - ismétlő	Csütörtök	Péntek	Szombat
8 - 8:30	1. számtan	5-6. számtan	I. számtan	1. o. számtan	5-6. számtan	1. o. számtan
8:30 - 9	2. számtan	4. számtan	II. számtan	2. o. számtan	4. o. számtan	3. o. számtan
9 - 9:30	3. számtan	3. besz. é. gy.	III. számtan	3. o. számtan	3. besz. é. gy.	1-2 rajz. kézü.
9:30 - 10	4. földrajz	2. olvasás	I. olv. és köz.	4. földrajz	2. számtan*	3-6. rajz. kézü.
10 - 10:30	5-6. földrajz	1. olv. - írás	II. olv. és köz.	5-6. földrajz	1. olv. - írás	hittan a saját iskolában
10:30 - 11	3-4. term. ism.	5-6. történet	III. olv. és köz.	3-4. term. ism.	5-6. történet	
11 - 11:30	5-6. term. ism.	4. olvasás	I-III. helyesírás	5-6. term. ism.	4. olvasás	hittan a szomszéd iskolában
11:30 - 12	1-6. ének	5-6. nyelvtan	foglalm.	1-2. besz. é. gy.	5-6. olvasás	
1:30 - 2	1. olv. - írás	4. fogalm.	levente foglalkozás	1. olv. - írás	4. nyelvtan	
2 - 2:30	2. nyelvtan	3. olvasás		2. fogalm.	3. olvasás	
2:30 - 3	3. fogalm.	2. besz. é. gy.		3. nyelvtan	2. olvasás	
3 - 3:30	4. besz. é. gy.	1. besz. é. gy.		4. besz. é. gy.	1. besz. é. gy.	
3:30 - 4	5-6. olvasás	1-6. testgyak.		5-6. fogalm.	5-6. alkotm.	

* a 2. osztálynak pénteken számtan órája csak néhány tanévben volt, helyette az 5-6. osztálynak volt természetismeret

besz. é. gy. = besz. ért. gyak.
testgyak. = testgyakorlat

olv. és köz. = olv. és közism.
rajz. kézü. = rajz és kézügyesség

E munkából fennmaradt nemcsak az általános óraterv, hanem az önálló foglalkozások tervezése is, így jól látható, alig különbözik tőle az 1930-as évek órarend-

³⁰ Külter. isk. ir. 37/1932. II. (IV. 12.), 20/1928. II. (II. 6.), 65/1931. I. (IV. 1.), 24/1939. I. (II. 1.). A háromtanítós iskolákban az 1-2., 3-4. és 5-6. osztály tanult egy-egy tanítóval. – Külter. isk. akv. 1913-1940.

³¹ Külter. isk. ir. 170/1922. I. (X. 2.), 105/1926. I. (VI. 1.), 111/1926. I. (VI. 18.), Koncz 2006b.

³² Egységes órarend. Összeállították 1922. után. – Külter. isk. ir. 183/1926. I., szn. 5852/1926. tfsz., 106/1929. II. [3703/1929. tfsz.]

je – lásd hátul.³³

A hódmezővásárhelyi tanyai iskolákban egységes tananyagbeosztás szerint oktatott, amelyet a külterületi tanítók testülete készített el. Az az ismeretanyag elrendezés, amellyel korszakunk kezdődik, nyomdai kivitelben is fennmaradt a hódmezővásárhelyi tanyai iskolák iratai között. Az 1905-ös tanterv után állították össze, és ezt a tananyagbeosztást használták sok éven keresztül (ezt célozta kivitelezése is: fűzött könyvecske volt). A használt tankönyvek: Kozma–Somogyi: Első könyvem (ABC); több vidéki tanító szerkesztésével jegyzett Falusi iskolák olvasó és tankönyve; Szigeti: Számtani gyakorlókönyv, Kecskés: Énekgyakorló; Karcali–Földes: Magyar történet; végül az ismétlőiskolásoknak Kun–Fülöp–Csáth: Olvasókönyv.³⁴

Az új tananyagbeosztással, amit az 1925-ben bevezetett tantervnek megfelelően az 1926/27. tanévtől kellett használni, behatóan foglalkoztak a tanyai tanítók. Alkalmazták a tanterv által bevezetett úgynevezett turnusrendszert, az A és B évre bontást, 30 hétre terveztek és a Betűország (Egyetemi Nyomda), Kalász kiadású Számtan és mértan, valamint a Franklin Társulat által kiadott Falusi iskolások olvasó és tankönyve mellett döntöttek. Előbb Kalász iskolakönyvek használatát határozták el, ám azokból tantárgyanként külön könyvre volt szükség, de miután a VKM engedélyezte a Franklin-félet, a tantestület úgy döntött, hogy ez lesz a tanyai tanulók egyik tankönyve. Ez magában foglalta az olvasókönyvet, nyelvtant és földrajzt, ennek használata tehát kisebb terhet jelentett a szülőknek.³⁵

Az 1928/29. tanévtől a tananyagbeosztás megváltozott, mivel a Kalász Kiadó által osztatlan iskolák részére kiadott új tankönyveket vezették be: magyar olvasókönyvek, valamint magyar olvasó- és tankönyvek az osztatlan elemi népiskolák számára. A tananyagbeosztást a két iskolakörzet erre kijelölt tanítói közösen elkészítették el. A tananyagbeosztásról és az órarend készítéséről ezután éveikig nincs részletesebb adat, minden tanév előtt elkészültek a külterületi állami tanítók

³³ Osztatlan iskolák egységes órarendje az 1933/34. tanévre. Összeállították: 1933. szeptember. – Tanf. ir. 3366/1933. (XI. 13.) tfsz. Órarend a hódmezővásárhelyi külterületi állami elemi népiskolákkal kapcsolatos általános továbbképző tanosztályok részére. – Külter. isk. ir. 162/1930. II.

³⁴ Külter. isk. ir. 439/1907. (VII. 9.), 556/1907. (X. 2.), 352/1912. (VII. 10.), 215/1913. (VI. 30.), 409/1914. (VII. 14.), 47/1919. (ad 286/1918.), Külter. isk. jkv. 304/1912. (VI. 1.), 141/1915. (IV. 1.). A hódmezővásárhelyi külterületi állami elemi iskolák részletes tanterve az 1918-19. tanévre. (A címlapon eredetiben az 1912-13. tanévre, arról felülírással átjavítva 18-19.-re). Az Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár kötetkatalógusai. Népiskolai tankönyvek 1867–1945. (OPKM Kiadványai, Kötetkatalógusok), OPKM, Bp., 1985.

³⁵ Külter. isk. ir. 183/1926. I. (X. 15.) Az A–B év azt jelentette, hogy párba állítható osztályok bizonyos tantárgyakból ugyanazt tanulták. Például az ötödik és hatodik osztály földrajz, történelem, állampolgári ismeretek tantárgyakból, tehát A évben mindkét osztály ötödikes anyagot, B évben mindkét osztály hatodikos anyagot tanult. – Koncz 2006b.

együttműködésében. 1939-ben ehhez egy olyan rendeletet hoztak, hogy egy-egy tananyagbeosztást három évre jóvá hagyhat a tanfelügyelőség.³⁶

A harmincas években a Kalász-féle füzetek használatát rendelték el. Tankönyvekből is a Kalász-féle tankönyveket használták ebben az évtizedben, ugyanis 1936. decemberben a VKM a Kalász-féle tankönyvek használatát „újabb öt évre” rendelte el.³⁷

A továbbképző (ismétlő) iskolai tananyagbeosztás általános jellemzőiről keveset mondhatunk. Az 1930-as évektől A, B, és C évek voltak, így ténylegesen csak egy osztály volt, különböző korosztályú gyerekekből szervezve. Igaz, így a C évben ismétlő iskolába kerülő tanulók előbb tanulták a harmadikos anyagot, majd az elsőst és végül a másodikost, viszont ezzel a módszerrel eredményesen lehetett használni a rendelkezésre álló kevés időt. 1930-ban az általános továbbképző B évfolyam számára összeállított tananyagbeosztásban a tanítási idő 25 hét volt, tankönyv: Kalász olvasókönyv a II. osztály számára. (Az A és C évek tervezete a rendelkezésre álló iratok között nem található meg).³⁸

Az elemi népiskolák számára az 1905-ös tanterv és utasítás volt a meghatározó dokumentum korszakunk elején, majd 1925-ben jelent meg az új népiskolai tanterv. A külterületi tanítók 1926. februárban részletesen foglalkoztak vele. Hiányolták, hogy akkor, amikor a tanyai iskolákat előtérbe helyezték, nincs speciális tanyai tanterv, amely a tanyai iskolázás különleges körülményeinek tekintetbe vételével készült volna. Az új tanterv különbséget tett osztott és osztatlan iskolák közt, mégis a két tananyag közt alig van különbség – állapították meg. Legalább is nincs akkora, amelyet az osztatlan iskolákban rendelkezésre álló kevesebb idő igényel. Úgy vélekedtek, nem az a baj, hogy eddig keveset nyújtott az iskola, hanem, hogy 12 éves korban befejeződött a mindennapi nevelés és tanulás; célravezető a nyolcosztályos iskola, vagy a 9 éves kezdő életkorra épített hatosztályos iskola lenne. Az új, 1925-ben megjelent tan-

³⁶ Bizonyos években a tananyagbeosztást és az óratervet a három külterületi igazgató dolgozta át, amelyet jóvá kellett hagyatni ebben az esetben is a tanfelügyelővel. 1938-tól minden tanító maga szerkesztethette meg iskolájának tananyagbeosztását. Vezérvonal a Tanterv és utasítás volt, de támpontul szolgálhatott a régi tananyagbeosztás. – Uo.

³⁷ Az új tantervi utasításnak megfelelően a 2. osztályban magyar vonalazású írkát, a 3. osztályban német vonalazású, a 4. osztályban első félévben német, a második félévben egyvonalas füzetet kellett használni. Az 5. és 6. osztályban első félévben egyvonalas, a második félévben vonalazatlan füzetet kellett használni. – Uo.

³⁸ Külter. isk. ir. 144/1928. I., 73/1929. I., 106/1929. II. (VI. 28.) [3703/1929. (VII. 10.) tfsz.], 193/1929. II., 162/1930. II., 160/1931. I., 118/1933. I., 108/1937. I., 126/1938. II., Külter. isk. akv. 1927–1940. Ez az ún. turnus rendszer 1929. novemberben került napirendre. Egy VKM utasítás lehetővé tette, hogy az osztatlan gazdasági irányú továbbképző iskolákban a tananyagot úgy osszák be, hogy minden évben egy osztály anyagát tanulja az összes tanuló. 1934-től az ismétlősöknek rendszeresen adtak házi feladatot, hogy az iskolában töltött csekély tanulást otthon kiegészítsék. – Koncz 2006b.

terv követelménye éppen a nyolcosztályos iskola számára lenne megfelelő – állapította meg a külterületi tanítóság.³⁹

Az 1925/26. tanév végén már sokkal barátságosabb vélemény volt az új tantervről. Megállapították, hogy az jó, és nem azért mert új, hanem mert közelebb áll a gyakorlati élethez; a tanterv által meghatározott anyag helyes. 1932-ben új tantervi utasítás jelent meg. A külterületi tanítók rendszeresen foglalkoztak értekezleteiken az új utasítások szerinti tanítás módszertani kérdéseivel. Az idősebb tanítók szerint az új módszer jobb, mint a régi volt. Egyúttal elhangzott az a vélemény is: nagy baj, hogy az elemi iskolához a középiskola nincs hozzáhangolva, s így az elemi iskola után a középiskolában a növendékek nem tudják megállni a helyüket.⁴⁰

Az 1925-ös tanterv bevezetése korjellemzője volt Klebelsberg Kuno kora népoktatásának. Korjellemző volt a hódmezővásárhelyi külterületi oktatásban a továbbképző (ismétlő) iskolák profiljának alakulása.

Már 1896-ban rendeletet adtak ki, hogy Magyarország mezőgazdasággal foglalkozó lakosságú területein az ismétlőiskolák tananyagát mezőgazdasági jelleggel alakítsák ki, de korszakunk elejéig a hódmezővásárhelyi tanyai iskolákban jellemzően általános irányú ismétlőiskolai oktatás folyt. Miközben nemcsak a beszámoló összesítésekben használták több évben is a gazdasági ismétlőiskola megnevezést, hanem törekvések is voltak a képzés átszervezésére, egységesen kisebb fokú gazdasági ismétlő iskolák kialakítására. Ezek a próbálkozások már az elején, vagy pár tanév után abbamaradtak.⁴¹

1921-ben a külterületi tanítóttestület gyűlésén felmerült az ismétlőiskolák átszervezésének gondolata: gazdasági ismétlő iskolákat kellene szervezni külön szaktanító vezetése alatt. A fejlesztés nemcsak helyi elképzelés, hanem felsőbb szándék is volt: 1923 tavaszán a tanfelügyelőség felhívást adott ki, hogy a földbirtokreform végrehajtása kapcsán az iskolákat földhöz kell juttatni a gazdasági ismétlő iskolák céljaira.⁴²

³⁹Tanterv és utasítás az elemi népiskola számára. (Kiadta a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1905. évi június 16-án 2202. eln. sz. rendeletével.) M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Bp., 1906. – Tanterv az elemi népiskola számára (Kiadta a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1925. évi május hó 14-én kelt 1467. eln. sz. rendeletével.) Kir. M. Egyetemi Nyomda, Bp., 1929. – Külter. isk. ir. 29/1926. (II. 1.)

⁴⁰Tanterv és utasítások a népiskola számára. (Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 2.495/1932. eln. sz. rendeletével.) Kir. M. Egyetemi Nyomda, Bp., 1936. – Külter. isk. ir. 111/1926. (VI. 18.), 140/1927. I. (VII. 1.), 7/1930. I. (I. 2.), 134/1933. I. (X. 7.)

⁴¹Külter. isk. jkv. 265/1906. (VI. 1.), ad 328/10906. (IX. 1.), 328/1906. (IX. 12.), Külter. isk. ir. 11/1914. (I. 121.), 271/1912. (VI. 17.)

⁴²A tanyai iskolák igazgatósága ezért a földbirtokrendező hivatalok felé jelezte, hogy minden iskolához kéri a törvény szerinti gyakorló területet, mert annál az egy-kettőnél is, ahol van, kevesebb áll rendelkezésre a jogszabály szerintinél. – Koncz 2006b.

1926 nyarán az átalakítás napirendre került, végül az 1927/28. tanév novemberétől megszervezték ezeket a gazdasági továbbképző (ismétlő) iskolákat. Azonban nemcsak nem az öt évvel korábbi elgondolás valósult meg, hanem két tanév után megszüntették a gazdasági továbbképzőt a megfelelő feltételek hiánya miatt. Helyette általános továbbképző oktatást rendeltek el 1929/30-tól.⁴³

Korszakunk végén, 1938-ban újra intézkedtek az általános továbbképzőként működő ismétlőiskolák átszervezéséről. A tanfelügyelőség új tananyag és órabeosztás összeállítását írt elő, amelyben a téli időszakban több óraszám lesz. Az átszervezés ekkor még nem volt keresztülvihető.⁴⁴

A továbbképző iskolai órarendben több lényeges változás volt korszakunk folyamán. Két típus látható a népiskolai órarendek szerdai napjához írva, de nem mehetünk el ezen időszak legkarakteresebb órarendje, a gazdasági továbbképző munkarendjét meghatározó időbeosztás mellett. A tanévet tanítás szempontjából két időszakra bontották: téli időszakra, ami november elejétől március végéig tartott, valamint őszi–tavaszi időszakra. A téli időszakban reggel 8-tól délután 3-ig voltak órák (délben egy órányi szünettel), ilyenkor elméleti oktatás volt. őszi–tavaszi időszakban reggel 8-tól 12-ig volt iskolai foglalkozás, és ekkor gyakorlati munka volt, rossz idő esetén elméleti oktatás, ismétlések.⁴⁵

Ismétlőiskolai órarend az 1920-as évek elején

	1. oszt.	2. oszt.	3. oszt.
8-9	helyesírás írás	szépirás	szépirás
9-10	számítás számolás	figyel számítás	figyel számítás
10-11	számítás számolás	számítás számolás	számítás számolás
11-12	számítás számolás	számítás számolás	számítás számolás
2-3	gazdasági gyakorlat és gazdaságtan, női kézimunka és háztartástan		
3-4			

Kis létszámú iskolákban a tanítás 9-kor kezdődött, írás és fogalmazás órák du. 2 és 3 között voltak.

Órarend 1927-től, a gazdasági továbbképző iskolák bevezetése után – téli időszak

	1. oszt.	2. oszt.	3. oszt.
8-9	gazdaságtan	számolás	számolás
9-10	számítás	gazdaságtan	gazdaságtan
10-11	számítás	számítás	számítás
11-12	számítás	számítás	számítás
1-2	számítás	számítás	számítás
2-3	számítás	számítás	számítás

Hittan órák: számolton.

Őszi-tavaszi időszakban gyakorlati munka (rossz időjárás esetén elméleti oktatás, ismétlések).

⁴³ A gyakorló terület a tanítói kert volt, amelyet emiatt saját céljukra nem tudtak rendszeresen használni, továbbá a gazdasági továbbképző iskolában végzett 2 évi munkáért eddig nem kaptak díjazást a tanítók. 1928 nyarán a tanítóknak szervezettek tanfolyamot ugyan, de a tanfolyami oktatás a szinte kimerült az oltás és szemzés megtanításával, holott a gyerekeknek meg kellene ismernie és tanulnia a helyes földművelést, állattenyésztést, a helyes építkezést és a műtrágyák használatát. Ezért szükségesnek látták, hogy ezeket az ismereteket gazdasági szaktanító tanítsa. – Koncz 2008a.

⁴⁴ 1938-ban az új tananyagbeosztást nem lehetett elkészíteni, mert az új könyvek még nem jelentek meg. – Uo.

⁴⁵ A korszakunk elején használt órarendet 1918. november után állították össze. A gazdasági-

Klebelsberg Kuno kora hódmezővásárhelyi tanyai iskoláinak bemutatását a legközismertebb korjellemzővel zárjuk, a népiskola-építésekkel. A hódmezővásárhelyi külterületi oktatás fejlesztéséhez a 20. század első felében több átfogó iskolarendezési terv volt, ezek közül korszakunkban három. Az első 1924-ben, majd a klebelsbergi iskolaépítési program kapcsán, végül beszélnünk kell az 1930. évi iskolarendezési igények és elképzelésekről. A korszakunkban épült kilenc népiskolát a térképmellékleten kiemelten van tüntetjük fel.

1924 tavaszán a tanfelügyelőség jelentést kért, hogy a tankötelesek oktatásának biztosítására indokolt-e új iskola szervezése, és ha igen, akkor melyik tanyás területen? A vásárhelyi külterületi állami iskolák igazgatói szerint hét új iskolára volt szükség. Ezek között a később megvalósult iskolákból öt szerepel: az 1926-ban felépült Kardoskúti Népiskola, az 1929-ben épült Mártélyi Népiskola, az 1930-ban megvalósult, de végleges épületet csak 1932-ben kapott Atkaszigeti Népiskola, végül az 1931-ben átadott iskolák közül kettő, a Répásháti és Vajháti Népiskola. Az igazgatói beszámoló további két igénye olyan fejlesztési koncepciókra utal, amilyenek az ország más területein is előfordulhattak ebben az időszakban. Az egyik esetben az iskola helye nem volt jól megválasztva: a határrész másik szélén a tanyák várható szaporodása is realisabb volt és a szomszédos iskolákhoz viszonyítva is jobb helyre került az új iskola. A másik esetben olyan helyre terveztek iskolát, ami csak térképvázlat alapján látszik szükségesnek, mert egy részletes, a tanyákat is feltüntetető térképről kiderül, hogy azon a területen nem volt annyi tanya, amennyiből egy iskolának elegendő tanulója lett volna. Ilyen, térkép előtt született döntés eredménye a kardoskúti iskola elhelyezése Kardoskúttól északabbra és a vele együtt az 1926-ban átadott Aranyadalmi Népiskola felépítése.⁴⁶

Az iskolák építésére az 1903-ban kötött államosítási szerződés alapján köteles volt Hódmezővásárhely, de az illetékes városi hatóság nyilatkozata szerint, ha a miniszter egyedül a várost kötelezné azok felépítésére, akkor belátható időn belül nem lesznek iskolák. A város inkább támogatja a tanyai lakosokat az iskolaállítási mozgalmukban azáltal, hogy ad valamennyi építőanyagot, és az építkezést saját szakembereivel irányítja. Ha ilyen megoldás elfogadható, akkor az 1924/25. tanévre felépülhetne a répásháti és atkaszigeti iskola – fűzte jelentéséhez az első körzet igazgatója.⁴⁷

gi továbbképzők órarendjét több évre készítették nyomdában: Órarend a hódmezővásárhelyi állami elemi népiskolákkal kapcsolatos gazdasági továbbképző iskolák részére az 19..... tanévben. – Külter. isk. akv. 1918-1926. Külter. isk. ir. 409/1917 (XI. 30.), 224/1918. (VI. 20.), 183/1926. I. (X. 15.), szn. ad 5852/1926. tfsz., 106/1929. II. (VI. 28.), 184/1941. (XI. 7.). Külter. isk. jkv. 362/1915. (IX. 25.). Tanf. ir. 2907/1932. (IX. 15.), 3366/1933. (XI. 13.). Koncz 2008a.

⁴⁶ Külter. isk. ir. 42/1925. II. (X. 31.), 22/1926. II. (II. 10.), 142/1924. II. (XI. 19.), 42/1925. II. (X. 31.), 74/1925. II. (1926. I. 5.), Koncz 2007a.

⁴⁷ Az iskolaépületek nem épülhettek volna tisztán téglából a költségek miatt. Külter. isk. ir. 27/1924. (IV. 8.), 15/1919. (I. 25.)

1925. október 9-én összeült egy bizottság, melyet tanyai iskolák szervezésére hoztak létre, a külterületi iskolaellátottság megvizsgálása volt a feladata és javaslat tétele újabb népiskolák felállítására. A bizottsági ülésen részt vett többek között a VKM és a tanfelügyelőség képviselője is. Az iskolák felépítéséhez teljesült négy fontos feltétel: Egyrészt a minisztérium hajlandó a tanyai iskolák fejlesztésére áldozatot hozni, nem úgy mint a múltban, amikor teljesen a várost terhelte az építés. Másrészt az iskolák részére szükséges telek rendelkezésre áll. Harmadrészt minden létesíteni kért iskola körzetében van annyi tanköteles, hogy lenne elegendő számú tanuló. Negyedrész mindegyik kért iskola a külterületnek olyan pontjára került volna, amely szomszédos iskolától vagy a várostól 3 kilométernél nagyobb távolságra van.⁴⁸

A Klebelsberg Kuno által megindított állami népiskola építési akciót biztosító törvény megjelenése után a hódmezővásárhelyi iskolaszervezési ügyek stagnáltak. Egy új bizottság feladata lett az iskolalétesítések ügye. Amíg ez az iskolaérdekeltségi bizottság a már kezdeményezett iskolák ügyeiben állást nem foglalt, addig a városi tanács a kérdéssel nem foglalkozott.⁴⁹

Nem sokkal később a minisztériumhoz ismételt levél ment, amelyben egy újabb kiszállást, helyszíni szemlét kértek. A levél szerint „a városonál most igen kedvező a hangulat az építést illetően. A polgármester úr is azt szeretné, hogy hamarosan letárgyaljuk ezeket a dolgokat, hogy a szükséges összegeget a jövő évi költségvetésbe felvehessék. Attól is tartunk, hogy a kormánynak rendelkezésre álló összeg elfogy és mi kimaradunk az akcióból.” Együttal a tanfelügyelőséghez is küldtek egy újabb javaslatot az iskolák fejlesztéséhez.⁵⁰

Eközben Mártélyon és Vásárhelykúton az iskolákra már égetően szükség lett volna. 1930. januárban a külterületi iskolák igazgatói és a polgármester személyesen adták át a VKM-ben az hódmezővásárhelyi állami iskolák rendezését kérő felterjesztésüket. Az irat nem maradt fenn csak a vázlata, amely csak tételes felsorolást tartalmaz, így a fejlesztési terv részleteit nem ismerjük. E felsorolás szerint külterületre jelentős, de indokolt fejlesztést kértek.⁵¹

Az 1930. évi iskolarendezési igények és elképzelések 18 iskola rendezését tartalmazza. Indoklásul a már ismert okokat sorolták fel: a tanyák szaporodása, a szomszédos iskolák tehermentesítése, iskolaépület elavultsága és korszerűtlensége. A már korábban tervbe vett, sőt megvalósítás alatt levő 5 (batidai, szentkirá-

⁴⁸ Külter. isk. ir. 7/1926. (I. 5.), 8/1926. (I. 6.)

⁴⁹ Külter. isk. ir. 133/1926. (VIII. 7.), 140/1926. (VIII. 24.), 222/1927. I. (XII. 11.), 37/1928. I. (I. 31., II. 24., IV. 5., V. 2.)

⁵⁰ Külter. isk. ir. 99/1928. I. (VII. 30.) A minisztérium részéről Petróczy István miniszteri tanácsost keresték meg, aki korábban már személyesen is járt többször Hódmezővásárhelyen, és helyszíni bejárásokon is részt vett a vásárhelyi határban.

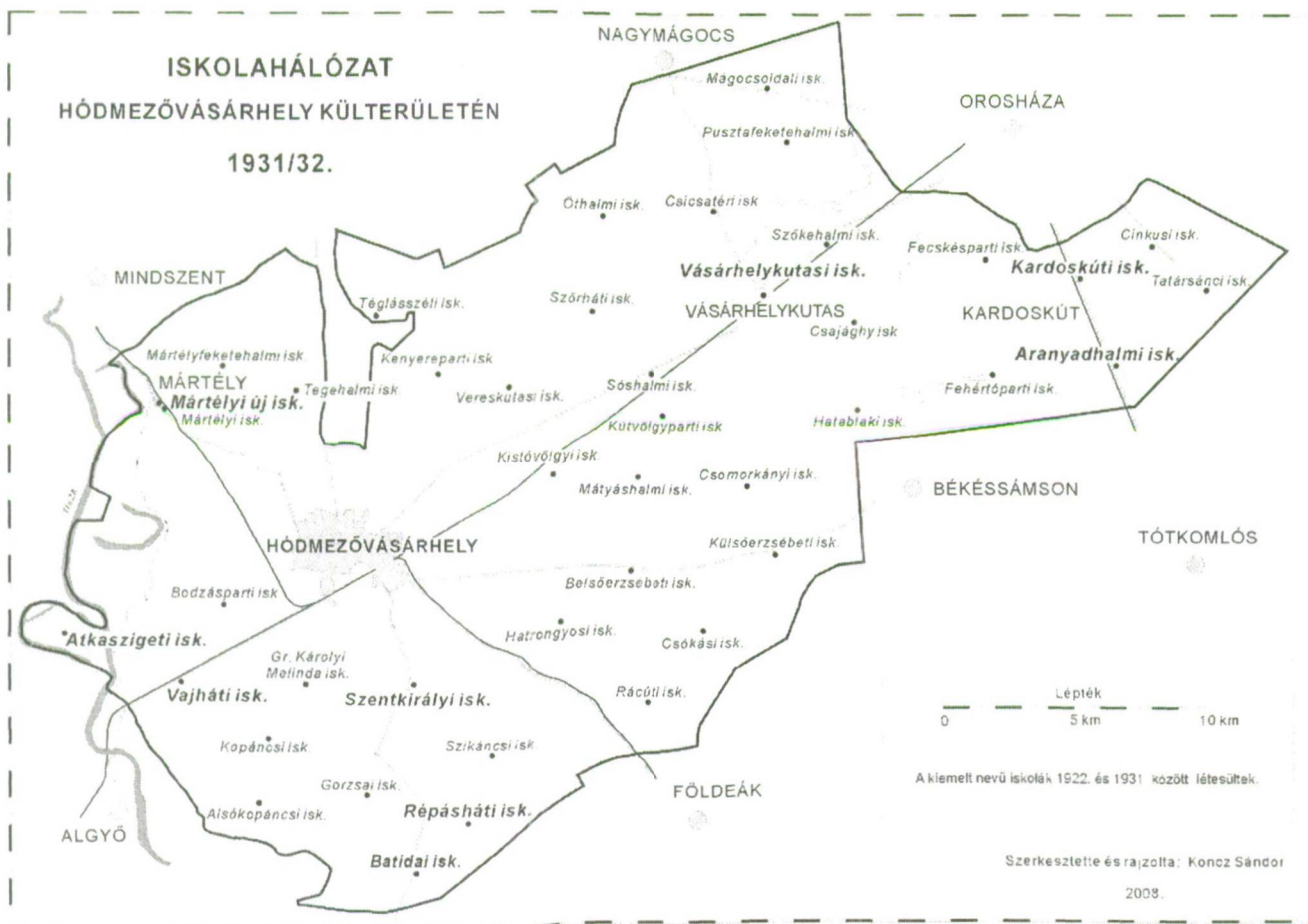
⁵¹ Külter. isk. ir. 179/1927. II. (X. 10.), 138/1928. I. (IX. 5.), 142/1928. I. (IX. 21.), 150/1928. I. (IX. 21.), 26/1930. I. (I. 27.), Koncz 2006b., Koncz 2007a.

lyi, répásháti, vajhádi, vásárhelykutasi) iskolán túl 8 újjáépítést, 2 bővítést, 1 átalakítást és 2 iskolaállítást terjesztettek elő. Az újjáépíteni kért iskolák régi vályogépületek voltak, sőt volt köztük olyan szűk és egészségtelen vályogépület, amelynek bővítését, illetve átépítését már a tiszti főorvos is javasolta. A bővítendő iskolákhoz egy tantermet és egy tanítói lakást kértek, mert a tanulók létszáma nagy volt, és hosszabb távon is sok tankötelessel kellett számolni, akik közül szomszédos iskolákba senkit nem utasíthatnak. A felállítani kért iskolák közül az egyik 1938-ban felépült (a másik határrészen visszaesett a tankötelesek száma).⁵²

1931/32. tanévvel megnyílt a Batidai, Szentkirályi és Vásárhelykutasi Népiscola is, de az iskolarendezési elképzelések túlnyomórészt tervek maradtak, város mindössze egy iskola kibővítéséhez megfelelő pénzüsszeget irányzott elő az 1931. évi költségvetésben, ami realizálódott is, de ezt követően a tanyai iskolák rendezése csak 1937-ben került napirendre.⁵³

⁵²Külter. isk. ir. 53/1930. I. (II. 10.), 42/1930. II. (II. 13.) Az igényekből kimaradt az atkaszigeti iskola, mert ekkor már folyamatban volt a létesítése. – Koncz 2006b.

⁵³Külter. isk. ir. ad 53/1930. I. (II. 27.), 97/1930. I. (IV. 16.), 154/1930. II. (IX. 4.), 141/1937. I. (XI. 19.), 75/1938. I. (V. 11.), Koncz 2007a.

Osztatlan iskolai részletes órarend az 1930-as években

	Hétfő					Kedd				
	1. oszt.	2. oszt.	3. oszt.	4. oszt.	5-6. o.	1. oszt.	2. oszt.	3. oszt.	4. oszt.	5-6. o.
8-9	számítan	figyel	fogalm.	fogalm.	számítan	számítan	számítan	számítan	szám. fel.	számítan
9-10	rajzol	számítan	feladat	feladat	feladat	írásbeli	csend. olv.	b. ért. gy.	figyel	figyel
10-11	betű áth.	fogalm.	számítan	figyel	figyel	írásbeli	csend. olv.	fogalm.	fogalm.	fogalm.
11-12	betűrajz	gyakorlat	nyelvtani	feladat	feladat	írásbeli	csend. olv.	vers. ism.	vers. ism.	történet
1:30-2	írási	nyelvtani	feladat	tékréprajz	földrajz	olvasás	másolás	olvasás	olvasás	tanul
2-3	feladat	feladat	term. ismeret	tékréprajz	olvasás	betűrajz	rajzolás	vers. ism.	vers. ism.	történet
3-4	kezügy.	kezügy.	vers ism.	rajzolás	olvasás	kezügy.	kezügy.	olvasás	csend. olv.	nyelvtan
	testgyakorlás					számítan	fogalma-	csend. olv.	figyel	fogalm.
	számsorok	vers tan.	vers tan.	nyelvi m.	figyel	feladat	zást gy.	figyel	fogalm.	dolgozat
	olv. írás	írás	írás	rajz v. kézügyesség		dolg.	korlatok	olvasás	másolás	javítás
	betűrajz	nyelvi m.				figyel	b. ért. gy.	nyelv. dolg.	dolg. jav.	másolás
	betűírás	dolg. jav.	fogalm.	figyel	masol					
	ének					testgyakorlás				

szerda - továbbképző (ismétlő) iskolai foglalkozás

	A - C
8-9	számolás, mérés
9-10	írás, fogalmazás
10-11	gazdaságtan
11-12	közismereti olvasmányok tárgyalása
1:30-2	hittan*
2-3	
3-4	

* hittan óra 12-től 1-ig volt

Csütörtök

	1. oszt.	2. oszt.	3. oszt.	4. oszt.	5-6. o.
8-9	számítan	figyel	fogalm.	fogalm.	számítan
9-10	írásbeli	számítan	feladat	feladat	feladat
10-11	betűírás	csendes	számítan	másol	másol
11-12	írási fel.	dolgozat	gyakorlat	földrajz	tékréprajz
1:30-2	b. ért. gy.	javítás	olvasás	v. vers	tékréprajz
2-3	rajzolás	rajzolás	figyel	term. ism.	
3-4	testgyakorlás				
	olv. írás	olvasás	hangjegyzések		
	számsorok	fogalm.			
	írás	dolgozat	nyelvi m.	széprírás	széprírás
	széprírás	javítás	nyelv. dolg.	b. ért. gy.	figyel
	ének				

Péntek

	1. oszt.	2. oszt.	3. oszt.	4. oszt.	5-6. o.
8-9	számítan	számítan	számítan	figyel	számítan
9-10	írásbeli	írásbeli	b. ért. gy.	gyakorlat	dolg. jav.
10-11	feladat	feladat	rajzolás	csendes	term. ism.
11-12	betűrajz	széprírás	széprírás	olvasás	történet
1:30-2	számsorok	másolás	dolgozat	olvasás	figyel
2-3	írás	a tábláról	javítás	olv. illusztr.	olvasás
3-4	könyvtáróra*				
	hittan				

* könyvtári könyvek osztása

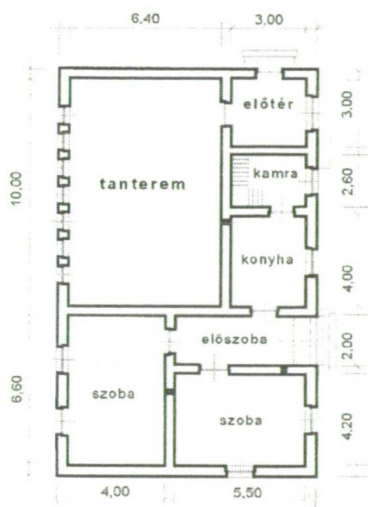
Szombat

	1. oszt.	2. oszt.	3. oszt.	4. oszt.	5-6. o.
8-9	számítan	figyel	figyel	nyelvtani	nyelvtani
9-10	számítan	csend. olv.	számítan	feladat	feladat
10-11	írásbeli	olvasás	gyakorlat	b. ért. gy.	
11-12	írási fel.	másolás	figyel	kezügyességi munka	
1:30-2	b. ért. gy.	figyel	olvasás		
2-3	kézimunka				
3-4	hittan				

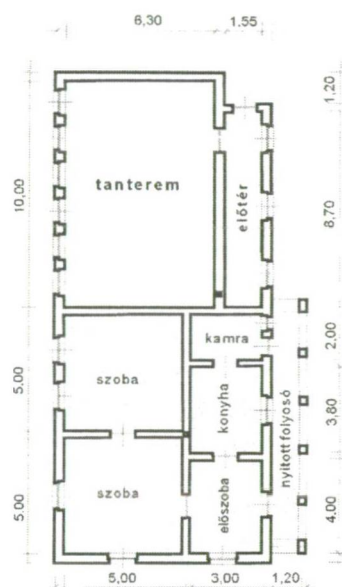
betű áth. = betű áthúzás
csend. olv. = csendes olvasás
fogalm. feladat = fogalmazási feladat

gyakorlat. = gyakorlati példák
kezügy. = kézügyesség
olv. illusztr. = olvasm. illusztrálás

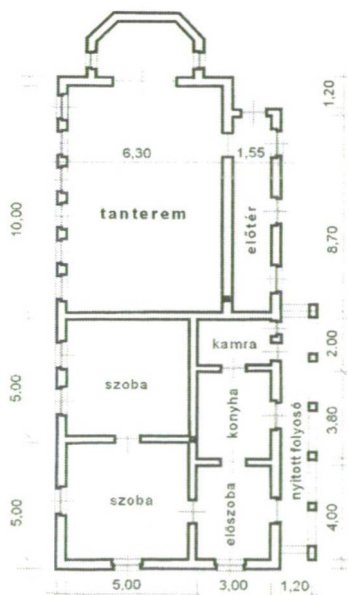
szám. fel. = számítási feladat
számsorok = számsorok írása
vers tan. = vers tanulás

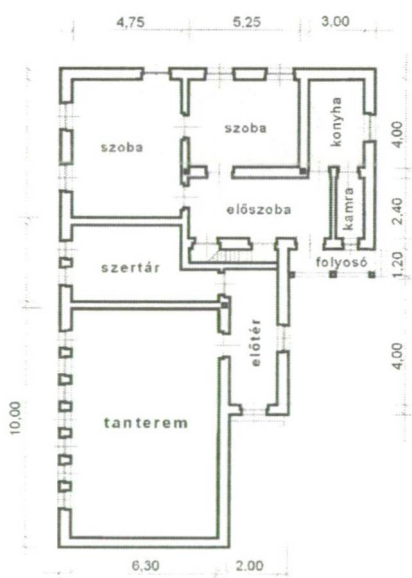
Mártélyi új iskola - 1929.

Batidai és vajhádi iskola - 1931.

Szentkirályi iskola - 1931.

Répáshádi iskola - 1931.

Hódmezővásárhelyi tanyai népiskolák alaprajzi vázlata

Ujváry Gábor

**„A KULTÚRPOLITIKAI
FEGYVERLETÉTEL ÖNKÉNTES LENNE.”
KLEBELSBERG KUNO KULTURÁLIS
KÜLPOLITIKÁJA¹**

Napjainkban sokkal kevésbé határozza meg és befolyásolja a döntéshelyzetben lévő politikusok cselekedeteit a történelem – ha egyáltalán van valami ismeretük erről –, mint nyolcvan–kilencven évvel ezelőtt. „Közszerelőink” közül a legműveltebbek is érzéketlenekké váltak e tekintetben. Szinte mindannyian csak a jövőbe tekintenek, fölöslegesnek tartják, hogy az „eltűnt idő nyomában” járjanak, s ennek alapján fontolják meg teendőiket. Még nehezebben tudják magukat beleélni hajdani események légkörébe, hangulatába. Hajlamosak saját koruk viszonyait és sokszor hamis elvárásait – teljesen elhibázottan és szerencsétlenül – a múltba visszavetíteni, és ennek alapján ítélni egykori történésekről, személyiségekről.

¹A következőkben kizárólag a szó szerinti idézetek esetében illeszték lábjegyzetet szövegemhez. Témám szakirodalma ugyanis, sajnos, igencsak szegényes. Az elsődleges, levéltári források szintjén rajtam kívül alig foglalkozott valaki ezzel a területtel. Így az érdeklődő olvasónak, meglehetősen szerénytelenül, elsősorban saját tanulmányaimat tudom ajánlani, amelyekben bőven találunk a kérdés levéltári, kéziratári és könyvtári forrásaira vonatkozó utalásokat. Mindenekelőtt:

Magyar állami ösztöndíjasok külföldön 1867–1944. In: *Levéltári Szemle*, 1993. 3. sz.; Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Győr, 1996.; Das Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien und die auswärtige Wissenschaftspolitik Ungarns in der Zwischenkriegszeit = Österreichische Osthefte Jg. 39/1997. H. 2; A Római Magyar Intézet története 1912–1945 között. In: *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában 1895–1995* Szerk. Csorba László. Bp., é. n. [1998.] (olasz változatban is megjelent); Auswirkung Preußens auf die ungarische Wissenschaftspolitik in den 1920er Jahren. Friedrich Schmidt-Ott, Carl Heinrich Becker und Graf Kuno Klebelsberg. In: *Wissenschaften und Wissenschaftspolitik. Bestandaufnahmen zu Formationen, Brüchen und Kontinuitäten im Deutschland des 20. Jahrhunderts* (hrsg. Rüdiger vom Bruch, Brigitte Kaderas) Berlin, 2002.; „A magyar kultúra külföldi őrszemei.” A magyar kulturális és tudo-

Sokan még a historikusok közül is így cselekednek. Saját elveiket, ideológiájukat és hipotézisüket igyekeznek a múltra – amelyben a mai eszmék még nyilván ismeretlenek voltak – ráerőltetni, új „olvasatokat” ötlenek ki, a levéltári források értékét megkérdőjelezzik. A mindent a jelenből, saját problémáinkból magyarázni szándékozó törekvések következtében napjaink „átlagembere” számára egyenesen felfoghatatlan és érthetetlen, mit jelentett a 20. század második évtizedének végén a két forradalom megrázkódtatása, majd a „történelmi Magyarország” fölbomlása, részekre szakítása. Utóbbi olyan trauma volt, amelyet a magukat magyarnak valló kortársak – politikai meggyőződésüktől függetlenül – képtelenek voltak feldolgozni és nem voltak hajlandók tudomásul venni. Nem törődtek bele a kész tényekbe. Igyekeztek azok revízióját elérni – többnyire a „mindent vissza” illuzórikus, de érzelmileg teljesen érthető követelése jegyében. (Igaz: többségüket a legkevésbé sem érdekelte az 1918 előtti államterületen élt nem magyar anyanyelvűek véleménye, illetve igyekeztek azt a maguk szája íze és politikai célja szerint eltorzítani.)

Trianon Magyarországra nézve katasztrofális – az utódállamok szempontjából viszont igencsak üdvös – politikai és gazdasági hatásai többnyire ismertek, kultúrpolitikai vonatkozásai annál kevésbé. Pedig nem csak az ipari – és részben a mezőgazdasági – termelés, illetve a kereskedelem akadozott az átalakult államkeretek és az ebből törvényszerűen adódó piaci változások következtében a húszas évek elején, de a kulturális intézményrendszer is romokban hevert. A szomszédjai, ám sokszor a saját politikusai által is életképtelennek tartott országban ugyanis 1918 őszétől 1920 tavaszáig – a többszöri hatalomváltás, ennek következtében a teljes létbizonytalanság, az állandó szénszünetek stb. miatt – nem, vagy alig működött a köz- és a felsőoktatás, minden szempontból elszegényedtek a közgyűjtemények, a tudományos műhelyek és egyesületek, csődbe került a magyar tudományosság elitintézménye, a Magyar Tudományos Akadémia is. Az új helyzethez – tetszett, nem tetszett – valamilyen módon alkalmazkodni kellett. Az ebből adódó változtatási kényszerben rejlő korszerűsítési és újítási lehetőségeket fölismerve foglalta el a vallás- és közoktatásügyi minisztérium bársonyszékét 1922 júniusában gróf Klebelsberg Kuno, aki – mai minisztertársai többségétől eltérően – nem négy éves ciklusra gondolt előre, hanem sokkal távlatosabban kívánt építkezni. (Erre persze jóval kedvezőbb lehetőségei voltak egy mostani politikusénál.) Úgy, hogy közben – bár jogász volt – a múltból adódó „tanul-ságokat” is igyekezett megismerni és programjában figyelembe venni. A legtágabb értelemben vett históriával való foglalkozás kedvenc időtöltése volt, a Magyar Tör-

mányos külpolitika és a külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok. In: *Stratégia és kultúra. Kulturális külpolitika az új kihívások tükrében* Szerk. Éger György, Kiss J. László. Bp., 2004.; Das ungarische Institut der Berliner Universität, das Collegium Hungaricum und die deutschen Wissenschaftsbeziehungen (1916–1944) In: *Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung. Das deutsch-ungarische Beispiel* (Hrsg. Fischer, Holger) München, 2005.

ténelmi Társulat elnökeként (1917–1932) pedig teljesen és sikeresen újjászervezte a húszas években nemzeti „kulcstudománnyá” vált történettudomány intézményrendszerét.

Tudta, hogy 1920-ban nem volt alternatíva: az ország megmaradása érdekében a békeszerződést el kellett fogadni, alá kellett írni. Erre – és saját kultúrpolitikai elképzeléseire – utalva jelentette ki öntudatosan a tanulmány címében jelzett tételt: „(...) én egy kultúrpolitikai Nagymajténynak, Világosnak fegyverlerakó közoktatásügyi minisztere sohase leszek. Én nem hozhatom fel a magam védelmére Trianont. A politikai Trianonba be kellett mennünk, de a kultúrpolitikai fegyverletétel önkéntes lenne.”²

Klebelsberg – sok kortársától eltérően, de Bethlen István miniszterelnökhöz hasonlóan – jól mérte föl a magyarság 1920-as évek eleji lehetőségeit, ezen belül a felügyelete alatt álló kultúrpolitika feladatait. Jól látta a külső körülmények szorítását, a hagyományos külpolitika mozgásterének erős korlátozottságát. Ám azt is, hogy ebből a belső viszonyok konszolidálása révén lehet kitörni, a megerősedésben pedig a kultúrpolitikának vezető szerep juthat. Nem csak amiatt, mert a politikában mindig is hangadó értelmiségi réteg – amelynek döntő többsége a kultusztárca irányítása alá tartozó intézményekben, állami alkalmazottként dolgozott – igényeinek kielégítése és ezáltal megnyerése fontos volt a kormányzat számára, de azért is, mivel a magyarság környező népekenél – az osztrákokat és a cseheket kivéve – kétségtelenül kedvezőbb kulturális mutatóinak megőrzése, sőt növelése, bel- és külpolitikai szempontból egyaránt fontos volt. Egy műveltebb ország ugyanis – érvelt Klebelsberg – mindig nagyobb teljesítményekre képes, hiszen a hazai képzettség és a nemzetközi téren elérhető politikai és gazdasági eredmények egymással szinte arányosan és párhuzamosan nőnek. (Ezt a ma már evidenciának számító tételt akkor még kevesen hangoztatták.) Emellett pedig a világban elfoglalt kulturális és tudományos pozíció az ország megítélését is erősen befolyásolja, és ezáltal visszahat a kül- és a belpolitikára is.

E megfontolásokból szervezte újjá a magyar kulturális politikát Klebelsberg Kuno a konzervatív reform szellemében. Programja rendkívül igényes és nagyra törő volt. Magyarország jövőbeni fejlődésének alapját a tervszerű, valamennyi fontosabb területre: a köz- és a felsőoktatásra, a tudományra, a művészetekre és a népművelődésre, a testnevelésre, az egyházakra és a médiára is kiterjedő és valamennyi társadalmi réteget érintő kulturális és tudománypolitikában határozta meg. Egységes rendszerben gondolkozott. Fanatikusan hitt abban, hogy a kultúra a nemzet felemelkedésének záloga, Magyarország nemzetközi erősödésének és megismertetésének legfontosabb eszköze. Ahogy miniszteri beköszöntő beszédé-

²Az 1927/1932. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 12. köt. Bp., 1928. 106. (1928. május 4-én a kultusztárca költségvetési vitájában elmondott beszéd.)

ben hangsúlyozta: „a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét nagygyá.”

Ebből a szempontból vált rendkívül fontossá Klebelsberg koherens programjában a kulturális külpolitika. Maga a kifejezés is egészen újszerű volt, a tízes években honosodott meg, először Németországban. Valószínűleg Karl Lamprecht, a neves historikus volt az első, aki egy 1912-ben tartott beszédében megállapította: az addig csak a belpolitikai értelemben kezelt kultúrpolitikának külpolitikai vonatkozásai is vannak.⁴ Klebelsberg, aki példaképként tekintett a német tudománypolitika legnagyobbjaira – Wilhelm von Humboldtra, Friedrich Althoffra, Adolf von Harnackra, Friedrich Schmidt-Ottra és Carl Heinrich Beckerre –, bizonyíthatóan német hatásra fogalmazta meg a kulturális külpolitikával kapcsolatos elképzeléseit. Különösen Friedrich Schmidt-Ott, az I. világháború utáni német tudomány nemzetközi szerepének megőrzésére hivatott Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft elnöke, illetve a kortárs és barát Carl Heinrich Becker, a porosz kultúrpolitika 1925 és 1930 közötti irányítója, a két világháború közötti nemzetközi tudománypolitika egyik legjelentősebb személyisége befolyásolták gondolatait. Három szempont kapott nála – német indítatásra – kitüntetett szerepet: 1. a „tudományos nagyüzemekben” kiválóan képzett, nemzetközi tapasztalatokat szerzett és hazáját a tudásával szolgáló elit szükségessége; 2. a magyar kultúra legjobb értelemben vett külföldi propagandájának fontossága; 3. mindebben az állam kiemelkedő szerepe (nem megelégedve a „magánosok” támogatásának elengedhetetlenségéről). Ám sohasem egyszerűen átvette, hanem mindig átalakította, a sajátos magyar viszonyokra alkalmazta e részben kívülről érkező, megtermékenyítő eszméket.

Mint válsághelyzetekben vagy a nagy átalakulások idején – ahogy később, a II. világháború előestéjén és a világháborúban, vagy azt követően, 1945 és 1949 között, majd 1985-től szinte folyamatosan – oly gyakran történik, Klebelsberg is felvette a húszas évek elején oly sokakat foglalkoztató kérdést: hol a helyünk, mi a szerepünk a körülöttünk megváltozott világban, és melyek az ebből adódó teendőink? Klebelsberg az akkoriban (és napjainkban sajnos ismét) felerősödő, ősi keleti voltunkat hangoztató „turáni” ábrándokkal szemben egyértelműen a nyugati irányultságú (kultúr)politikában határozta meg a magyarság számára követendő utat. Élesen elítélte a „destruktív”, bolsevik kultúrtörrekvéseket, zárt volt a Kelet, nyitott a Nyugat felé. Nem foglalkoztatta – az adott világpolitikai körülmények

⁴A Beköszöntőbeszéd újabban Tőkéczi László dokumentum-összeállításában jelent meg: Válogatás Klebelsberg Kunó írásaiból In: *Századvég* 2. köt. Bp., 1986. 123.

⁴Lamprecht 1912. október 7-i heidelbergi beszédét idézi: Kurt Düwell: *Deutschlands auswärtige Kulturpolitik 1918–1932. Grundlinien und Dokumente.* Köln–Wien, 1976. 255–267..)

között, a német és az orosz hatalom pillanatnyi meggyengülése miatt nem is foglalkoztathatta – a pánszláv és a pángermán veszedelem réme, amely a 19–20. század fordulóján, majd az 1930-as évek közepétől a magyar politikusok tetteit oly nagymértékben befolyásolta, s amely aztán, Klebelsberg halála után az „egyedül vagyunk” hangulat terjesztését, a „harmadik út” követését, az egyik vagy a másik fél szövetségét találta egyedül üdvöztőnek.

Klebelsberg nem csak a Magyarországhoz sok szempontból hasonló helyzetű – nemzetközileg a húszas évek végéig részleges bojkott alatt álló – német kulturális és tudományos törekvéseket kísérte figyelemmel. Tájékozódása ennél jóval több irányú volt. Sok nyugat-európai kortársához hasonlóan szimpátiával szemlélte a fasiszta Olaszország kultúrpolitikáját. A húszas évekbeli Itália ugyanis még egészen más állam volt, mint a későbbi: Nyugat-Európában is sok demokrata és liberális politikus csodálattal nézett föl – a természetben nem éppen kimagasló – Mussolinire. De ugyanígy érdekelték Klebelsberget a francia, az angol vagy az Egyesült Államokbeli változások is. Ez irányú tapasztalatai – amelyeket olyan kiváló minisztériumbéli munkatársak, mint a tudománypolitikát meghatározó Magyary Zoltán külföldi benyomásai is alátámasztottak – és a nemzetközi helyzet józan mérlegelése révén azt a következtetést szűrte le magában, hogy Magyarország a szinte teljes külpolitikai elzártaságból a kultúrpolitika terén törhet ki a leg-sikeresebben.

A helyes kultúrpolitika ugyanis mindig figyelembe veszi a külpolitikai adottságokat. Mindezt alátámasztotta, hogy a passzivitásra ítélt – az új hatalmi viszonyokba kényszerűen beilleszkedő – magyar diplomácia csak 1927-től módosult, a békés úton elérni kívánt revíziós célok immár nyílt meghirdetésével. A kulturális külpolitika pedig éppen eddig az esztendeig volt igazán aktív, ezután a mind mozgékonyabbá váló magyar külpolitika elszívta előle a levegőt, s így lehetőségei beszűkültek. Érdekes párhuzam, hogy a II. világháború utáni másfél esztendőben, Keresztury Dezső minisztersége idején, szinte ugyanezek a megfontolások irányították a magyar kulturális külpolitikát. Mindez persze nem a véletlen műve volt: Keresztury ugyanis a klebelsbergi ösztöndíj-politika kedvezményezettjeként a húszas évek közepén Bécsben és Berlinben tölthetett egy-egy esztendőt magyar állami stipendiummal, majd a berlini tudományegyetem Magyar Intézetének – magyar állami támogatást is élvező – lektora volt. (Így nagyon is jól tudta, milyen esélyeket nyújthat a kulturális külpolitika a klasszikus diplomácia eszköztárának kiürülése esetén. II. világháború utáni helyzetünk ugyanis nem sokban különbözött az 1920 körülitől: egy borzalmasan meggyengült, kifosztott, visszanyert területeit újból elvesztő országnak – amelyet bosszúéhes szomszédai az „utolsó csatálósként” aposztrofáltak – mozgástere szinte a nullával volt egyenlő.)

Magyarország esetében pedig – fűzhette tovább gondolatmenetét Klebelsberg – az egykori hazájától elszakított magyarság kultúrájának, tudományosságának a

megőrzése, ennek legalább valamilyen módon történő segítése is a kulturális külpolitika feladatkörébe került. Ahogy a korábban belpolitikai viták sorát kiváltó kérdések – mint például az Ausztriához való viszonyunkat firtatóak – 1918 után külpolitikai természetűvé alakultak, ugyanúgy vált azzá a határokon kívül rekedt magyarokkal való törődése is. Más tekintetben is változásokat eredményezett a kisebbségi sorba került magyarok problémája. A dualizmus korát meghatározó alapelv, miszerint a Magyarország területén élő állampolgárok – bármely nemzetiséghez tartozzanak és bármely anyanyelvet valljanak is magukénak – egyetlen politikai nemzetet alkotnak, az új hatalmi viszonyok között nyilvánvalóan elfogadhatatlanná lett. Ezen elméleti konstrukció fenntartása magyar szempontból ugyanis az öncsonkítással: az egykori magyar területekről és a magyar anyanyelvű közösség minden harmadik tagjáról való lemondással lett volna egyenlő. Emiatt a mindaddig szinte egyeduralkodó államnemzet-értelmezéssel szemben – ahogy azt Carl Heinrich Becker is vallotta német vonatkozásban – a kultúrnemzet fogalmát kezdték használni Magyarországon. Mivel a húszas években Magyarországnak nem voltak politikai eszközei a nemzetközileg sokkal jobban pozícionált kisantant-országokkal szemben (amelyek ráadásul katonailag is nyomasztó fölényben voltak), a bárhol élő magyarokat valamilyen formában összefogó és összetartó kultúra – és ezzel a kulturális külpolitika – szerepe e téren is felértékelődött. Ugyanakkor Klebelsberg azt is helyesen ismerete föl, hogy a Trianonból adódó sok-sok negatívumnak „pozitív” hatásai is vannak. Ezek közül a legfontosabbnak 1526-ban elvesztett állami önállóságunk újbóli megszerzését tartotta. A csaknem négyszáz esztendőös államközösség az osztrák tartományokkal 1918 őszén felbomlott, így Magyarország visszanyerte hosszú évszázadok óta vágyott függetlenségét. Már nem csak a bel-, de a külpolitikáját is szabadon intézhette, maga irányíthatta. A másik előnyös változásként pedig Magyarország egy soknemzetiségű, a 19. század második negyedétől nemzetiségei állandó belső nyomásával és önállósodási (a század végétől már elszakadási) törekvéseivel megbirkózni kénytelen államból 1918-ban egy csapásra a térség leghomogénebb nemzetállamává vált, emiatt a 19. század második felének egyik legnagyobb gondjával, a nemzetiségi problémákkal nem, vagy alig kellett küszködnie.

Mindezek következtében lehetőség nyílt a dualizmus idején – jórészt a külpolitikai szuverenitás hiánya és a nemzetiségi kérdés kezelésének módja miatt – a sokszor egyáltalán nem, jobb esetben pedig félreismert magyarság fokozatosan romló külföldi megítélésének javítására, a magyarság külföldi képének jobbítására. Ahogy Hankiss János, a debreceni Nyári Egyetem megálmodója és – Klebelsberg támogatásával – 1927-ben egyik alapítója, a korszak egyetlen kultúrdiplomáciáról szóló kötetének szerzője a kulturális külpolitika feladatáról szólva kijelentette: ennek célja „a) a magyarságot minden vonatkozásában ismertté tenni; jóvátenni a múlt mulasztásait s különösen az osztrák spanyolfal okozta mérhetetlen károkat; b) a

nemzetek versenyében minél előbbre vinni Magyarországot; c) a revízió ügyét előmozdítani.”⁵ Mindez teljesen egybecsengett Klebelsberg Kuno elképzeléseivel; halála után négy esztendővel visszhangozta Hankiss a gondolatait.

A kulturális külpolitika tehát Klebelsberg koherens, rendszerszerűen építkező programjának egyik tartópillére volt. Ezen belül a legfontosabbnak a gyakorlatban a következőket tekintette: 1. a külföldi magyar intézetek és tanszékek, illetve lektorátusok hálózatának kialakítása-bővítése; 2. a korábbtól eltérő, tudatos, az elitképzés céljait szolgáló állami ösztöndíjakkció beindítása; 3. Magyarország kultúrájának, tudományos értékeinek minél szélesebb körű külföldi megismertetése; 4. a külföldi és a magyarországi diákok és tudósok csereutazásainak, előadásainak előmozdítása; 5. hazánk térségbeli kulturális – szerinte *primus inter pares* – szerepének megőrzése, kulturális versenyképességének erősítése; 6. a külföldi magyarság kulturális azonosságtudata megőrzésének anyanemzet általi segítése. Az utóbbi kivételével szorosan egymáshoz kapcsolódó, egymásból következő szándékokról volt szó. Az ezek megvalósítására tett erőfeszítéseket igyekszem a továbbiakban bemutatni.

Klebelsberg kulturális külpolitikával kapcsolatos törekvéseinek – legalábbis egyes elemeiben – voltak előzményei. Korábban azonban senki sem kezelte – külpolitikai önállóság híján nem is kezelhette – egységesen e területet.

Külföldi tartózkodást támogató állami ösztöndíjakkció már a dualizmus korában is létezett. A jutalmazottak között ott találjuk a két világháború közötti időszak tudományos és művészeti életének számos neves képviselőjét. Klebelsberg kortársai és későbbi támogatói közül például Angyal Dávidot, Melich Jánost, Horváth Jánost, Győry Tibort, Fejér Lipótot, Szentpétery Imrét, Kornis Gyulát, Bakay Lajost, Gerevich Tibort, Hekler Antalt, Germanus Gyulát, Csánki Dénest, Eckhardt Ferencet, Gragger Róbertet, Lukinich Imrét, Hornyánszky Gyulát, Vadász Elemért, Egyed Istvánt, Thienemann Tivadart, Zolnay Bélát, Magyar Zoltánt, Kastner Jenőt, Eckhardt Sándort, Hankiss Jánost, Moór Gyulát, Huszti Józsefet. Ez az ösztöndíjakkció azonban korántsem volt olyan átgondolt és szervezett, mint Klebelsbergé, aki saját példáján okulva is tisztában volt vele, mit is jelent a külföldi tapasztalatszerzés. 1895/1896-ban ugyanis, a világ akkor egyik (ha nem „a”) legjobb egyetemének, a berlininek volt vendéghallgatója – bár ő az előbb felsoroltakkal szemben a családja, nem pedig az állam költségén tanult a Német Birodalomban.

Ugyanígy a dualizmus idejébe vezethető vissza a „kulturálfölény” elméletének – az iskolai végzettség aránya, a kulturális és a tudományos intézmények száma tekintetében némi alappal is bíró – hirdetése. Beksics Gusztáv, Grünwald Béla vagy Rákosi Jenő írásaiban ugyanúgy nyomon követhető a magyarság környező népe-

⁵Hankiss János: *A kultúrdiplomácia alapvetése*. Bp., 1936. 17.

kénél magasabb fokú műveltségének hangoztatása, mint az egyébként liberális gondolkodású Wlassics Gyula kultuszminiszter politikai hitvallásában.

Szintén a 19. század végére és a 20. század elejére tehető az első külföldi magyar intézetek, illetve lektorátusok és tanszékek alapítása. 1895-ben Fraknoi Vilmos történész-püspök magánkezdeményezésére jött létre a mai Római Magyar Akadémia jogelődje, a Római Magyar Történeti Intézet, amely később már művészeket is fogadott, és 1912-ben a magyar állam tulajdonába került. Ettől kezdődően – egészen napjainkig – a külföldi magyar tudományos és kulturális intézetek fenntartása az állam feladata. A mindössze másfél esztendőn át (1917–1918) fennálló, ám ezalatt is igen jelentős eredményeket felmutató Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet pedig már jórészt Klebelsberg elképzelései alapján működött, sőt a Gróf annak ügyvezető alelnöke is volt.

Ezekkel az intézetekkel szemben a magyar lektorátusok és tanszékek nem magyar, hanem külföldi alapításúak voltak. A 19. század közepétől különböző okokból – az egyazon birodalmon belülség (Bécs, Prága), a nyelvrokonság (Helsinki), illetve az érdekesség vagy az illető oktató érdeklődése (Uppsala és Párizs) miatt – hozták őket létre. Közös jellemzőjük volt, hogy nem állandósultak, többnyire csak rövidebb ideig oktatták a magyart mint idegen nyelvet vagy valamilyen magyar szakirányú tárgyat. 1916-ban azonban, a berlini tudományegyetemen Gragger Róbert – korábban ugyanitt magyar állami ösztöndíjas fiatal kutató – olyan szemináriumot létesített, amely 1917-ben már intézeti rangot kapott és mindmáig fennáll. (Igaz, hogy a nagyvonalúan – és magyar támogatással – felszerelt intézet napjainkban ismét csak szeminárium, a Humboldt Egyetem Szlavisztikai Intézetén belül...) Mivel nyilvánvaló volt, hogy a berlinihez hasonló intézet magyar érdekeket is szolgál, a magyar nyelv, kultúra és tudomány nemzetközi megismertetésében és terjesztésében jelentős szerepet játszik, ezért 1916-tól a külföldi egyetemeken született magyar tanszékek és lektorátusok többségét a magyar állam is támogatta – és támogatja jelenleg is.

A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézethez hasonlóan a berlini egyetem magyar intézetének alapítása is átvezet bennünket a két világháború közötti korszakba. Mindkettő szorosan kapcsolódott Klebelsberg személyéhez. Az előbbi születésénél „ötletgazdaként” bábáskodott, az utóbbit pedig minisztersége kezdetétől fontos „külföldi őrszemnek” tekintette. Gragger Róbert, a kiváló szervező, minden idők talán legsikeresebb magyar kulturális diplomatája amúgy is erős hatással volt Klebelsberg kulturális külpolitikai terveinek megfogalmazására, azok berlini megvalósításában pedig kiemelkedő szerepet játszott.

Klebelsberg az imént ismertetett előzmények példáján okulva foglalta egységes rendszerbe a kulturális diplomáciáról vallott gondolatait, és ezeket igyekezett a gyakorlatba is átültetni. A húszas évek elejének lehetőségeit reálisan és józanul fölmérve azon a területen látott munkához, amelynek esetében a legkisebb befek-

tetéssel a legnagyobb hasznot vélte betakarítani. Ezért fordult elsőként a történettudomány felé, a Bécsi Magyar Történeti Intézet 1920-as létrehozásával – még nem miniszterként, hanem a Magyar Történelmi Társulat elnökeként –, illetve a Római Magyar Történeti Intézet 1923-as újraalapításával. Mindkét esetben kiváló segítői voltak. Bécsben olyan historikusok-levéltárosok, mint Károlyi Árpád, Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc és Miskolczy Gyula, Rómában pedig a kiváló művészettörténész, a komoly menedzseri erényekkel rendelkező Gerevich Tibor. A későbbiekben is valamennyien támogatták Klebelsberg tudománypolitikai programját.

Az 1920-as években a Trianonhoz vezető történelmi események feltárása nem csak a történettudomány, de általában a magyar tudományosság egyik központi problémájává vált. Emiatt a magyar vonatkozású források sokaságát őrző vatikáni és a bécsi központi levéltárak szerepe rendkívüli módon felértékelődött. Így teljesen logikus és érthető volt, miért a (kapcsolat)történeti kutatások prioritását határozta meg Klebelsberg, miért ezekbe a – magyar kulturális kötődések szempontjából történelmileg is meghatározó – városokba küldött először magyar állami ösztöndíjasokat. Minden értelmiségit rendkívül élénken foglalkoztatott ugyanis a kérdés, hogy „miként jutottunk idáig”, „hol tévesztettünk utat”, mennyiben vagyunk ezért mi magunk felelősek, illetve mennyiben okolhatóak külső – vagy az államkereteket belülről feszítő – körülmények az „ezeréves, szentistváni” államkeretek felbomlásáért. (Nem is beszélve arról, hogy a két világháború között az orvosokat, a jogászokat, a természettudományi és a műszaki szakembereket egyaránt erősen érdekelték a történettudományi problémák, az ezekről szóló fontos összefoglaló munkák több tízezres példányban keltek el.) A történettudomány kiemelt kezeléséért ennek ellenére is sokan bírálták Klebelsberget, ám visszatekintve igencsak ésszerűnek tűnt a döntése a bécsi és a római történeti intézetek támogatásáról, hiszen ezáltal viszonylag csekély ráfordítással látványos eredményeket mutathatott föl. Olyan kiadványsorozatokat, mint a mindmáig csak *Fontes*ként emlegetett *Magyarország újabbkori történetének forrásait* (*Fontes historiae Hungariae aevi recentioris*). Bár természetesen nagyon sok egyéb forráskiadvány viseli még címében a *Fontes* szót, „a” *Fontes* csak ezt jelenti, ami bizonyítja e sorozat rendkívüli jelentőségét. Egyértelmű az is, hogy ennek köszönhető a két világháború közötti magyar történettudomány „aranykora”, ezért nevezik többen a „magyar történetírás bécsi korszakának” a húszas éveket.

A következő lépésben, a gazdasági konszolidáció indulásakor már más tudományterületekre is kiterjedt Klebelsberg figyelme. 1924-ben a bécsi és a berlini, 1927-ben pedig a római Collegium Hungaricumok – illetve az ugyancsak 1927-es, félig-meddig Collegium Hungaricum típusú Magyar-Francia Egyetemi Tájékoztató Iroda (1933-tól: Franciaországi Magyar Tanulmányi Központ) – alapításával lerakta annak a rendszernek az alapjait, amely mindmáig meghatározza a magyar kulturális

diplomáciát. Klebelsberg előrelátását és bölcsességét bizonyítja, hogy napjainkban is ugyanezekben a nagyvárosokban működnek Collegium Hungaricumok, amelyekhez 1999-től ötödikként Moszkva társult. Mellettük még számos, kizárólag „kultúrház”-funkciót betöltő magyar intézet alakult a második világháború után. A Collegium Hungaricumok feladata ugyan időközben módosult: ma már elsősorban kultúraközvetítő és csak másodsorban tudományos intézmények (megfordítva ezzel a két világháború közötti rangsort), de kétségtelen, hogy hagyományos – a német, az olasz és a francia nyelvterülethez köthető – kulturális kötődéseink okán töltik be ugyanazt a kiemelkedő szerepet, mint a két világháború között. (Moszkva pedig teljesen érthető okokból csatlakozott hozzájuk, hiszen a második világháború idején elhurcolt műkincsek, közgyűjteményi anyagok sokaságának felkutatása és számbavétele magyar szempontból kiemelt tudományos teendő.) A történetiség tehát e tekintetben is kézzelfogható. Ezért lepődöm meg – sajnos egyre gyakrabban van erre okom –, mikor magukat elhivatottnak érző kulturális menedzserek úgy igyekeznek „megújítani” a Collegium Hungaricumok arculatát, hogy egy „múltat végképp eltörölni” szemléletben saját, egyedül üdvöztőnek gondolt eszme- és ízlésvilágukat erőltetik rájuk.

Megszületésükkor és a két világháború közötti időszakban tehát a Collegium Hungaricumok mindenekelőtt az elitképzés céljából létrehozott tudományos műhelyek, másodsorban pedig a magyar kultúra értékeit külföldön közvetítő intézetek voltak. Klebelsberg politikai krédója volt az a mondat, amelyet számos alkalommal, különböző változatokban ismételt meg, és először a külföldi magyar ösztöndíj-akcióról és intézetekről, illetve az Országos Ösztöndíjtanács felállításáról szóló törvény (1927:XIII. t. c.) indokolásában fejtett ki. „Kultúrpolitikám két alapgondolaton épül fel – hirdette –. Emelni igyekszem a magyar nemzet széles néprétegeinek, nagy tömegeinek értelmi szintjét. (...) Gondoskodni kell azonban arról is, hogy minden téren: irodalomban, művészetben és tudományban egyaránt kellő számban álljanak oly férfiak, különösen szakemberek rendelkezésre, kik teljesen európai színvonalon vannak, s így minden működési téren, minden szakmában a nagy feladatok megoldásánál elsőrangú erőkre támaszkodhassunk.”⁶ E kettős irányultságú politika tehát egyrészt az esetek felemelését, másrészt a kiválóak tudatos továbbképzését szolgálta. A „tömeg” és az elit nevelését. Az előbbi – egy ma olyannyira divatos kifejezéssel élve: az esélyegyenlőség – érdekében indult a népiskolai program, melyet 1926-ban törvénnyel is szentesítettek. Ennek eredményeként a húszas évek második felében öt esztendő alatt 5000 tantermet és tanítói lakást építettek föl, mindenekelőtt olyan vidékeken, amelyek addig nem rendelkeztek iskolával vagy az átlagosnál hátrányosabb helyzetben voltak. Másik

⁶Az indokolás szövegét újabban – Klebelsberg más beszédeiből és írásaiból, a kortársak és az utókor róla alkotott véleményéből ügyesen „szemezgetve”, és egy jól használható bibliográfiát is összeállítva – közölte: Klebelsberg Kuno. Vál., s. a. r. és a jegyzeteket írta T. Kiss Tamás. Bp., 1999.; az idézett rész: 131.

„alapgondolata” pedig az elitképzés fontosságát hangsúlyozta. Jó néhányszor kijelentette, hogy egy Magyarország nagyságú állam hatékony működtetéséhez kb. 3000 főnyi, jól képzett, a nemzetközi porondon is tárgyalni és viselkedni képes elite van szükség. Ezért támogatta a Kolozsvárról és Pozsonyból „menekült” szegedi és pécsi tudományegyetemeket, a közgyűjteményeket, a tudományos intézeteket és egyesületeket. És ezért hozta létre a bel-, illetve a külföldi ösztöndíjrendszert, valamint a külföldi magyar intézeteket. A Collegium Hungaricumokat, amelyek – a bécsi és a római történeti intézetekkel együtt – már magyar állami tulajdonban lévő (Bécs) vagy annak megvásárolt (Berlin és Róma) épületekben kaptak helyet. Művészettörténetileg is komoly értékkel bíró (kora)barokk (Róma és Bécs), illetve klasszicista (Berlin) palotákban: Bécsben a Johann Fischer von Erlach tervezte Gárda- vagy Testőrpalotában (napjainkban már inkább Trautsonpalotaként ismerik), Rómában a Francesco Borromini emelte Palazzo Falconieriben, Berlinben pedig a kevésbé jelentős Herz-palotában. Közülük a római még ma is Collegium Hungaricumként – bár a harmincas évektől inkább csak Római Magyar Akadémiaként emlegetik – működik. A második világháború végén bombatalálatot kapott berlini helyén 2007-ben nyílt meg az új, posztmodern, neo-Bauhaus stílusú Collegium. A legkülönösebb sorsa kétségkívül a bécsinek volt: a császárváros egyik legszebb és legismertebb barokk palotáját 1961-ben eladta a magyar állam – ma az osztrák szövetségi igazságügyi minisztérium lakik benne –, ám a 194 helyiséges barokk palota értékesítéséből befolyt összeg sem volt elegendő arra, hogy egy jóval kisebb és sokkal jelentéktelenebb épületet emeljenek a Duna-csatorna partján, amelyet aztán 1999-re újjítottak föl...

A Collegiumokban fiatal, többségükben egyetemet végzett, gyakran már doktorált kutatókat fogadtak, többnyire egy esztendőre (két szemeszterre), néha ennél rövidebb vagy hosszabb időre. Nem kizárólag magyar állami, hanem városi vagy törvényhatósági ösztöndíjasokat, illetve „félfizető” vagy „fizető” vendégeket is. Teljes ellátást biztosítottak számukra, napi háromszori étkezéssel, sportolási, nyelvtanulási lehetőséggel, sőt, még mostak is rájuk. A külföldi ösztöndíjasok magyar intézettel nem rendelkező városokban és országokban – 1924-től az Egyesült Államokban, 1925-től Franciaországban és Angliában, 1926-tól pedig Svájcban is – kutathattak és tanulhattak a magyar kormány támogatásával. (A francia kormány már 1921-től biztosított ösztöndíjat magyar egyetemisták számára.) De más országokba is mehettek tehetséges magyar fiatalok. Hiszen Klebelsberg kezdeményezése nyomán különböző intézmények, testületek és magánszemélyek, hazai és külföldi alapítványok ún. kézi – azaz a kiküldetési helyen szabadon fölhasználható és beosztható – ösztöndíjaival finanszírozhatták kint tartózkodásukat. Bár mint láttuk, az egész akcióról csak 1927-ben hoztak törvényt, a gyakorlatban a rendszer már a húszas évek legelejétől, a Bécsi Magyar Történeti Intézet megalapításától jól működött.

Valamennyi Collegium Hungaricum saját tudományos profilal bírt. Míg a történeti intézetekben értelemszerűen csak historikusok kaphattak helyet – igaz, a történelmet a szó legtagabb értelmében véve, hiszen nem csak politika-, de művészet-, irodalom-, társadalom-, gazdaság-, zene, hadtörténeiszek stb. is voltak a stipendisták között –, addig a Collegiumok több szakterületről várták vendégeiket. Bécsbe elsősorban germanisták, orvosok és jogászok, Berlinbe főleg természettudósok és műszaki szakemberek, Rómába pedig művészek, papok és egyháztörténiszek érkeztek. A historikusokat főleg a kapcsolattörténeti témák érdekelték. A természettudósok és a műszakiak a Magyarországon kevésbé kutatott területeket tanulmányozták, kísérleteztek, új módszerekkel ismerkedtek – a fogadó állam költségén. A képző-, az iparművészekre és az építészekre pedig igen erős hatást gyakorolt Róma, esetleg Párizs termékenyítő világa. Ezen túl is – ugyanilyen elvek alapján – számos országba eljutottak a magyar állami ösztöndíjasok: Nyugat-Európától kezdve, az Amerikai Egyesült Államoktól át, egészen Japánig.

Bár az ösztöndíjakció, a Collegiumok „fényűzése” miatt sokan vádolták luxuskidadásokkal Klebelsberget, mégis nagyon jó befektetésnek bizonyultak ezek az intézetek. Nem csak azért, mivel többnyire olyan szakmák képviselői érkeztek ide, amelyeknek a költségigénye alacsony volt (bölcseiszek, társadalomtudósok, jogászok, művészek), hanem amiatt is, mivel a jelentősebb ráfordításokat igénylő tudományterületek (műszaki- és természettudományok) ifjú tudósai nem a magyar állam intézeteiben, laboratóriumaiban folytatták igencsak sokba kerülő kutatásaikat. Klebelsberg Bécsben az egyetem klinikáival, Berlinben ezek mellett a világhírű Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft (a mai Max Planck Instituten) kutatóintézeteivel kötött megállapodást a magyar ösztöndíjasok fogadásáról és segítéséről. Ugyanígy állandó kapcsolatban állt a Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaftal (a Deutsche Forschungsgesellschaft jogelődjével) is.

Az ösztöndíjasok névsorán végigtekintve pedig nyilvánvaló, hogy az akció rendkívül sikeres volt. A hazájukba egytől egyig visszatérő fiatalok körülbelül kétharmada, háromnegyede néhány éven belül bekerült a magyar tudományos, művészeti, gazdasági, politikai vagy köztisztviselői elitbe. Abban a tekintetben is komoly eredménnyel járt, hogy a külföldön időző ösztöndíjasok nem csak nemzetközi látókörhöz és tájékozódáshoz jutottak, de – legalábbis többnyire – megtanulták kicsit kívülről is szemlélni hazájukat. Közvetlenül érzékelték, hogy más nemzetbéliek mit, miért és hogyan gondolnak Magyarországról. Szembesültek az „idegen” kultúrákkal, alkalmuk nyílt tudományos és kulturális párbeszédet folytatni más nemzetbéliekkel. Ezáltal pedig olyan külföldi kapcsolatokra tettek szert, amelyeket életük végéig, nem csak a saját, de a hazájuk érdekében is kamatoztathattak, használhattak. A nemrégiben elhunyt Kosáry Domokos például Klebelsberg érdemének tulajdonította, hogy – ugyan már jóval a miniszter halála után – a külföldi ösztöndíjat elnyertek közé jutott. 1935-ös Bécsi Magyar Történeti Intézetbéli rövid stipendiuma

után Franciaországban, Londonban és az Amerikai Egyesült Államokban is eltölthetett egy-egy esztendő magyar állami támogatással. Mindig ennek a – továbbképzését szolgáló és saját kutatásait segítő – rendszernek köszönte, hogy a legnagyobbak közé emelkedhetett. De hozhatnám Szent-Györgyi Albert példáját is. Ő a Nobel-díj átvétele után hazatérve, az első itthoni teendőjeként a szegedi dóm altemplomában tisztelgett egykori pártfogója, Klebelsberg Kuno sírja előtt.

Kulturális külpolitikájának alakításában a minisztériumon belül Magyary Zoltán, a magyar közigazgatástudomány talán legkitűnőbb egyénisége segítette Klebelsberget. Mellette még olyan tanácsadói voltak, mint a hungarológia fogalmát megalkotó irodalomtörténész-tudományos menedzser, Gragger Róbert; a magyar történészek egyik doyenje, Károlyi Árpád; vagy a neves művészettörténész, Gerevich Tibor. Utóbbi ötleteit annak ellenére is elfogadta, sőt megvalósította Klebelsberg, hogy nem értett azokkal egyet. Gerevich ugyanis a Római Collegium Hungaricum igazgatójaként, majd kurátoraként olyan magyar művészek római kiküldését szorgalmazta, akiknek a stílusát a művészi ízlésében meglehetősen konzervatív, a neoklasszicista, a neobarokk és a historizáló irányzatokat kedvelő Klebelsberg nem sokra értékelte. Mégis hallgatott a szakember szavára – államférfiúi erényeit ezzel is igazolva. Ennek következménye, hogy a Gerevich pártfogolta ösztöndíjas társaságot ma „római iskola” néven, a 20. század egyik legjelentősebb képzőművészeti áramlataként tartja számon a magyar művészettörténet.

A külföldi magyar intézetek az ösztöndíjasok istápolásán túl kulturális programokat, filmvetítéseket, képzőművészeti és fotókiállításokat, zenei és előadóesteket is szerveztek. Részben saját falaikon belül, többnyire azonban – kultúraközvetítő tevékenységet folytatva – külső helyszíneken. Ugyanígy támogatták a magyar diákok, illetve tudósok csereutazásait, csereelőadásainak tartását is. Vezetői kiváló tudósok voltak, akik mai értelemben véve kulturális tanácsosi/attaséi feladatot is betöltöttek, bár nem a külügyminisztérium, hanem a vallás- és közoktatásügyi minisztérium fennhatósága alá tartoztak. (Klebelsberg idején Bécsben Károlyi Árpád és Lábán Antal, illetve a Történeti Intézetben Eckhart Ferenc és Angyal Dávid; Rómában Gerevich Tibor és Miskolczy Gyula, Berlinben pedig Gragger Róbert, Gombocz Zoltán és Farkas Gyula.)

Míg a külföldi magyar intézetek szempontjából a húszas évek jelentették a virágkört, a külföldi magyar tanszékek és lektorátusok esetében ez – a berlini kivételével – nem így volt. Klebelsberg kevesebb gondot fordított ezekre az egyébként külföldi egyetemek alapította és fenntartotta intézményekre. Bár támogatta őket – főleg könyvadományokkal, illetve a vendégprofesszorok és a lektorok fizetésének részbeni átvállalásával –, de jóval kisebb mértékben, mint az ösztöndíjakíót és a Collegium Hungaricumokat. E tekintetben jeles utódja, Hóman Bálint minisztersége idején következett csak változás. Hóman – aki fő vonásaiban Klebelsberg politikájának folytatója volt – Klebelsbergtől eltérő súlypontokat jelölt ki a kulturális

külpolitikában. A Collegium Hungaricumokat nem fejlesztette, csak szinten tartotta – úgy gondolta ugyanis, hogy a magyar fiatalok kevésbé tudják megtanulni a fogadó ország nyelvét, ha idegenben is össze vannak zárva –, a külföldi tanszékek és lektorátusok számának gyarapodásához azonban nagymértékben hozzájárult azzal, hogy magyar támogatásukat jelentősen megemelte. Emellett kétoldalú – kulturális, oktatási és tudományos – szerződéseket kötött a „szellemi együttműködésről” Lengyel- és Olaszországgal, Ausztriával (valamennyi 1935), a Német Birodalommal (1936 és 1940), Észt- és Finnországgal (1938), Japánnal (1940), valamint Bulgáriával (1941).

Klebelsberg külföldi útjai a Collegium Hungaricumok felépítésének, fejlesztésének ügyét szolgálták. Ennek érdekében többször is járt Bécsben, 1925-ben és 1929-ben Berlinben, 1927-ben pedig Rómában. Ugyanakkor a kulturális külpolitika klasszikus diplomáciát is segítő vagy pótló szerepét bizonyítja, hogy például 1925 decemberében Genfben, a Népszövetség ülésén, a magyar kormány nevében hangsúlyozta: a numerus clausus törvény – amelyet egyébként ő maga nem szavazott meg 1920-ban a nemzetgyűlésben, 1928-ban pedig elérte a módosítását-könnyítését – rendelkezései csak átmenetinek tekinthetők. 1927-ben, márciusi olaszországi útján nem csak a római Collegium Hungaricum épületének megszerzése, de Bethlen István közelgő miniszterelnöki látogatásának előkészítése is feladata volt: ezért találkozhatott Mussolinivel. 1929-es berlini látogatásakor pedig a Német Birodalom köztársasági elnöke, az agg Hindenburg is fogadta őt. A magyar kulturális és tudánypolitikáról nagy sikerű előadásokat tartott Berlinben (1925), Bécsben, Stockholmban, Turkuban és Varsóban (valamennyi: 1930). Barátságba került olasz és porosz kollégájával; az utóbbival, Carl Heinrich Beckerrel többször is találkozott Berlinben és Magyarországon, ahogyan a német tudánypolitika nagy öregjével, Friedrich Schmidt-Ott-tal is. Mindkettejükkel állandó levelezésben állt a húszas évek közepétől.

A Becker és Gragger Róbert közötti legendás kapcsolat következményeként töltötte be Becker 1917-től 1932-ben bekövetkezett haláláig a berlini egyetemi Magyar Intézet Barátai Egyesületének (Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts) elnöki tisztét, és ezért segítette oly hatásosan a berlini Collegium Hungaricum 1926-ban megszerzett új palotájának átépítését is. Becker és Klebelsberg barátsága az őket egymással megismertető Graggernek köszönhető. Becker egyébként 1926-os, csaknem egyhetes, hivatalos magyarországi látogatásáról igen részletes, a magyar viszonyok alapos ismeretéről tanúszkodó, adataiban többnyire megbízható, 29 gépelt oldalas beszámolót készített, amelyet a porosz és a birodalmi miniszterek többségének, a kancellárnak és a német politikai élet legjelesebb képviselőinek is elküldött.

Tudomásom szerint példátlan, hogy egy világhírű tudós és államférfi – aki ráadásul nem vádolható erős jobboldali vonzalmakkal –, a nyelvünket sem értve, ilyen megértően, ennyi jóindulattal és szeretettel beszélt volna rólunk a két világháború

között. Úgy, hogy nyilván nem a politikai szimpátiái okán értékelte nagyra a Magyarországon bekövetkezett, Trianon utáni fejlődést, a konszolidáció biztos jeleit. Benyomásai alapján a magyar politika „sok okossággal és körültekintéssel mindent megtesz, hogy a trianoni szerződés és a háború utáni események szörnyű hatásait legyőzze, és Magyarország újjászülésének alapjait lerakja. Mindenekelőtt egy egészen világosan átgondolt és szisztematikusan felépített kultúrpolitika révén.” Becker szerint Klebelsberg „politikájának az alapgondolata minden rendelkezésre bocsátható eszköz biztosítása az ország szellemi kultúrájának az emelése érdekében, hogy ezáltal – nem pedig katonai játszadozásokkal – Magyarország az európai politikában tényezővé váljon.” Bár Horthy kezdetben titkos katonai szervezetekkel készült a „végső harcra” a trianoni békediktátum ellen, „később tudatosan csatlakozott Klebelsberg sokkal ésszerűbb és alkotó politikájához. Klebelsberg ugyanis a kulturális erősödést kerülő úton kívánja elérni – akár a szoros értelemben vett katonai érdekek megsértésével –, amikor például egy óriási budapesti laktanyát egyetemi kollégiummá építtet át, (...) vagy amikor arra ösztönzi a Kormányzót, hogy az állami költségvetésben megüresedett századosi és őrnagyi tisztii állásokat professzori státuszokká alakítsa át, mivel gondoskodni kell néhány derék fiatal tudósról, akiket ő [pontosabban a magyar állam, U.G.] képeztetett ki külföldön. De a kulturális szempontokat amúgy is kiemelten kezelik, és hihetetlenül magas összegeket fordítanak tudományos képzésre a költségvetésben.”⁷

Ugyanígy igencsak kedvező emlékeket őrzött Magyarországról Friedrich Schmidt-Ott is. Ő Klebelsbergét kiváló embernek tartotta, aki mintának tekintette és emiatt igen komolyan tanulmányozta a német tudománypolitikát, és annak eredményeit ügyesen ültette át a magyar viszonyok közé. Úgy vélte, Klebelsberg „minden törekvése azt szolgálta, hogy a trianoni békeszerződés által szétszaggatott hazájában szellemi erővel pótolja azt a veszteséget, amelyet területében és lakosságszámában szenvedett Magyarország”. „Az idő előtt eltávozott, a két ország és kultúra közötti összeköttetésekért oly sokat tett, velem szemben rendkívül barátságos államférfira csak mély gyásszal tudok emlékezni” – írta már a második világháború után Schmidt-Ott.⁸

A weimari német köztársasággal ápolt kulturális kapcsolatok is tanúsítják Klebelsberg rátermettségét és politikai érzékét. A két állam közötti hivatalos érintkezés – hiába álltak mindketten a vesztesek oldalán és voltak a versailles-i békerendszer kárvallottjai – barátinak semmiképpen, de még korrektnek is nehezen volt nevezhető. Ellenben a kulturális-tudományos viszony – részben a történelmi

⁷ Ujváry Gábor: Carl Heinrich Becker feljegyzése 1926. május–júniusi magyarországi látogatásáról In: Lymbus. Magyarságtudományi közlemények. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp. 2006. 279–305., az idézetek: 293. és 294.

⁸ Friedrich Schmidt-Ott: *Erlebtes und Erstrebtes. 1860–1950.* Wiesbaden, 1952. Az idézetek: 214., ld. még: 214–217. és 266–275.

előzményeknek, részben pedig az előbb jellemzett személyes kontaktusoknak köszönhetően – mintaszerű volt.

1932-ben Richard Mai részletesen beszámolt erről. Kijelentette: „A legtöbb dél-kelet-európai országtól eltérően Németország Magyarországgal a háborúban és utána is folyamatos kulturális érintkezésben állt. (...) Ennek következtében Németország és Magyarország közelebb kerültek egymáshoz, mint korábban bármikor. Míg a múltban Magyarország kizárólag Bécs közvetítésével fogadta a német szellemi javakat, manapság ezek nem csekély hányada már Németországból érkezik.” Állítását számos ténnyel támasztotta alá. Kiemelte, hogy a német filmben, zenei és színházi életben, sajtóban és rádióban igen sok magyar dolgozik. (Igaz, arról nem szólt, hogy egy részük emigráns.) A magyarországi németek – általa jogosnak ítélt – nemzetiségi sérelmeinek kivételével mintaszerűnek állította be kulturális kapcsolatainkat. Megemlítette, hogy a német nyelvet minden magyar középiskolában oktatják, a budapesti német birodalmi iskola diákjainak a fele magyar, és alig van olyan előkelő magyar család, amelyben ne lenne német nevelőnő. Ezen kívül is sokan tanulnak Magyarországon németül, Németországban pedig a berlini, a müncheni és a lipcsei egyetemeken birkózhatnak a magyar nyelvvel a német fiatalok – e három univerzitáson magyarországi lektorok is tevékenykednek. Magyarországon valamennyi tudományegyetemen működik német tanszék, mindegyiken dolgoznak Németországból érkezett lektorok is. A magyar állam fenntartotta berlini Collegium Hungaricum és a berlini egyetem – porosz állami kezelésben lévő – Magyar Intézete mellett Greifswald, Lipcse és Boroszló (Breslau, ma Wrocław) egyetemein oktatnak még olyan tárgyakat, amelyeknek hungarológiai vonatkozásai vannak. A tudományos kapcsolatok rendkívül sokszínűek és szorosak: csak a Magyar Orvosi Társaságnak 20 német levelező tagja van. A háború után elsőrangú nemzetközi kongresszusokat szervező Budapesten tartotta a Német Gyermekorvosok Egyesülete egyik éves közgyűlését. Számos magyar tudós él és oktat Németországban, 1929 koranyarán és őszén pedig tudóscsere-hetet rendeztek: 23 magyar professzor utazott Boroszlóba; majd 32 boroszlói Budapestre, úgy, hogy a magyarok oktattak Boroszlóban, a boroszlóiak meg Budapesten. Az évente kiosztott 160 magyar állami ösztöndíjból 70-et a Német Birodalomban töltenek el, ami megint csak a német–magyar tudományos érintkezés fontosságát támasztja alá. Emellett az akkor alapított Alexander-von-Humboldt-Stiftung évi két helyet biztosít magyarok fiataloknak, a Deutscher Akademischer Austauschdienst pedig három németet küld Magyarországra és három magyart fogad. Számos olyan egyesület és szervezet működik Magyarországon és Németországban, amelynek célja a két ország közötti kapcsolatok elmélyítése. A könyvforgalom is igen jelentős, bár nyilván sokkal fontosabb a német(ből fordított) kötetek magyarországi forgalmazása, mint fordítva. Gazdag a német nyelvű sajtó Magyarországon, s valamennyi jelentős magyar napilapnak saját tudósítója van a Birodalomban, sok németnek pedig Magyarországon. Ugyanakkor kevésbé örömdetes, hogy a Magyaror-

szágról szóló tudósítások jó része a baloldali szimpátiájú, elsősorban magyar emigráns forrásokból táplálkozó bécsi sajtón keresztül érkezik Németországba, amelyből következően gyakran tendenciózus és téves híreket kap a német közönség (például a fehérterrortól, a frankhamisítási ügyről, a királykérdésről, a magyarországi németek helyzetéről). Tiszteletet parancsoló, hogy a magyar zene és színházművészet milyen bőségben van jelen Németországban. Molnár Ferenc, Herczeg Ferenc, Lehár Ferenc, Kálmán Imre, Ábrahám Pál, Dohnányi Ernő, Hubay Jenő, Kodály, Bartók igen népszerűek, de számos előadóművészt is említett még mellettük Richard Mai. A filméletben Bolváry Géza rendező, Nagy Katalin, Esterházy Márta, Eggerth Márta, Verebes Ernő, Halmay Tibor nevét emelte ki. Mai az előbbieken mondottakat tételiesen sorolta föl, megemlékezett a kapcsolatainkban jelentős szerepet betöltő személyekről, intézményekről, egyesületekről stb. (Hozzáteszem: kulturális-tudományos kapcsolatainkra vonatkozóan berlini kutatásaim során ennél még jóval több levéltári forrásra, újságcikkekre stb. akadtam a berlini Szövetségi és Külügyi Levéltárban, valamint a Porosz Kulturális Javak Levéltárában, mindez azonban egy külön kötet témája lesz a közeljövőben.)

Összegzésként Mai leszögezte: „Magyarország a példa arra, hogy egy kisebb kultúrkör kiválóan és őszintén együttműködhet egy nagyobbal, anélkül, hogy önállósága károsodna, sőt, a hatóköre sokszorosára bővíthet ezáltal.”

Hosszan időzhetnék még az Olaszországgal folytatott kulturális cserekapcsolatok felidézésénél: itt a képző- és az iparművészeti, valamint az építészeti hatások voltak a meghatározóak, mindenekelőtt a római Magyar Akadémián ösztöndíjasként dolgozó művészek munkásságában. Ennek eredményeként jött létre a sokféle stílusirányzatot felmutató római iskola, a 20. századi magyar művészeti élet egyik legfontosabb – bár egymáshoz laza szálakkal, többnyire csak az „ösztöndíjasság” révén kötődő – csoportosulása. Az iskolát teremtő Gerevich Tibornak volt köszönhető az egyik legnagyobb magyar siker a két világháború közötti kulturális diplomáciában: 1926-ban ugyanis a párizsi Jóvátételi Bizottság előtti – több éven át húzódó – nemzetközi perben Romániával szemben Magyarországnak ítélték a nagyváradi Ipolyi Arnold-gyűjteményt, az Esztergomi Keresztény Múzeum későbbi törzssanyagát. Ugyancsak 1926-ban – és szintén több esztendőn át tartó tárgyalások után – írta alá a magyar és az osztrák állam a badeni levéltári egyezményt, amelynek értelmében 1927-től a bécsi központi levéltárakban található, 1526 és 1918 közötti irategyüttesek a két ország közös szellemi tulajdonába kerültek, illetve a tisztán magyar vonatkozású aktákat visszaszolgáltatták Magyarországnak, valamint állandosították a hadi (Kriegsarchiv) és a külügyi (Haus,

*Mai, Richard: Südosteuropa und die deutsche Kultur. Ein Beitrag zur internationalen Kulturpolitik. In: *Volkstum und Kulturpolitik*. Eine Sammlung von Aufsätzen gewidmet Georg Schreiber zum fünfzigsten Geburtstag. Hrsg. H. Konen und J.P. Steffes. Köln, 1932. 443–469. Magyarországról: 448–465., az idézet: 448. és 455.

Hof- und Steetasarchiv) levéltárban a magyar delegátusi intézményt, amelynek értelmében még napjainkban is három magyar levéltári kiküldött dolgozik Bécsben (mintegy a Monarchia utolsó, közös álláshelyeit betöltve). A Béccsel való kapcsolatok részletezése, mindebben az ottani Magyar Történeti Intézet és a Collegium Hungaricum szerepe ugyancsak külön kötetet tölt meg.

További példákat is említhetnék: a Rockefeller Alapítvánnyal létrejött kapcsolatot, az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ szerteágazó nemzetközi tevékenységét, a Magyarországon szervezett nemzetközi kongresszusokat, illetve a magyarok részvételét a külföldi kongresszusokon, a törekvést a finnugor, az északi és a balti népekkel való kulturális érintkezés elmélyítésére, a különböző, két ország közötti kulturális-tudományos egyesületek születését, a német, az osztrák és az olasz irány mellett a francia, az angol és a tengerentúli összeköttetések erősítésére tett kísérleteket stb.

Mindezek egyértelműen tanúsítják, hogy Klebelsberg a nemzetközi kulturális érintkezésben a több irányú tájékozódás híve volt, a tudomány és a művészet ügyét egységben látta és kezelte. Fő célja a helyét a nemzetközi porondon is megtaláló és tárgyalóképes magyar tudományos, művészeti és köztisztviselői elit – külföldi továbbképzés segítségével történő – felnevelése, a magyar kultúra minél szélesebb körű külföldi megismertetése, ennek révén pedig Magyarország nemzetközi helyzetének és pozíciójának javítása volt. Átgondolt, nagy ívű programja még akkor is sikeres volt, ha a korszerűtlen magyar társadalomban a korszerű eszközökkel dolgozó kulturális politikának a lehetőségei korlátozottak maradtak. (Hozzáteve persze: ennek a sokak által olyannyira elmaradottnak és feudálisnak tekintett, két világháború közötti Magyarországnak a nemzetközi mutatói kedvezőbbek voltak, mint a maiak!) És akkor is, ha az 1920-as és '30-as évek kapcsán többnyire csak az – elsősorban 1918–1919-es politikai szerepük, részben pedig a numerus clausus miatt – emigrációba kényszerített vagy azt önként vállaló tudósokat és művészeket említjük, ha a magyarok nemzetközi ismertségéről beszélünk. Megfelelkezve arról, hogy bármennyire is helytelen volt ezen kiválóságok jó részének elűzése, ők sokkal kedvezőbb anyagi körülmények között, lényegesen jobban felszerelt tudományos intézményekben, műhelyekben, laboratóriumokban értek el nagyszerű eredményeket, mint magyarországi társaik. Akik között számosan szintén kiválóan teljesítettek, hiszen minden negatívum dacára a két világháború közötti időszak a magyar kultúra és tudomány „aranykora” volt. És jó részt Klebelsberg tudatos építkezésének köszönhető, hogy a magyar tudományosság és művészet meghatározó, nemzetközileg ismert és elfogadott alakjai még jóval a Gróf halála után is – idehaza, a sztálini diktatúra és a kádári konszolidáció idején, illetve az 1945 utáni, új emigrációban – abból a körből kerültek ki, amelyet a szervezett külföldi ösztöndíjakcióval ő hozott létre.

Minker Emil

A SZEGEDI EGYETEM KOLOZSVÁRI HAGYOMÁNYAI ÉS 1921–1928 KÖZÖTTI TÖRTÉNETE

A Szegedi Tudományegyetem Szenátusa 2007. július 9-én – történészekből álló rektori bizottság által megfogalmazott előterjesztés alapján – határozatot hozott egyetemünk történetével kapcsolatos vitás kérdésekben. A Szenátus határozata értelmében egyetemünk történetének kezdete az 1581. évi alapítású Báthory-egyetemre vezethető vissza. Így egyetemünk szellemi elődje a jezsuita rend gondozásában működő kolozsvári Báthory-egyetem, annak szellemi örököse pedig Szeged egyeteme. Ezt a rövid történetet már a vonatkozó szenátusi határozatnak megfelelően mutatjuk be.

A TÖRTÉNET KEZDETE

Az 1526-os mohácsi csatavesztéssel nemcsak a magyar középkor ért véget, de vele együtt eltűnt Nagy Lajos (1326–1382) elsőként alapított (1367) és legtovább fennálló középkori egyeteme, a pécsi is. Az egyetem eszméje azonban a három részre szakadt ország keleti felében, a viszonylagos önállóságra jutott Erdélyben újra föléledt.

János Zsigmond (1540–1571) a fejedelmi székhellyé kiépített Gyulafehérvárott, majd Szászsebesben egyetemet képzelt el, de korai halála (1571. március 14.) mind ebben megakadályozta.

János Zsigmond halála után az erdélyi rendek 1571. május 15-én – a speyeri szerződés felmondásával – a fejedelmi székbe juttatták az Európát bejárta és majd két évig Páduában tanult somlyói Báthory Istvánt (1533–1586), akit 1575. december 14-én az egyesült lengyel–litván rendek Lengyelország királyává és Litvánia nagyhercegévé választottak.

Báthory István már fejedelemmé választása előtt foglalkozott az iskolaalapítás gondolatával, s segítségére a jezsuita rendet kívánta behozatni Erdélybe. Addig is, amíg az idő alkalmassá vált terve megvalósítására, több nagyjelentőségű diplomáciai lépést tett. Mivel akkoriban – 1364 óta – Lengyelországnak Krakkóban már volt egyeteme, és a Lengyelországgal unióban élő Litvániában, annak fővárosában, Vilniusban (Vilna, Wilna, Vilnó) működött jezsuita kollégium, ezért Báthory ezt az iskolát 1579. április 1-jén kelt alapítólevelével egyetemi rangra emelte. Az alapítást XIII. Gergely (1512–1585) pápa 1579. október 29-én kelt bullában erősítette meg.

Így most már mindkét nemzetnek lett egyeteme!

Következő lépésként az akkor éppen Grodnó várát ostromló Báthory István magához hívatta a lengyel jezsuita tartomány vezetőjét, a spanyol származású Francisco Sunieri (magyarosan Sunyér Ferenc) provinciálist és felkérte, hogy küldjön jezsuitákat Erdélybe, hogy ott iskolát alapítsanak. A küldetés anyagi hátterét biztosítva, a rendnek adományozta Kolozsmonostor mezővárost egykori bencés kolostorával és templomával együtt, valamint Bács és Jegenye községeket. A provinciális által vezetett 12 tagú küldöttség 1579. július 31-én elindult Erdélybe, amely október 1-jén szerencsésen megérkezett Kolozsmonostorra. Nyomban rendbe szedték az épületet, és 1580. január 11-én megkezdték a tanítást az alsó tagozaton harminc, a felsőn öt diákkal.

KOLOZSVÁR JEZSUITA ISKOLÁJA

A következő évben a rend megkapta az 1633 óta elhagyott kolozsvári ferences rendházat és apácakolostort, ahol a Farkas, Király és Torda utca által határolt területen haladéktalanul építkezésbe kezdtek. Így a jezsuiták beköltözhetek a városba és az iskolájuk 1581. május 10-én ünnepélyesen megnyílt. Ekkor a provinciális visszatért Lengyelországba jelentvén a királynak, hogy a küldetést sikeresen végrehajtották. A távozó provinciális a kolozsvári iskolát Jacob Wujekre (1541–1597) a vilnói jezsuita kollégium korábbi – Rómában tanult – rektorára bízta, aki eddig is nemcsak az építkezést, de a rendi munkát is vezette.

A kolozsvári küldetés sikere nyomán Báthory István 1581. május 12-én Vilnóban a kolozsvári kollégium és iskola számára alapító levelet adott ki, melyben az itáliai és nyugat-európai egyetemekhez hasonlóan babérosi, magiszteri és doktori címek adományozását biztosította. Az alapítólevél eredeti latin és magyar fordítását ismerjük.

A kolozsvári iskola szervezeti és tanítási rendjét minden jezsuita iskola számára egységes szabályzat rendszer írta elő (Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu). Ez biztosította a kolozsvári iskola oktatásának magas szintjét.

Időközben a rend generálisának utasítására az eddigiek mellé számos további, magas képzettségű rendtag, köztük a magyar Szántó István (1541–1612) érkezett Kolozsvárra.

1582-ben Báthory István és XIII. Gergely pápa közös költségvállalásával létrehozta a pápai-királyi szemináriumot (*Seminarium pontificium et regium*), mely nemcsak szálláshely, hanem papképző intézet is volt. Alapítólevelét Báthory 1583. február 13-án írta alá. 1586-ban megkezdtek a bölcselet oktatását, azonban a ki-tört a pestis megrendítette a munkát, mivel Kolozsvárott a 29 jezsuita közül 18 meghalt.

P. Szilas László SJ azt írja minderről: A következő évben az elhaltak helyébe 23 új rendtag érkezett. Az intézmények szépen fejlődtek. 1588-ban a szemináriumnak már kb. száz lakója volt. A pápai szemináriumból kikerült papság évtizedekig tartotta fenn a katolikus hitet püspök nélküli, protestáns fejedelmek alatti Erdélyben. A bölcselet és teológia tanításával a kollégium lényegében egyetemmé fejlődött.

Az iskola pápai elismerése *de facto* a szeminárium közös alapításával megtörtént, azonban a formális pápai elismerés – Vilnával szemben – a politikai helyzet bizonytalansága miatt elmaradt. Így emiatt nemcsak a kolozsvári, de a másik két újkori magyar egyetem (Nagyszombat, 1635 és Kassa, 1657) egyike sem rendelkezett formális pápai elismeréssel. Sőt, Pázmány nagyszombati alapításának megerősítését VIII. Orbán pápa egyenesen megtagadta, jóllehet az alapító kifejezetten kérte ezt.

A kolozsvári iskola diákja volt – a Szántó István által katolikus hitre térített – Pázmány Péter (1570–1637) is, aki 16 éves korában – még Kolozsvárott – belépett a jezsuita rendbe.

A sikeresen működő iskola története együtt alakult az erdélyi jezsuiták történetével. Báthory Kristóf halála után a fejedelmi székbe jutott fia, az ingatag jellemű Báthory Zsigmond (1572–1613) – nagykorúsának elismerése fejében – kitiltatta Erdélyből a jezsuita rendet (1588), majd kezdetben titokban, később hivatalosan is visszahívta őket. Ez a kitiltás az erdélyi történelem során még többször megismétlődött, de a mindannyiszor visszatérő jezsuiták ott folytatták munkájukat, ahol abbahagyták. A rosszemlékű Giorgio Basta (1544–1607) hadvezér vezetésével folyó háború során Kolozsvárott zsoldos helyőrséget hagyott hátra, akik a szabad elvonulás reményében feladták a várost Székely Mózes (1553?–1603) fejedelem csapatainak. A város elfoglalása után keletkezett zavargásokban Kolozsvár lakói a jezsuitákat 1603. június 9-én elűzték, iskolájukat pedig lerombolták. Basta később visszafoglalta ugyan Kolozsvárt és visszahívta a jezsuitákat, de rendszeres munkáról már nem lehetett szó.

1605-ben a rendet ismét száműzték Erdélyből (ezt a határozatot 1606-ban és 1607-ben is megerősítették), azonban az 1610. évi besztercei országgyűlés végleg kitiltotta a rendet Erdélyből.

A BÁTHORY-EGYETEM TOVÁBBI SORSA

A egyetem eszméjének megvalósulása a 17. század Erdélyében Bethlen Gábor (1580–1629) iskolateremtő munkásságával, az általa teremtett főiskola történetével folytatódott. Bethlen fejedelemsége idején (1613–1629), mikor Erdély az aranykorát érte, a jezsuiták 1615-ben (az 1610. évi kitiltás visszavonásával) visszatérhettek (Karánsebes és Gyulafehérvár mellett) Kolozsmonostorra, ahol rendházukat és iskolájukat középiskolai fokon működtethették. Eközben ismét bekapcsolódtak a rend nemzetközi oktatási és információs rendszerébe, ahol elsősorban székely fiatalokat neveltek. A jezsuiták II. Rákóczi György (1621–1660) idején életbelépő újabb kitiltás (1653) után sem hagyták el teljesen Erdélyt, mert Monostoron tovább tanítottak. Amikor a törökök elfoglalták Nagyváradot (1660), a kirajzó portyázások Kolozsmonostort is fenyegették, az iskola beköltözhetett a falakkal védett Kolozsvárra. Ennek a korszaknak részletes leírása – egybekel mellett – olvasható Varga Júlia hézagpótló munkájában.

Miután az egyesült európai hadak a törököket kiűzték Magyarországról, 1691-ben, a Diploma Leopoldinum értelmében jezsuiták visszatérhettek Erdélybe, a politikai rendezés eredményeként pedig Erdély a Habsburg-birodalom része lett.

1691-ben I. Lipót (1640–1705) visszaadta a jezsuitáknak a kolozsvári óvárbán lévő református nagytemplomot, az unitáriusok nagyiskoláját és kollégiumát, ezzel 1698-tól már egyetemenként ajánlották iskolájukat. Az évnnyitó rektor beszédében hangsúlyozta, hogy ezzel az iskola alapító Báthory István művét kívánják folytatni. A rend hamarosan építkezésbe is kezdett, rendházukat és iskolájukat azon a helyen építették föl, ahol a korábban lerombolt egyetem állt. 1734-ben gróf Apor István (1638–1704) adományából épült föl a Báthory-Apor szeminárium. A következő évben elkészült a nemes ifjak számára alapított konviktus is.

A Báthory-egyetemnek erre a szakaszára jellemző részletes leírás olvasható Bisztray Gyula, Erdélyi Károly és Varga Júlia munkájában. Az egyetem szépen induló fejlődésnek indult, miután III. Károly (1685–1740) alapító levele alapján a jezsuiták visszaszerezheték birtokaikat. Ennek eredményeként az iskolának már volt papírmalma, könyvnyomtatója, többesres könyvtára, gyógyszer-tára, fizikai szertára, csillagvizsgálója. Ez utóbbit három évig Hell Miksa (1720–1792) vezette. A szépen ívelő fejlődést és munkát megtörte az 1773. év eseménye, ugyanis XIV. Kelemen pápa (1705–1774) feloszlatta az egyetemet fenntartó jezsuita rendet. A fennmaradt adatok szerint a kolozsvári iskola fennállása alatt 744 tanár 20 487 ifjút vezetett be a felsőbb tanulmányokba.

MÁRIA TERÉZIA KOLOZSVÁRI EGYETEME

A gazdátlanul maradt egyetemet Mária Terézia (1717–1780; uralkodott 1740–1780) újjászervezte, engedélyezte az egyetem név további használatát, felhatalmazta a rektorválasztás jogával, valamint az 1774/75. tanév folyamán az addig két karral (bölcselet és teológia) működő egyetemet kiegészítette jogi és orvostudományi karral. Ekkor az egyetemnek mintegy 400 hallgatója és 19 tanára volt.

Mivel Mária Terézia az erdélyi felekezeti közötti egyetem létrehozására irányuló valamennyi kísérlete kudarcot vallott, az egyetemet a piarista rend gondjaira bízta, akik azt 1776. október 15-én Pálly István (1740–1802) rektor vezetésével át is vették.

A Mária Terézia nyomába lépő II. József (1741–1790) felsőoktatásra vonatkozó elképzelése szerint egy országnak egy egyetem is elég (Bécs, Prága Buda, Lemberg) ezért a birodalom többi egyetemét (így Kolozsvárét is) akadémiai líceummá (Liceum Regium Academicum) fokozta le.

Gróf Kollonics László püspök még Mária Terézia idején, 1778-ban Gyulafehérvárra, Budára, Bécsbe szétosztott papnövendékeket II. József visszarendelte Kolozsvárra, innen pedig a teológusokat – a központi papnevelő intézet létrehozásával – végérvényesen Budára helyezte át. Ezzel szűnt meg a Kolozsvárott a Báthory által létrehozott iskolán a katolikus teológus képzés.

1817-ben a líceum orvosi kara – bizonyos mértékig függetlenedve a piarista vezetésről – az erdélyi protomedicus felügyelete alá került. Ettől kezdve (1817) Orvos-sebészi Tanintézet néven szerepelt 1872-ig, és polgári sebészeket képezett. A képzés időtartama kezdetben egy év volt, majd 1793/94. tanévtől kettő, 1837/38. tanévtől pedig három évre emelkedett. Tanárait, asszisztenseit a mindenkori uralkodó nevezte ki! Ezek természetesen azoknak a sorából verbuválódtak, akik a bécsi vagy a pesti egyetem orvosi karán végeztek és később magántanárként habilitáltak. Idővel ez a kolozsvári tanintézet a pesti egyetem „előszobájaként” kezdett működni, majd később – az egyetem 1872-es újbóli megnyitása után – pedig kifejezetten ilyen módon funkcionált. A Tanintézet tanáráként került a pesti egyetemre 1872 előtt Eckstein János (1761–1812), Lenhossék József (1818–1888), Margó Tivadar (1816–1896), Balogh Kálmán (1835–1888), Jendrassik Jenő (1824–1819).

A líceum jogi karának oktatási színvonalára jellemző adat: 1825 és 1872 között a líceumban végzettek közül tizennégyen lettek a Magyar Tudós Társaság (későbbi nevén Magyar Tudományos Akadémia) tagjai. Az 1848/49. évi szabadságharc bukása után a megtorló katonai kormányzat a líceumot feldarabolta.

Az időközben három tanévűvé alakult Orvos-sebészi Tanintézet végleg függetlenné vált. A jogi kart megszüntették, helyette Nagyszebenben német jogakadémiát szerveztek. A bölcseleti kar a piarista algimnáziumhoz csatolva nyolcosztályú főgimnáziummá alakítva működött – és működik ma is a Farkas utcában

Báthory István Gimnázium néven – tovább. A Magyar Nemzet című napilap 2005. június 27. számának 15. lapján képpel illusztrált cikke arról tudósít, hogy a Magyar Örökség és Európa Egyesület a 425 éves kolozsvári Báthory István Gimnáziumot Magyar Örökség-díjban részesítette.

1848-as szabadságharc kezdetén, az első felelős magyar kormány kultuszminisztere, Eötvös József (1813–1871) fölvetette az egyetemmé alakulás gondolatát. Ebben az ügyben érdemi lépések is történtek, de az események közismert alakulása miatt mindez természetesen elmaradt. 1867-ben, a második felelős magyar kormány kultuszminisztere ugyanaz az Eötvös József lett, aki felszólította az 1863-ban Nagyszebenből Kolozsvárra visszahelyezett jogakadémia, valamint az Orvos-sebész Tanintézet tanárait, hogy dolgozzák ki az egyetemmé alakulás föl-tételeit. A javaslat három hónap alatt, 1868. március 28-ra elkészült, de törvényja-vaslatot Eötvös a parlamenti bürokrácia miatt csak 1870. április 7-én tudta be-nyújtani. Közben, 1871. február 2-án elhunyt Eötvös József. Utódjául a király 1872. február 10-én Pauler Tivadar (1816–1886) jogtudóst nevezte ki kultuszmi-niszterré.

Mindenki úgy gondolta, hogy Eötvös halálával és Pauler kinevezésével a ko-lozsvári egyetem ügye végképpen megfeneklett. Ekkor lépett közbe Ferenc József (1830–1916). A király – elunva a civakodó és obstruáló képviselők által teremtet-tetetlen helyzetet – április 16-án berekesztette a parlamentet és 1872. május 29-én az egyetem ügyében Schönbrunnba rendelte Paulert. A király (a parlament utólagos hozzájárulásának reményében) arra utasította a minisztert, hogy 1. még ebben az évben nyissa meg a kolozsvári egyetemet; 2. írja ki a tanári álláspályáza-tokat; 3. gondoskodjék az egyetem számára szükséges épületekről és 4. terjessze a szeptember 1-jén újra megnyíló parlament elé a kolozsvári egyetemre vonatkozó törvényjavaslatot.

Szeptember 4-én a király trónbeszédben bejelentette, hogy Pauler helyébe Trefort Ágostont (1817–1888) nevezi ki kultuszminiszterré. ő szeptember 17-én újra beterjesztette az Eötvös által kidolgozott törvényjavaslatot, melyet a parla-ment, s azt követően a felsőház is elfogadott. A király a törvényt október 12-én írta alá, a kinevezett tanárok pedig 1872. október 19-én – gróf Mikó Imre (1805–1876) királyi biztos előtt – letették a hivatali esküt.

Ha a király – Erdélyi László (1868–1947) szerint „alkotmánysértő módon” – be nem avatkozik, talán még évtizedekig sem lett volna újra Erdélynek egyeteme. Feltételezhető, hogy az első, addig névtelen pesti egyetem mellett a kolozsvári egyetem később, 1881-ben Ferenc József nevének föl vételével igyekezett meghá-lálni az uralkodói gesztust.

Ezzel a Báthory István által 1881-ben alapított és Mária Teréziától újjászerve-zett egyetem, valamint II. József által líceummá degradált intézmény korszaka le-zárult.

A KOLOZSVÁRI EGYETEM ÚJBÓLI MEGNYITÁSA

Az egyetem a létrehozásáról szóló 1872. évi XIX. tc. értelmében 1872. november 10-én ünnepélyesen megnyílt, s november 11-i első tanítási nappal megkezdődött a kolozsvári egyetemen a rendszeres munka. A Szegedi Tudományegyetem azóta ünnepli az Egyetem Napjaként november 11-t.

Az egyetem első rektora Berde Áron (1819–1892), a korábbi jogakadémia tanára lett, kinek megnyitó beszédéből kiragadott – különösen manapság sokak által emlegetett – mondása szerint: „Uraim! Egy egyetem megalapítása áll előttünk. Önök tudják, hogy az egyetemet nem a néma falak, hanem a tanárok szellemi ereje alapítja meg jó hírnévben, áldásos működésben.”

Az ünneplésbe azonban némi aggodalom is vegyült, melynek Berde Áron ugyanitt hangot is adott: „Kétségbe kellene esnem a harmadik kolozsvári tudományegyetem küszöbénél, ha előre hinném, hogy a történelmi tények oly következetesen ismétlik útjokat, mint a bolygók napjaik körül és hogy azt elődei sorsa fenyegeti”.

Ma már tudjuk, hogy a Berde által hangoztatott sejtések egyike sem volt alaptalan. Az egyetem sorsa 1919-ben beteljesült: a falak ugyan Kolozsvárott maradtak, de az elűzött szellem 1921-től Szeged falai közé költözött, s ott él tovább.

Az újjáalakult egyetem a Jog- és Államtudományi Karon 12, az Orvostudományi Karon 11, a Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Karon 10, végül a Matematikai és Természettudományi Kar 7, összesen 40 tanárral. Az első tanévet a kolera járvány miatt hamarabb kellett befejezni, az 1873. évi „tőzsdekrach” pedig a pénzügyi összeomlás miatt teremtett lehetetlen helyzetet.

Az egyetem életének első évtizede a bizonytalanság jegyében telt. Trefort Ágoston maga sem hitt a kolozsvári egyetem életképességében, sőt azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy az egyetemet Pozsonyba kellene áthelyezni. Trefort akkor adta fel kételyeit és állt teljes erővel a kolozsvári egyetem mellé, amikor az első évtized végén a hallgatói létszám érdemlegesen megnövekedett. Az egyetemnek a megnyitás I. félévében ugyanis mindössze 258, a II. félévben pedig 233 hallgatója volt. Tíz év után alatt a létszám közel megkétszereződött (1881/82 I. félévben 456, II. félévben 431 fő), a hallgatói létszám maximumát az 1896/97, I. félévében érte el. Ekkor az egyetemen 2410 hallgató tanult.

A mostoha körülmények között megnyílt egyetemen az építkezés Kolozsvárott csak 1880-ban indult meg, amikor elsőként Fabinyi Rudolf (1849–1920) kémiai intézete készült el a Mikó-kertben. Ezt követte az anatómia (1884), majd a közegészségtan épülete (1889), 1893-ban pedig megkezdődött a régi rendház részleges lebontásával és újjáépítésével a központi épület kialakítása, mely 1902-ben fejeződött be. Az épület mai formájában is áll, mint jelenlegi nevén a Babe?-Bolyai Egyetem főépülete. A klinikai telep létrehozásával (1902) és az idegklinika (1901), az új állattani intézet, valamint az egyetemi könyvtár felépítésével (mind-

kettő 1909), továbbá egyetemi intézetek számára bérházak vásárlásával (gégészet és fogászat, egyetemi gyógyszerár), végül a kórtan és gyógyszeratan épületének felépítésével (1914) az első világháború kitöréséig modern, európai színvonalú egyetem jött létre.

1890-ben a kolozsvári Gyógyszer-tani Intézethez Tóth Lajos (1856–1926) budapesti magántanárt nevezték ki. Tóth Lajos kolozsvári tanszékét ugyan sohasem foglalta el, mert a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba rendelték be szolgálatra, aki Markusovszky Lajos (1815–1893) feladatkörét vette át. Ő volt az, aki folyamatosan segítette, később mint Klebelsberg Kuno (1875–1932) államtitkára egyengette a kolozsvári egyetem rögös útját.

Eközben 1895. szeptember 22-én a király meglátogatta az egyetemet és az egyetemi jelvények elkészítésére 5000 forintot adományozott. Ebből készült 1 rektori, 4 dékáni lánc, valamint az öt sceptrum (pedellusi bot). Ugyanebben az évben (1895) az egyetem megkapta a „sub auspiciis regis” doktorrá avatás jogát. 1897. november 1-jei keltezéssel a király aláírta a kolozsvári egyetem alapítólevelét, melyet 1898. június 5-én az egyetemalapítás 25. évfordulóján a király személyes képviselőjében dr. Tóth Lajos miniszteri tanácsos, a kolozsvári gyógyszer-tani intézet ny. r. tanára adott át.

Az új központi épület aulájában az első közgyűlést 1902. október 5-én tartották, melyet 1902. október 13-án avattak fel. Közben olyan nagy nevek kerültek a kolozsvári professzori karba, akik közül többek életük csúcsára Kolozsvárra értek (pl. Apáthy István, Fabinyi Rudolf, Lechner Károly), mások a felemelkedésüket Kolozsvárra kezdték meg (pl. Hőgyes Endre, Fodor József, Bókay Árpád, Margó Tivadar, Kolosváry Sándor, Török Aurél, Koch Antal, Ajtai K. Sándor). Ez volt az a bizonyos „előszoba”.

A szakadatlan fejlődést megtörte az első világháború. Ezalatt az egyetem került minden ünnepélyes megnyilvánulást, nagy összegű hadikölcsönt és költségvetési megtakarítást ajánlott föl, a háború befejezése utáni időkre napolták el a kinevezéseket. A hallgatóság nagy része katonai szolgálatra vonult, melynek következtében a hallgatói létszám az 1916/17. tanévre az I. félévben 420, a II. félévben 424 főre apadt.

A kolozsvári egyetem sorsát véglegesen megpecsételte a vesztes világháború. 1918. december 24-én román csapatok foglalták el Kolozsvárt. A román helytartó tanács 1919. május 10-én hűségesküre szólította föl az egyetem oktató karát, majd ennek megtagadása után román katonaság szállta meg az egyetemet eltávolítva a rektort és a tanári kart. Még ez év őszén kiutasították mindazokat a tanárokat (24 fő), akik nem Erdélyben születtek. A hűségesküvet megtagadó oktató személyzetet 1919. október 15-én kényszerítették azonnali hatállyal távozásra. Helyükbe román oktató személyzet érkezett. A kiutasított tanárok és a tanszemélyzet Budán gyülekezett. Ennek az időszaknak, valamint a későbbi szegedi megtelepedés első éveinek mélyreható leírása Vincze Gábor munkájában olvasható.

SZEGED VÁRJA KOLOZSVÁR EGYETEMÉT

Miután a csehek kiutasították a pozsonyi egyetem tanárait, ők is Budára jöttek. A pesti egyetem azonban a leghatározottabban tiltakozott a kolozsvári és a pozsonyi egyetemek fővárosba érkezése ellen. Emellett még a frontokról visszatért és a megszállt területekről menekülő diákság körében elégedetlenség kapott lábra, ezért a kormánynak sürgősen lépnie kellett. Magyarország 1920. június 4-én a Versailles-i Trianon palotában aláírta a békeszerződést, ami definitív helyzetet teremtett. A határok véglegesítődtek. Mind a pozsonyi, mind pedig a kolozsvári egyetem – a folyamatosság fenntartása érdekében – még Budán megkezdte az 1920/21. tanévet, melyről a két egyetem közös tanrendet adott ki. Közben Szeged polgármestere több alkalommal hívta Kolozsvár menekült tanárait azzal, hogy Szeged város biztosítja az egyetem működéséhez szükséges épületeket, tanári lakásokat és a hallgatóknak a kollégiumi elhelyezést. Végül a kormány az 1921. évi XXV. tc. értelmében úgy döntött, a Kolozsvári Egyetem az 1921/22. tanévet ideiglenesen Szegeden kezdje meg. Jóllehet a tanítás már szeptemberben megkezdődött, az egyetemet ünnepélyesen Horthy Miklós kormányzó és számos előkelőség jelenlétében 1921. október 9-én nyitották meg.

Megnyitó beszédében Menyhárt Gáspár (1868–1940) rektor hangsúlyozta: „Mi nem vagyunk most alapított új egyetem.”

Mély igazság!

Emlékezzünk csak Berde Áron 1872-ben elmondott prófétai szavaira, melyekben a „harmadik erdélyi egyetem” sorsáról szólott beszédében. Az a bizonyos harmadik erdélyi egyetem, Báthory István, Mária Terézia és Ferenc József műve nem semmisült meg, hanem Szegeden folytatódott, és a folytatásában él ma is.

A SZEGEDI EGYETEM TANÁRI KARA 1921-BEN

A békeszerződés megkötése után a Budán összegyűlt tanárok Szegedre érkeztek. A Kolozsvárott maradottak, mint pl. Kolosváry Bálint, id. Jancsó Miklós, Széki Tibor, a románok börtönéből megrendült egészséggel szabadult Apáthy István Szegedre tartott, Jakabházi Zsigmond elfogadta a pesti egyetem meghívását, mások, mint Ruzitska Béla, Ferenc Áron, Orient Gyula, Veress Ferenc végleg Erdélyben maradt. Mivel a rendelkezésre álló egyetemi forrásokban nem találtunk hiteles névsort az 1921-ben induló tanári karról, ezért különböző helyekről gyűjtött anyagból adjuk közre a Szegeden 1921-ben tanítani kezdő tanári testület tagjait.

Jog- és államtudományi kar, 1921

Boér Elek (1872–1952), Ereky István (1876–1943), Finkey Ferenc (1870–1949), Kiss Albert (1874–1937), Kolosváry Bálint (1875–1954), Kosutány Ignác (1851–1940), Kováts Ferenc (1873–1956), Laky Dezső (1887–1962), Lukáts Adolf (1848–1924), Menyhárt Gáspár (1868–1940), Moór Gyula (1888–1950), Szandtner Pál (1884–1963), Tóth Károly (1876–1928); összesen 13 fő.¹

Orvosi kar, 1921

Davida Jenő (1884–1929)², Davida Leó (1852–1929)³, Demeter György (1875–1925), Genersich Antal (1876–1944), id. Heiner Lajos (1889–1943)⁴, id. Imre József (1851–1933), id. Issekutz Béla (1886–1979), id. Jancsó Miklós (1868–1930), Kubinyi Pál (1870–1928)⁵, Lechner Károly (1850–1922), Lőte József (1856–1938), Reinbold Béla (1875–1927), Rigler Gusztáv (1868–1930), Veress Ferenc (1877–1960)⁶, Veress Elemér (1876–1959), Veszprémy Dezső (1871–1924), Vidakovits Kamilló (1879–1967); összesen 17 fő.

Bölcséleti kar, 1921

Bartók György (1882–1970), Csengery János (1856–1945), Dézsi Lajos (1868–1932), Erdélyi László Gyula (1868–1947), Horger Antal (1872–1946)⁷, Hornyánszky Gyula (1869–1933), Huszti József (1887–1954)⁸, Karl K. Lajos (1875–1938)⁹, Márki Sándor (1853–1925), Mészöly Gedeon (1880–1960), Schmidt Henrik (1877–1953), Schneller István (1847–1939), Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935); összesen 13 fő.

Matematikai és természettudományi kar

Apáthy István (1863–1922), Györfly István (1880–1959), Haar Alfréd (1885–1933), Ortway Rudolf (1885–1945), Pfeiffer Péter (1862–1947), Pogány Béla (1887–1943), Riesz Frigyes (1880–1956), Széki Tibor (1879–1950), Szentpétery Zsigmond (1880–1952); összesen 9 fő.

¹Pozsonyból érkezett Szegedre Ereky István, Finkey Ferenc, Kiss Albert, Kováts Ferenc, Laky Dezső.

²Davida Jenő 1914-től a kolozsvári Leíró- és Tájékoztató Intézet magántanára, Szegeden nyilvános rendes tanár 1921. október 11-től.

³Davida Leó nyugdíjazva 1922-ben.

⁴Heiner Lajos id. Veress Ferencet helyettesítve megbízott tanszékvezető 1921 és 1923 között.

⁵Kubinyi Pál 1918-ban Kolozsvárra kinevezve, de állását Kolozsvárott már nem foglalhatta el, nyilvános rendes tanárrá kinevezve 1921. március 31-én.

⁶Veress Ferenc nem jött Szegedre, 1922. március 13-án állásáról lemondott, magánorvosként Romániában maradt.

⁷Nyilvános rendes tanár 1922. február 16-tól.

⁸Szegedre kinevezve 1923. augusztus 14-én.

⁹Karl K. Lajos ellen 1921-ben fegyelmi eljárás indult, 1922-ben kényszernyugdíjazták.

Az I. és II. Kémiai Intézethez Széki Tibor, valamint Ruzicska Béla rk. tanárokat várták, ezért az 1921–22 tanévben mindkét tanszéket Bodnár János, volt kolozsvári magántanár látta el helyettes tanárként. Miután Széki Tibor átvette az I. Kémiai Intézet vezetését (1922. jún. 24.), a II. sz. kémiai intézetbe pedig még mindig Ruzicska Bélát várták, aki többszöri hívás után szabadságot kérve, végül állásáról lemondott. Bodnár János az 1922–23. tanévet még helyettesítette, mígnem meghívták Debrecenbe ny. r. tanárként.

AZ EGYETEM ELHELYEZÉSE SZEGEDEN

A Jog- és Államtudományi Kar, az Egyetemi Könyvtár, a Raktori Hivatal és a Gazdasági Igazgatóság a Dugonics tér 13. alatti, volt királyi ítélőtábla épületében kezdte meg működését. A Tisza Lajos krt. 6. szám alatti reáliskolában helyezték el a természettudományi intézeteket. A Kálvária tér 5/a alatti, az addig hadikórházként működő felső-ipariskola adott otthont a belgyógyászati és sebészeti klinikának, a gyógyszer-tan-gyógyszerismereti intézetnek és az egyetemi gyógyszer-tárnak. A Rigó utca felé folytatódó épülettömbben az orvosi vegytan, valamint a közegészségtani intézet kapott helyet. A Kálvária út 52 szám alatti egykori csapatkórházban a bőrklinika, a városi kórházban az ideg-elmekórtani klinika kezdte meg működését. A rókusai templom melletti elemi iskola épületébe (Kossuth Lajos u. 47. sz.) költöztek a morfológiai intézetek (anatómia-, szövet- és fejlődéstan, kórbonctan-kórszövettan és törvényszéki orvostan). A gyermekklinika velük szemben lévő gyermekkórházra, a szemklinika a régi Tisza parti szemkórházra, a Fodor utcai bábaképző intézetre pedig a szülészeti és nőgyógyászati klinika települt. A bölcséleti kar a Baross utcai vasúti leszármoló hivatal palotájának egy részét foglalhatta el.

Ezen túlmenően a város egyetemi célokra – örök használati joggal – a Fogadalmi templom mellett mintegy 10 holdnyi területet adott át, Újszegeden pedig 20 kataszteri holdnyi területen botanikus kert létesült.

Kollégium céljára megvásárolták a középiskolásoknak épített DEMKE-palotát, amely mint Horthy Miklós Kollégium kezdte meg működését 135 férfi és 31 nő hallgató számára adva helyet. A Bocskai 56 erdélyi származású hallgatót, a Szt. Imre internátus 48 személyt fogadott be.

Szeged várost és vezetőit olyan rendkívül koncepciózus és kormányzati helyzetbe került személyek vették pártfogásukba, mint Klebelsberg Kuno, 1922-től kultuszminiszter és a kultusz-államtitkár, a fentebb már említett Tóth Lajos, az egykori kolozsvári egyetem gyógyszer-tani intézetének ny. r. tanára.

A megnyitás évének I. félévében 1002, a II. félévben 970 hallgató iratkozott be. Az 1925/26. tanévtől kezdődően a beiratkozottak száma mindkét félévében évenként mintegy száz fővel emelkedett, mígnem az 1930–31. tanévre elérte az I. félévben 2021, a II. félévben az 1980 főt.

1922-ben az egyetem megünnepelte az 1872-es kolozsvári alapítás ötvenedik évfordulóját. Az ünnepélyre meghívták mindazon egyetemeket, melyekkel korábban a kolozsvári egyetem kapcsolatba lépett, s ez alkalommal adták hírül a világnak, hogy az egyetemet milyen méltatlanul igazságtalan helyzetbe hozta a trianoni békeszerződés! Ebből az alkalomból felújították a kitüntetéses doktorrá avatás szokását, ezúttal a kornak megfelelő „sub auspiciis gubernatoris” címmel (ifj. Boér Elek, Diószeghy István, Dudich Endre), tiszteletbeli doktorokat avattak (József királyi herceg, gróf Bethlen István, Somogyi Szilveszter, Dohnányi Ernő, Tóth Lajos, Scherffel Aladár), Márki Sándor (1853–1925) megírta az egyetem történetét és megalakult az Egyetem Baráti Köre.

Az egyetem tanári kara az otthonból való kiűzetéssel, elhalálozásokkal és lemondásokkal (Fabinyi Rudolf, Apáthy István, Lechner Károly; Ruzicska Béla, Veress Ferenc), nyugalomba vonulással (Davida Leó), továbbá áthelyezéssel (Finkey Ferenc, Pogány Béla) megfogyatkozott olyannyira, hogy Szegeden – különösen az első, de a második tanévben is – nagyszámú főtárgy ellátása csak sokszoros helyettesítéssel volt lehetséges. Ezt a helyzetet igyekezett enyhíteni az első kinevezések sora.

AZ ELSŐ ÉVTIZED KINEVEZÉSEI SZEGEDEN

Az 1922/23. tanévben nyilvános rendes tanári kinevezést kapott: Szabó József (ideg- elmegyógyászat), Mészöly Gedeon (ural-altaji nyelv), Poór Ferenc (bőr- és bujakórtan), Buza László (nemzetközi jog), Kogutovicz Károly (összehasonlító földrajz), Polner Ödön (magyar közjog). A kinevezések korántsem töltötték fel a hiányokat, még így is további helyettesítésekre volt szükség: a jogi karon 6, az orvosi, bölcsészeti, valamint a matematikai. és természettudományi karon egyaránt 5-5 tanszéken.

Az 1922–23. tanévben örvendetesen megnövekedett azoknak a száma is, kik egyetemünkön magántanári képesítést szereztek (Dávid Lajos, Genersich Antal, Bíró Vencel, Miskolczy István) Az 1922. év az infláció és a kincstári átutalások késedelme miatt már augusztusban 6 millió korona volt az egyetem adóssága, hogy nem jutott elég pénz az ősz beálltával a fűtésre (emiat gyakran szünetet kellett adni), sőt veszélybe került az alkalmazottak bérének kifizetése is.

Az 1923–24. évben egyetemünkön összesen 45 (49) nyilvános rendes tanár, 1 (0) nyilvános rendkívüli tanár, 6 (6) adjunktus, 35 (36) tanársegéd, 43 (43) gyakor-nok, 25 (24) magántanár, 1 (3) előadó, 3 (5) magántanító működött; volt ezen felül 3 (5) c. rk. tanárunk, kiket azonban nem mind sorolhatunk az egyetem működő tagjai közé.¹⁰

¹⁰ Az első szám az I., a zárójelben közölt szám a II. félévre vonatkozik.

1924. augusztusában ésszeptemberében a kormányzó Farkas Bélát az állatrendszertani tanszékre nyilvános rendkívüli tanárrá; Kiss Árpádot a II. sz. kémiai, Fröhlich Pált a természettani tanszékre nyilvános rendkívüli tanárokká nevezte ki. További nyilvános rendes tanári kinevezések Imre Sándor (pedagógia), Zolnai Béla (francia nyelv és irodalom), Jankovich László (törvényszéki orvostan), Balogh Ernő (kórbonctan).

A egyetem katasztrofális anyagi helyzetének javítására a szegedi intézmények és magánszemélyek körében gyűjtés indult. Kiemelkedő ezek közül Szeged város adománya: 1924. június 30-i közgyűlése 50 évre 24 vagon búzát ajánlott fel a városi földek jövedelméből. Ugyancsak az 1924-es év további jelentős eseménye, hogy az államvasutak szegedi leszámoló hivatalának épülete – a hivatal megszűnésével – az egyetem tulajdonába ment át.

Az 1925. évben nyilvános rendes tanári kinevezést kapott Heller Erik (büntetőjog), Ditrói Gábor (szemészet), Fögel József (középkori és újkori történelem), nyilvános rendkívüli tanár lett Kerékjártó Béla (geometria). A vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyta az egyetem kebelében felállítandó fogászati rendelő létesítését. Az 1925. tanév biztató jeleket hozott. Az 1926–27. évi költségvetésébe 400 000 aranykoronát irányoztak elő az új gyermekklinika építésének első részletére.

1927. március 22-én gr. Klebelsberg Kuno Szegedre jött teljes vezérkarával. Március 23-án helyszíni szemlét tartott a felépítendő klinikai telep helyén és a fogadalmi templom körüli térségen. A miniszter elnökletével működő Építési Bizottság, majd ezt követően április 7-én a város közgyűlése elfogadta, továbbá a kormányzó, valamint az illetékes miniszterek elé terjesztette a kultuszminiszter által proponált építési tervet és költségvetést. Április 24-én Klebelsberg táviratban értesítette Szeged város polgármesterét, hogy az első egymillió pengő május–június hónapokban rendelkezésre áll. Az építkezés a nyár elején megindult.

Az ünnepélyes alapkö letétele 1926. október 5-én történt.

A SZEGEDI ÚJ HONFOGLALÁS

Az újonnan elkészült klinikákba beköltözött a csapatkórházban működő bőrklinika, a felső ipariskolában működő bel- és sebészeti klinika, a gyermekkórházban működő gyermekklinika, a Fodor utcai bábaképzőből a szülészeti klinika a mai Ssemelweis utca új épületébe vonult át, helyére a központi épületből kiköltözött Gazdasági Hivatal került. A kiürített csapatkórházba települt át a városi kórházból az idegklinika, régi helyén csak az elmeklinikai részleg maradt. A Templom téri új épület együttes keleti szárnyába orvoskari, a délibe a természettudományi intézetek költöztek, az északi szárnyat a püspöki palota és szeminárium, valamint a Szt. Imre kollégium foglalta el.

Eközben az 1929-ben kitört a gazdasági válság tetőpontján, 1931. október 25-én Horthy Miklós kormányzó elhelyezte az építkezés befejeződését jelző zárókövet. Ezzel az 1921-ben sanyarú körülmények között induló Szeged egyeteme a város és az ország nagylelkű segítőkészsége folytán méltó környezetbe került. Megjelenésében is elérte azt az európai színvonalat, melyből elődeinket 1919-ben elűzték.

Ugyanezen a napon, délután öt órákor az egyetem közgyűlést tartott, melyen ünnepélyesen elbúcsúztatták az addigra már miniszteri posztjáról augusztus 24-én leköszönt gróf Klebelsberg Kunot, aki röviddel ezután, 1932. október 11-én elhunyt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. BIKFALVI Géza: *A kolozsvári jezsuita egyetem 20 éve*. Párbeszéd – Magyar jezsuita portál 2006. október 20. www.parbeszed.com
2. BIKFALVI Géza: *A jezsuiták kolozsvári Báthory-egyeteméről*. Párbeszéd – Magyar jezsuita portál 2007. augusztus 3. www.parbeszed.com
3. BIKFALVI Géza: *A magyar jezsuiták közép- és felsőfokú tanintézményeinek alapítólevelei a XVI–XVIII. században*. Párbeszéd – Magyar jezsuita portál 2007. augusztus 3. www.parbeszed.com
4. BISZTRAY Gyula, SZABÓ T. Attila, TAMÁS Lajos (szerk.): *Erdély magyar egyeteme*. Erdélyi Tudományos Egyesület, Kolozsvár, 1941.
5. BUMBLAUSKAS Alfredas et. al. (eds.): *Vilnius University, 1579–1999*. Information and Public Relations Office of Vilnius University and Dept. of Theory of History of Culture. Vilnius, 1999.
6. DEVICH Andor: *Szegedi Tudományegyetem története. 1921–1944*. JATE, Szeged, 1990.
7. DLUSZTUS Imre: Gyökerek. *Szegedi Egyetem* LV. évf. 11. sz. 2007. szeptember. 3.
8. UDRÁNSZKY László és SZABÓ Dénes (szerk.): *Emlékkönyv a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem és különösen ennek orvosi és természet-tudományi intézetei a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXII. Vándorgyűlése tagjai részére*. Kolozsvári Egyetem Orvosi Kara. Kolozsvár, 1903.
9. ERDÉLYI Károly: *A kolozsvári r. kath. főgymnasium története 1579–1898*. A egyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári r. kath. főgymnasium értesítője az 1897–98 tanévről. Kolozsvár, 1898.
10. ERDÉLYI László: *A legalkotmányosabb egyetemalapító*. Emlékbeszéd I. Ferenc József király születése századik évében a szegedi egyetem tanévnyitó közgyű-

- lésén 1930. szeptember 28-án. Beszámoló a Szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem 1930–31. évi működéséről. 68–76.
11. GAAL György: *Egyetem a Farkas utcában*. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai. Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Kolozsvár, 2001.
 12. GAAL György: *Egyetem Kolozsvárt*. *Rubicon*, 2005. 2–3. sz. 85–91.
 13. GYŐRY Tibor: *A kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története*. 3. kötet. Az orvostudományi kar története 1770–1935. Az egyetem 300 éves fennállásának ünnepe alkalmából kiadja a Pázmány Péter Tudományegyetem. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Bp., 1936.
 14. JAKAB Elek: *Kolozsvár története III. kötetben*. I. kötet Budán, 1870.; II. kötet Budapest, 1888.; III. kötet Budapest, 1888. Szab. Kir. Kolozsvár Város Közönsége.
 15. JAKÓ Zsigmond: *Négy évszázad a művelődés szolgálatában*. A kolozsvári Báthory István iskola jubileuma. Korunk, 1979. 545–555.
 16. MAKK Ferenc: Az Egyetemtörténeti Bizottság állásfoglalása. *Szegedi Egyetem* LV. évf. 11. sz. 2007. szeptember 3.
 17. MAIZNER János: *A kolozsvári orvos-sebész tanintézet történeti vázlata 1775–1872*. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1890.
 18. MAKÓ Tivadar, MARTON János, FARKAS Gyula (szerk.): *Szegedi egyetemi almanach (1921–1996)*. SZOTE, Szeged, 1997.
 19. MÁRKI Sándor: *A Ferenc József Tudományegyetem története, 1872–1922*. Szeged, 1922.
 20. MARKÓ László, BURUCS Kornélia, BALOGH Margit, HAY Diana: *A Magyar Tudományos Akadémia Tagjai I–III*. Kötet. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2003.
 21. MINKER Emil: *Szeged egyetemének elődei*. SZTE, Szeged, 2003.
 22. MINKER Emil: Ismertetés Vincze Gábor A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921). JATE Press, Szeged, 2006. című munkájáról. *Szegedi Műhely*, 2007. 1–2. sz. 71–88.
 23. MARKÓ László, BURUCS Kornélia, BALOGH Margit, HAY Diana: *A Magyar Tudományos Akadémia Tagjai I–III*. kötet. MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár kiadása. Budapest, 2003.
 24. PINTÉR M. Lajos: A 426 éves universitas. *Szegedi Egyetem* LV. évf. 11. sz. 2007. szeptember 3.
 25. RUSZOLY József: A Szegedi Tudományegyetem rövid története. In: *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998*.
 26. SZABÓ Tibor: *A Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem története (Orvostudományi Kar) 1921–1951*. SZOTE, Szeged, 1992.
 27. SZENTIRMAI László, IVÁNYI-SZABÓ Éva, RÁCZNÉ MOJZES Katalin

- (szerk.): *Szegedi egyetemi almanach 1921–1995*. JATE, Szeged, 1996.
28. SZILAS László S. J.: *A jezsuiták Magyarországon 1773-ban*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2001. 3-4. sz. 61–76.
29. SZILAS László S. J.: *A Jézus Társasága Magyarországon. Párbeszéd* – Magyar jezsuita portál www.parbeszed.com
30. SZÖGI László: Előadás a Mindentudás Egyeteme előadássorozaton. Szeged, 2007.
31. SZÖGI László (szerk.): *III. Károly oklevele 1732. október 15. Bécsben*. Régi magyar egyetemek emlékezete – Memoria universitatum et scholarum maiorum Regni Hungariae 1367–1777. Bp. 1995. 176–179.
32. SZÖGI László: Közös múlt – Közös örökség. *Szegedi Egyetem* LV. évf. 11. sz. 2007. szeptember 3.
33. PUSZTAI Virág: A szegedi egyetem gyökerei. Beszélgetés dr. SZÖGI Lászlóval, az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtárának főigazgatójával. *Hök-kentő* XIII. évf. 10. sz. 2007. december. 8–9.
34. VARGA Júlia: A kolozsvári jezsuita gimnázium és akadémia hallgatósága 1641–1773 (1784). Felsőoktatástörténeti kiadványok. *Új sorozat* 6. MTA Egyetemtörténeti Albizottsága – ELTE Levéltára, Budapest, 2007.
35. VERESS Endre (gyűjtötte és közrebocsátja): *Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából (1571–1613)*. I. kötet 1571–1583. Atheneum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest 1911.
36. VERESS Endre: A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig. *Erdélyi Múzeum*, 1906. 169–193, 249–263.
37. VINCZE Gábor: *A száműzött egyetem*. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921). JATE Press, Szeged, 2006.

Jancsák Csaba

TÖRTÉNELMI REFORM A TANÁRKÉPZÉSBEN

**– AZ ÁLLAMI POLGÁRI ISKOLAI TANÁRKÉPZŐ
FŐISKOLA SZEGEDRE KERÜLÉSE, SZERVEZETI
KERETEINEK ÉS KÉPZÉSI RENDJÉNEK
KIALAKÍTÁSA ÉS A SZEGEDI EGYETEMMEL
VALÓ KOOPERÁCIÓ EGYES KÉRDÉSEI (1928–1937)¹**

BEVEZETÉS²

A Szegedi Tudományegyetem és annak Juhász Gyula Pedagógusképző Kara múltjának egy szeletét bemutatni kívánó dolgozat bevezetéseként mindenképpen szükséges rövid áttekintést nyújtani a jelenlegi anyaintézmény múltjáról, sőt egy vázlatos képet láttatni a közelmúlt intézménytörténetét meghatározó eseményeiről is.

A jelenlegi intézmény 2000. január 1-én jött létre. Az integrációt (azaz új intézmény létrehozását) a Felsőoktatási Törvény³ határozta meg, azonban szoros előzményeként meg kell említeni az 1991. március 14-én az akkor itt működő öt felsőoktatási intézmény⁴ önkéntes együttműködésével létrejött szegedi Universitas-szövetséget,

¹ A tanulmány a Debreceni Egyetem Nevelés és Művelődéstudományok Doktori Program keretében készült.

² Az egyetem szegedi működésének 1921 és 1998 közötti történetének alapvető irodalma: Szentirmai László – Ráczné Mojzes Katalin (szerk.): A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene. Szeged, 1998, JATE Ugyanakkor a jogelőd intézmények történetének tematikájában további, mélyebb adalékokkal szolgálnak a JATE-SZOTE és a JGYTF által kiadott Almanachok, ld. irodalomjegyzék.

³ 2000. évi XCVII. törvény módosította az 1993. évi LXXX. Felsőoktatási törvényt.

⁴ József Attila Tudományegyetem (JATE), Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem (SZOTE), Juhász Gyula Tanárképző Főiskola (JGYTF), Kertészeti és Élelmiszeripari

majd 1994. november 1-én a Szegedi Egyetemi Szövetséget, végül pedig az 1998-ban létrejött Szegedi Felsőoktatási Szövetséget, mely végigvitte a szegedi felsőoktatási intézmények egyesülését az ezredfordulón.

Maga a Szegedi Tudományegyetem mint intézményi név azonban már létezett korábban is. Az 1872. május 9-én megalapított Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem oktatói karának 1918-as menekülése⁵ folytán az állampolgárságért a román királyhoz hűségesküt fogadni nem kívánó professzorok rövid budapesti „albérlet” után, Klebelsberg Kuno vallás és közoktatásügyi miniszter (az egyetem és a város számára egyaránt a jövő felfelé ívelő pályáját meghatározó) oktatásszervező-politikai tevékenységének köszönhetően 1921-ben Szegeden nyert elhelyezést⁶, majd 1940-ben az egyetem oktatási kereteinek és az oktatók egy részének (az „országgyarapodás” következtében újra Magyarország részévé váló Észak-Erdély visszacsatolásával) Kolozsvárra való visszaköltözésével új intézmény, a Horthy Miklós Tudományegyetem jött létre⁷, melynek jogfolytonos utódja lett az 1945-ben nevét Szegedi Tudományegyetemre változtató intézmény. (Az Orvoskar 1951-ben a sztálini oktatási elveknek megfelelően kivált az egyetemből és lett önálló intézmény.)

Az egykori Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyarország egyik legrégebbi tanárképző intézménye volt. A Dél-Alföld kulturális centrumába, Szegedre 1928-ban Klebelsberg Kuno⁸ vallás- és közoktatásügyi miniszter reformjainak

Egyetem Szegedi Főiskolai Kara (SZÉF), valamint a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Szegei Konzervatóriuma (LFZF-SZ).

⁵ A román csapatok 1918. december 24-én vonultak be Kolozsvárra. 1919. május 12-én az oktatás a magyar egyetemen végleg megszűnt. Bővebben ld. Pukánszky 1987

⁶ 1921 június 17-én a nemzetgyűlés elfogadta, a kormányzó kihirdette és június 27-én a Budapesti Közlöny mint 1921. évi XXV. törvénycikket közölte, hogy a kolozsvári egyetem ideiglenesen Szegeden nyert elhelyezést. Az egyetem első szegedi rektora Menyhárt Gáspár volt. Mint Pukánszky Béla rámutat az „1920/21-es tanévben az a sajtóságtól elszakított alakult ki, hogy egy egyetem tanárai egy időben két különböző városban (Úgy mint Kolozsváron és Szegeden – JCs) végezték oktató és tudományos munkájukat” (Pukánszky 1987)

⁷ 1940. október 16-án az 1940. Évi XXVIII. Törvénycikk a Ferenc József Tudományegyetem működését visszahelyezte Kolozsvárra és Szegeden Horthy Miklós Tudományegyetem néven új egyetemet hozott létre. Az szegedi egyetem rektora ekkor (1940/41-es tanév) Szent-Györgyi Albert volt.

⁸ Klebelsberg Kuno (1875-1932) vallás és közoktatásügyi miniszter (1922-1931) tevékenysége máig érvényes módon monografikus jelleggel nem került feldolgozásra. A legutóbbi években született munkák (melyek közül a legjelentősebbek T. Molnár Gizella, T. Kiss Tamás kötetei) inkább forráskiadványok, melyben a kulturpolitikus beszédei és írásai kerültek megismerésre. Klebelsberg halálának tizedik évfordulóján megjelent Huszti József kellően árnyalt és szemléletes életrajza és pályaképe, ám napjainkra ez elavult. A XX. század egyik legjelentősebb oktatás és művelődéspolitikus munkásságának tudományos igényű monografikus feldolgozása még várat magára. (Ld. még Irodalomjegyzék.)

köszönhetően került az intézmény s az egységes négy éves tanárképzést a gyakorlati képzés céljára szolgáló polgári iskolával összekötő kultúrpolitikai koncepció nemcsak Szeged jövőbeni diákváros jellegét határozta meg, hanem az ország számára a tudásközpontú fejlődés alapjainak lerakását is jelentette. Ezen történelmi gyökereken túl a főiskolai kar képzési rendszerének közvetlen előzményei a szegedi Pedagógiai Főiskola képzési szerkezete, illetve az 1964-re kialakult négyéves, kétszakos tanárképzés, amely általánosságban ma is folyik a karon. A 2000-ben Szegeden is lezajlott egyetemi integráció óta jelentősen megváltozott a főiskolai kar élete. A fentebb röviden összefoglalt, sajátosan szegedi intézménytörténeti pályáiv egyedülálló volta napjainkban nem minden konfliktus nélküli egyetempolitikai helyzetet eredményezett.

Mindemellett ugyanakkor az intézménytörténet és városfejlődés kapcsolatai, valamint a képzést olyannyira jellemző „szögediségek” által meghatározottan is hallgatónak lenni a tanárképzőn némileg más, mint a szegedi felsőoktatás más egységeiben. Más, hiszen amellett, hogy a leendő diákoknak be kell illeszkedni a felsőoktatási hallgatók hétköznapijaiba, tehát egy nagyobb közösségnek kell tagjává válni, ugyanakkor fel kell készülni a leendő értelmiségi, pedagógus pályára is, annak gyermekközpontúságával, humanizmusával, de ugyanakkor szakmai és módszertani szempontból való megalapozottságával és sorsszerű vívódásával, gyermek- és szakmáéltetésével együtt.

A közel egy éve nevét Juhász Gyula Pedagógusképző Karra változtató egységhez napjainkban a pedagógusképzés három ága, a tanítóképzés, az óvóképzés és a gyógypedagógus-képzés tartozik, a tanárképzésért, az egyetemen belüli „munkamegosztás” következtében a Bölcsészettudományi Kar a felelős, s azt „saját hatáskörben” oldja meg.

A főiskola szegedi éveinek kezdetét vizsgálándó szükséges röviden összefoglalni a jogelőd intézményeknek a Polgári Iskolai Tanárképző Intézet (Buda, Paedagogium) és a Polgári Iskolai Tanárképző Intézet (Pest, Erzsébet Nőiskola) történetét is. Az 1868. évi XXXVIII. tc., mely Eötvös József kultuszministerségéhez köthető, megalkotta a polgári iskola intézményét, mely az iparos, kereskedő, tisztviselő réteg gyermekeinek képzését szolgálta. Azonban ezen intézménytípushoz nem iktatták törvénybe a polgári iskolai tanárok képzését szolgáló tanárképző intézetet. 1873/74 tanévben (külön rendelkezéssel létrehozva⁹) kezdte meg működését¹⁰ a polgári iskolai tanárok, illetve tanárnők képzését ellátó két intézet, melyek a szegedi pedagógusképző kar jogelőd intéz-

⁹ Eötvös József utóda a miniszteri székhelyen 1872. szeptember 4-től Trefort Ágoston lett, aki 1872. évi 34.102. sz. rendeletével kezdeményezte a tárgyalásokat az intézetek létrehozásáról, majd 1873. január 15-én kiadott 945. sz. rendeletével létrehozta azokat.

¹⁰ Az első tanév 1873. október 28-án nyílt meg.

ményei. A képzés ekkor két éves volt és két szakcsoportban¹¹ zajlott. A képzés idejét 1881-be három évre emelték, majd 1895-ben a két fő szakcsoportot mellett három mellék-szakcsoportot¹² indítottak el.

1918-ban az intézetek oktatóinak régi vágyát beteljesítve Imre Sándor (az intézet tanára és 1918 márciusa és november e között igazgatója), aki 1918 októberében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára lett, ebben a minőségében kezdeményezett lépéseket az intézmények főiskolai címének megadására. 1918. december 6-án jelent meg a rendelet, mely a két intézet főiskolai átszervezését előírta.¹³ Ha csak a két intézmény igazgatóinak – úgymint a nevelés szakmai minőségéért felelős és az oktatás szervezését meghatározó aktorok – névsorát¹⁴ tekintjük is át, azt állapíthatjuk meg, hogy a hazai közoktatásügy és az e területtel foglalkozó tudományos élet ismert egyéniségei álltak a két jogelőd főiskola élén.

A dolgozat oktatástörténeti voltánál fogva szükséges néhány sorban érinteni a két főiskolán végzett tudományos munkát is. Mindkét intézet tanári karának tagjai a magyar tudományos élet egy-egy területének jelentős egyéniségei voltak.¹⁵ A két főiskolán tanító férfi tanárok többsége egyetemi magántanári képesítéssel rendelkezett. (Ez az akkori oktatáspolitikai és társadalmi környezetnek megfelelően nem vonatkozhatott a női tanárookra is.)

¹¹ Nyelvi és történettudományi, illetve mennyiség és természettudományi szakcsoportban.

¹² Rajz, zene, tornászati mellékszakcsoportok.

¹³ „Életem a főiskoláért” Ábrahám Ambrus önéletrajzi írása, Írások a főiskola történetéről. Szeged, 1993, JGYTF Kiadó

¹⁴ A Polgári Iskolai Tanárképző Intézet igazgatói voltak: 1. Gyertyánffy István 1873/74–1895/96. 2. Kiss Áron 1896/97–1906/07. 3. Váangel Jenő 1907/08–1917. dec. 29. 4. Koch Ferenc 1917. dec. 29. – 1918. márc. 14. 5. Imre Sándor 1918. márc. 14. – 1918. nov. 15. 6. Koch Ferenc 1918. nov. 15. – 1919. ápr. 15. 7. Imre Sándor 1919. ápr. 15. – 1919. aug. 9. 8. Koch Ferenc 1919. aug. 9. – 1919. dec. 19. 9. Gyulai Ágost 1919. dec. 19. – 1927/28.

A Polgári Iskolai Tanárnőképző Intézet igazgató(nő)i voltak: 1. Zirzen Janka 1873/74–1895/96. 2. Lázárné Kaszner Janka 1896/97–1910/11. 3. Berta Ilona 1911/12–1919. ápr. 30. 4. Bereviczy Gizella 1919. máj. 1. – 1919. aug. 9. 5. Berta Ilona 1919. aug. 9. – 1920. febr. 4. 6. Horger Antal 1920. febr. 4. – 1922. márc. 1. 7. Tolnai Vilmos 1922. márc. 1. – 1922. aug. 14. 8. Solymossy Sándor 1922. aug. 14. – 1923. júl. 30. 9. Barkáts Mária 1923. júl. 30. – 1927/28.

¹⁵ *Filozófia, pszichológia, pedagógia*: Gyertyánffy István, Kis Áron, Imre Sándor, Zirzen Janka, Lázárné Kaszner Jutka, Sebestyén Stetina Ilona; *Magyar irodalom*: Gyulai Ágost, Király Pál, Tolnai Vilmos, Berta Ilona, Berzeviczy Gizella; *Magyar nyelvészet*: Erdélyi Lajos, Horger Antal; *Történelem*: Lovcsányi Gyula; *Földrajz*: Littke Aurél; *Matematika*: Goldziher Károly, Rucsinszky Lajos, Pavetits Mihály, Suppán Vilmos; *Kémia*: Koch Ferenc, Kozocsa Tivadar; *Fizika*: Kovács János, Heller Ágost; *Biológia*: Váangel Jenő; *Német nyelv*: Weber Ede, Gragger Róbert, Hermann Antal; *Ének-zene*: Bartalus István; *Testnevelés*: Kmetykó János. Részletesebben itt: Bereczki 1998

A KÉT BUDAPESTI POLGÁRI ISKOLAI TANÁRKÉPZŐ INTÉZET ÖSSZEVONÁSA ÉS A SZEGEDRE HELYEZÉS ELŐZMÉNYEI

A két főiskola egyesítését és Szegedre helyezését Klebelsberg Kuno vallás és közoktatásügyi miniszter hosszú előkészítő munka után rendelte el. A Polgári Iskolai Tanáregyesületi közlöny 1927 júliusában közölte a hírt, hogy „Új intézménnyel bővül a szegedi bölcsészeti fakultás”¹⁶ Ugyaninnen értesülhetünk, hogy a miniszteri tanácsos, Dulovics Árpád a szegedi polgármesterrel Somogyi Szilveszterrel tárgyalt a polgári iskolai tanárképzők szegedi elhelyezéséről.

Klebelsberg reformja a polgári iskolai tanárképzés területén szorosan illeszkedett kultúrpolitikai célkitűzéseéhez. E koncepcióban a miniszter fontos szerepet szánt a polgári iskoláknak is.

Az országgyűlés 1927-ben megalkotta a polgári iskolákkal foglalkozó XII. tc-et, amely pontosan megjelöli az iskolatípus helyét a hazai oktatási rendszerben, ugyanakkor pedig célkitűzését sokkal gyakorlatiasabbá teszi: „A polgári iskola valósággal az az eszköz, amely a népes falvat a maga csendes munkájával felemelkedni segíti a kisvárosok szánvonalára, s a magyar nép négy polgári osztályt végezve ugyanazon műveltséghez jusson, amelyhez Ausztriában és Németországban mindenki eljut.”¹⁷

Klebelsberget tehát – az ismert külpolitikai okok miatt kialakult geopolitikai helyzetre való megoldáskeresésen túl – az a szempont is vezérelte a decentralizáció végigvitelével (egyfajta oktatási végváarak létrehozásával), hogy a polgári iskolák tanári kara jelentékenyen gyarapítani fogja az adott településen működő, a főjegyzőből, az orvosból, a gyógyszerészből, a lelkészből és egy-egy ügyvédből álló kis létszámú értelmiséget.

Miért éppen Szegedre került a két – immáron egyesített – főiskola?

A polgári iskolai tanárképzés reformjáról a múlt század húszas éveiben kialakult vitában az egyetemek – számos okot felsorolva – elzárkóztak attól, hogy a polgári iskolai tanárképzés tanárképzési részét vállalják. A Humbolt-i hagyomány szerint az egyetemek a tudomány várai, szabad oktatási renddel, nagyívű előadásokkal, mely szerepbe nem illett bele a pedagógiai praktikum feszes tanrendű oktatása, szeminarizálása.¹⁸ Ugyanakkor pedig az oktatói és infrastrukturális kihasználtságuk

¹⁶ Idézi Bereczki 1998:116

¹⁷ Ld. még Miklós 2007

¹⁸ Klebelsberg nem restellte a sok esetben kritikus véleményét elmondani. Egy 1928-as beszédében például a magyar egyetemi oktatásról így szólt: „Nagy fájdalommal konstatálom, hogy az előadások sokszor a szemeszterben későn kezdődnek meg ... megérünk 20-35 perces órákat, megérjük, hogy az előadások lemondanak. ... az egyetemi rendszer a fiatalokat leszoktatja a tanulásról ... egyes tanárok folyton ... ugyanazt adják elő.” (Ladányi 2000:108) „A magyar nemzet nem használhat olyan egyetemi tanárt, aki a katedra

teljesnek volt tekinthető, tehát úgy vélték, nem tudnak elbírní egy nagy tömegű és az oktatási kultúrájukban mintanélküli (tehát idegen) rendszer beemelésével. (A budapesti egyetem például azzal védekezett – mutatta be Bereczki (1996) –, hogy funkcióképességét 100 %-ban kihasználja, ezért a polgári iskolai tanárképzés számára nincs hely.

Amennyiben Klebelsberg tartani kívánta magát a decentralizáció koncepciójához, akkor már csak egy intézmény maradt: a Kolozsvárról Szegedre „ideiglenesen” áthelyezett Ferenc József Tudományegyetem.

A húszas évekbeli szegedi egyetemnek csekély hallgatói létszáma volt¹⁹, ugyanakkor pedig négy fakultással rendelkezett. A képzési céloknak és az oktatáspolitikai környezetnek egyaránt a legjobban Szeged felelt meg.

Kezdetben a szegedi egyetem tanári kara is kifogásokat emelt az ellen, hogy vállalja az egyetem funkciója mellett a polgári iskolai tanárképzést is, nem sokkal később (véltetően a hallgatói létszám csekély volta és Klebelsberg erőteljes politikai hatása miatt) azonban ez az álláspont megváltozott. Az intézmény történetének legjelentősebb kutatója Berecki Sándor vélekedése szerint nincs írásos dokumentum e változás nyomon követésére. A fentebb említett politikai ráhatást valószínűsítik, hogy a feltételezhető nagy „diplomáciai előkészítések”, személyes beszélgetések folyhattak egyrészt Klebelsberg és a város vezetősége – elsősorban a polgármester, Somogyi Szilveszter – között, másrészt Klebelsberg, illetve a város vezetősége és az egyetem vezetői között. Kétségtelen azonban az, hogy amikor Klebelsberg az áthelyezés kérdésében végleg Szeged mellett döntött, akkor a szegedi egyetem bölcsészeti fakultásának előterjesztésére Klebelsberg szakbizottságot küldött ki a polgári iskolai tanárképzés átszervezésére és a szegedi egyetemnél történő együttműködés kidolgozására. A szakbizottság elnöke Kornis Gyula államtitkár lett, aki a kérdés kidolgozására Huszti József egyetemi tanárt kérte fel.

A POLGÁRI ISKOLAI TANÁRKÉPZÉS ÁTFOGÓ REFORMJA

Meg kell jegyezzük, hogy az a kép, melyben a polgári iskolai tanárképzés reformjában mindig és kizárólag Klebelsberg szerepét emelik ki, a miniszter és nemzetgyűlési képviselő természetesen elvitathatatlan szerepe mellett némi ár-

magasságaiból elszavalja, elmondja vagy elmotyogja a maga tudományát, egyébként az ifjúsággal nem törődik, s azután ismeretlen tömegeket levizsgáztat.” (Ladányi 2000:110)

¹⁹ Klebelsberg kultuszminiszterként – idézi Pukánszky Béla – 1929. január 4-én, Dézsi Lajos rektorhoz intézett levelében „emlékeztetett arra, hogy megakadályozta a kis hallgatói létszámú szegedi egyetem takarékosági okok miatt fenyegető megszüntetését, s a Szegedre helyezett tanárképző főiskola is az egyetem benépesítését szolgálja.” (Pukánszky Béla: Pedagógiai és pszichológiai tudományos iskolák a szegedi egyetemen)

nyalásra szorul, hiszen a tanárképzés szervezeti és tartalmi munkájának kidolgozásában elvitathatatlan érdemei voltak Huszti Józsefnek is.

Huszt József (1887–1954) és oktatáspolitikai-oktatásszervező munkássága a magyar felsőoktatás történetének kellő árnyaltságban nem feldolgozott személyisége. Azt is mondhatjuk, hogy a polgári iskolai tanárképzés új rendszerének kidolgozása szakmailag Huszt József alkotása. „Huszt József kiválasztásánál bizonyára fontos szempont volt az, hogy intenzíven foglalkozott a tanárképzés, a felsőoktatás közoktatáspolitikai kérdéseivel, bár tudományos tevékenysége elsősorban a klasszika-filológia területén volt. Közrejátszhatott az is, hogy gimnáziumi tevékenysége után 1915-től 1918-ig tanított a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán, majd az Eötvös Kollégium tanára lett. 1921-től pedig egyetemi magántanár, majd 1923-tól Szegeden egyetemi rendes tanár lett, 1922-ben pedig az MTA tagja. Bizonyára politikai szempontok is szerepet kaptak abban, hogy e fontos feladatra nem más személyt – pl. Imre Sándort – kérték fel.”²⁰

A Huszt által 1927-ben kidolgozott, a polgári iskolai tanárképzést leíró reformjavaslatot megvitatta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a szegedi egyetem, az Országos Polgári Iskolai Tanárégyesület (OPIE). A két érintett tanárképző főiskolát ugyanakkor nem vonták be a vitába.

Huszt érvelése azonos volt a hazai egyetemek felfogásával, minthogy lehetlennének tartotta, hogy a polgári iskolai tanárképzést teljes egészében vállalná a szegedi egyetem. A tanárképzésnek Huszt három elemét különbözteti meg: a tudományos kutatásba való bevezetést, a tanári hivatásra való előkészítést és a didaktikai kiképzést – e feladatok közül az egyetem csak az elsőt vállalta. Az egyetem tudniillik csak azt adhatja – Huszt vélekedése szerint –, ami a lényege (a tudomány fellelvára), mást tehát, mint tudományt (és annak módszerei) nem adhat, célkitűzései részben mások is, mint ami tisztán a tanárképzéshez szükséges. Mivel az egyetem képzési célkitűzése nem egyezett meg a polgári iskolai tanárképzésével, természetes volt, hogy a polgári iskolai tanárképzés feladatai közül az egyetem fentebbiek közül az elsőt vállalhatta (a tudományos kutatásba való bevezetés), míg az utóbbi kettő feladat megoldása érdekében a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolának és a gyakorló iskolának továbbra is fenn kellett maradnia. „Huszt javaslatának ez kétségtelen pozitív része, hogy a Főiskolát nem akarja felszámolni, elismerve annak közoktatás-politikai érdemeit és értékeit. Igaz, Klebelsbergnek is csak a tanárképzés reformjának kezdetén volt olyan szándéka, hogy a két főiskolát megszünteti és beolvasztja az egyetembe. A polgári iskolai tanárképzésről kialakult viták és az egyetemek tiltakozása után – melyben kifejtették, hogy a polgári iskola tanárképzést az egyetemek nem vállalhatják – Klebelsberg elállt ettől a szándékától. Huszt tervezete ezt a fejlesztési megoldást erősítette meg.”²¹

²⁰ Bereczki 1996:21

²¹ Bereczki 1996:23

Husztai javaslatának többi része kooperatív jellegű modellt ír le: a polgári iskolai tanárjelölt egyetemi tanulmányainak célját úgy határozza meg, hogy a főiskolán kapott általános áttekintésen felül elmélyült tudásra tegyen szert, és szaktárgya iránt tudományos munkásságra is képes legyen. Az egyetemi képzés célja tehát az, hogy a polgári iskolai tanárképző hallgatóit a tudományos életbe bevezesse, a tudományos módszerrel megismertesse. Ennek következtében az átszervezés a tanárképző főiskolának az egyetemmel való kooperációjáról rendelkezik, tehát a hallgatók egyik szaktárgyukból heti öt-hat órában az egyetemen is hallgatnak előadásokat és azokból kollokválnak. Husztai javaslata azt is kimutatta, hogy az eddig szakcsoportokat, a kiegészítő szakköröket, és a gyakorlati képzési rendet meg kell tartani változatlan formában, ugyanakkor pedig a képzési időt három évről négy évre kell felemelni, mert az egyetemmel való kooperálást csak így lehet működőképesen megoldani. Azt is hangsúlyozta, hogy a főiskolai hallgatók az egyetemen csak rendkívüli hallgatók lehetnek. Husztai elgondolása szerint a főiskolai szervezeti rendet úgy alakítanák át, hogy azt egy tíz tagú igazgatótanács vezethesse, melynek feladata a hallgatók főiskolai és egyetemi tanulmányainak szabályozása lenne, ugyanakkor pedig a főiskolának nem lenne állandó igazgatója.

Husztai tervzetét a kiküldött bizottság megvitatta, azt elfogadta, majd a miniszteri jóváhagyás is megszületett. A javaslattal azonban nem mindenki értett egyet, az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületben (OPIE) erőteljes vita alakult ki. Ott többen is aláhúzták – említi Bereczki (1998) –, hogy a néhány órás egyetemi tanulmányok nem azonosak a teljes jogú egyetemi képzéssel, hiszen az csak akkor lenne az, ha a hallgató heti húsz órát hallgatna az egyetemen szaktárgyaiból. Emiatt javasolták azt is, hogy az egyetemen rendes hallgatói státuszúak legyenek a főiskolai hallgatók. Ezen felvetéseket-ellenvetéseket nem vették figyelembe.

A SZEGEDI OKTATÁS ELINDULÁSA

1928 őszén tehát a Husztai-féle szervezeti rendben kezdődött meg a Szegedre helyezett főiskola oktatási tevékenysége.²²

²² Az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület (OPIE) igazgatótanácsa csak 1928. október 19-én hallgatta meg Husztai József előadói beszédét, melyben a teljes részletességű terv megjelent. Ugyanakkor Havas István az OPIE elnöke ezt nyilatkozta: „Ma a polgári iskolai tanárképzésről az a férfiú ad tájékoztatást, aki a legmagasabb helyről nyer megbízása folytán e jeles szervezetnek megalkotója, s aki további sorsának is gondviselő, végrehajtó tényezője lesz. Tudása, munkabírása zálog nekünk arra, hogy a végvárrá lett magyar Szegeden ez a tanárképző el fogja érni azt a magas nívót, mely az egyre viruló polgári iskola kül- és beléletét valóban megtermékenyíti.” Husztai – véleményünk szerint megkésétt, s ez jól tükröződik az első mondat tartalmában is – előadói beszédét így kezdte: „Éppen ma iratkoznak a polgári iskolai tanárjelöltek első írbén az egyetemre.” Idézi Bereczki 1998:129

A tanítás feltételei ekkor korántsem voltak ideálisnak nevezhetők, hiszen az intézmény áthelyezését, és az annak szánt épület átalakítását rövid idő alatt kellett megoldani s így megfelelően átgondolt tervről szó sem lehetett, sőt az átköltözéskor, az újrainduláshoz nyilvánvalóan szükséges plusz forrásokat sem kapott. A régi tanári kar is megfogyatkozott: a Paedagogiumból kevesen jöttek át, sőt az Erzsébet Nőiskolából csak egy fő, Radnóti Dezsőné, így a tanári kar nagyrészt óráadókból állt össze.

A szegedi új székhelyen való – a kezdetekben minden bizonnyal nem kis áldozatokkal járó – tevékenységet vállalók között ki kell emeljük Mester Jánosnak,²³ a pedagógia tanárának nevét. Mester János 1921-től vezette a jogelőd Erzsébet Nőiskola Filozófiai és Pedagógiai Tanszékét, mely katedrával együtt költözött Szegedre. Tudományos munkái során Bárczy Gusztáv, Imre Sándor, Nagy László és Ozorai Frigyes munkatársa volt. Lélektant, logikát, neveléstörténetet, etikát, oktatott. Kutatásai során kezdetben a tanulói figyelem és annak kifáradása vizsgálatával foglalkozott, később pedig a fogyatékos, az elmaradott, és a tehetséges gyermek jellemzőivel. Mester János rendes tagja volt az Országos Polgári Iskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak. Ugyanakkor pedig – Glattfelder Gyula püspök támogatása mellett – lelkipásztori tevékenységét sem hagyta abba: 1919-es temesvári működése után Budapestre költözve, a Regnum Marianumban mondott szentbeszédeket, a Miasszonyunkról nevezett nővérek számára pedig buzdító, lelkesítő beszédeket, úgynevezett exhortációkat tartott. 1930-ban meghívták a Ferenc József Tudományegyetem Filozófia Tanszékére, ahol Várkonyi Hildebranddal és Bognár Cecillel közösen teremttették meg a Szegedi Iskolát, melyben Don Bosco és Maria Montessori reformpedagógiai munkásságának oktatásával Mester János foglalkozott. Ekkor a főiskolai Pedagógiai-Filozófiai Tanszék vezetésének kérdését – a megüresedett vezetői szék végett – a tanári kar úgy kívánta megoldani, hogy annak kettéválását kezdeményezték, a vezetői megbízásra javaslattal élve egy-egy kiváló tudós-tanár – Somogyi József²⁴ és Tettamanti Béla²⁵ – személyében.²⁶ Mester János is egyetértett ezzel, sőt, mint a „nagy előd” javaslatként meg is fogalmazta, hogy Somogyi József legyen a filozófiai tanszék vezetője, a pedagógiáé pedig Tettamanti Béla, ám míg az intézményi vezetés elfogadta ezt, a miniszteri egyetértés nem született meg, tehát megmaradt az ikertanszék, az élére pedig Somogyi József nyert kinevezést. Tettamanti Béla pedig a továbbiakban óráadó tanárként dolgozott.²⁷

²³ Bővebben ld. Oláh 1998

²⁴ Somogyi József (1898–1948), tanszékvezető főiskolai tanár (1930–1948).

²⁵ Tettamanti Béla (1884–1959) a BTK Neveléstudományi és Lélektani Intézet vezetője (1950–1959).

²⁶ CSML, VIII. 19. 1. d. 78/1930, 81/1930, 94/1930

²⁷ CSML, VIII. 19. 2. d. 433/1931

Az áthelyezés humán-erőforrás szervezési és -menedzsment kérdéseit vizsgálva meg kell jegyezzük azt is, hogy a minisztérium komoly hibát ejtve nem gondoskodott az áthelyezést irányító vezető kinevezéséről. A költözéshez tehát hiányzott a szervezési-döntési (sőt tárgyalási) kompetenciákkal felruházott vezető személy, aki az intézmény érdekében akár ütközéseket-súrlódásokat is vállalva levezényli a szegedi helyfoglalást. Mindez néhány később jóvátehetetlen probléma forrása lett:

- A magyar irodalomtörténeti tanszék húszezer kötetes könyvtárát olyan zsúfoltságban tudták csak elhelyezni, hogy a használata lehetetlen volt, mert a kötetek egymás mögött három sorban álltak.
- Az állattani, növényteni, ásványtani, vegytani tanszék gazdag gyűjteményének nagy részét pincehelyiségekben raktározták, ahol a darabok gyors pusztulásnak indultak.
- Nem volt elegendő terem a hallgatók oktatására.

1943-ban Schilling Gábor a Főiskola főigazgatója az első szegedi éveket értékelve írta: „A Főiskola, melyet Klebelsberg Kuno kultuszminiszter 1928-ban Szegedre áthelyezett és újjá Tervezett, de egy szűk épület bilincseibe vert, áthelyezésének első pillanatától fogva a hely szűkösségével küszködött. A polgári iskolai tanárképzés érdekei azt követelik, hogy ez az égetően sürgős kérdés mielőbb megoldassék.”²⁸

Az intézmény vezetése a következő évtizedekben illetékes helyeken folyamatosan szorgalmazta az épület kibővítését (emelet-ráépítéssel), de sokáig eredmény nélkül. Huszti az átköltözésben viselt szerepét Schilling ugyanekkor így értékelte: „Huszti József bölcs vezetésének köszönhetően, hogy a főiskola sikeresen kiállotta az áthelyezéssel és átszervezéssel járó megrázkódtatásokat és viszontagságokat. A főiskola öreg, de egészséges, erőteljes fája új gyökereket mélyesztett új talajába. Huszti Józsefnek elévülhetetlen érdeme, hogy a tanárképző főiskola, amelyet éveket át a megszüntetés veszedelem fenyegetett, fennmaradt, és a fejlődés magasabb fokára emelkedett. Meg volt győződve arról, hogy a főiskola újjászervezésével, tanulmányi idejének négy évfolyamra való emelésével és az egyetemi kooperáció rendszeresítésével elérte az optimumot, elérte a maximumot. Szent kötelességének tartotta, hogy a főiskola új szervezetét fenntartva, minden támadás ellen megvédje és teljesen kiépítse.”²⁹

A szegedi első, 1928/29. tanév, tehát a fenti szervezeti kereteknek megtelelően kezdődött. A miniszter az intézmény operatív vezetését ellátó igazgatótanács elnökévé Huszti Józsefet nevezte ki, a Főiskola ügyvezető igazgatója pedig – Jugovics Lajos³⁰ néhány napos igazgatása után – Galamb Sándor³¹ lett. A Főiskola 12 rendes

²⁸ Schilling Gábor 1944, idézi Bereczki 1996:26

²⁹ Idézi Bereczki 1998:129

és több óraadó, illetőleg megbízott előadó tanárral kezdte meg működését. A tanárok heti óraszámát 12 órában határozták meg. A főszakcsoportok szaktudományi óráinak megtartása a rendes tanárok feladata volt, a mellékszakok óráit pedig a meghívott előadók tartották.

Mint fentebb bemutattuk, az áthelyezéssel csupán egy-két tanár vállalta az oktatást az új helyen is, ezért tehát a tanárképzés lényegében új összetételű tanári karral kezdődött meg Szegeden. Az oktatás ekkor tizenegy tanszék szervezeti keretei között zajlott. A tanszékek a következők voltak: 1. Filozófia-pedagógia (vezető: Mester János³²); 2. Magyar nyelvtudomány (Erdélyi Lajos); 3. Magyar irodalomtörténet (Galamb Sándor és Pitroff Pál³³); 4. Német nyelv és irodalom (Moór Elemér³⁴); 5. Történelem (Eperjessy Kálmán³⁵); 6. Földrajz (Littke Aurél³⁶); 7. Állattan (Abonyi Sándor³⁷); 8. Növénytan (Greguss Pál³⁸); 9. Vegytan-ásványtan (Jugovics Lajos); 10. Mennyiségtan (Szőkefalvi Nagy Gyula³⁹); 11. Természetan (Frank János⁴⁰).

Mint láthatjuk a harmincas évek elején jónéhány vezető oktató eltávozott az intézményből, néhányan (elsősorban az idősebb nemzedék tagjai) elhunytak, többek pedig egyetemi tanári kinevezést nyertek el.

Voltak azonban a klebelsbergi víziónak ellenzői is. Közülük a Szegedre került oktatói kar egy tagja, Greguss Pál a növénytan tanára – e dolgozat szerzője úgy vélelmezi, hogy az átalakítást-átszervezést-összevonást-áthelyezést körülölelő információhiányból adódóan – a szkeptikusok táborát erősítő fellépést határozott el. Greguss az OPIE 1932. január 10-én tartott ülésén „Főiskolánk hallgatósága és a mostani egyetemi kooperáció” című előadásában éles szavakkal kritizálta a bevezetés oktatáspolitikai körülményeit és legfőképpen azt, hogy mindez a két tanári kar véleményének kikérése, és bevonása nélkül zajlott. *„Teljesen tájékozatlan a polgári iskolai tanárság a tekintetben, milyen miniszteri rendelettel helyezték le a két főiskolát Szegedre, miként egyesítették a kettőt egy főiskolává, van-e jóváhagyott Szervezeti Szabályzata stb. [...] Annyi tény, hogy a két főiskola egyesítéséről, lehelyezéséről, a fele-*

³⁰ Jugovics Lajos főiskolai tanár 1928–1932, ügyvezető igazgató (1928), igazgató tanács tagja (1928–1932).

³¹ Galamb Sándor (1886–1972) főiskolai tanár, igazgató (1928–1932).

³² Mester János (1879–1954), főiskolai tanár (1928–1930).

³³ Pitroff Pál (1884–1965) főiskolai tanár (1928–1930).

³⁴ Moór Elemér (1891–1974) főiskolai tanár (1929–1942).

³⁵ Eperjessy Kálmán (1893–1976) főiskolai tanár (1928–1957), címzetes főiskolai igazgató (1943–1945), főigazgató (1945–1949).

³⁶ Littke Aurél (1872–1944) főiskolai tanár (1928–1938).

³⁷ Abonyi Sándor (1880–1930) főiskolai tanár (1928–1930).

³⁸ Greguss Pál (1889–1984) főiskolai tanár (1928–1940).

³⁹ Szőkefalvi-Nagy Gyula (1887–1953) főiskolai tanár 1928–1939).

⁴⁰ Frank János (1880–1970) főiskolai tanár (1921–1940).

kezeti képzők megszüntetéséről szóló miniszteri rendelet még a mai napig sem jelent meg, pedig az egyesített főiskolám immár a negyedik éve működik. Az is tény, hogy a főiskolának még a mai napig sincs jóváhagyott Szervezeti Szabályzata. [...] Minthogy az utóbbi időben éppen az OPIE elnöksége részéről – és talán éppen a fenti okok miatt – ismételtelen leíratott az a terv, hogy a 60 éves Alma Matert mint ilyt szüntessék meg, és mint önálló fakultást kebelezzék be az egyetembe, vagy más cél miatt áldozzák fel, minden polgári iskolai tanárban, tehát bennem is jogosan felmerülhet az a gondolat, vajon időszerű-e ez a kívánság, nyer-e valamit ezzel a polgári iskolai tanárság, de még inkább a legnemzetibb polgári iskola. [...] Minden más főiskola lehetne vidéken, csak a maga nemében egyedülálló polgári iskolai tanárképző főiskola nem. [...] A mostani kooperáció a négyéves tapasztalat szerint nem vált be, és gy feltétlenül revízióra szorul.”⁴¹ Greguss statisztikai alapokon nyugvó és értékes elemző kritikáját az OPIE elnöksége 1932 január 15-én kiadott állásfoglalásában elvetette.⁴²

A kialakult vitát⁴³ Karafiáth Jenő⁴⁴ kultuszminiszter a főiskola igazgatóságának címzett levelével zárta le, melyben kifejti, hogy a szegedi tanárképzés szervezeti kérdéseivel foglalkozni nem akar, mert véleménye szerint az intézet még túlságosan fiatal, ahhoz hogy annak mélyebb átszervezésén gondolkozzanak.

Az egyetemmel együttműködésben képzett hallgatók első nemzedéke 1933 június 11-én vette át a diplomáját, összesen 63-an kaptak tanári oklevelet, mely közül 36% kitűnően, közel a fele jeles rendűen és 14%-uk jó rendűen végeztek. „A főiskola 60 éves, de egészséges, erőteljes fája új gyökeret mélyesztett új talajába és új, biztos alapokra helyezkedett” – mondta tanévzáró beszédében az akkori főigazgató Littke Aurél⁴⁵.

⁴¹ Greguss Pál elemzése a Polgári Iskolai Tanáregyesület Közlönyében 1932 februárjában jelent meg. Idézi Bereczki 1998:140

⁴² „Rendíthetetlenül ragaszkodunk az egyetemmel kooperált 4 éves tanárképzés rendszeréhez. Ennek leépítése, visszafejlesztése vagy akár csak az egyetemtől való elszakítása ellen is már jó előre a leghatározottabban óvást emelünk.” – idézi Bereczki az OPIE 1932. január 15-i határozatát. (1998:141)

⁴³ A Polgári Iskolai Tanáregyesület Közlönyében több írás is megjelent ebben a témában, például 1933 áprilisában „A polgári iskolai tanárképzés” és ugyanott a „Tanárképző főiskolánk bajai” című írások. A vita tulajdonképpen két platform, az egyetemmel kooperált, illetve az 1928 előtti önálló intézmény mellett lándzsát törő véleménycsoportok között zajlott. E vitával kapcsolatban Berecki megjegyzi, hogy „az egyetemi kooperáció körüli évekig tartó vita nem okozott zavart az egyetemi és a főiskolai tanárok kapcsolatában sem az oktatómunka, sem pedig a személyes érintkezés területén. Az is természetes volt, hogy a főiskola tanárai rövid időn belül címzetes, rendkívüli vagy rendes egyetemi tanári ki nevezést kaptak” Berecki 1998:143.

⁴⁴ Karafiáth Jenő (1883-1952) vallás- és közoktatásügyi miniszter (1931. december 16 – 1932. október 1.) (Ld. még T. Kiss Tamás 2002)

⁴⁵ Littke Aurél 1932. október 18-tól a Budapestre helyezett Galamb Sándor után lett a főiskola főigazgatója.

Az intézmény hallgatói létszám-adatait⁴⁶ a következő adatsor szemlélteti:

1928/29. tanév	285
1929/30. tanév	269
1930/31. tanév	169
1931/32. tanév	260
1935/36. tanév	334
1939/40. tanév	495
1940/41. tanév	519

A létszámváltozások mögött sokféle társadalmi, közoktatás-politikai, és gazdasági ok húzódott meg, melyet Karády Viktor és Valter Csilla (1990) teljes összefüggésében vizsgált, bemutatták az intézmény hallgatóinak származását, vallását, a nemek szerinti megoszlást és a társadalmi környezet valamint az oktatáspolitikai rendszer összefüggéseit.

A hallgatók világát bemutatandó meg kell említenünk, hogy a képzési idő háromról négy évre történő emelése és a képzési szerkezet helybenhagyása miatt úgy gondolhatnánk, hogy valamelyest csökkent a hallgatók óraterhelése, azonban ha figyelembe vesszük az egyetemen hallgatandó órák számát, akkor azt kell mondjuk, hogy a hallgatók terhei növekedtek.

A képzést lezáró képesítés kiadásának körülményei rendeletileg kerültek szabályozásra.⁴⁷ Az 1930/31 tanévben megjelent dokumentum kimondta, hogy a polgári iskolai tanári képezést a jövőben csak a szegedi polgári iskolai tanárképző főiskolával kapcsolatos Tanárvizsgáló Bizottság adhat.

AZ ÁTALAKÍTÁS TOVÁBBI TÖRTÉNESEI: AZ INTÉZMÉNY SZERVEZETI ÉS KÉPZÉSI RENDJÉNEK MEGALKOTÁSA

Az 1934/35. tanévben az első – ma, az ezredfordulós egyetemi integráció kedvelt szavával úgy mondanánk „inkubációs” időszak – után került sor a tanterv lé-

⁴⁶ A hallgatói adatok bővebb elemzése itt: Karády–Valter 1990

⁴⁷ A 612-05/2-1930 számú rendelet a képesítővizsga két fokát határozta meg. Az alapvizsgát írásbeli és szóbeli részből állt, a képesítő vizsgát pedig írásbeli és szóbeli részből, továbbá gyakorlótanításból állt. Az alapvizsgálaton csak pedagógiából, illetve filozófiából kellett zárthelyi dolgozatot írni, továbbá a képesítővizsgálaton egy házi dolgozatot (az egyetemen is hallgatott tantárgyakból) és egy másik szaktárgyból a bizottság elnöke által kijelölt téma alapján egy zárthelyi dolgozatot kellett írni. A gyakorlati tanítást, melynek tárgyát a gyakorlóiskola igazgatója és a pedagógia tanára határozta meg, csak az egyik szaktárgyból kellett tartani. A rendelet a Tanárvizsgáló Bizottság elnökének a főiskola igazgatótanácsának elnökét, alelnökének pedig a főiskola igazgatóját határozta meg.

nyegi átalakítására és szoros összefüggésben ezzel a Szervezeti Szabályzat megalkotására.⁴⁸ E dokumentum⁴⁹ rögzítette az új tanterv tartalmát és szakcsoportjait, noha meghagyta a négy korábban bemutatott szakcsoportot, ugyanakkor pedig egyes szaktudományok tekintetében (például a természettudományok esetében) tartalmi és elrendezés-beli változásokat eszközöltek. Itt kell elmondanunk, hogy ez a négy szakcsoportos tantervi koncepció egészen 1947-ig tehát tulajdonképpen a jogutód Állami Pedagógiai Főiskola létrehozásáig érvényben maradt és diplomás pedagógusok százainak képzését határozta meg.

Az 1934/35-os tanterv szakcsoportjai:

- A)Nyelvi irodalom és történettudományi szakcsoport német nyelvvel;
- A)I Nyelv-irodalom és történettudományi szakcsoport német nyelv nélkül;
- B) Földrajz-természettudományi szakcsoport;
- C) Mennyiségtan-természettudományi szakcsoport.

A kiegészítő szakkörök:

- 1) ének
- 2) testgyakorlás
- 3) gyors- és gépírás
- 4) női kézimunka (az 1935/36. tanévtől)
- 5) mezőgazdaságtan (csak férfi B/ szakosoknak az 1933/34. tanévtől)
- 6) háztartástan-gazdaságtan (csak nőknek az 1941/42. tanévtől)

Az 1934/35. évben elindult tantervnek az egyik legnagyobb újdonsága az volt, hogy kiegészítő szakkört minden hallgatónak kötelező volt választani és abból képesítést is szerezni. Ez alól csak az A) szakcsoport (tehát a német nyelvvel kapcsolt magyar nyelv, irodalom és történelem) szakcsoportos hallgatók voltak kivételek.

Az 1934/35. évi tanterv minden szakcsoportra kötelezően előírt tantárgyai:

- 1) Bevezetés a filozófiába, lélektan, logika és ismeretelmélet
- 2) Pedagógia
- 3) A filozófia története
- 4) A pedagógia története
- 5) Etika
- 6) Tanítási gyakorlat
- 7) Testgyakorlás
- 8) Karének

⁴⁸ A Szervezeti Szabályzatot az intézmény 1933/34. tanévében alkották meg. A dokumentumot a minisztérium 1935. január 25-én hagyta jóvá 12228-34/IV. sz. rendeletével.

⁴⁹ CSML VIII. 19. 2. doboz 459/1931

9) Szaktárgyi módszertanok

10) Közgazdaságtan és jogi ismeretek

Az intézménytörténet e fejezetének feldolgozása során nem győzzük hangsúlyozni a Huszti tudományszervező munkásságának eredményeként megjelent dokumentum kiemelt szerepét a szegedi tanárképzés kereteinek meghatározásában, alapjainak lerakásában. A szervezeti szabályzat, melynek teljes címe „Az állami polgári iskolai tanárképzés szervezete” a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 1935. január 25-én kelt, 12228-34/IV. sz. rendelete alapján jelent meg. A Szervezeti Szabályzat kimondja:

„1.§ Az állami polgári iskolai tanárképzés a Szegeden felállított polgári iskolai tanárképző főiskolán megy végbe, mely a szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi és mennyiségtan-természet-tudományi karaival együttműködésben megállapított tanterv szerint képez polgári fiú- és leányiskolák számára tanárokat és tanárnőket.

[...]

3.§ A tanárképző főiskola közvetlenül a M. Kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt áll.

4.§ A főiskola tudományos és gyakorlati feladatához képest két fő tagból áll: az elméleti és gyakorlati szaktudományi képzést adó tanárképzőből és a vele összefüggő, az iskolai gyakorlati képzést szolgáló gyakorló polgári iskolából.

[...]

6.§ A tanárképző főiskolát tíz tagból álló igazgatótanács vezeti, mely a tanárjelölteket kétféle ágazó tanulmányaikban, az egyetemen és a tanárképzőben irányítja. Az igazgatótanács feladata az egyetem két kara és a tanárképző között a zavartalan tanulmányi együttműködés szabályozása, s általában a tanárképzőt érintő fontosabb szentélyi, tanulmányi és anyagi ügyekben való javaslattevés, illetőleg döntés. Tagjai: lehetőleg minden tanulmányi szakcsoportnak egy-egy egyetemi és egy-egy tanárképző főiskolai tanára. Elnöke mindig egyetemi tanár, ügyvezető alelnöke, aki egyúttal a tanárképző igazgatója, a tanárképzőnek egyik rendes tanára.

7.§ Az elnökön és az alelnökön, továbbá a gyakorló iskolai igazgatón kívül az igazgatótanácsnak 5-5 évre kinevezett hat tagja van: három egyetemi és három tanárképzői rendes tanár a polgári iskolai tanárképzésnek lehetőleg minden szakcsoportjából.

[...]

11.§ A tanárképző tanári testületét rendes tanárok és megfelelő számú beosztott, illetőleg óraadó tanár alkotják. [...] A tanárképző rendes tanárainak legmagasabb kötelező óraszámja 12.

[...]

13.§ A főiskolai tanári állásra tudományos irodalmi és gyakorlati úton igazolt rátermettség minősít. A tanári állások betöltésénél egyenlő rátermettség esetében első sorban egyetemi és műegyetemi magántanárok, vagy más főiskolánál működő tanárok vétetnek figyelembe, másodsorban oly középiskolai és tanítóképző intézeti tanárok, akik szaktudományukat irodalmilag is művelik.

[...]

19.§ Az egyes tanszékek mellé beosztott tanerők, vagy díjtalan gyakornokok az illető szaktanár közvetlen felügyelete és rendelkezései alatt állanak.

[...]

21.§ A tanárképző főiskola tanári testülete a tanévfolyamán havonként ülést tart, melyen számba veszi a tanárképző főiskola tagjainak tanulmányi haladását és egész magatartását továbbá esetleges javaslatokat tárgyal, melyeket a testület az igazgatótanács elé óhajt terjeszteni.

[...]

26.§ A tanárképzés a főiskolán szakcsoport-rendszer szerint megy végbe, mely a szaktudományok kapcsolata és a polgári iskola szükséglete szerint igazodik. A szakcsoportok szakkörökből alakulnak.”

E fejezet egyik leghangsúlyosabb része „A tanárképző főiskola és az egyetem együttműködése” címet viselő szakasz.

„30.§ A főiskola hallgatói a tanárképző tanulmányi rendjében kiszabott előadáson kívül választott szakcsoportjuk egyik szakköréből, illetőleg annak egyik szaktárgyából a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész-, nyelv- és történettudományi, illetőleg mennyiségtan-természettudományi karán is kötelesek előadást hallgatni s e célból az egyetemre rendkívüli hallgatóul beiratkozni. Az egyetemen választható szaktárgyak a következők: magyar nyelv, magyar irodalom, történelem, német nyelv és irodalom, földrajz, állattan, növénytan, ásványtan, vegytan, mennyiségtan, természettan. Az igazgatótanács külön engedélyével választható ezek egyike helyett a filozófia, vagy pedagógia is. Az egyetemen hallgatóndó előadások óraszama a választott szaktárgy követelményeihez igazodik. Minden egyes hallgatóra nézve a tanárképzőnek a megfelelő szakcsoportot képviselő igazgatótanácsosai állapítják meg feléről-felére az egyetem mindenkorai tanrendje alapján az egyetemen hallgatóndó előadásokat.”

Mindezek után külön fejezet foglalkozik a gyakorlóiskolával:

„32.§ A gyakorlóiskola, mint a tanárképző főiskola egyik alkotórésze, mint polgári iskola.

33.§ A gyakorló polgári iskolának négy fiú- és négy leányosztálya van. A gyakor-

ló polgári iskola egyes osztályaiba legfeljebb 25-25 tanuló vehető fel.

[...]

41. A főiskolai hallgatók gyakorlati kiképzésének általános elveit, menetét és munkarendjét külön szabályzat irányítja. [...] A hallgatók gyakorlati tanításainak előkészítésében, megtartásában és megbírálásában, a főiskola pedagógus tanárának vezetése alatt a gyakorló iskola illetékes tanárai, továbbá a tanárképző érdekelt szaktanárai együttesen vesznek részt.

[...]

42. A gyakorló iskola tanártestületének értekezleteire a tárgysor előzetes közlésével a főiskola igazgatója és pedagógus tanára meghívandó.”

A tanulmányi szabályzat külön részben foglalkozik a hallgatók jogviszonyával (például kimondja, hogy a főiskola magánúton nem végezhető), a tanárképzőbe való felvételével, valamint az egyetemre való beiratkozással, az előadások látogatásával, a kollokviumok rendjével, az értékeléssel, az osztályzással.

A dokumentum ezen, II. része a Tanulmányi Szabályzat címet viseli. Ugyancsak külön részt (a III. számmal jelöltet) rendel a Fegyelmi Szabályzatnak, melyben lehatárolja a fegyelmi felelősség területét és meghatározza a fegyelmi büntetések rendszerét is.

Az 1935. évi rendelet e részletei alapján is láthatjuk, hogy valóban jelentős szervezeti és tartalmi átalakítást hajtottak végre a polgári iskolai tanárképzésben.⁵⁰ A szervezeti átalakítást minden korabeli értékelés Huszti József érdemeként⁵¹ könyvelte el. Nyugdíjba vonulásakor a Kratofil Dezső⁵², a gyakorló iskola igazgatója búcsúztatta így:

„Méltóságod 15 éven át a legnehezebb időkben vezette a Budapestről Szegedre áttelepített főiskolát. Valóban a Mindenható kegyének és bölcs rendelkezésének kell tekintenünk azt, hogy az iskola kormányzata ezekben az években éppen Méltóságod kezeiben volt. Erre az időre esik az 56 éven át Budapesten székelő főiskolának Szegedre való áttelepítése s az így áttelepített főiskola új szervezetének kiépítése. Méltóságod érdeme az hogy előrelátó bölcsességével ezt az új szervezetet úgy alkotta meg, hogy abban a budapesti régi főiskolák nemes hagyományait és az 56

⁵⁰ A rendelet kiadásának évében, 1935-ben ünnepelte Magyarország Horthy Miklós kormányzóvá választásának 15. évfordulóját. Ebből az alkalomból a hálás szegedi oktatói kar elhatározta, hogy platánfákat ültet a főiskola udvarán. Az öt platánfa ma is áll a JGYPK Boldogasszony sugárúti épületének belső udvarán.

⁵¹ Huszti József 15 éven át, 1928-tól 1943-ig töltötte be az igazgatótanács elnöki tisztét. Noha közben (1934-ben) kinevezték a Pázmány Péter Tudományegyetemre rendes tanárnak, igazgatótanácsai tisztségét megtartotta.

⁵² Kratofil Dezső 1933-tól vette át a Gyakorló Iskola vezetését Szenes Adolftól, annak nyugdíjba vonulása után.

éves múlt értékes tradícióit a polgári iskolai tanárképzés érdekeinek megfelelően mind átmentette. Ma már tisztán látjuk, hogy az új szervezetet meghatározó alapelveket az eltelt 15 év tapasztalatai teljes mértékben igazolták. De Méltóságod 15 évi működéséhez kapcsolódik a főiskola új tanulmányi rendjének, a tanárvizsgálati szabályzatnak, a gyakorló polgári iskola új szervezetének kidolgozása, a polgári iskolai tanárképzés lényeges szerveinek: a kiegészítő szakköröknek a magyar polgári iskolák tanulmányi és nevelési céljához igazodó kiépítése, a főiskola épületének az adott viszonyokhoz lehetséges kibővítése.”

Husztai József tevékenységét annak nyugdíjba vonulásakor tartott értékelő beszédében (1943-ban) Schilling Gábor a Főiskola igazgatója hasonlóképpen látta:

„Az új Főiskola az újjászervezés és a vele kapcsolatos változások összehatása következtében a polgári iskolai tanárnak egy új típusát teremtette meg, amely a múlt nemes hagyományainak megtartása mellett gazdagabb szellemi tartalommal, magasabb színvonallal, nagyobb nevelő értékkel, és modern alapos didaktikai készséggel lép az élet küzdőterére.”³³

Ugyanerre a következtetésre jut a polgári iskolai tanárképzés átszervezésének vizsgálata során Karády Viktor és Valter Csilla (1990). Kifejtik, hogy véleményük szerint a reform többdimenziójú célt szolgált a korabeli politikai és oktatáspolitikai színpad eseményei között:

- Szimbolikus gesztus volt Szeged választópolgárainak.
- Biztosította a szegedi egyetem bölcsész- és természettudományi karának diákokkal való ellátását.
- Az két jogelőd összevonása és a jogutód közös igazgatása az egyetemmel a gazdaságosság, a takarékoság szempontját jelentette.

Karádyék további fontos oktatáspolitikai összefüggésekre is rámutatnak:

- 1) Megerősítette az állami hegemoniát a magyar felsőoktatás egyetlen világi területén, ahol ugyanakkor számottevő egyházi konkurencia létezett.
- 2) Másrészt az egyetemmel való szoros együttműködés miatt a főiskola kiszakadt addigi intézményei a tanítóképzők környezetéből, majd egy magasabb státuszt nyert el. „A szegedi főiskola sajátossága maradt, hogy nem követelt érettségit, de hallgatói mégis egyetemi szintű oktatásban részesültek. Így tölthetett be egyedülálló módon egyfajta híd szerepet az elemi és az egyetemi szintű oktatás között.”³⁴

³³ Idézi Bereczki 1996:28

³⁴ Karády-Valter 1990:35.

- 3) A főiskola vidékre helyezése a rendszer végéig egyedülállónak bizonyuló decentralizációs kezdeményezés volt.
- 4) A két eddig külön működő (a női és férfi hallgatókat külön-külön oktató) főiskola koedukációs intézménnyé alakítása jelentős modernizációs esemény volt.

AZ ÚJ SZERVEZETI KERETEK ÉS A KÉPZÉSI REND ÉRTÉKELÉSE

A miniszter koncepcióhú intézkedéseit feltétlenül pozitívan értékelhetjük, ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy az új szervezeti forma negatív vonásokat is tartalmazott, melyekre az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület tagjai – mint már korábban bemutattam – az új szervezeti szabályzat első vitája alkalmával is felhívták a figyelmet. Úgy véljük szükséges röviden bemutatni Huszti reformjának negatív és pozitív foglalatát.

Nagy eredményként értékelhetjük azt is, hogy a főiskolai hallgatók előadásokat hallgathattak az egyetemen és ott kollokválniuk is kellett, hiszen ez a szakudományi képzés színvonalát nagymértékben emelte.

A kialakult rendszer szerint a főiskola adta meg a tudományos rálátást, a kompendiumot, az egyetem pedig a tudományos vizsgálódás részleteibe vezette be a hallgatókat. Mindennek következtében, noha a hallgatók tanulmányi terhelése nőtt, ám emelkedett a polgári iskolai tanárok szakmai tekintélye is, s ez óriási eredmény volt.

Az intézmény korábban bemutatott, a tanítóképzők sorából kiemelő „fél-egyetemi” voltát pozitív és negatív felhangok is kísérték. Az egyetemen a rendkívüli hallgatóknak (ilyenek voltak a főiskolai áthallgatók) sárga indexük volt, sőt a Szervezeti Szabályzatban meghatározott alacsony óraszám miatt tanulmányaikat nem ismerték el egyetemi végzettségnek, mely azzal járt, hogy doktorálási joguk nem volt. A főiskolásoknak az egyetemen lévő rendkívüli hallgatói státuszukból adódóan (és amiatt) tulajdonképpen továbbra is fennmaradt az a társadalmi mobilitás-beli zártság/különbség, mely a gimnáziumot végzett (érettségizett) hallgatók és a tanítóképzőt végzett (képesítővizsgát tett) hallgatók – a rendkívüli hallgatók – között eddig is megvolt.⁵⁵

⁵⁵ A hallgatói jogviszony kérdésköre később is kísérője volt a szegedi egyetem és a főiskola közös életének. 1942-ben az egyetem vezetősége azzal a javaslattal fordult a főiskolához, hogy az járuljon hozzá ahhoz, hogy a főiskolai hallgatók intenzívebben kapcsolódjanak be az egyetem tanulmányi rendjébe. Mindennek oka az volt, hogy az 1941/42-es tanévre az egyetemre csak 80-80 hallgató iratkozott be, melynek következtében volt olyan évfolyam, illetve szakcsoport, ahol csak egy-egy hallgató akadt. A Főiskolának ugyanebben az időben több mint 600 hallgatója volt. A főiskola tanári kara nagyon határozottan visszautasította a javaslatot: „A Főiskolát a javaslat pusztán korrepetáló intézetté, afféle jo-

Az átszervezés kiemelte a főiskolát addigi intézményes környezetéből, melynek a következménye lett az is, hogy véget ért Gyertyánffy István⁵⁶ által nagy gondnal megvalósított iskola-komplexum, a Paedagogium⁵⁷ működése. Pedagógiai szempontból vitathatatlan, hogy Gyertyánffy István azon elképzelése, mely szerint az a tanuló, aki egy egységes szellemű, irányítású intézetben nő fel (s járja végig az elemi iskolát, polgári iskolát, tanítóképzőt, polgári iskolai tanárképzőt s esetleg a tanítóképző-intézeti tanárképzőt), az már a kisgyermek kortól átítatódik egy erőteljesen megalapozott pedagógiai szellemmel, hivatástudattal.

Voltak, akik úgy vélték, hogy az átszervezéssel az intézmény önállósága is megszűnt, hiszen az igazgatótanács felállítása és az egyetemmel történő előírt együttműködés a főiskola számára függő helyzetet teremtett (annak ellenére, hogy a személyi és munkakapcsolatok napi szinten is barátságosak és kooperatív hangulatúak voltak), hiszen a Főiskola tanári karának – a Szervezeti Szabályzat értelmében – a fontos szervezeti és tartalmi kérdésekben ki kellett kényszeríteni az igazgatótanács, illetve az egyetem véleményét, döntését.

Gyertyánffy iskolamodellje (ld. 47. lábjegyzet) a hazai hagyományosan német/porosz felsőoktatási szisztémába a francia modellt emelte be. Az 1935-ös reform Szervezeti Szabályzattal Huszti – mivel koncepciójának az egyetemi kooperáció megvalósíthatósága volt a fő vonala – a magyar egyetemek struktúráját vonatkoztatta ide és a polgári iskolai tanárképzést a középiskola tanárképzők analógiájára alakította ki, ám ezzel megszűntek azok a pedagógiai értékek, amelyekkel a korábbi, Gyertyánffy által megalkotott szervezet rendelkezett.

A mindent érintő átszervezés lezárulásával a harmincas évek derekától tulajdonképpen nyugodt mederben folyt az oktatás. Bereczki Sándor mutat rá, hogy az elvarratlan szálak, megoldatlan, vagy csak félig megoldott kérdések, és a személyes érdekek és sértettségek miatt azonban újra és újra viták alakultak ki.⁵⁸ Az új

gi szemináriummal fokozná le, a tanárok csupán azokkal foglalkozhatnak, akiket a tárgyak kevésbé érdekelnek, míg a legnagyobb érdeklődést mutató legkiválóbb tanítványokat teljesen át kellene engedniök az egyetemnek. Ez a főiskolai tanárok anyagi meg rövidítését is magával hozná. Akadna-e majd a jövőben valamirevaló tanár, ki olyan főiskolára pályáznék, ahol a tanár és a tanítvány részéről csak unott, kedvetlen korrepetálás folyik a nem kedvelt tárgyakból? Ez a Főiskola halálát jelentené.” Idézi Bereczki 1996:32

⁵⁶ Gyertyánffy István az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola (Paedagogium) igazgatója 1873/74 – 1895/96.

⁵⁷ A Paedagogium, azaz az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola 1873-tól 1928-as Szegedre helyezéskéig Budán működött. Helyét az 1925-ben megszervezett Testnevelési Főiskola vette át, lakta be. A Paedagogium képzési rendszere az alapításakor magában foglalta az 1868. XXXVIII. tc. népiskolai rendszerének valamennyi iskolatípusát. Gyertyánffy a kialakításkor a párizsi École Normal Supérieur tanárképzési szervezeti rendjét vette alapul.

⁵⁸ Bereczki 1996

képzési rendszer ellenzői leginkább az összehoronzásnak azt a részét támadták, mely szerint a főiskola diákjai az egyetemnek csak rendkívüli hallgatói lehetnek, mely mivel egyetemi polgárjoggal nem jár, megalázó a számukra. Huszti ugyanakkor azzal érvelt, hogy a rendkívüli hallgatói jelleg nem jelenthet degradálást, mert az ilyen hallgató ugyanúgy elmélyedhet az egyetemi tanulmányokban, mint a többiek. „A részletekben mindig lehet, sőt állandóan kell módosítani az életből nyújtott tanulságok alapján. – zárta le a vitát Huszti – Arról azonban, hogy a jövőben a tudományos kiképzésből a polgári iskolai tanárjelöltek kikapcsolatassanak, többé józanul alig lehet szó”⁵⁹

Huszti az új szervezet egyik előnyét éppen abban látta, hogy nem vágta el az útját az elemi iskolai tanítók felemelkedésének, ugyanakkor Huszti álláspontja a doktorálási vitában jól mutatja az egyetem felfogását: „Csak olyan megoldás felel meg az egyetem szellemének, amelyet nem a főiskola, még kevésbé a felügyeleti hatóság, hanem az egyetemen maguk az egyetemi professzorok kezdeményeznek.”⁶⁰

1937-beti, az Országos Felsőoktatási Kongresszuson elmondott beszédében Huszti József kiemelte azt, hogy a tanárképzés új rendje Szegeden kedvező eredményeket hozott, mivel fokozta a szakmai felkészültséget anélkül, hogy a hivatástudatot és a gyakorlati készséget csökkentette volna.

A társadalmi környezetről szólva meg kell említenünk, hogy az oktatáspolitikai színpad aktorai közül a polgári iskolai tanárok kezdetben helyeselték a kooperációs rendszert, azaz az főiskolának az egyetemhez való közelítését, mivel úgy vélték, hogy végzettségüket ezentúl az egyetemi végzettséggel egyenrangúnak ismerik majd el, és ezáltal anyagi helyzetük és a társadalmi presztízsrangsorban elfoglalt helyük is javulni fog. Ám ez nem következett be. A harmincas évek második harmadára tanárok közül egyre többen követelték az egységes tanárképzés megvalósítását, azt tehát, hogy a polgári iskolai tanárképzés kizárólag az egyetemen történjék.⁶¹ Klebelsberg Kuno halála (1932) után felerősödtek azon vélemények, is melyek szerint az intézményt akár vissza kellene költöztetni Budapestre.⁶² Ezen törekvéseket azonban a minisztérium, a város, az egyetem, sőt maga a Főiskola igazgatója is visszautasította.

⁵⁹ Idézi Bereczki 1998:148

⁶⁰ Idézi Bereczki 1996:32

⁶¹ 1940-ben az országos Polgári Iskolai Tanáregyesület felhívása nyomán a polgári iskolai tanárság 98%-a az egységes tanárképzés mellett foglalt állást.

⁶² Bereczki Sándor (1996) leírja, hogy ekkor a főiskola tanári kara is tett bizonyos lépéseket a visszahelyezés érdekében. Például a minisztériumba felterjesztés küldtek, melyben a visszaköltözés melletti érveiket felsorolták. Sőt a főiskola hallgatósága – vélhetően a tanári kar hatására – az 1932-ben Szegeden megtartott bölcsészkongresszuson a Szegedről való elküldözés szükségességét hangoztatta. E vélemény képviselői a következő érveket fogalmazták meg: Szeged városa nem alkalmas a tanárképzésre, mert geopolitikai fekvé-

A harmincas évek végére az új szervezeti és tanulmányi rend fokozatosan megszilárdult, melynek alapvető dokumentuma volt az 1935-ben megjelent Szervezeti Szabályzat. Jelentőségét jól ábrázolja, hogy (mint fentebb bemutattuk) meghatározta a kooperáló tanárképzés helyzetének stabilizálódását és az egyetemmel összekapcsolt tanárképzés tartalma, módszerei, szervezeti keretei mind egységesebb rendszerré ötvöződtek. A viták lassan elcsendesednek és az átszervezés befejeződése után a polgári iskolai tanárképzés szakmailag magasabb színvonalon, nyugodt rendszerbeli feltételek között folyhatott tovább.

ÖSSZEGZÉS

A szegedi felsőoktatás történetének neveléstudományi tudományos iskolái, képzőhelyei közül a jelenlegi Juhász Gyula Pedagógusképző Kar jogelődjét, az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolát Szegedre kerülésének történései, az oktatási munka körülményei és az ország akkori oktatáspolitikai helyzete szempontjából is jelentős oktatástörténeti manifesztációként tarthatjuk számon.

A főiskola szegedi működésének munkaszervezeti és szakmai tartalmi kérdéseit jelentősen meghatározó dokumentumok elemzésén keresztül közelebb kerüthettünk a korszak mélyebb megértéséhez. Ugyanakkor pedig a húszas-harmincas évek hazai intézménytörténetének ezen szegmense nem minden tanulság nélküli napjaink embere számára sem.

A szegedi pedagógusképzés fellelőjének fejlődéstörténete ám nemcsak a politikai színpad szereplőinek, hanem az intézeti igazgatóknak⁶³, az igazgatótanácsnak és vitatkozó oktatóknak az érdeme és közös munkájuk gyümölcse volt.

El kell azonban mondani azt is, hogy a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola szegedi megtelepedése, és további léte (továbbélése) szempontjából az oktatáspolitikai vezető irányítói (elsősorban Klebelsberg Kuno és később Karafiáth Jenő) elévülhetetlen érdemekkel bírnak.

se nem megfelelő, magyarán messze van az ország többi részétől, nem központi elhelyezkedésű, ezért Szegedet az ország különböző részeiből érkező hallgatóknak nehéz megközelíteni. A város infrastruktúrája fejletlen, hiszen Szegednek nincsenek múzeumai, tudományos intézetei elmaradott vidéki jellege elzárja a hallgatókat a pezsgő kulturális élettől, és ezáltal az értelmiségi létre való felkészüléstől.

⁶³ Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola igazgatói a korszakban: Závodszy Levente (1928. szeptember 26. – október 25.), Jugovics Lajos (1928. október 25. – október 31.), Galamb Sándor (1928. október 31. – 1932. október 18.), Littke Aurél (1932. október 18. – 1937/38.), Szőkefavi Nagy Gyula (1937/38 – 1938/39.)

IRODALOM

- Bereczki Sándor: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola múltjának rövid áttekintése. In: *Belvedere Meridionale* 1996. 5-6. 17-35.
- Bereczki Sándor: *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola története*. Szeged, 1998, JGYTF
- Devich Andor: *A szegedi főiskolai mozgalom*. Szeged, 1981, JATE
- Devich Andor: *A szegedi tudományegyetem története*. I. 1921 – 1944. Szeged, 1991, JATE
- „Életem a főiskoláért” Ábrahám Ambrus önéletrajzi írása, Írások a főiskola történetéről. Szeged, 1993, JGYTF Kiadó
- Husztai József: *Gróf Klebelsberg Kuno életműve*. Budapest, 1942
- Karády Viktor – Valter Csilla: *Egy országos vonzáskörű szegedi főiskola. A Polgári Iskolai Tanárképző diplomásai (1928-1950)*. Szeged, 1990, JGYTF
- Kardos József – Kelemen Elemér – Szögi László: *A magyar felsőoktatás évszázadai*. Budapest, 2000, Nemzeti Tankönyvkiadó
- Kékes-Szabó Mihály (1996): Klebelsberg Kuno egyetempolitikai törekvéseinek főbb jellemzői. *Magyar Pedagógia* 1996. 3. szám 253-260
- Klebelsberg Kuno*. (Válogatta és sajtó alá rendezte T. Kiss Tamás) Budapest, 1999,
- Ladányi Andor (2000): *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Argumentum, Budapest
- Liszt László – Zallár Andor (szerk.): *Szegedi Egyetemi Almanach 1921-1970*. Szeged, 1971 JATE-SZOTE
- Márki Sándor: *A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története 1972-1922*. Szeged, 1922, Szegedi Nyomda
- Miklós Péter: *Klebelsberg Kuno jelentősége a magyar és a szegedi kultúrtörténetben*. In: Mozaikok. Európai kultúra és kisebbségi identitás a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégióban. Szeged, 2007, Belvedere Meridionale
- Oláh János: *Mester János élete és munkássága*. Gyula, 1998, APC-Stúdió
- Gácsér József – Pukánszky Béla: Tettamanti Béla. *Magyar Pedagógusok*, Budapest, 1989, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
- Pukánszky Béla: Tanárképző vagy egyetem? Adalékok a kolozsvári egyetem Szegedre költözéséről (1919-1921). *Magyar Pedagógia*, 1987. 4. sz. 424-433. Interneten itt: <http://primus.arts.u-szeged.hu/%7Epukanszk/mars/Fantom.htm> Interneten Utolsó letöltés: 2008.01.24. 20:36
- Pukánszky Béla: Repatriáló universitas – A kolozsvári egyetem Szegedre költözése. *Szeged*, 1990/10-11. 39-40
- Pukánszky Béla: Tanárképzés a Kolozsvárról Szegedre költöző egyetemen. In: *Adatok Dél-Magyarország iskolaügyének történetéből*. Budapest, 1996, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 114-123
- Pukánszky Béla: Pedagógiai és pszichológiai tudományos iskolák a szegedi egye-

temen. Interneten itt: <http://www.staff.u-szeged.hu/~comenius/pedpsz.htm>

Utolsó letöltés: 2008. február 11. 22.24

Schilling Gábor: *A szegedi évek*. In: Schilling Gábor (szerk.): *Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Évkönyve az 1942/43. tanévről*. Szeged, 1944, ÁPITF 36-46

Szentirmai László – Ráczné Mojzes Katalin (szerk.): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene*. Szeged, 1998, JATE

Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Ráczné Mojzes Katalin: *Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995 I.* Szeged, 1996, JATE-SZOTE

T. Molnár Gizella: *Klebelsberg, az iskolaépítő*. Szeged, 1992, kiadó nélkül

T. Kiss Tamás: *Fordulatok – folyamatok. Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikájából*. Budapest, 2002, Új Mandátum

Miklós Péter

KLEBELSBERG ÉS A SZEGEDI EGYETEM HITTUDOMÁNYI KARÁNAK TERVE

Szegeden az 1930-as években négy felsőoktatási intézmény működött. Az egyetem és a polgári iskolai tanárképző intézet mellett két hittudományi iskola: a Jézus Társaságának bölcseleti és teológiai főiskolája, valamint az egyházmegyei hittudományi főiskola. Mindkettőnek a vezetését a jezsuiták látták el. A Városban – a csanádi püspöki székhely Temesvárról való idekerülése után – a húszas években épült ki a katolikus egyházi központ. A folyamatnak fontos állomása volt a szeminárium megszervezése, a papképzés megindulása. 1930-ra fölépült a püspöki palota, a Szent Imre Kollégium, a hittudományi főiskola és a Fogadalmi templom (székesegyház).¹ 1941-ben XII. Pius pápa Szeged székhellyel fölláltította a csanádi székeskáptalant.

A csanádi egyházmegye papi utánpótlását a temesvári papnöveldeben képezték. A szeminárium 1806. november 17-én nyílt meg, történetét Kováts Sándor teológiai tanár írta meg.² Glattfelder Gyula megyés püspök 1913–14-ben új épületet emeltetett a papnevelő intézetnek, amelyet 1914. november 5-én, Szent Imre ünnepén áldott meg. A főpapot 1923-ban kiutasították Romániából. Mindkét székvárosában (Temesvár, Szeged) szemináriumot építtetett.³

A jezsuiták bölcseleti (filozófiai) főiskolája és noviciátusa Pozsonyból 1919 nyarán – a csehszlovák megszállás elől – Szegedre költözött. A noviciátus 1921-ben Érde települt át, de a főiskola Városunkban maradt. Az 1930-ban megnyílt egyházmegyei szemináriumban is a jezsuiták látták el az oktató munkát a szerzetesrendek 1950-i fölосzlatásáig.⁴

¹ Giczi Zsolt: *Szeged katolicizmusa az 1930-as években*. Szeged, 1990–91. 12–13. sz. 20–27.; A szegedi székesegyház. Szerk. Ábrahám István és Zombori István. Szeged, 2001. 11–48.

² Kováts Sándor: *A csanádi papnevelde története*. Temesvár, 1908.

³ [Szilas József:] Az 50 éves szeminárium. In: *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve* 1980. Szeged, 1980. 86–87.

⁴ Péter László: A jezsuiták Szegeden. In: *Uő: Szegedi seregszámla*. Szeged, 1999. 59–61.

Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter sokat tett a szegedi egyetem és a szegedi katolikus vallási, egyházigazgatási központ létrejöttéért.⁵ Az előbbi Kolozsvárról, az utóbbi Temesvárról települt a városba. Klebelsberg a Ferenc József Tudományegyetemen önálló katolikus teológiai kart szándékozott fölállítani. Ezt Glattfelder Gyula támogatta, hiszen püspöki székének országos – kulturális és politikai – befolyását tovább erősítette volna.⁶

A püspöki kar 1929. október 25-én, Budapesten tartott értekezletén tárgyalta a szatmári és nagyváradi római katolikus püspökségek – részben Magyarországon maradt, részben Romániához került – birtokainak ügyét.

„Megállapítandó a nagyváradi és a szatmári egyházmegye magyarországi részének belső szükséglete, ideértve a papnevelés költségeit is – írta Klebelsberg a püspöki karnak. – Számolva a szükségletekkel, a magyar királyi kormány már nagyobb összeget bocsátott a csanádi egyházmegye rendelkezésére azért, hogy Szegeden mint egyetemi városban és a Tiszavidék legnagyobb katolikus kultúrközpontjában mód nyújtsék egy katolikus papnevelő felállítására. Az államnak rosszabbul fordult pénzügyi helyzetében belátható időn belül újabb ilyen állami hozzájárulásra alig van kilátás, és azért szükségesnek tartanám, hogy a Szegeden épülő katolikus papnevelő befejezésénél mutatkozó szükséglet fedezetére a nagyváradi és a szatmári püspökségek és a szatmári káptalannak a földreform során igénybevett ingatlanai után az állami kiegyenlítés útján befolyó összegek egy része a szükséghez képest igénybe vétessék, aminek ellenében a megnevezett vagyonságok, illetve magyarországi egyházmegyerészek e papnevelőnek a hozzájárulás arányában társtulajdonosává lennének.”⁷

Glattfelder a szegedi egyetem katolikus fakultása érdekében 1930. február 11-én írt Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érseknek. Emlékeztette, hogy neki már 1928-ban vázolta Klebelsberg tervét: „Még 1928 végén voltam bátor Főmagasságodat előszóval tájékoztatni, hogy a kultuszminiszter úr azzal a tervvel foglalkozik, miszerint a szegedi egyetemen katolikus teológiai kart szervez, melyen a tanítást a Jézus Társasága látná el. Eminenciád volt kegyes jelezni akkor azon aggodalmát, hogy a tervezett fakultás esetleg hátrányára fog válni a budapesti egyetem teológiai karának s annak növendékeit elvonná, mi talán létét is kockáztatná. Erre kifejtettem, hogy igénytelen véleményem szerint erre az aggodalomra nincs reális

⁵ T. Molnár Gizella: Portrévázlat gróf Klebelsberg Kunoról. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 26. köt. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1998. 227–264.

⁶ Miklós Péter: Klebelsberg Kuno jelentősége a magyar és a szegedi kultúrtörténetben. In: *Mozaik. Európai kultúra és kisebbségi identitás a DKMT Euróregióban*. Szerk. Kertész Péter, Lendvai Beatrix. Szeged, 2007. 17–27.

⁷ Gergely Jenő: *A püspöki kar tanácskozásai*. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből 1919–1944. Bp., 1984. 159.; Beke Margit: *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. 1. köt. München–Bp., 1992. 288.

ok, mivel a budapesti teológiai kart alimentáló⁸ központi papnövelde mindig rendelkezésre fog állani alapítványi helyeivel az összes egyházmegyének, tehát az egész ország főiskolája lesz, míg a Szegeden tervezett kar a csonka egyházmegyék s a Jézus Társaság növendékei számára alapíttatván, nem érinti a budapestinek s alapítványos szemináriumának érdekkörét, még akkor sem, ha a rendnek sikerülne saját költségén nevelési és tanrendjével máshonnan fizető növendékeket szerezni.”⁹

Glattfelder Gyula részletezte, hogy a magyar – és a szegedi – katolikus egyház számára ez vissza nem térő lehetőség. A katolikusoknak így két egyetemi karuk lehetne, és ez az egyház további erősödését szolgálná. A kultuszminiszter terve a kormánynak a katolikusok iránti jóindulatáról tanúskodik. „Ma nálam járva a Jézus Társasága tartományi főnöke az ő előadásából arra kellett következtetnem, hogy tévedésben voltam, amikor Eminenciád magas hozzájárulását a szegedi teológiai kar tervéhez megnyugtató nyilatkozata után biztosra vettem. Arról értesít ugyanis, hogy Eminenciád a budapesti teológiai karral kapcsolatos aggodalmait előtte is kifejezni méltóztatott azzal, hogy nem állna módjában a szegedi tervet pártolni. Főmagasságod ez állásfoglalása, mely teljesen váratlanul ér, arra késztet, hogy újból mély tisztelettel kérjem, ne méltóztassák a kultuszminiszter úr tervével szemben, mely nem is remélt jóakaratról tanúskodik a katolikus egyházzal szemben s kérdés, aktuálissá lehet-e még egyszer, ellenkező álláspontra helyezkedni.”¹⁰

Kiemelte, hogy az egyetemnek javarészt – Kolozsvárról érkezett – protestáns tanári testületét a katolikus teológiai kar ellensúlyozná, és gondoskodna az egyetem katolikus jellegéről. Ennek nagy jelentősége lett volna, hiszen Horthy Miklós kormányzóra való tekintettel a református egyház a tudományos és politikai életben létszámát és anyagi bázisát jóval meghaladó szerephez jutott. „Az egyetemnek még Erdélyből magával hozott erősen protestáns tanári összetétele az új kar által lényegesen javulna katolikus irányba. Az Alföldön egy katolikus kultúrközpont létesülne, melynek súlyát a nagyérdemű rend tudományos és lelki téren egyaránt biztosítaná. Mind oly szempont, melyek horderejét Eminenciád előtt bizonyára nem kell hangsúlyozni, s ezért, amit élőszóbeli előadásomban már megtettem, ezennel írásban ismétlem, méltóztassák a terv megvalósítása számára magas befolyását biztosítani.”¹¹

Klebensberg Kuno is törekedett az egyetemen a protestáns túlsúly megszüntetésére. Protestáns volt Dézsi Lajos (magyar irodalomtörténet), Bartók György (filozófia), Imre Sándor (pedagógia). Hogy a nagy tudású, munkájukat jól végző pro-

⁸ Fönntartó.

⁹ Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal egyházigazgatási iratai (a továbbiakban: SZCSPL PHEI) 60/1930.

¹⁰ SZCSPL PHEI 60/1930.

¹¹ SZCSPL PHEI 60/1930.

fesszorokat sérelem ne érje, a miniszter a tanszékek párhuzamosításával oldotta meg az ügyet. Az újonnan szervezetteket „világnézeti tanszékeknek” nevezi a történeti irodalom. A 2. sz. magyar irodalomtörténeti tanszéket a piarista Sík Sándorra, a 2. sz. pedagógia tanszéket a bencés Várkonyi Dezső Hildebrandra, a 2. sz. filozófia tanszéket pedig a világi pap Mester Jánosra bízta.¹²

Serédi Jusztinián 1930. február 23-án, 541/930. sz. alatt válaszolt Glattfelder Gyulának. Nem támogatja a szegedi hittudományi kar tervét. Félt ugyanis, hogy a kormány előbb-utóbb költségkímélés címén az egyik intézményt megszüntetné és az egyháztól elvenné a budapesti egyetem teológiai fakultását – mondván, hogy a többi felekezet hittudományi kara is vidéki egyetemeken van. (A reformátusoknak Debrecenben, az evangélikusoknak a pécsi egyetem részeként Sopronban.) „A Jézus Társasága magyar tartományfőnökével való beszélgetésből, valamint Méltóságodnak hivatkozott leveléből nagy sajnálattal konstatálnom kell, hogy a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól a szegedi egyetemen felállítandó kat. teológiai fakultás megszervezésével kapcsolatban Méltóságod előtt mintegy másfél éve leszögezett álláspontomat félreérteni méltóztatott. Pedig én akkori beszélgetésünk során nemcsak azt a nehézséget említettem, hogy a tervezett fakultás a budapesti egyetem teológiai karának növendékeit – legalább részben – elvonná, hanem azt is, sőt főképpen azt, hogy ha Klebelsberg miniszter úr öccsellenciájának most sikerülne is az állami költségvetésben a szegedi kat. teológiai fakultás költségeit megszavaztatnia: nagyon valószínű, hogy a parlament idővel más álláspontra helyezkednék. Tekintve ugyanis, hogy ha a teológiai hallgatók száma Budapesten is, Szegeden is 80 körül mozogna, viszont a tanárok száma itt is, ott is elérné a 12-t: hamarosan olyan mozgalom indulna meg a parlamentben, amely költségkímélés címén a kat. teológiai fakultásokat ismét egyre kívánná redukálni. Minthogy pedig a nem katolikus teológiai fakultások a vidéki egyetemeken vannak, közelfekvő lenne a gondolat, hogy a katolikus fakultás is vidéken legyen, mégpedig a nagy katolikus metropoliszban, Szegeden; a budapesti egyetem pedig maradjon neutrális.”¹³

A hercegprímás utalt rá, hogy a szegedi hittudományi kar tervét soha nem támogatta, és így közbenjárást sem ígérte meg. „Minthogy Méltóságod előtt annak idején szintén ilyenformán fejtettem ki aggodalmaimat és állásfoglalásomat, rendkívül csodálkozom, hogy Méltóságod mégis úgy értette szavaimat, mintha megnyugtató nyilatkozatot tettem volna, vagy mintha én a tervezett fakultás érdekében Bethlen miniszterelnök úr őnagyméltóságánál közbenjárást ígértem volna.”¹⁴ Javasolta, hogy egyelőre a városban csak a püspöki szeminárium nyíljék

¹² Péter László: A magyar Göttinga. Klebelsberg és a szegedi egyetem. In: *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete*. Szerk. Zombori István. Szeged, 1995. 124–128.

¹³ SZCSPL PHEI 60/1930.

¹⁴ SZCSPL PHEI 60/1930.

meg, és a katolikus fakultás ügyét csak jelentősebb területgyarapodás után vessék föl ismét. „Szerény véleményem szerint legjobb volna Szegeden egyelőre csak a szemináriumot megnyitni. Ha azután az ország viszonyai jobbra fordulnak, illetőleg valami számottevő határkiigazítás történik: akkor lehetne a tervet a nagyméltóságú püspöki kar hozzájárulásával megvalósítani. De Méltóságod kívánságára akár márc. 3-án is előterjeszthetem a püspöki konferencián.”¹⁵

Serédi Jusztinián és Glattfelder Gyula a budapesti hercegprímási palotába összehívott püspökkari konferencia második ülésnapján, március 4-én délelőtt ismertette a szegedi teológiai fakultás tervét. A püspökök nem emeltek kifogást az elképzelés ellen. A hercegprímás megismételte aggodalmait. Félelme nem volt alaptalan, hiszen Klebelsberg miniszter utóda, a nagy történettudós Hóman Bálint oktatáspolitikájában a centralizációt képviselte. Így még a vidéki egyetemek léte (támogatásuk nagysága) is veszélybe került.¹⁶ Érdemes idéznünk püspökkari tanácskozás jegyzőkönyvének ide vonatkozó részét.

„A hercegprímás közli, hogy körülbelül egy év előtt értesült Glattfelder Gyula csanádi püspöktől arról, hogy a szegedi egyetemen teológiai fakultásnak felállítása terveztetik, amit a maga részéről kezdettől fogva aggodalommal fogadott. A kérdést a püspöki kar állásfoglalása alá bocsátja, és felkéri a csanádi püspököt az ügy ismertetésére.

A csanádi püspök előadja, hogy a teológiai fakultás felállításának tervét két év előtt közölte vele a m. kir. vall. és közokt. miniszter, jelezvén egyben, hogy a fakultás a Jézus társaságiak vezetésére bíztnék. Öminenciájának aggályai vannak a tervvel szemben, amelyeket legutóbb P. Bíró Jézus társasági tartományfőnök előtt is kifejtett. Veszélyeztetve látja ezáltal a budapesti teológiai fakultást. A csanádi püspök a maga részéről igyekezett öminenciáját megnyugtatóan legfőképpen azal, hogy a szegedi fakultás felállításával a budapestitől nem vonatnának el a növendékek, mert a szegedi elsősorban a csanádi, a nagyvárad és szatmári egyházmegyéek csonka-magyarországi része és a jezsuita növendékek számára szolgálna. Úgy látja, öminenciáját nem sikerült megnyugtatónia.

A hercegprímás attól tart, hogy ha most sikerül is megszavaztatni a szegedi fakultás költségeit, a jövőben a takarékosági szempontokra való hivatkozással könnyen előállhatnak az egyik fakultásnak megszüntetésére irányuló javaslattal, annál is inkább, mert a fakultások mindegyikénél elég tetemes lesz a költség és aránylag kevés növendék. Félő, hogy akkor arra való hivatkozással, hogy a reformátusoknak is, az evangélikusoknak is csak egy van, és pedig vidéken, a katolikusok számára is csak az egy vidéki hagyaték meg, és töröltetni fognak a budapesti-

¹⁵ SZCSPL PHEI 60/1930.

¹⁶ T. Molnár Gizella: Változások Szeged kulturális életében az 1920-as években. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 24. köt. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1997. 51–52.

nek költségei, miáltal krízisbe kerül a Központi Szeminárium is. A maga részéről megnyugszik, ha a püspöki kar a szegedi fakultás létesítése mellett foglal állást, de a budapesti fakultásra és a Központi Szemináriumra ebből a jövőben netán származó hátrányokért a felelősséget magáról elhárítja.

Az egri érsek méltányolja a hercegprímás nehézségeit, de úgy gondolja, hogy nem indokolt és nem kell ilyen aggodalmasan tekinteni a szegedi fakultás létesítésére; a fakultásnak a jezsuiták vezetése alatt való föllállítását pedig igen üdvösnak és kívánatosnak tartja.

A veszprémi püspök megengedi, hogy papnevelésünk ügye ezzel csak nyerhet, de félő, hogy nem tudunk két egyetemi fakultást kellőképpen ellátni növendékekkel. Ennek dacára is az új fakultást pártolja, mert reméli, hogy spekulatív teológiai képzés, melyet Szeged adna, jótékonyan befolyásolja majd a budapesti egyetemen uralkodó pozitívabb irányt.

A püspöki kar jelenlevő tagjai nem emelnek kifogást a szegedi teológiai fakultás létesítése ellen.”¹⁷

Az Apostoli Szentszék egyetemekért és szemináriumokért felelős kongregációja 1930. augusztus 28-án hagyta jóvá a szegedi papnövelde alapszabályait (statutumait). Szeptemberben a jezsuiták vezetésével megindult az oktatás. A 33 papnövendék szeptember 30-án költözött be: 20 csanádi, 5 nagyvárad, 3 szatmári, 3 kassai és 2 rozsnói egyházmegyes kispap.¹⁸ (Az utóbbi két csonka egyházmegye nem vállalt részt az építés költségeiből, de az intézmény fönntartását támogatta.)

Glattfelder püspök október 1-jén áldotta meg a szemináriumot, a kispapok nevelését a jezsuita atyákra bízta. „Én is a jezsuita atyákat kértem fel a Csanád egyházmegye levitáinak nevelőül. Nem azért, mintha nem lenne elég alkalmas és rátermett világi pap, hanem azért, mert a jezsuita atyáknál az évszázados tradíció folyamán kifejlődött egy olyan nevelői gyakorlat, amely a legbiztosabb mód buzgó papok nevelésére. Amint az édesanya féltő szeretettel adja át legdrágább kincsét, gyermekeit a nagy gonddal kiválasztott nevelőnek, úgy adom át én is fiaimat és a szomszéd egyházmegyéék főpásztorainak fiait a jezsuiták kezébe. Foglalkozzanak velük nagy szeretettel, neveljék őket buzgó papokká, szórják két kézzel rájuk lelküknek és szellemüknek minden kincsét!”¹⁹

A szegedi egyetemen soha nem szerveztek hittudományi kart.

Klebensberg tervei között szerepelt, hogy a görög katolikus papnövendékeket is szegedi szemináriumban oktassák.²⁰ Erről már Serédi Jusztinián 1930 február 23-i

¹⁷ Beke Margit: i. m. 310–311.

¹⁸ Szilas József: i. m. 87.

¹⁹ Petruch Antal: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. 2. köt. Kecskemét, 1994. 227.

²⁰ Miklós Péter: „Növendékpapjaink Szegedre soha nem kerülhetnek” Szeged és a görög katolikus papnevelés. In: *Szegedtől Szegedig Antológia*, 2006. Szerk. Kiss Ernő, Majzik István, Molnár János, Veszélka Attila. Szeged, 2006. 373–377.

írt levelében olvashatunk. Azt tudakolta, vajon a szatmári, nagyváradai és csanádi kispapokon kívül a hajdúdorogi görög szertartású növendékek is Szegedre kerülnek-e? Klebelsberg 1930 júliusában – miután értesült Serédi Jusztinián aggodalmairól – a szegedi egyetemen önálló görög katolikus teológiai kar létrehozását is fontolgatta. Ezzel a görög katolikus papnevelés ügyét is megoldotta volna és az egyetem katolikus jellegét is fönntartotta volna. Így a két (egy latin és egy görög szertartású) katolikus fakultás elképzelése is megvalósulhatott volna. Ráadásul az itt képzett görög katolikus papok nagy része a trianoni határokon kívül (Kárpátalján, Erdélyben) szolgált volna, gondoskodva az ottani keleti rítusú katolikusok lelki ellátásáról és – nem utolsósorban – magyar öntudatuk megőrzéséről. Sokan ugyanis visszaszivárogtak az ortodoxiába, és ezzel asszimilálódtak a románsághoz.

A Szeged története 4. kötete kiválóan bemutatja a város 1919 és 1944 közötti egyházi intézményeit, vallási közösségeit.²¹ Klebelsbergnek a görög katolikusokkal kapcsolatos szegedi tervéről azonban csak Pirigy Istvántól olvashatunk.²² A görög katolikus vallás hazánkban nemzetiséghez (ruszin, román, szerb) köthető. Keleti katolikus az az egyház, amely dogmatikailag csatlakozott Rómához, a nyugati kereszténységhez, elismerve a pápa főségét. Megőrizte azonban ősi, keleti rítusát, szertartását. Magyarországon a keleti szertartású katolicizmust a görög és az örmény katolikusok képviselik. A történelmi Magyar Királyság területén több uniós szerződés jött létre az ortodoxok (görögkeletiek, pravoszlávok) és a katolikus egyház között: Márcsán 1611-ben, Pécsen 1690-ben (szerbek), Ungváron 1646-ban (ruszinok), Gyulafehérváron 1698-ban (románok).

A magyar ajkú görög szertartású katolikusok (többségük a 20. századra elmagyarosodott ruszin és román) egyházmegyéjét – amelyben a liturgikus nyelv a klasszikus görög lett – 1912-ben állította föl X. (Szent) Pius Christefideles graeci kezdetű bullájával. Ebben kijelentette, hogy fontos saját hittudományi főiskola létrehozása a papi utánpótláshoz. Ez azonban nem jött létre, s a Debrecen, majd Nyíregyháza központú püspökség papnövendékei Ungváron tanultak. 1918 után Esztergomban, a budapesti Központi Szemináriumban, és a Szent Imre Kollégiumban helyezték el őket. 1930-ban Szeged, 1939-ben pedig Nyíregyháza került szóba a papnevelés helyeként. Az első bécsi döntés (1938) következtében Ungvár ismét Magyarországhoz került, s a kispapok nagy része ott folytatta tanulmányait. Kárpátalja ismételt elcsatolása után, 1944 és 1950 között pedig megint a Központi Szemináriumban. A hajdúdorogi egyházmegye papnevelő intézetét Dudás Miklós püspök hozta létre 1950-ben Nyíregyházán.²³

²¹ Giczi Zsolt: Egyházak és vallási mozgalmak. In: *Szeged története*. 4. köt. Szerk. Serfőző Lajos. Szeged, 1994. 597–619.

²² Pirigy István: *A magyarországi görög katolikusok története*. 2. köt. Nyíregyháza, 1990. 140–141.

²³ Ivancsó István: A görög katolikus hittudományi főiskola és papnevelő intézet. In: *A hajdúdorogi bizánci katolikus egyházmegye jubileumi évkönyve*. Szerk. Timkó Imre. Nyíregyháza, 1987. 116–133.

Klebelsberg terve 1930-ban az volt, hogy a hajdúdorogi egyházmegye papnövendékeit a szegedi szemináriumban helyezi el. Miklósy István görög katolikus püspök azonban tiltakozott, mert „klerikusaink idegenbe kerülnének, velük kapcsolatunk nem lehetne, idegen papokra kellene bízni őket s nevelésük sem volna a célnak megfelelő, Szegeden hitközségünk nem lévén”.²⁴ A főpásztort Bíró Ferenc tartományfőnök is fölkereste, hogy járuljon hozzá a papnevelés szegedi megoldásához. Miklósy püspök ekkor kijelentette: „növendékpapjaink Szegedre soha nem kerülhetnek”. Döntését azzal indokolta meg, hogy ha teológushallgatóit Szegedre küldené, végleg lemondana a saját, görög szertartású katolikus hittudományi főiskoláról. „Ahol a püspök székel, ott kell lennie a papnevelő háznak is. Ha az idő nem alkalmas arra, hogy jogainkat érvényesítsük, majd jön más idő, más emberek; jogainkat nem szabad feladnunk.”²⁵

Pirigyi – Papp György kanonok közlésére hivatkozva – írta, hogy Klebelsberg a szegedi egyetem katolikus jellegét azzal is fokozni akarta, hogy benne önálló görög katolikus hittudományi kart is szervez. Ezzel kapcsolatban a szegedi püspöki levéltárban egyetlen irat található. Serédi Jusztinián 1930. február 23-i, már idézett levele. „Megfelel-e a valóságnak az a hír, melyet P. Bíró tartományfőnök úrtól hallottam, hogy Szegeden f. é. szeptember elején legalább a szeminárium megnyílik, és hogy nemcsak a csanádi, hanem a nagyváradai és szatmári, sőt a hajdúdorogi csonkaegyházmegyék kispapjai is valamennyien ott koncentráltatnak. Nekem ugyanis a június végi konkurzus²⁶ előkészítése céljából tudnom kellene, van-e ilyen terve Méltóságodnak és Miklósy püspök úr őméltóságának az esztergomi szemináriumban lévő növendékeivel is.”²⁷ A szegedi szemináriumban végül a csanádi, valamint a nagyváradai és a szatmári egyházmegyék magyarországi részeinek papnövendékeit helyezték el. Mint említettük, a katolikus püspöki kar 1930. március 3-án tárgyalta az ügyet.²⁸

Szegeden – ahogy Miklósy püspök is kijelentette – nagyon kevés görög katolikus hívő élt. 1930-ban a lakosság 0,4 %-át, 1941-ben 0,7 %-át tették ki. Már 1914-ben mozgalmat indítottak egyházközségük megszervezésére, de ez csak 1921. december 26-án valósult meg, akkor is a makói plébánia filiájaként. A Gizella (ma Aradi vártanúk) terén álló Szent Rozália-kápolnát, Várhelyi József belvárosi plébános közbenjárására 1922-ben kapták meg a Várostól. A Lechner térre költöztetett, megnagyobbított kápolnát 1929. november 17-én szentelte föl Glattfelder püspök. Az önálló szegedi görög katolikus plébániát

²⁴ Pirigyi István: i. m. 190.

²⁵ A hajdúdorogi egyházmegyei szentszék 1930. július 3-án, Nyíregyházán tartott ülésének jegyzőkönyve. Pirigyi István: i. m. 140–141.

²⁶ Fölvétel a papi szemináriumba.

²⁷ SZCSPL PHEI 60/1930.

²⁸ Gergely Jenő: i. m. 161–168.

1937 februárjában alapította meg Miklósy István hajdúdorogi püspök. Élére dr. Lodomérszky Bélát állította, aki már 1936 elejétől a városban élt.²⁹ A szegedi görög katolikus egyházközség 1936 és 1942 között havonta megjelenő folyóiratot adott ki Szegedi Görögkatolikus Élet, majd Délmagyarországi Görögkatolikus Élet címmel. Sajnálatos, hogy a Nyilaskeresztes Pártnak egyetlen görög katolikus pap tagja, az említett Lodomérszky Béla volt.³⁰ Bízó Béla álneven írt cikkeiben a nyilasoktól a társadalmi igazságtalanságok megoldását várta. Hozzájuk csatlakozását az egyházmegyei hatóság előtt a görög katolikus hívek nehéz szociális körülményeivel, elviselhetetlen nyomorával magyarázta.

²⁹ Fedor István: *A Szent Rozália szegedi görög katolikus kápolna*. Görög Katolikus Szemle, 1998. 5. sz. 6–7.

³⁰ Pirigyi István: *A görög katolikus magyarság története*. Bp., 1991. 106.

T. Kiss Tamás

JEGYZETEK KLEBELSBERG KUNO KULTUSZMINISZTER EGYHÁZPOLITIKÁJÁRÓL

Amikor gróf Klebelsberg Kuno /1875–1932/ kultuszminiszter /1922.VI.16-1931.VIII.24./ megvált a miniszteri bársonyszékétől, a *Katolikus Püspöki Kar* őszinte köszönetét fejezte ki azért a támogatásért, amelyet a katolikus egyháznak nyújtott. A köszönet több volt, mint udvariassági gesztus. Klebelsberg volt ugyanis az a miniszter, aki elsőként részesítette rendszeres és folyamatos, sőt növekvő állami támogatásban az egyházat. A jelentős nagyságrendű konvenciót még akkor sem mérsékelte, amikor az 1920-as évek legvégén már komoly gazdasági válság és pénzügyi deficit nyomasztotta az országot.¹

Az 1918/19-es *forradalmak* után és a *trianoni* palotában hozott békeszerződést követően a magyar kormányok politikájának nemcsak szükséges volt újragondolnia az egyházakhoz fűződő kapcsolatát, de át is kellett rendeznie azt. Mindezt Klebelsberg a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen elmondott beszédében meg is fogalmazta.

„A nemzetek nem tehetnek fel mindent egy kártyára. Nem szabad, hogy életük csak egyetlen szervezetben lüktessen. A magyar állam mellett szükség van a katolikus egyházra. Hogy többet vártunk az állam fogalmától, mint amennyit joggal lehet és szabad, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az állam saját erejével nem tud új közszellemet alkotni”.²

Magyarországon elsősorban három nagy egyház, a katolikus, a református és az evangélikus töltött be alapvető és meghatározó szerepet a nemzeti és az egyetemes kultúra terjesztésében s fejlesztésében. Ez a három egyház alapított és működtetett számos ok-

¹ „...Az 1931/32. évi költségvetési előirányzat arról győzheti meg a hercegprímást – mondta Klebelsberg –, hogy éppen az egyházi segélyek redukciója a legmesszebbmenőbb kíméléssel történt”. Lásd: A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája és gazdasági helyzete. 1927. január – 1931. augusztus 24. Budapest, 1976. Szerk.: Karsai Elek. 395.

² Gróf Klebelsberg Kuno beszédei cikkei és törvényjavaslatai 1916 – 1926. Budapest, Az Athenaeum Kiadása, 1927. 625.

tatási intézményt. A Nagyszombaton létesített egyetem (a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem jogelődje), Sopronban, Pécsen, Pápán, Egerben, Sárospatakon, Eperjesen, Nagyenyeden felekezeti alapokon létrehozott kollégiumok egyben a művelődés bázisai, a nemzeti haladás támogatói voltak. A templomok, a különféle egyházi gyülekezetek, közösségek, a kolostorok és könyvtárak, a különböző rendek a vallási nézetek és hit terjesztésén kívül részt vállaltak az ország gazdasági kultúrájának fejlesztéséből, a lakosság etikai, morális értékrendjének és magatartásának a formálásából.

Amíg a dualizmus szabadelvű kormányzatai bizonyos liberális megfontolásokból nem egy esetben az egyházakhoz kötődő kapcsolatának a lazítására törekedtek, addig a két világháború között a bevett vallásfelekezeteket /a latin és görög szertartású katolikus, református, evangélikus, unitárius, görögkeleti/ illetve az egyházakat mind jobban beépítették az állami mechanizmusba. A mindenhol jelenlevő templom és az egyre inkább mindenhol eljutó egyházi iskolarendszerek tevékenységei körét az államnak nincs ereje pótolni, helyettesíteni, valójában azonban a szándéka is hiányzott.

Hogy az államhatalom miért a katolikus egyházzal mélyítette el a kapcsolatát, annak elsősorban nem politikai, hanem történelmi és kulturális okai voltak.

A középkorban, a feudalizmusban a katolikus vallás államvallás, az egyház államegyház volt. Az 1848. évi XX. tc. a bevett vallásfelekezetekre nézve különbség nélküli egyenlőséget és viszonyosságot mondott ki. Tartalmazta az iskolai szükségleteinek állami költségvetésből való biztosítását. A törvény jogilag megszüntette a katolikus egyház monopol státusát, az egyházi vagyon szekularizációjáról /kisajátításáról/ azonban nem rendelkezett, pedig ez tette volna lehetővé az egyházak közötti tényleges egyenjogúságot.

A törvény tehát hiába számolta fel a katolikus egyház államegyházi voltát, vagyoni és anyagi feltételek terén nem teremtett egyenlőséget a felekezetek között. Az 1855-ben kötött osztrák birodalmi konkordátum /szerződés/ is feladta a katolikus vallás államvallás jellegét, és a bevett felekezetek koordinációs rendszerét erősítette meg, de a teljes, főként vagyoni egyenjogúsítás ekkor sem történt meg.

Az első világháborút követő békeszerződés, amely inkább volt tekinthető békediktátumnak Magyarországra nézve – megváltoztatta az egyházi birtokviszonyokat, és módosította az ország felekezeti térképét azáltal, hogy jelentős magyarlakta területeket csatolt el az országtól. A katolikus egyház földbirtokainak több mint a felét elveszítette, és érzékeny veszteséget szenvedett pénzügyi téren is a háborús vereség és az infláció következtében. Templomainak és kulturális intézményeinek jelentős része az új határokon túlra került.

Szükségsszerű volt, hogy a békeszerződés megváltoztatásáért, a Szent István-i történelmi Magyarország területi épségének visszaállításáért folytatott küzdelem során a katolikus egyház és az államhatalom érdekei még inkább egybefonódtak. A katolicizmus államegyházi jellege fennmaradt, annak ellenére, hogy vezető politikusaink túlnyomó többsége mindig protestáns volt.

A KULTUSZMINISZTER EGYHÁZPOLITIKAI ELVEIRŐL ÉS TÖREKVÉSEIRŐL

Az állam és az egyházak, elsősorban a katolikus egyház mind szorosabbá váló együttműködésében a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium* és személy szerint gróf Klebelsberg Kuno alapvető és fontos szerepet töltött be. Ennek több oka volt.

Elsőként, ha nem is legfontosabbként a *főkegyúri jogot* szükséges megemlíteni. A főkegyúri jog azt jelentette, hogy *Magyarországon* minden egyházi javadalom létesítése, megváltoztatása, adományozása és a javadalmak betöltése a király joga, a pápáé csak az utólagos megerősítés, az egyháziaké a felszentelése.

Az 1920-as években azonban ezen a téren is minden megváltozott. Fennmaradt ugyan a királyság intézménye – „csak a királyi hatalom gyakorlása szünetelt” – és az 1920. évi I. t.c. a kormányzói jogkör szabályozásakor megadta Horthy Miklós /1868-1957/ kormányzónak /1920.III.1–1944.X.16./ a király legtöbb jogát, de nem engedélyezte (lévén, hogy Horthy református volt) a főkegyúri jog gyakorlását. Ezért történhetett az, hogy mivel a király korábban a mindenkori kultuszminiszterén keresztül intézte a jog érvényesítését, Klebelsberg gyakorolhatta a főkegyúri joggal indokolt bizonyos döntéseket. Mindez ugyan formális volt, ám mégis lehetővé tette a VKM számára a kultúra egyházi, pontosabban a katolikus intézményekben történő állami érdekképviselését, amely nagy viták nélküli, csupán időnkénti nézeteltérésekhez vezetett. Általában az egységes közoktatás irányításának, az állami ellenőrzés és az oktatás kérdéseiben tért el a miniszter álláspontja az egyházi vezetőkétől.

A VKM és a katolikus egyház mind szorosabbá váló együttműködésének *másik oka a politikában keresendő*. A *Katolikus Püspöki Kar* nem támogatta szívesen a harsány, politikai jelentéktelenségre kárhoztatott katolikus pártokat. Közvetlen állami kapcsolatok útján mindig könnyebben és eredményesebben érte el a célját. Ezt Klebelsberg is felismerte. Látta, hogy olyan *tömeghatású szervezetre* van szükség, amely leginkább az egyházak közreműködésével jöhet létre.

Az volt Klebelsberg a meggyőződése, hogy „az államhatalom birtokáért fog-nak a világnézetek küzdeni. De éppen a dolgoknak ezen állása óriási felelősséget hárít a magyar történelmi egyházakra. Egyházainkban meg kell lennie a belső erő-nek arra, hogy a tömegek további dekrisztianizálásának gátat tudjanak vetni. Ez reánk nézve lét vagy nem lét kérdése, mert Magyarország egy újabb szocialisztikus rezsimet már csak közgazdasági okokból sem bírna el”.³

Klebelsberg szerint a *tömegek* elfordultak a dualizmus kori elittől és *egy nyuga-ti típusú, polgári érték- és érdek képviselő* politika felé orientálódnak. Ugyanakkor úgy vélte, hogy a dualizmuskori magyar állam a maga szervezeteivel (jogi és adó-ügyi vonatkozásai), gazdasági struktúrájával és mentalitásával az agrárjellegű *Ma-*

³ Gróf Klebelsberg, 1927. 635.

gyarországon – a többség számára nem más, mint – „mechanikus tekintély és hatalom.” Ezért „mint magyar kultuszminiszter vallom, hogy az állami eszközök nem elégségesek a lelki rekonstrukcióhoz, ezért vagyok ellensége az egyház és az állam elválasztása tanának”.⁴

A VKM és az egyházak – elsősorban a katolikus egyház – közti szoros együttműködés harmadik lényeges okát a kulturális értékek terjesztése és fejlesztése terén mutathatjuk ki. Főként két nagyobb területen: az oktatás és a művészetek mecénálása vonatkozásában.

A századforduló egyházpolitikai harcai eredményeképpen sajátos kompromisszum jött létre: a kormányok az egyházakat kiszorítják a magyar joggyakorlat több intézményéből, miközben iskoláztatási szerepüket érintetlenül hagyták. Az 1907-es rendezés pedig a népiskolai területen felszámolta a versenyt: köztisztviselővé nyilvánította az egyházi iskolák tanítóit, fizetéskiegészítő államsegélyt biztosított nekik.⁵

Az 1919 utáni kormányzatok az egyházak belső erőviszonyait is szeretnék módosítani s ezzel kapcsolatos koordinációs a kultuszminisztérium feladata volt. „A felekezeti iskolák ügyének igazán őszinte, meggyőződéses híve vagyok..., a huszadik században a jogi diszciplína tanítására mégsem a felekezetek vannak hivatva”⁶ klebelsbergi álláspont tömören fogalmazta meg azt a határt, ameddig az egyházak illetékesek.⁷

⁴ Gróf Klebelsberg, 1927. 627. Egyébként Tőkéczi László állapítja meg, hogy Klebelsberg szerint a nagy agrártöbbség számára a modern magyar liberális állam nem több mint mechanikus tekintély és hatalom. Lásd: Tőkéczi László (1986): Az egyházak és az iskoláztatás Klebelsberg Kuno nézeteiben. Magyar Pedagógia, 1. sz. 72.

⁵ Nagy Péter Tibor (1991): Egyház – állam – oktatás, Világosság, 11. sz. 811

⁶ Gróf Klebelsberg, 1927. 521.

⁷ Klebelsberg minisztersége kezdetétől a jogakadémiák megszüntetésére törekedett. A három nagy történeti felekezetnek az első világháború előtt több kisebb létszámú sokszor elég alacsony színvonalú jogakadémiája, líceuma volt. Az 1920-as években mindegyik felekezetnek egy-egy ilyen tanintézete maradt. A katolikus egyház Egerben működtette, amely 1927-ben Érseki Jogakadémia lett, egyetlen olyan katolikus felsőoktatási intézményként működött, ahol világi tudományokat is oktattak. A reformátusok 1924-ben összevonták néhány megmaradt kisebb intézményüket, megszüntették a sárospatakit és a hódmezővásárhelyit és helyettük Kecskeméten Egyetemes Református Jogakadémiát hoztak létre. Az evangélikus egyház Tiszai Egyházkerülete 1919-től működtette az ágostai hitvallásúak egyetlen jogakadémiáját Miskolcon, amely az Eperjesi Collegium Jogakadémia nevet viselte. A klebelsbergi törekvések azonban nem jártak sikerrel. Az egyházak sikerrel álltak ellent. Klebelsberg azt mégis elérte, hogy megvonja tőlük az államvizsgáztatás jogát. Vagyis, akik jogakadémián végeztek, azok államvizsgát csak az állami egyetemeken tehetek. Lásd: Ladányi Andor (1994): „Nemcsak a gazdasági életben van szükség racionalizálásra, hanem kultúrpolitikánk terén is”. Klebelsberg törekvései a felsőoktatás intézményhálózatának átalakítására. Budapest, Oktatáskutató Intézet, 11-16., T. Kiss Tamás (1998): Állami művelődéspolitikai a 1920-as években. Budapest. Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó. 111.

Klebelsberg itt nem csupán az állam érdekeit képviselte a felekezeti partikularizmussal szemben, hanem azt a kultúrpolitikai törekvést is, hogy az intelligenciát (a társadalom elitjét, a szakértelmiséget) képző felsőoktatásban az egyházaknak kisebb szerepe van, mint az „alsóbb néposztályokat” fogadó népiskolákban és a „középosztály” gerincét képező középiskolákban.

Figyelembe véve a különféle statisztikákat összességében elmondható, hogy az alsófokú oktatás ebben az időszakban túlnyomórészt az egyházak, ezen belül is a katolikusok kezében volt. A kimutatások szerint az 1920-21. valamint az 1922/23-as tanévekben átlagot véve a 6.351 elemi népiskola közül 1.005 volt állami, 673 községi, református 1.089, római katolikus felekezeti iskola 2.662. A katolikus egyházhoz 1930/31-ben 3.147 népiskola, 124 középfokú és 13 felsőfokú oktatási intézmény tartozott.

Elemezve Klebelsberg beszédeit és vizsgálva rendelkezéseit alapvetően *három szempontból tartotta fontosnak, hogy az egyházak, főként a katolikusok jelentős szerepet vállaljanak az oktatási-nevelési feladatokból.*

Klebelsberg felfogásában *az egyház nem hatalmi, hanem társadalmat szolgáló, köhéziós erőként ható intézmény.* Gyakorta említi, hogy ha az orosz orthodox egyház kevesebbet törődött volna a „külsőségekkel” és többet a tömegekkel, akkor nem terjedhetett volna el a bolsevizmus. Szerinte *az egyházak evilági intézmények,* melyeknek alkalmazkodniuk kell az „alsóbb néposztályok” életformájához, kulturális igényeihez, de bizonyos területeken „fékként” szükséges hogy működjenek.

Részint elvi megfontolásokból, részint történelmi tapasztalatokból indult ki, amikor ezt mondja: „kétségtelen, hogy sok nálunk a szegény ember, akinek csak a létminimuma van meg, aki pusztá életét is csak nehezen tudja tengetni”.⁸

Klebelsberg pontosan látta, hogy ebben a helyzetben, a szociális szerkezetet alapvetően és gyorsan megváltoztatni nem engedő rendszerben válik az elemi létszinten jelen lévő egyház nélkülözhetetlen államot stabilizáló intézménnyé.

„A magyar templommal és a magyar iskolával hatalmas idealizmust kell kifejleszteni, de annak a hatóerőnek, amely az idealizmusból táplálkozik, oly fejlődést kell előmozdítani, amely a születések szaporodásához, a magyar mezők benépesedéséhez, a gyárkérmények és gépek sokasodásának emelkedéséhez vezet” – klebelsbergi „tervezésben” az egyház ugyanakkor a gazdasági fellendülést elősegítő lelki tényező is.

Hogy Klebelsberg az egyházakban mennyire társadalmi szervezetet látott, mi sem bizonyítja jobban, mint az a miniszteri törekvés, hogy a felekezeti vegyes *Magyarországon* szűnjön meg az egyházak egymással folytatott vitája. A torzszalko-

⁸ Klebelsberg Kuno (1929): *Küzdelmek* könyve. Budapest. Az Athenaeum Kiadása. 253.

⁹ Klebelsberg, 1929. 257.

dás helyett valamiféle „keresztény front”-ba tömörüljenek. A kultuszminiszter szerint „a radikalizmus olyan front, amelyek szemben a magyar történelmi egyházak egysége erővel fordulhatnak ahelyett, hogy az egymás ellen folytatott harcra fecsérelnék a maguk erejét. A hitetlenség, a radikalizmus frontja az, amely az Istent, és hazát megtámadja”.¹⁰

Klebelsberg azt vallotta, hogy „a magyar történelmi egyházak csak különböző szervezeti formák, melyek koncentrikusan dolgoznak egyugyanazon szent cél megvalósításán: a nemzet erkölcsi és szellemi megújításán”.¹¹

A háború és a forradalmak utáni erkölcsi és szellemi megújulás igénye egész Nyugat és Közép-kelet Európában az egyik központi kérdés volt. A keresztény egyetemesség elvont eszméje ehhez jó alapokat szolgáltatott. A háború után szinte mindenhol felszínre törő nacionalizmusok között a magyarországi egyházak álláspontjában nincs semmi rendkívüli. Az állami tisztviselő Klebelsberg tehát nyugodtan számolhat azzal, hogy „minden egyház a maga módja szerint és a maga eszközeivel mentől sikeresebben szolgálja a nemzeti feltámadás ügyét”.¹²

Klebelsberg beszédeiből és publicisztikájából kitűnik, hogy a felekezeti iskolákat kulturális és világnézeti nevelőintézményeknek tekintette. *Hangoztatta, hogy „az ország csak akkor lesz szilárd, ha a felépítményt a vallás és erkölcs vasbeton alapjaira fektetjük le”*¹³ – és ezt törvényekben is rögzítette.

A dualizmus időszakában sem az egyes iskolaügyi törvényekben, sem a hivatalos tantervekben nem tüntették fel követelményként, hogy az adott iskolatípusban – akár állami fenntartású iskoláról van szó, akár nem – az oktatásnak és nevelésnek hazafias, magyar nemzeti szellemben kell folynia. Az sem szerepelt, hogy az oktatás-nevelés vallásos alapokon történjen. Ezek a kitételek és követelmények először Klebelsberg iskolaügyi törvényeiben és rendelkezéseiben jelentek meg.

Például az 1924. évi XI. t.c. úgy rendelkezett, hogy a gimnázium feladata: „a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, hazafias szellemben általános műveltséghez juttassa”. Az 1926. évi XXIV. t.c. szerint is a leányközépiskolák feladata, hogy a „tanulót vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemben magasabb általános műveltséghez juttassa”. Ilyen és hasonló megfogalmazásokkal az összes iskolaügyi törvényben találkozhatunk.

Van azonban egy figyelemre méltó vonása is ezeknek a törvényi rendelkezéseknek.

Az állami-önkormányzati iskolákban folyó oktatás-nevelés „vallásos” jellegének mindenféle jelző nélküli követelménye olvasható. Nem lehet találkozni sem-

¹⁰ Gróf Klebelsberg, 1927. 517.

¹¹ Gróf Klebelsberg, 1927. 662.

¹² Klebelsberg, 1929. 233.

¹³ Klebelsberg, 1929. 60-61.

miféle olyan utalással, hogy ez a „vallásos jelleg” csak „keresztény jelleg” lehet! A törvény alkotói teljesen egyenrangú tényezőként az izraelita tanulók, izraelita vallásos jellegű tanítását is beleértették, Egyetlen történelmi vallást sem ért diszkrimináció, sem kirekesztés.¹⁴

Klebelsberg harmadik szempontja anyagi természetűnek tűnik.¹⁵ Azt tapasztalta, hogy *az állam nem képes felvállalni az iskolák fenntartását és működtetését*. Az államosítás elmaradását azonban másféle tényező is indokolta. Az egyházi vagyon, amely végső soron államosítható lett volna, de az alapítványokban, ösztöndíjakban és a hívek adományaiban megjelenő „kulturális-működési tőke” – ez a közoktatási költségvetési 1/3-a – az államosítás ellen szólt, de ellene hatott az országos szinten kiegyenlítendő oktatási színvonalat biztosító anyagi teher is. Például a hiányosabb felszereltségű felekezeti iskolák, az alacsony fizetéssel rendelkező tanítók, a pótlólagos adminisztráció megszervezése, a tankönyvkiadás ... mind egy ilyen lépés ellen szóltak. Ám a pedagógusok túlnyomó többsége sem volt igazán híve az államosításnak. Klebelsberg többek között éppen a fentiek miatt szorgalmazta az 1926. évi VII. t.c., a népiskola-építési program előterjesztésekor azt, hogy a többnyire állami pénzekből létesített iskolák nagyobbik részét az egyházak tartásák fenn, még akkor is, ha az számukra nehézségeket jelentenek. Az adott gazdasági helyzetben ugyanis az mutatkozott ésszerűnek, ha az oktatás pénzügyi terheit az állam megosztja az egyházakkal. A kultuszminisztérium csupán segélyekkel járul hozzá az iskolák fenntartásához és működtetéséhez. Az 1926/27. évi VKM költségvetésben a népoktatásra 8,3 millió, vallási célok támogatására pedig 4,6 millió pengő szerepelt. Ez utóbbi elsősorban a katolikus egyház, illetőleg intézményeinek segélyezését szolgálta.

Annak ellenére, hogy az egyházak nehezen tudták fenntartani és működtetni az *elemi iskolákat*, intézményeikhez mégis ragaszkodtak. Az elhivatottságáról híres tanítóság révén meg tudtak felelni a növekvő feladatoknak, jóllehet az állami iskolákkal szemben, általában rosszabbul voltak felszerelve a felekezeti iskolák.

A *középfokú oktatási intézmények* esetében más volt a helyzet. Az erős hagyományok, alapítványok és ösztöndíjak, a magyar társadalom presztízs- és munkamegosztási szerkezete következtében, az egyházak nagyobb figyelmet fordítottak iskoláikra. Viszont alig működött felekezeti reáliskola és a középfokú szakoktatásból pedig teljesen hiányoztak az egyházak. A polgári leányiskolák között akadtak felekezeti „színezetűek”. Ezekben az intézményekben az egyházak, elsősorban a ka-

¹⁴ Mészáros István (1995): *Klebelsberg Kuno, az iskolareformer*. Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. Szeged, Szerk: Zombori István. 60-61.

¹⁵ T. Kiss Tamás (1988): Az 1920-as évek kultuszminisztériumának a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatáról, *Népművelés*, augusztus, 22-23., Nagy Péter Tibor (1993): „Oktatás-államosítás” a harmincas években, *Világosság*, 6. sz. 26., Tőkéczi László (1986): 69-78.

tolikus, a tantervben szereplő vallás-erkölcsi nevelés révén és a diákegyesületeken keresztül voltak jelen.

Megint más volt a helyzet a felsőoktatásban. A klebelsbergi politikában fontos szerepet kapott a különböző vallási színezetű, egyetemi központ kialakulásának segítése. Ez a kultuszminiszteri törekvés ugyanakkor egybeesett azzal a kulturális életet decentralizálni kívánó szándékkal, amely az országot négy egyetemi központ köré épülő kultúrtartománnyá szervezte volna. Klebelsberg a három vidéki /Debrecen, Pécs, Szeged/ egyetemnek más és más vallási színezetet szánt.

„A debreceni egyetem három fakultása – ha nem is jogilag, de történetileg – folytatása a debreceni őrségi református főiskola hittudományi, jogi és bölcsészeti akadémiaiának. Az állam ott voltaképpen csak egy fakultást kreált, az orvosit. A magyar kálvinizmus, különösen a tiszántúli egyházkerület teljesen magáévá tette a debreceni egyetem ügyét. És éppen ezért, aki hozzá akarna nyúlni a debreceni egyetemhez, annak nemcsak Debrecennel, a százezres népességű várossal gyűlnék meg a baja, hanem tiszántúli református egyházkerülettel és a magyar kálvinizmussal is – fejtegette Klebelsberg. Majd így folytatta. A történelmi előzményekből és a környezet hatásából is folyik, hogy noha a debreceni egyetem kizárólag állami intézmény, mégis erősen protestáns színezete van. Ez a katolikusok részéről természetesen azt a kívánságot váltotta ki, hogy egy másik egyetemünk viszont ugyanolyan mértékben katolikus színezetet nyerjen, és mindjárt Pécsre gondoltak, amelynek jogi kara felszívta magába a pécsi katolikus jogi líceumot. De amint Pécsnek nem volt szerencséje saját országrészének, a Dunántúlnak támogatásában, azonképpen a magyar katolicizmus sem tudott egészen odaállni az Erzsébet-egyetem mellé, amelyhez az evangélikus hittudományi kart is hozzá csatoltak”.¹⁶ Az evangélikus „színezetet” kapó Pécs helyett, Klebelsberg Szegedet ítélte „katolikus színezetű”-nek.¹⁷ A debreceni, a pécsi és a szegedi universitások Klebelsberg elgondolása szerint kultúrtartományi központok szerepét is betöltötték volna.¹⁸ A kultuszminiszter decentralizációt szolgáló terve azt a célt tűzte ki, hogy ezekkel a felsőoktatási centrumokkal ellensúlyozza a „túltengő fővárost”, mint a kulturális értékeket „termelő és terjesztő üzemek”¹⁹ segítségével pedig elősegítse a vidék fejlesztését.

Az állam és az egyházak (elsősorban a katolikus) közti szoros, a VKM által koordinált és közreműködésével megvalósuló együttműködés másik jelentős területe a művészetek világa volt.

Ezen szerteágazó és finommívű szerkezetű területen azonban – szemben az oktatással – nem lehetett, de nem is állt Klebelsberg szándékában törvénnyel kodifikáltatni a vallás-erkölcsi értékek megfogalmazását. Álláspontját kifejezésre is

¹⁶ Klebelsberg, 1929. 304.

¹⁷ Mészáros, 1995. 126.

¹⁸ Gróf Klebelsberg, 1927. 380-383, 384-385, 558, 560.

¹⁹ Gróf Klebelsberg, 1927. 380-383.

juttatta a kultuszminiszter. „*Mi az, amire az államnak ügyelnie kell?*” – tette fel önmagának a kérdést a nemzetgyűlésben 1924. január 29-én tartott beszédében. „*Kettő. Az egyik az, hogy mind a két irányzat képviselve legyen: úgy a konzervatív, mind a haladó irányzat – és -, hogy minden irányzattól az igazán tehetséges embereket kell kiválasztani ... Lehet bármilyen egyéni felfogása valakinek Csókról vagy Vaszaryról, de hogy Csók és Vaszary a maguk irányában jó művészek, azt senki kétségbe nem vonhatja...*”²⁰ – felelte. Beszédében Klebelsberg arra is felhívta a figyelmet, hogy a kereszténység jelszava alatt, amelyhez a kereszténységnek semmi köze nincs, nem erőltethet a kultúrpolitika olyan irányzatokat, amelyekben már túlhaladt az idő. Azt hangsúlyozta, hogy a magyar nemzet európai mivolta éppen abban van, hogy minden európai eszmearámlat eljutott az országba! A hozzáférhető dokumentumok alapján²¹ úgy tűnik, hogy Klebelsberg, aki nem tagadta azt, „hogy szeretem a kissé régies képeket és szeretem a régies formákat...”²² elsősorban a felekezetekhez, főként a katolikus vallás értékrendjéhez közel álló művészek mecénálást részesítette előnyben. Ennek több oka is lehetett. Például az egyházi épületek rekonstrukciói, továbbá új templomok építéséhez kötődő társművészetek /szobrászat, freskófestészet, ötvösművészet/ mozgáslehetőségeit behatóról témák és azokat kivitelező formák „sémái”. Nem véletlen, hogy Klebelsberg örömmel karolta fel az 1920-as évek végén jelentkező ún. „római magyar stílust képviselő irányzatot”. A tartalmában vallásos témákat feldolgozó, de formájában korszerű és modern képzőművészet közel állt hozzá. /Ezt támasztotta alá az is, hogy számos fiatal művészt küldött tanulni Rómába állami ösztöndíj segítségével./ Klebelsberg a nézete szerint az alapvető nemzeti és egyetemes kulturális értékeket védő és képviselő „társadalmi szervezetek” Magyarországon az egyházak: mert minden valamirevaló műemlék, képzőművészeti alkotás létrejötté valamelyik nagy vallási felekezethez köthető: az egyházak mindig fontos szerepet tölthettek be a magyar nép életében.²³ Magyarország történelmi egyházait a trianoni békediktátum megfosztott sok nagy hagyományú intézménytől és anyagi-vagyoni téren is jelentős károk érték. Klebelsberg arra az alapállásra helyezkedett, hogy segítséget szükséges nyújtani az egyházaknak, mert azok ezáltal

²⁰ Gróf Klebelsberg, 1927. 401. Figyelemre méltó, hogy Klebelsberg a széles körbe elterjedt modernizmus kifejezés helyett igen gyakran használta a haladó elnevezést, mintegy minőségi különbséget téve a két képzőművészeti tendencia között. Lásd bővebben: T. Kiss, 1998. 158-190.

²¹ Az Országos Levéltárban őrzött, két világháború közti Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium dokumentumai nagyrészt elpusztultak. Csupán kevés és töredékes iratanyag maradt meg.

²² Klebelsberg Kuno (1928): A nemzeti gondolat a művészetben. *Nemzeti Újság*, november 18.

²³ Gróf Klebelsberg, 1927. 634-636. Erről beszélt akkor is, amikor a „katolikusok feladatairól” szólt, melyet az ország újjáépítésében betöltenek. Lásd: Gróf Klebelsberg, 1927. 623-627.

tudják megőrizni *nemzetépítő „kulturális hatalmukat”* és befolyásukat. Erre a feladatra pedig csak akkor lesznek az új helyzetben képesek, ha értékőrző és értékterjesztő szerepüket az állam is hatékonyan támogatja.

* * *

Magyarországon az 1920-as években, de a két világháború közti időszakban is a nagy történeti egyházak szinte teljesen azonosultak az állam céljaival, a magántulajdonon alapuló és sajátosan kialakuló magyar polgári társadalom értékrendjével.

Az állami célok és a történeti egyházak céljai egybefonódtak, áthatották egymást. *Az állam és az egyházak között fennálló jó viszony pedig lényegileg állami, a VKM által vezérelt kultúrpolitikát tett lehetővé.* Hogy ez így történhetett, ebben jelentős szerepet játszott gróf Klebelsberg Kuno mély vallásossága is, aki a következőket mondta magáról: „*Én egyénileg mélységesen vallásos ember vagyok, és azt kívánám, legyen mindenki az, mert csak a vallás-sugallta nagy érzések képesek az emberi lélek romboló szenvedélyeivel szemben az egyensúlyt fenntartani.*”²⁴

²⁴ Gróf Klebelsberg, 1927. 607.

Hencz Péter

GRÓF KLEBELSBERG KUNO BETEGSÉGE, HALÁLA ÉS TEMETÉSE

„Bátran az Úr elé állhatsz...”

Glattfelder Gyula püspök
Klebensberg Kuno temetésén

1932. október 11-én, kedden Budapesten a Korányi-klinika a következő rövid közleményt bocsátotta ki: „Klebensberg Kuno gróf valóságos belső titkos tanácsos, nyugalmazott magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter paratífusz utáni rekonvaleszens állapotban, szívbénulás következtében ma délután 5 órakor hirtelen meghalt.” „Szeged város újjáteremtőjének” és „Szeged miniszterének”, a szegedi, pécsi, debreceni egyetemek, ötezer tanyai iskola, a Margit-szigeti Nemzeti Sportuszoda felépítőjének, a Testnevelési Főiskola megalapítójának, a szegedi tanárképző főiskola létrehozójának halálhíre gyorsan elterjedt a fővárosban és az egész országban – nagy megdöbbenést keltve. Szegeden este a tragikus hír vétele után fél nyolckor megkondult a Fogadalmi templom nagyharangja, majd az összes templomé is, és kilenc óráig zúgtak egyfolytában. A városházára azonnal felhúzták a gyászlobogót.

Báró Korányi Sándor neves belgyógyász professzor, a budapesti belgyógyászati klinika igazgatója visszaemlékezésében írja, hogy Klebensberg szeptember elején Szegedre utazott, hogy az alföldi régió ifjúsága boldogulásának egyengetéséről a környékbeli polgármesterekkel tárgyaljon. Ekkor már nem érezte jól magát: két ízben is lázas volt, de tovább végezte munkáját. Csak amikor a hőmérséklete 39°C fölé emelkedett, szánta el magát arra, hogy hazamenjen Pesthidegkútra. Még részt vett a Los Angeles-i olimpikonok díszvacsoráján, ahol utolsó beszédét mondotta el. Szokása szerint aszpirint szedett és tovább dolgozott. Szeptember 22-én elhívatta dr. Haynal Imrét, a III. sz. belklinika adjunktusát, aki 39°C lázat és 90-es pulzust észlelt. Az elvégzett bakteriológiai és

szerológiai vizsgálatok és tünetek alapján orvosa paratyphus B¹ fertőzést diagnosztizált, melyet nagy valószínűséggel alföldi útja során, egy tanyai kút fertőzött vizének elfogyasztása okozott. Miután Klebelsberg október elsején éjszaka szív táji szorongást észlelt, másnap beszállította magát a Korányi-klinikára.

Betegségének kezdete szeptember elejére volt tehető, tehát legalább két hetet fennjárva és dolgozva töltött el. Esete nem látszott súlyosnak, láza 39°C-ról lassan csökkenni kezdett, pulzusa jó minőségű, de kissé szaporább, 90 / perc körüli, szisztolés vérnyomása 110 Hgmm volt. Csupán szívhangjainak tompasága és az EKG-n az átvezetési idő megnyúlása (0,22"), valamint a bal szívfél megterhelésének jelei utaltak szívének megviseltségére. Miután állapota szépen javult, hazaadását tervezték. Klebelsberg azt tervezte, hogy gyógyulása után Olaszországba fog utazni.

Október 11-én délután négy óra húsz perckor hőmérséklete 37,7°C, pulzusa 90 / perc. Ekkor váratlanul Klebelsberg szava hirtelen elakadt, arca elsápadt, heves szív táji fájdalom lepte meg, pulzusa 140 / percre szökött fel, üressé vált, légzése nehezített lett. „Rosszul érzem magam!” – mondotta Haynal Imre és Selley Kamilló kezelőorvosainak, akik állandóan vele voltak. Szívgyengeséget állapítottak meg és ezért azonnal szíverősítő injekciót adtak, mire magához tért. A klinika papját hívták, aki feladta az utolsó kenetet. Negyedóra múlva újabb szívgyengeségi roham jelentkezett, amely már az előbbinél súlyosabbnak bizonyult, ezért oxigénnel élesztették, ami hatásos volt. Magához térve ennyit mondott: „Kérem, adjanak még oxigént!...” Ezek voltak az utolsó szavai. Újabb oxigénbelégzés után öt órákor nagyot sóhajtván holtan hanyatlott hátra párnájára.

A kezelőorvosok azonnal értesítették Korányi Sándor professzort, majd Hóman Bálint kultuszminisztert, akik megérkezvén a halotthoz siettek. Kovács Gyula miniszteri tanácsos, Klebelsberg sógora, aki az utolsó órákat a beteggel töltötte és Haynal Imre Pesthidegkútra mentek Klebelsberg özvegyéhez, aki azonnal a klinikára jött. A tragikus hírt Korányi professzor és Hóman kultuszminiszter közölte a professzori szobában az özvegygel, aki összetörve kereste fel halott hitvesét.

Szerzetes nővérek virággal borították be a halotti ágyat és imádkoztak érte. Kisfaludi Stróbl Zsigmond elkészítette a halotti maszkot.

Korányi professzor visszaemlékezéseiben írja, hogy Klebelsberg kórtörténetét elemezve azt egybevetette az első világháború 700 tízfuszos katona betegének tapasztalataival. Akkor azt a következtetést szűrte le, hogy a betegség halálozási aránya annál kisebb, minél korábban kerültek a betegek intézetébe, s így minél többet pihenhettek.

¹ Typhushoz hasonló, annál enyhébb lefolyású ragályos betegség. Vezető tünete a tartós láz. Fertőzött étel, ital terjeszti. Hajlamosít rá az ellenállóképesség csökkenése. A kórisme gyors felállítása még ma is diagnosztikai bravúr! Haynal Imre – Klebelsberg ösztöndíjasa – nemzetközi hírvédelmi professzor lett.

Klebelsberg betegen még hetekig dolgozott. Minden bizonnyal a több évtizedes túlfeszített munka és a szélsőséges támadások legyöngítették szervezetét, immunrendszerét. Valószínűsíthető, hogy Klebelsberg életben maradt volna, ha betegsége kezdetekor szeptember elején az intenzív munka helyett intézetbe ment volna, ahol ágynyugalomban vészelhette volna át a betegség kritikus periódusát. (Talán Magyarország sorsa is döntően másképp alakult volna, ha felgyógyul, hisz rendkívüli képességei miatt az új kormányban, a külügyminiszteri adminisztrációban neve többször is felmerült. Esetleg még miniszterelnök is lehetett volna.)

A kormány saját halottjának tekintette az elhunytat. Gróf Bethlen István, Klebelsberg volt miniszterelnöke, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi minisztert bízta meg a temetéssel kapcsolatos tennivalókkal. A központi búcsú szertartás megtartását és a ravatalozást Budapestre tűzték ki október 14-re, péntekre. Elhatározták, hogy a temetésre legkedvesebb városában, Szegeden kerül majd sor. Végső nyughelye a Fogadalmi templom kriptájában lesz.

Klebelsbergnek elévülhetetlen szerepe volt a Dóm építési munkálatainak befejezésében és a templom belső díszítésének és berendezésének (orgona, freskók, harangok stb.) elkészíttetésében. Az volt a kívánsága, hogy halála után feleségével a létesítendő kriptában temessék majd el. Miután polgári személynek templomban való eltemetésére csak a római Szentszék adhatott engedélyt, 1928-ban egyik római útján kihallgatáson Glattfelder püspök támogatását élvezve személyesen kért erre engedélyt a pápától. Október 14., péntek országosan iskolaszüneti nap lett. Szegeden másnap, a temetés napján nem volt az iskolákban oktatás. Az iskolai megemlékezésekre október 17-én, hétfőn került sor.

A közgyűlés október 12-én tartotta a megemlékezést, amelyen Somogyi Szilveszter polgármester többek között a következőket mondotta a város nagy barátjáról: „óriási csapásnak tekintem én ezt magára a magyar nemzetre, amelynek egyik legnagyobb fia volt, az országra, amelynek egyik legélesebben látó politikusa volt, akinek a kiváló képességeiből erre az országra sok előny hárult, és akinek képességei iránt a nemzet a jövőt illetően olyan sok reménnyel viseltetett. De az ország határain belül különösen minket, szegedieket ért óriási csapás az ő elhunytával. ő hön szeretett bennünket. Talán jobban, mint mi azt megérdemeltük volna. ő tevékenyen szeretett minket, alkotott a mi számunkra és mindig új és új tervekkel foglalkozott, amelyekkel különösen az ő kedves Szegedjét érintette... Az utolsó évtized alatt itt, ebben a szörnyű, rossz helyzetben, ahol városunkat a trianoni szerződés is elnyomta, az ő tervei, munkája, eszméi láttak el bennünket, kereskedőinket, iparosainkat és munkásainkat munkaalkalommal; csak azt érezzük, hogy ismét leszakadt egy fényes, egy ragyogó, egy nagyon értékes csillag, amely reménységünk egének az utolsó fél század alatt csakugyan a legértékesebbje volt...”

Az egyetemen szintén nagy részvétet és megdöbbenést keltett tragikus halálhíre, melyről a professzorok az első órákon emlékeztek meg. Az egyetemi tanács

rendkívüli ülésén Schmidt Henrik rektor megemlékezésében többek között kiemelte, hogy Klebelsberg munkájának egyik betetőzése volt a szegedi egyetem felépítése és felszerelése.

Külön megemlékezést tartott az orvosi kar Baló József dékán elnökletével október 13-án, és jegyzőkönyvet fogalmaztak meg megörökítve Klebelsberg érdemeit, különös tekintettel az orvoskari alkotásaira. A jegyzőkönyv (120. O. K. szám 1932/33.) többek között a következőket tartalmazza:

„1932. október 11. fekete betűkkel van beírva a magyar kultúra történetébe. De még nagyobb gyászt jelent ez a dátum a szegedi Egyetemnek, mely ezen a napon vesztette el legnagyobb jótevőjét, újjáteremtőjét, második alapítóját, Klebelsberg Kuno grófot... Klebelsberg Kuno gróf ércnél maradandóbb emléket emelt magának és kőnél maradandóbban véste nevét a magyar kultúra történetébe... Talán egyetlen államférfiú sem volt eddig, aki ismeret és műveltségi körétől teljes mértékben távol álló tudományokat annyira méltányolni s sorsukat annyira szívén viselni képes lett volna, mint Klebelsberg gróf.

Mint történész, elsősorban humanisztikus irányú műveltséggel bírt, mégis legnagyobb érdeklődéssel viseltetett a természet- és orvostudományok iránt. Midőn a kultuszminiszteri széket elfoglalta, az orvos- és természettudományi kutatás a legszomorúbb helyzetben volt. A pozsonyi és kolozsvári egyetem szék-helyéről elűzve... A tudományos munka, a kutatás szinte lehetetlenné volt téve. A tudományos intézetek, a világháború alatt és után felszerelésüket nem pótolhatták, modern felszerelésről szó sem volt... Klebelsberg Kuno gróf látta a helyzet szomorú voltát és tarthatatlanságát, s mint első, hangsúlyozta ismételten, s az illetékesek előtt is, hogy az ország újjászületésének és előrehaladásának egyik legfontosabb tényezője a kultúra emelése. Több ízben hallottuk tőle, hogy Magyarország nemzetközi helyzetének megerősítésére egyik legfontosabb eszközünk a kultúrfölény. De ezt csak akkor érhetjük el, ha a tudomány érdekében áldozatoktól sem riadunk vissza... 1 000 000 arany korona adományoztatott az intézetek felszereltetésére, amelyekből jelentékeny rész, 15% jutott Egyetemünknek. Ezzel megindulhatott intézeteink felszerelése és kutató munkája... A debreceni egyetemi építkezések befejezése és a Pécsen szükséges építkezések mellett különös szeretettel és gonddal foglalkozott Egyetemünkkel... A legnehezebb helyzetben a Gyermekklinika volt. Klebelsberg Kuno gróf az 1926/27. évi államköltségvetésbe 400 000 arany koronát vettetett fel a Gyermekklinika építési költségeire. Meggyőző érvelésével rá tudta venni Szeged városát kb. 5 000 000 arany korona felajánlására, s az Állam 8 000 000 pengő hozzájárulásával felépült az öt klinika... újabb 4 500 000 pengőt szerzett az Állam és Szeged pénztárából, s ezzel megépítette a páratlan szépségű templomteret. Egyszerűen leírva is óriási teljesítmény! Hát még, ha ismerjük és tekintetbe vesszük a szükséges összegek megszerzésének nehézségeit, azt a sok kritikát, gáncsot, nem egyszer az íz-

léstelenségig fajuló politikai harcot, amellyel Klebelsberg grófnak Egyetemünk érdekében annyszor szembe kellett szállnia... Amikor az egyre rosszabbodó gazdasági helyzet miatt az állam újabb áldozatokat hozni nem tudott, az intézetek tudományos felszerelése pedig még mindig nem volt tökéletes, a Rockefeller alaphoz fordult, s tárgyalásai szerezték meg intézeteinknek a hatalmas összegeket... Nagy súlyt helyezett mindig arra, hogy Karunkon lehetőleg a legjobb erőket gyűjtse össze. Mindig a leghivatottabb szerv: Karunk előterjesztését fogadta el... De nem feledkezett meg a fiatalabb generációról sem. A belföldi ösztöndíjak létesítésével számos tanítványunk létalapját biztosította. A külföldi kapcsolatok megteremtésével, a külföldi Collégiumok megalapításával, magyar állami és külföldi ösztöndíjak megszerzésével lehetővé tette azt, hogy tanítványaink külföldön is tovább képezzék magukat, hogy azután hazatérve teljes felkészültséggel állhassanak a tudomány és kutatás szolgálatába... Tudományos munkásságra kiválóan alkalmas új otthonot adott Szeged városának, amelynek régi vágyát teljesítette. Szeged mindig egyetemi város marad. A megbecsülés, amely Klebelsberg gróf támogatásával kiképzett tudósainkat az egész világon körülveszi, egész Hazánkra kisugárzik, az egész Magyar Nemzetnek dicsőséget jelent. Annak a tudományos munkásságnak a gyümölcsét, amelyet Klebelsberg grófnak a magyar jövőndőbe és kultúrába vetett törhetetlen hite és akarata tett lehetővé, nemcsak a tudományos világ, de az egész emberiség fogja élvezni.”

A jegyzőkönyvön szereplő aláírások: Baló József, Szent-Györgyi Albert, Rusznyák István, Kramár Jenő, Issekutz Béla, Tomcsik József, Jeney Endre, Vidakovits Kamillo, Ditrői Gábor, Berecz János, Jankovich László egyetemi tanárok Budapesten a képviselőházban Almássy László elnök tartotta a megemlékezést: „Majd ha az a nemzedék felnőtt, amely az ő 5000 népiskolájában nevelkedett, és az a nemzedék veszi át az ország vezetését, amely az ő egyetemein és kollégiumaiban tanult, állapítják meg nagy horderejű munkásságának értékét.”

Kossuth temetése óta nem volt ekkora gyász az országban; az egész ország búcsúzott. A központi ravatalozó szertartás és búcsúztatás a temetés előtti napon, október 14-én Budapesten, a Nemzeti Múzeum Majolika termében volt. A múzeum körül tízezrek gyűltek össze. Jelen volt Horthy Miklós kormányzó, Serédi Jusztinián bíboros és hercegprímás, a diplomáciai testületek vezetői, az egyetemek, az Akadémia, a politikai pártok képviselői, művészek, tudósok, az ország szellemi vezetői. Négy viaszgyertya világított a ravatalnál, a múzeum lépcsőjét koszorúk borították be. Az Operaház zenekara a Szegedi Mise szerzőjének, Dohnányinak vezényletével Siegfried halálát és Beethoven Gyászdinulóját adta elő.

Glattfelder Gyula szegedi püspök, a gróf szívbéli barátja szentelte be a holttestet: „Az Úr előtt egy lélek térdel és vár ítéletet. Nem azért, amit itthagytott, hanem” azért, amit oda fel magával vitt...” Hóman Bálint kultuszminiszter többek

között ezt mondotta: „Klebensberg a nagy alkotó magyarok szellemét idézve szállt síkra a nemzeti kultúra egyetemes fejlesztése, elmélyítése, európai kapcsolataink helyreállítása érdekében. Hitte és hirdette, s bár támadták érte, újra meg újra világgá kiáltotta, hogy ezt a nemzetet csak kultúrfőlénye mentheti meg, csak történelmileg fejlődött nemzeti és egyben európai művelődésének fejlesztése juttathatja sikerhez a népek versenyében. Hirdette, hogy elvész az a nép, amely tudomány nélkül való... Klebensberg Kuno, a vallásos ember szent meggyőződésével hitt a kultúra nemzetmentő, államfenntartó hivatásában. A kultúra eszközeivel hitte kivívhatónak nemzetünk elrablott jogait. Gyakorta hangoztatta, hogy nem a jelennek, a jövőnek, Nagy-Magyarországnak dolgozik, s történelmi példákkal bizonyígtatta, hogy kultúránk nagy alapvetései mind a maihoz sokban hasonló, súlyos helyzetekben történtek.”

Bethlen István gróf, Klebensberg volt miniszterelnöke a következő szavakkal búcsúzott: „Vigasztaljon téged az, hogy Magyarországon a gáncsvetés, a rágalom, a befeketítés és népszerűtlenség azokat kíséri életükben, akik konstruktív munkával valódi értéket teremtenek nemzetük számára. És a népszerűség babérkoszorúja azoknak homlokát övezi, akik villogó szavakkal szédítik meg a tömegek lelkét, és ezek mögé rejtik nemzetre nézve meddő életüknek negatív értékét... Meg vagyok győződve, hogy egy későbbi kor, boldogabb idő igazságot fog szolgáltatni és áldani fogja gróf Klebensberg Kuno emlékét.”

A nemzeti színű Munkácsy-lepellel borított egyszerű érckoporsót kedvenc „fiai”, az olimpiai bajnok vízipólócsapat tagjai, akiktől a „Klébi” becenév származott, vitték el a ravatalról. Budapestiek tízezrei vettek részt a Nyugati pályaudvarig vonuló gyászmenetben. A koporsót különvonat hozta Szegedre, legjobban szeretett városába, amelyért annyit tett, és ahová temetkezni is akart. Útközben a megállóknál, a kisebb és nagyobb városokban – Kőbánya, Cegléd, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kistelek – ezrek várták koszorúval, virágokkal. Szegedre érven zúgni kezdtek a harangok, a város feketébe és gyertyafénybe öltözött.

A Nagycastleástól a Dómgig a Boldogasszony sugárúton öt-tízszeres gyászruhás sorokban tízezrek várták; a lakóházak, a püspöki palota, az egyetemi, főiskolai épületek – mind-mind Klebensberg alkotásai – ablakaiban gyertyák ezrei fénylettek, az úttest fölött fekete lobogóerdő. Hat fekete ló húzta a halottaskocsit száz fáklyás egyetemista és kék-sárga tollbokrétás hajdúk kíséretében a honvéd zenekar gyászindulója közepette az aranyba öltözött és kivilágított Dómba, melyet a Klebensberg építtette Nemzeti Pantheon fényárban úszva ölelt körül.

A székesegyház tornyai között kifeszített fekete lobogókat lengetett a szél, és amikor a Szent Gellért-kapuhoz értek, megszólalt a lélekharang. Ezrek és ezrek zarándokoltak a székesegyházban felállított ravatalhoz, Szeged nagy halottjához. Éjszaka az Isteni Megváltó Leányai imádkoztak a koporsó mellett a halott lelki üdvéért.

A másnapi szertartás délelőtt tíz órakor kezdődött a Dómban. A koszorúkkal borított ravatal mellett az egyetemisták és cserkészek álltak sorfalat. A szentély bal oldalán Szeged képviselőtestülete és notabilitásai, jobb oldalt a képviselőház és felsőház tagjai foglaltak helyet. Jelen volt a kormány, a parlamenti pártok képviselői, Kéthly Anna, Szeged szociáldemokrata képviselője. Megjelent az összes szegedi felekezet papsága is: Bakó László református lelkész, Egyed Aladár evangélikus lelkész, Lőw Immánuel főrabbi, Gyurgyevics görögkeleti szerb pópa.

A koporsót az orgona zúgása közepette vitték ki a templom lépcsőzetére. Azé az orgonáé, melyet Klebelsberg a világ legnagyobbjának szánt építtetni, melynek tervezése előtt Párizsban többször is meghallgatta a Szent Klotild templom híres orgonáját. A Dóm téren és környékén mintegy negyvenezer gyászoló szegedi várta a végső búcsút. A temetési szertartást Glattfelder püspök végezte: „Bátran az Úr elé állhatsz, mert szívedben hűség volt Istennel szemben és jóság az emberekkel szemben. Életed vigasztalás volt a népnek, bátorítás egy elgázolt nemzetnek” – mondotta.

Somogyi Szilveszter polgármester ekképpen szólt: „Téged, a te emléked áldani fogja a jövő magyar generáció, amelynek mindenirányú műveltséget adtál, áldani fogja a nemzet... Ennek a városnak közönsége minden osztály- és politikai különbség nélkül, még a munkásság is, megsemmisülve, összetörve állja körül ravatalodat nemcsak azért, mert Szegeden sokat alkottál, hanem azért, mert mindenkinnek panaszait meghallgattad, őszinte szívvel segítetted.” Schmidt Henrik, az egyetem rektora így búcsúzott: „Mintegy varázstsítésre, olykor szédült iramban emelkedtek intézeteink és épületeink. Szüntelenül sürgette a munkát... így épült fel másodszorra egyetemünk... A természettudományok minden ágának művelését tűzte ki egyetemünk különleges céljául. Még élete utolsó heteiben is ismételten tárgyalt az amerikai Rockefeller Alapítvánnyal, amelytől a hiányzó orvosi és tudományos intézetek felépítését remélte. Távolról sem elégedett meg az épületek felépítésével, hanem szüntelenül fáradozott azok tudományos kísérleti eszközeinek és könyvtárainak minél tökéletesebbé és gazdaságosabbá tételén.” Búcsúzott a Magyar Tudományos Akadémia, gróf Széchenyi Károly az Alföldkutató Bizottság nevében, a Történelmi Társulat és Winkler Elemér a szegedi Egységes Párt képviselőjében.

A beszédek után megszólaltak a Fogadalmi templom harangjai és állandó zúgásuk közepette fűzfaágakkal díszített folyosón vitték végső nyughelyére a koporsót, a Dóm kriptájába. Végül egy kis tanyai gyerek hozott néhány szál virágot; a szalagon a felirat: „Hálája jeléül Dobó Józsika.”

Halálának egyéves évfordulóján az egyetem ünnepélyes közgyűlésén Kovács Ferenc professzor így emlékezik: „Gróf Klebelsberg Kuno azt a felfogást tette magáévá, amelyet nemzetünk legnagyobbjai Szt. Istvántól kezdve vallottak Nagy Lajoson, Korvin Mátyáson, Pázmány Péteren, Széchenyi Istvánon keresztül. Felis-

merte, hogy Nyugathoz való tartozásunk múltunkban és jelenünkben, történelmi küldetésünkben és kultúrvágyainkban gyökerezik, és ihletes buzgósággal, s mara-dandó sikerrel kezdeményezte, megerősítette, mélyítette és kiépítette kultúrkap-csolatainkat a Nyugattal... A magyar nemzet egyik legnagyobb lángelméje.” Gróf Apponyi Albert egykori kultuszminiszter hozzáteszi: „Nem volt Magyarország-nak még ilyen kultúrájú, ilyen sokoldalú, ennyire képzett államférfija, mint ő, s a világon is nehezen lehet párját találni.” Szent-Györgyi 1938-ban ekképpen emlé-kezik „Gazdájáról”: „Az én dolgozószobámban mindig van egy pár cserépnyi zöld növény Klebelsberg Kuno gróf képe alatt, jeléül annak, hogy ő még ma is él közöttünk... Mert csak az emberiség legnagyobbjainak adatik meg az, hogy előt-tük végül kicsiny és nagy, ami egyaránt viseli magában a világ lelkét, egyaránt je-lentős legyen.”

Pont Klebelsberg sírja felett, a Dóm jobb oldali kereszthajójában a Szent Ke-reszt Oltár előtt emelte a hálás város márvány síremlékét (Ohmann Béla, 1935). Feliratát Szalay József, a Dugonics Társaság elnöke fogalmazta: „Gondolattal, szóval, írással és alkotásokkal szolgálta hazáját és Szeged városát. Virulásuk felett virraszt a feltámadásig.”

FELHASZNÁLT IRODALOM, FORRÁSOK

Báró Korányi Sándor: Megemlékezés néhai gróf Klebelsberg Kuno vallás és közoktatásügyi Miniszter úrról. (Előadás a Magyar Élettani Társaság VI. vándorgyűlésén. Tihany, 1936. V. 21.). A Magyar Élettani Társaság kiadványa. Szeged, 1936.

Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1932–1938. Budapest, 1938.

Gróf Klebelsberg Kunoné: *Életutunk* (Szerkesztette dr. Máriaföldy Márton) KDNP Szegedi Szervezete, Szeged, 1992.

Hencz Péter: *Gróf Klebelsberg Kuno betegsége, halála és temetése.* Szellemének élesztése. Bába Kiadó, Szeged, 2002.

Hencz Péter: 75 éve halt meg gróf Klebelsberg Kuno. *Orvosi Hetilap*, 2007. 46. sz. 2199-2201.

Csongrád Megyei Levéltár

– M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Orvosi Karának jegyzőkönyve 1932. X. 13-i rendkívüli üléséről. (120. O. K. szám 1932/33).

– Szeged Szabad Királyi Város Közgyűlése 1932. október 12-i rendkívüli ülés-nek jegyzőkönyve 276., 277. (1932)

Korabeli személyes dokumentumok és napilapok tudósításai.

Haág Zalán István

**A KLEBELSBERGI ÉLETMŰ HIVATALOS
ÉRTÉKELÉSÉNEK ELSŐ
MEGNYILVÁNULÁSAI
(1932. OKTÓBER)**

AZ ÉLETMŰ

Gróf Klebelsberg Kuno Magyarpecskán született 1875. november 13-án. A székesfehérvári ciszterci gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait, ahol erős katolikus szellemben oktatták a tanulókat. Klebelsberg egyetemi éveit Budapesten és Berlinben töltötte. 1898-ban doktorátust szerzett, majd segédfogalmazói állást kapott a magyar kormány mellett. Innentől kezdve a tehetséges fiatal jogász gyorsan haladt fölfelé a magyar állami bürokrácia számárlétráján. 1900-ben vette feleségül Botka Saroltát, akivel haláláig harmonikus házasságban élt.

Klebelsberg 1907-ben a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának vezetője lett. 1914 januárjától gróf Tisza István kormányában mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára dolgozott. Kulturális és oktatáspolitikai reformelképzeléseinek alapjait már ezekben az években megfogalmazta. 1917 tavaszán miniszterelnökségi államtitkár lett.

1920 januárjában „a leghűségesebb város”, Sopron polgárai nemzetgyűlési képviselőjükké választották Klebelsberget, aki időközben a konszolidálódó viszonyok politikai életének egyik meghatározó alakjává lett. Gróf Bethlen István kormányában először a belügyminiszteri posztot foglalta el 1921 decemberétől, majd 1922. június 16-tól a vallás- és közoktatásügyi tárcát vezette egészen a kabinet 1931. augusztusi lemondásáig.¹

Klebelsberg Kuno nagyon sok szállal kötődött Szegedhez. Támogatta a trianoni békediktátum következtében a határ mellé került város kulturális, tudományos

¹ Miklós Péter: Klebelsberg Kuno jelentősége a magyar és a szegedi kultúrtörténetben. In: *Mozaikok. Európai kultúra és kisebbségi identitás a DKMT eurorégióban*. Szerk. Kertész Péter és Lendvai Beatrix. Belvedere Meridionale Kiskönyvtár. 19. köt. Szeged, 2007. 17–27.

és közéleti központtá válását. Kultuszminiszterként – politikai és pénzügyi támogatást biztosítva – lehetővé tette, hogy Szegeden otthont találjon a román hatóságok által elűzött kolozsvári egyetem és az ugyancsak Romániából kiutasított csanádi püspök, Glattfelder Gyula. Így alig egy évtized alatt Szeged a tudományos élet és katolikus egyház egyik meghatározó központja lett.²

Klebelsberg munkásságának eredményeként 1930-ra Szegeden elkészültek az egyetem és katolikus püspökség működéséhez szükséges épületek. Létrejöttek az intézmények, s a feladatuk ellátásához szükséges tárgyi feltételek is biztosítva voltak (oktatási céllal klinikák, gyakorló iskolák épültek, fűvészkertet alakítottak ki, papnevelő intézetet nyitottak, püspöki palotát építettek stb.). Klebelsberg sikerei kapcsán nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy tevékenységében mindvégig támogatta Horthy Miklós kormányzó és Bethlen István miniszterelnök is, akik fölsímtették kultúrpolitikájának helyességét.

A miniszter 1922 novemberében helyszíni szemlén járt Szegeden, s ezután döntött véglegesen az egyetem itteni elhelyezése ügyében. Szegedi tevékenysége elismeréseként a város lakói először 1926. december 12-én, majd 1931. június 30-án Szeged országgyűlési képviselőjévé választották. 1928 márciusában egy szegedi gyűlésen megfogalmazta szándékát, hogy „a szegedi egyetem legyen az Alföld egyeteme”. 1930. október 24. és 26. között részt vett a Fogadalmi templom fölszentelésén, a Dóm téri épületegyüttes és a Nemzeti Emléksarnok fölavatásán, s Szeged város díszpolgárává avatták. Ekkor adta át az ötezredik „népiskolai egységet”, a szeged-rókusi tizenkét tantermes népiskolát. Klebelsberg hívására tért haza külföldről és vállalt professzorságot a szegedi egyetemen Szent-Györgyi Albert, aki azután a városban folytatott kutatási eredményeiért nyerte el a Nobel-díjat 1937-ben.

Klebelsberg Kuno 1932. október 11-én hunyt el Budapesten, négy nappal később temették el szeretett városában, Szegeden, a Dóm altemplomában.³

Klebelsberg halálhíre mind az országos, mind a szegedi politikai, kulturális és tudományos életben nagy visszhangot váltott ki. A gyász- és emlékező beszédek nem pusztán a kötelező és az egykori miniszternek kijáró formalitásokat ismételték – noha ezekből sem volt hiány –, de határozottan megfogalmazták azt a kortárs politikai és társadalmi elitben kialakult Klebelsberg-értékelést, amely sajtóságos módon vágott egybe a több évtizeddel későbbi utókor által megrajzolt, letisztult Klebelsberg Kuno-képpel.

² Miklós Péter: A egyházmegyei központ kiépítése Szegeden. 1923–1941. *Egyháztörténeti Szemle*, 2005. 2. sz. 86–99.

³ Huszti József: Gróf Klebelsberg Kuno életműve. Budapest, 1942.; Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. Szerk. Klebelsberg Éva. Budapest, 1994.; Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szerk. Zombori István. Szeged, 1995.

A Klebelsberg-értékelés a Horthy-korszak végéig egyértelműen pozitív volt. Ennek egyik oka az volt, hogy Klebelsberg Kuno egyik megtestesítője volt a két világháború közötti Magyarország hivatalos eszmerendszerének tekintett keresztény-nemzeti ideológiának. S ennek a gondolati struktúrának nemcsak elszánt terjesztője volt (népiskolák alapításával, egyetemek és kutatóintézetek szervezésével, támogatásával stb.), hanem egyik alakítója is (elég csak a kultúrfölény elméletének vagy a neonacionalizmus eszméjének megfogalmazására gondolnunk).

A második világháború után a Rákosi-diktatúra, majd a konszolidációnak nevezett kádári államszocializmus éveiben Klebelsberg Kuno oktatás- és művelődéspolitikai eredményeit igyekeztek relativizálni és kisebbiteni a hivatalos történetírás és politikai gondolkodás képviselői. A rendszerváltás óta eltel szűk két évtizedben pedig alapvetően kedvező a bethleni konszolidáció kultuszminiszterének megítélése, miközben a klebelsbergi kultúrpolitika kisebb-nagyobb mértékben folyamatosan része a közpolitikai és tudománypolitikai diskurzusnak, s pozitív és negatív értékeléssel egyaránt találkozhatunk.

Az első – az életmű teljességét górcső alá vevő – értékelések 1932 októberében, nem sokkal Klebelsberg halála után születtek. Erre jó alkalmat kínáltak a gyászhoz kapcsolódó szakrális és profán rítusok: az országgyűlés két kamarájának (képviselőház és felsőház) ülései, Szeged város törvényhatósági bizottságának rendkívüli közgyűlése, illetve a ravatalhoz és a temetési szertartáshoz kapcsolódó hivatalos és informális emlékező és méltató beszédek.⁴

Ilyen esetben természetesen kritikára vagy akár csak minimális bírálatra nem számíthatott a hallgatóság. Ez így volt a Klebelsberg Kuno halálát követő megemlékezéseknél is. A Horthy-éra ideológiatörténete és eszmetörténete vizsgálatakor nem elhanyagolhatóak azonban ezek az 1938-ban kötetben is megjelentetett beszédek. Rámutatnak ugyanis a Klebelsberg-életmű recepciójának első fázisára, hiszen ezen beszédek alapvetően a regnáló kurzus hivatalos véleményét fejezték ki. A szónokok eltérő intellektuális felkészültségéből, közéleti pozíciójából kiindulva a különböző – az elit részét képező – társadalmi csoportok Klebelsberg-értelmezésére is következtethetünk, hiszen a rétor nemcsak egy közösség nevében beszél, de egy adott közönséghez is szól.

⁴ Az első méltató és emlékező beszédek, valamint a temetésen elhangzottak 1938-ban a Klebelsberg-ről szóló méltatásokat közreadó kötetben jelentek meg. Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. A gr. Klebelsberg Kunóról szóló emlékbeszédek és megemlékezések. 1932–1938. Budapest, 1938. (a továbbiakban: GKKE) 7-39.

MEGEMLEKEZÉSEK BUDAPESTEN

Klebelsberg Kuno halálának másnapján a magyar Országgyűlés alsóháza ülésén a házelnök Almásy László⁵ méltatta az egykori vallás- és közoktatásügyi miniszter érdemeit. A képviselőház 1932. október 12-én tartott 119. ülésén Almásy Trianon utáni magyar nemzeti újjászületés képviselőjeként és a Széchenyi István nevével fémjelzett reformista politikai irányvonal követőjeként határozta meg az kultúrpolitikus Klebelsberget.

„A kultúra tiszta magasságaira irányzott tekintetével, nemzetét a gyász és tespedés helyett a magyar élni akarás törhetetlen őseréjével az újjászületés gondolata felé vezette. Reformgondolata Széchenyi eszmevilágában gyökerezett, aki tudományos életünk és közművelődésünk fejlesztésében jelölte ki nemzetünk fennmaradásának és a civilizált világ közösségében hivatásához méltó érvényesülésének leghathatósabb biztosítékát. Nemes idealizmussal hitt nemzetünk történelmi elhivatottságában és messze jövőndőbe tekintő szeme tisztán látta, hogy a nemzet előkészítése a fennmaradásért folytatott küzdelemben iskolamesterre vár.”⁶

Báró Wlassics Gyula⁷ – Klebelsberg egykori hivatali elődje –, a felsőház elnöke a felsőház 1932. október 13. napján tartott 24. ülésén „kultúránk lelkes apostolának” nevezte a grófot, kiemelve, hogy miniszterként az oktatási, a tudományos, a művészeti és a kulturális életnek, valamint a sport világának (épületek elkészítetésével, intézmények létrehozásával stb.) egyaránt maradandót alkotott.

„Bár a világháborút közvetlenül megelőző időkben s a világháború alatt is tekintélyes szerepet játszott a politikában, értékes munkásságának súlypontja mégis a trianoni Magyarország újjáépítésének korszakára esik. Klasszikus színvonalon álló értelmi jellem ritka tetterővel párosulva, hatalmas lendületet adott a magyar kultúrpolitika fejlődésének. Gróf Klebelsberg Kuno mint vallás- és köz-

⁵ Almásy László (1869–1936) politikus. A budapesti egyetemen végzett jogi tanulmányok után ügyvédi oklevelet szerzett. 1910-től 1918-ig a kormányzó Nemzeti Munkapárt parlamenti képviselője és Tisza István szűkebb tanácsadói körének tagja. 1922 és 1923 között a nemzetgyűlés alelnöke. 1923-tól az Egységes Párt ügyvezető alelnöke, majd 1927-től 1929-ig elnöke. 1929 és 1935 között a képviselőház elnöke.

⁶ GKKE 7.

⁷ Wlassics Gyula, báró (1852–1937) jogász, egyetemi tanár, miniszter, kultúrpolitikus, az MTA tagja. A jogi egyetem elvégzése után külföldön tett tanulmányutat, majd rövid bírósági szolgálat után az igazságügy-minisztérium törvényelőkészítő osztályán dolgozott. 1890 és 1895, majd 1903 és 1906 között a budapesti egyetem büntetőjogtanára. 1892-től szabadelvű párti országgyűlési képviselő; az egyházpolitikai törvényjavaslatokkal kapcsolatban a polgári házasság mellett foglalt állást. 1895-től 1903-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter Bánffy Dezső, később Széll Kálmán kormányában. 1906 és 1935 között a Közigazgatási Bíróság elnöke. 1916-ban bárói címet kapott. 1918-ban a főrendiház, majd 1927-től 1935-ig a felsőház elnöke. 1923-tól tagja a hágai választott bíróságnak.

oktatásügyi miniszter e téren való maradandó emléket hagy maga után. Fáradhatatlan munkássága nemzeti kultúránk minden ágazatát átölelte, azt egységbe foglalta, s így a legfelsőbb oktatástól a népoktatásig, a művészetektől a testnevelésig kultúránknak minden alkotóeleme érezte kiváló alkotó egyéniségének jótékony alkotó hatását. A gyűjteményegyetem, az új vidéki egyetemek, a külföldi magyar intézetek, a tanyai iskolák, a Nemzeti Sportuszoda, a szegedi Fogadalmi templomtér az egyes állomásai ennek a nagy elgondolású tevékenységének és mindenkor fennn fogják hirdetni többi alkotásával együtt az utókor előtt kultúránk lelkes apostolának nevét.”⁹

A történelemszaktól is elismert és máig is idézett Hóman Bálint⁹ vallás- és közoktatásügyi miniszter 1932. október 14-én Klebelsberg Kunónak a Magyar Nemzeti Múzeum csarnokában felállított ravatalánál mondott beszédet tárcája nevében mint az elhunyt hivatali utódja. „Pályája kezdetén tisztviselő volt – fogalmazott Hóman –, de szelleme és képességei hamar áttörték a bürokrácia szűk korlátait. Bíró lett, de az alkotás tüze kiűzte nyugalmas bírói székéből. Politikus lett, hamarosan vezéri rangra emelkedett, de nem merült el a pártpolitika kis világába. A pártpolitika csak eszköz volt számára, mély alapozású nemzeti kultúrpolitikának eszköze. A miniszteri széken sem lett várbeli politikussá; a szellemi művelődés előharcosa maradt.”¹⁰

Beszédében Hóman Bálint megemlítette: a miniszter Klebelsbergert legtöbbször ellenzéki, de gyakran kormánypárti politikustársai is azzal támadták, hogy túl nagy – „túlméretezettnek tetsző” – költségvetési tételeket követel a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak. Hóman nem mondta ki, de a kulturális tárca példátlanul nagyarányú támogatásának fő oka az volt, hogy a párizsi békerendszer korlátozta az első világháborúban vesztes országok – köztünk Magyarország – hadseregének létszámát és maximálta a haderőre fordítható kiadásokat. Az azonban mindenképpen Klebelsberg érdeme volt, hogy a kormányban és a törvényhozásban ki tudta harcolni ezen felszabadult költségvetési források a kultúrára és az oktatásra való átcsoportosítását.

„A kultúra eszközeivel hitte kivívhatóknak – mondta Hóman Bálint – nemzete elrabolt jogait. Gyakorta hangoztatta, hogy nem a jelennek, hanem a jövő

⁹ GKKE 9.

⁹ Hóman Bálint (1885 – 1951) történétíró, egyetemi tanár, kultúrpolitikus, akadémikus. A budapesti egyetemen szerzett bölcsészdoktori oklevelet. 1915-től az egyetemi könyvtár, 1922-től az OSZK igazgatója, 1923-tól az MNM főigazgatója lett. 1925 és 1931 között a budapesti egyetemen a középkori magyar történelem tanára. 1932 és 1938, valamint 1939 és 1942 között vallás- és közoktatásügyi miniszter Gömbös Gyula, Darányi Kálmán, majd Teleki Pál, Bárdossy László és Kállay Miklós kormányában. A második világháború után a népbíróság mint háborús bűnöst életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte, rabságban halt meg.

¹⁰ GKKE 14.

Nagymagyarországnak dolgozik s történeti példákkal bizonygatta, hogy kultúránk nagy alapvetései a maihoz sokban hasonló helyzetben, súlyos viszonyok közepette történtek. Ez a fanatikus meggyőződés és a jövőbe vetett biztos remény készítette a kultúra munkásainak megbecsülésére és felemelésére, nagy, mai helyzetünkben tán túlméretezettnek tetsző, de abszolút mértékkel mérve reális és alapos alkotásokra, szervezésekre, egy minden részletében kidolgozott és összességében széleslátókörű koncepció kidolgozására.”¹¹

A ravatalnál Váry Albert¹² helyettes koronaügyész, országgyűlési képviselő a kormányzó Egységes Párt nevében búcsúzott a párt egykori parlamenti képviselőjétől. Beszédében Klebelsberget lényegében européer kultúrpolitikusnak minősítette, s rámutatott emberi, intellektuális és szakmai felkészültségére, sokoldalúságára. „Halálával gondolunk arra – mondta a kormánypárt nevében Váry –, hogy mint igazi nyugat-európai kultúremler mint helyezte a magyar kultúrát a nyugati kultúrákkal egyvonalba, miként emelte kultúránkat világértékké az ő kultúrkövetei: a magyar tudósok, művészek, írók és sportférfiak működése révén. Megcsodálhatjuk sokoldalúságát: jogász, közjogász, vérbeli politikus, született külpolitikus, történész, tudós, író és újságíró, fanatikus kultúrpolitikus, nagy magyar államférfi és igazi nagy magyar érték és amellet nemzetének hű fia, önzetlen, szerény, fáradhatatlan munkása.”¹³

TEMETÉS SZEGEDEN

Klebelsberg 1932. október 15-i szegedi temetésén a Glattfelder Gyula csanádi püspök által végzett katolikus gyászszertartás után Lázár Andor¹⁴ igazságügy-miniszter búcsúzott a kormány nevében az egykori minisztertől. A miniszter rámutatott arra, hogy Szeged városa sokat – az egyetemet, a klinikai központot, a Nemzeti Emlékcsarnokot, a katolikus egyházmegyei székhelyet – köszönhet egykori országgyűlési képviselőjének.

¹¹ GKKE 16–17.

¹² Váry Albert (1875 – 1953) jogász, politikus. 1904-től bíró, 1908-tól ügyész. 1914-től sajtóügyész, az első világháború idején sajtócenzor. 1919-ben főügyész-helyettségé nevezték ki. A Tanácsköztársaság bukásától főügyész. A kommunisták ellen 1919 után folytatott perekben gyakran ő képviselte a vádat. 1921-től koronaügyész-helyettes. 1926 és 1939 között egységes párti országgyűlési képviselő.

¹³ GKKE 20.

¹⁴ Lázár Andor (1882 – 1971) politikus, ügyvéd, igazságügy-miniszter. A budapesti egyetemen jogi doktorátust (1903), majd ügyvédi oklevelet szerzett (1906). 1931-ben rövid ideig a honvédelmi minisztérium politikai államtitkára. 1931 és 1939 között kormánypárti parlamenti képviselő (előbb szentesi, majd debreceni mandátummal). 1931–32-ben az Országos Testnevelési Tanács elnöke. 1932 és 1938 között igazságügy-miniszter.

„Nagyokat alkottál, Klebelsberg Kuno. Örökkévalóság felé vezetted nemzetedet, örökkévalóságot biztosítottál magadnak a magyar nemzet történetében. És most, mikor megtérsz ide, megtérsz Szegedre, megtérsz ennek a katedrálisnak a kriptájába, amely katedrális, amely Szegedet a Te fantáziád emelt nagygyá, még nagyobbá: hazajössz. És ha itt marad is földi porhüvelyed, lelked ebben az országban szerteszéjjel száll, hogy hirdesse, miként kell a magyar nemzetért dolgozni. És árva Szeged népe, veled szemben kötelességünk az elköltözött nagy ember emlékéért, hogy ne érezd árvaságodat, hogy ne érezd, hogy elhagyott téged az az ember, aki legjobban szeretett.”¹⁵

Szeged városa érzelmi és politikai szempontból is fontos volt Klebelsberg számára. Egyrészt a kultuszminiszter a vidéki egyetemek közül kiemelt figyelemmel fordult a szegedi felé, támogatta a városban a katolikus egyházigazgatási centrum kialakítását és a szegedi nagytáj tanyai iskolahálózatának kiépítését is szívügyének tartotta. Másrészt aktuálpolitikai szempontból sem volt elhanyagolható Szeged Klebelsberg Kunónak, hiszen a város polgársága kétszer is parlamenti képviselőjének választotta, s Szeged vezetősége a díszpolgári címmel is kitüntette.

Szeged törvényhatósági bizottsága 1932. október 12-én megemlékezvén a város elhunyt országgyűlési képviselőjéről rendkívüli közgyűlést tartott. Somogyi Szilveszter¹⁶ polgármester ezen alkalommal elmondott beszédében kifejtette, hogy a miniszter 1920-as évekbeli kultúraszervező és oktatáspolitikai tevékenysége nemcsak szellemi arculatát alakította át és határozta meg, de a nagyarányú építkezések a szegedi és környékbéli iparosoknak, kereskedőknek és munkásoknak is munkalehetőséget adtak. Ahogy a város első embere fogalmazott: „...az utolsó évtized alatt, itt ezen a szörnyű rossz helyzetben, ahol városunkat a trianoni szerződés is lenyomta, az ő tervei, munkája, az ő munkája, eszméi láttak el bennünket, kereskedőinket, iparosainkat és munkásainkat munkaalkalommal, csak azt érezzük, hogy ismét leszaladt egy fényes, egy ragyogó, egy nagyon értékes csillag, amely reménységünk egének az utolsó félszázad alatt csakugyan a legértékesebbje volt.”¹⁷

Somogyi Szilveszter 1932. október 15-én a gyászszertartás után elhangzott búcsúztató szónoklatában nagyjából az előbb idézetteket mondta el az elhunyt Klebelsbergert megszólítva, s ekkor is kiemelte, hogy a város lakói „minden osztály- és politikai különbség nélkül” gyászolják az egykori kultuszminisztert. „Ennek a városnak a közönsége minden osztály- és politikai különbség nélkül, még a munkásság is, megsemmisülve, összetörve állja körül ravatalodat, nemcsak azért,

¹⁵ GKKE 24.

¹⁶ Somogyi Szilveszter (1872–1934) szegedi várospolitikus, polgármester. Budapesten végzte a jogi egyetemet. 1907-től Szeged város rendőrkapitánya, 1915-től polgármestere. Nagy része volt a város fejlesztésében, polgármestersége alatt lett Szeged egyetemi város.

¹⁷ GKKE 11.

mert Szegeden sokat alkottál, hanem azért, mert mindenkinek panaszát meghallgattad, őszinte szívvel segítettél. A nép ezt nem felejtí el. Kötelességeid teljesítésében oly készséggel védted a legkisebbeket s páratlan könnyedséggel emelkedtél fel a legmagasabbakig. Mert benne volt a lelkedben minden társadalmi erények sarokpontja: mások jogának elismerése, mások szenvedése iránti tevékeny részvét.”¹⁸

ÖSSZEGZÉS

Klebelsberg kultúrpolitikájának helyességét a kortársak is jól látták a zurnalistáktól a szakembereken és szakpolitikusokon át a vezető politikai elitig. Bár a második világháborút követően kiépült kommunista rendszer a fasisztának, szélsőjobboldalinak, reakciónak nevezett Horthy-rendszert teljes egészében elutasította, a diktatúra enyhülésével azonban egyes kérdésekben – például Klebelsberg Kuno esetében – már realisabb értékelések is helyet kaphattak a nap alatt (az egykori kultuszminiszter vonatkozásában első ízben 1969-ben, Glatz Ferenc Századokban megjelent tanulmányában¹⁹).

Mára Klebelsberg Kuno munkásságának pozitív megítélését konszenzus övezi. Szobrok, iskola, minisztériumi ösztöndíj viseli nevét. Hét és fél évtizeddel halála után sem tűnnek túlzónak azok a méltatások, amelyeket e tanulmányban idéztem. A huszadik század legjelentősebb kultúrpolitikusanak okkal és joggal nevezett Klebelsberg munkássága azért is tűnik különösen fényesnek ennyi év távlatából, mert életművének nagyságával eleddig egyetlen utóda sem vehette föl a versenyt.

¹⁸ GKKE 28.

¹⁹ Glatz Ferenc: Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány. *Századok*, 103. évf., 1969. 1176-1200.

Bogoly József Ágoston

**ÉRTÉKÖRZŐ LÁTÁSMÓD
A KULTÚRÁBAN ÉS A TUDOMÁNYBAN
KLEBELSBERG KUNO MŰVÉNEK
KULTÚRATUDOMÁNYI TÁVLATAI –
A KLEBELSBERG-KUTATÁS ÚJ PARADIGMÁJA**

I. BEVEZETÉS

Klebelsberg Kuno életműve számos tanulsággal szolgál. A magyar történelem egy különösen változó értékrendszerű időszakában Klebelsberg tudománypolitikai és művelődési reformtörekvéseit mindig áthatotta az értékörző látásmód, a kultúra történetiségének becsben tartása. Magyarországon az 1922. jún.16-tól 1931. aug. 19-ig tartó időszakban Klebelsberg Kuno volt a vallás- és közoktatási miniszter. Klebelsberg kultúrát, oktatást és tudományt fejlesztő kiemelkedő tevékenysége arra készíteti az utókort, hogy munkásságában keresse, kutassa, nyomtatásban megjelent munkáinak szövegében pedig értelmezze és értékelje a modernitás korának kultúratudományi mozzanatokra épülő beszédcselekvési formáit. A kulturális identitás narratív komplexitása, a történelmi értelemképződés folyamata nem lehet közömbös a kultúratudomány mai kutatója számára.

Klebelsberg tevékenységét kultúratudományi módszerekkel vizsgálom. A huszadik század első harmadában kialakuló társadalmi-kulturális modellek, a művelődési tagolódások, irányzatok világában, a változó paradigmák és értékszerkezeti alakulások között tanulmányozom a magyar művelődést. Az oktatásügy, a tudománypolitika, a tudományszervezés, az egyetemi képzés német és észak-amerikai modelljei, az angol, francia, osztrák művelődési és kutatóintézeti hagyományok vesznek részt abban az áthasonítási folyamatban, amiben a hazai értékörző látásmód és kulturális rendszer kiformálódik. Az európai kultúra alakulásfolyamatát-

ban a történelemfölfogásnak, a történelmi tudatnak, a történelmi gondolkodásmódnak, az értékőrző látásmódnak fontos szerepe van.

II. KLEBELSBERG-KUTATÁSAIM METODOLÓGIAI VÁZLATA

Klebelsberg Kuno nyomtatásban megjelent írásainak vizsgálata: preanalitikus, analitikus, posztanalitikus fázis. A történelmi értelemképződések mozaikjai, a Klebelsberg-szövegek reprezentációs szintjei a történelmi, kultúratudományi és politikai kontextusban. A Klebelsberg-kutatás komparatizistikája. A Klebelsberg-szövegvizsgálatok forrásstratégiája és kultúratudományi távlata. Az intertextuális olvasásmód. A történelmi kultúra a politikai beszédmód retorikájában. A historizmus konfigurációi. Nézőpont. Szerkezet. Üzenet. Korrelációs módszer. Szövegvilágok a kultúra politikája és poétikája között. Kronológia és eseménytörténet. Szellemi és materiális építőkövek. A Klebelsberg-kutatás fontosabb eredményei, publikációi. A Klebelsberg-kutatás új paradigmájának bibliográfiája a hatástörténet spektrumában

III. KLEBELSBERG KUNO NÉHÁNY GONDOLATA (RÖVID IDÉZETEK)

(Az idézetek szöveghelye: *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Vál., az előszót és a jegyz. írta: Glatz Ferenc. Bp., 1990.)

A rövid Klebelsberg-idézetek elé a könnyebb áttekinthetőség céljából témajelölő címkét helyeztem.

A Magyar Történelmi Társulatról

„(...) Mennyivel jobb helyzetben voltak a mi kiváló elődeink, kik 1867-ben megalakították a Történelmi Társulatot, a kiegyezés évében, mikor nagy alkotási lehetőségek előtt állottak, mikor még a levegő is telve volt bizalommal és reménységgel.(...)”

Az értékvesztésről

„(...) A Károlyi-Kun-féle forradalomnak a nemzet lelkétől idegen, a nemzet legszentebb javait emésztő, sorvasztó mivoltát senki sem fejezte ki ta-

lálóbban, mint korunk legigazibb hazafias költője, Vargha Gyula *Ördögmalom* című költeményében. „Zakatol, zúg az ördögmalom, azt zúzza, mi már csak ócska lom. Becsület, hűség, hit, honszerelem fut le garatján örült-sebesen. Rohanó malomkő forgó tánca morzsolja, marja, vadul hahotázva; a derce pataokban omol már, s boldogan zsákol a fekete molnár.” (...)”

A történeti érzékről

„(...) Ez ellen az ahistorikus radikalizmus ellen, mely a nemzetek egészségének egyik legveszedelmesebb ellensége, egyik leghathatósabb gyógyszer a történeti érzék ápolása. Ez a meggyőződés vezetett akkor, midőn a bolsevizmus összeomlása után nyomban hozzáálltam a Magyar Történelmi Társulat rekonstruálásához, melynek egyik fő hivatása éppen a történeti érzéknek ápolása a magyar nemzetben. És itt én nem a propagandairatokra gondolok, hanem komoly, jól megírt történelmi munkákra. (...) Úgyiszló minden vidéki házban ott voltak Horváth Mihály vagy Szalay László munkái, s az öregek, a mi atyáink és nagyatyáink, a könyveket érdeklődéssel és szeretettel lapozgatták. Az ok a korszellem változásán kívül abban az irányban rejlett, melyet az utolsó félszázad történetírása vett. Az nagyon helyes felismerés volt, hogy miután Katona, Fessler, Horváth és Szalay megírták Magyarország összefoglaló történetét, egyelőre részletkutatásokra volt szükség, hogy a mutatkozó hézagok kitölthetők, a homályban maradt problémák tisztázhatók legyenek. Ez megfelelt a XIX. század specifikáló szellemének is. De nézetem szerint túlzásba mentünk. Történeiszekink kezdtek kizárólag szaktársaik számára írni, a kiadott közlemények között túl sok volt az adalék, bizonyos félelem, bizonyos horror mutatkozott a főbenjáró, nagy kérdésekkel, a főeseményekkel való foglalkozástól, inkább harmadrangú részletkérdésekkel pepecseltek, nem voltak tekintettel a művészi rangú kompozíció és előadás követelményeire, az újabb kort elhanyagolták, a legújabb kort pedig szinte kerülték. Mindezért a nagyközönség érdeklődése elfordult a történelemtől, a választott témák és azok feldolgozási módja nem tudták a közérdeklődést megragadni és lekötöni.(...)”

A középiskolai történelemoktatásról

„(...) Legyen és lesz is egy orgánunk, melyben a tudós ír a tudós számára, melyben regesztumok, diplomatikai, kronológiai cikkek, forráskritikák és hasonló természetű szakközlemények jelennek meg. Ez lesz a *Levéltári Szemle*. (...) ...középiskolai tantervünkből fakadó valóságos szégyen, hogy az érettségit tett magyar ifjú történeti tudása jóformán a

francia forradalommal végződik, és hihetetlen tájékozatlanságot mutat a XIX. század eseményei iránt, melyeket a külföldi művelt ember tüzetesen ismer. A földrajz elégtelen tanításán kívül éppen a XIX. századbeli história rendszeres elhanyagolása volt fő oka annak is, hogy sokan például az osztrák középiskolát jobbnak tartották, mint a magyart, ami pedig nem felelt meg a valóságnak.(...)”

A konkrét cselekvésekről és fejlesztésekről

„(...) Újabban pedig a kolozsvári tudományegyetem és a műegyetem alapítása, a budapesti nagy városszabályozás, a dunai rakpartok, a Sugár út és a körutak kiépítése, Szeged rekonstrukciója és a Tisza-szabályozás, a magyar államvasutak hálózatának létesítése a nemzet nagy életszükségletei szempontjából lényegesen fontosabb mozzanatok, mint aminők az annak idején nagy port felvert parlamenti tárgyalások voltak: a véderővita, a Bánffy Dezső ellen folyt obstrukció, az ún. nemzeti küzdelem és más hasonló izgalmas dolgok. (...)”

A gazdaságtörténetről

„(...) A XVIII. század gazdaságtörténetének rendszeres feldolgozásába már belekezdünk. Eckhart Ferenc tagtársunknak sajtó alatt lévő munkája, *A bécsi udvar gazdasági politikája Mária Terézia korában* megmutatja, hogy a Habsburgok legipariasabb tartományának, Sziléziának elveszte után miképp igyekezett a bécsi politika Colbert merkantilista rendszerének és a német kameralisták tanainak felhasználásával az osztrák ipart fejleszteni és Magyarországot ez ipar gyarmati fogyasztójának színvonalán tartani.(...)”

Az egyházzól

„(...) A XIX. század második felében és a XX. század első tizedében olyan volt a közszellem, hogy nemcsak a politikusok, hanem még a historikusok sem méltányolták eléggé az egyházak döntő befolyását a nemzetek életére. A vallásosság révén az erkölcsnek, iskoláik által a művelődésnek ápolásával pótolhatatlan szolgálatot tesznek az egyházak az emberiségnek és az egyes népeknek. Ennek félreismerése, a közszellem jelzett iránya volt akadály a annak, hogy például Simor kardinális egyéniségét, munkásságát, egész jelentőségét nem ismerte úgy el a magyar közvélemény, ahogy e nagy

főpap azt megérdemelte volna. Dacára annak, hogy Békefi Remig kutatásai részletekben is felderítették, mit köszönhet a magyar nemzet különösen a középkor folyamán művelődési és tanügyi téren a katolikus egyháznak; annak dacára, hogy Pázmány munkáinak kiadása az újkor e nagy magyar primásának életművét is élénk tárja, az egyháztörténelem iránt mégsem mutatkozott igazi érdeklődés. A XVIII. században Voltaire diadalittasan hirdette, hogy az egyház teljesen elavult intézmény. Ma Voltaire művei elavultan porosodnak a könyvtárak polcain, az egyház örökzöld fája pedig termi tovább gyümölcseit.(...)”

A nemzet: „a visszanyesett fa”

„(...) Mert az egészséges nemzetek abban különböznek a beteg és csenevész népektől, hogy míg ezek a katasztrófák súlya alatt összeomlanak vagy visszafejlődnek, addig az egészséges népek, mint a visszanyesett fa, a katasztrófák után kétszeres erővel fejlődnek.(...)”

A biztatás retorikája

„(...) A magyar anya, aki világra hozza az újszülöttet és a magyar tudós, aki kutat és tanít, ugyanazt a szent célt szolgálja: Magyarország feltámadását, amiben eleven, soha meg nem szűnő, erős hittel hiszünk.(...)”

Gondolatok a kultúrpolitikáról

„Kultúrpolitikám két alapgondolaton épül fel. Emelni igyekszem a magyar nemzet széles rétegeinek, nagy tömegeinek értelmi szintjét. Ezt a célt szolgálja a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló 1926. évi VII. tc., melyet javaslatomra szavazott meg a tisztelt nemzetgyűlés, továbbá a polgári iskoláról szóló javaslatom, melyet egyidejűleg terjeszték a t. nemzetgyűlés elé. Gondoskodni kell azonban arról is, hogy minden téren kellő számban álljanak oly szakemberek rendelkezésre, kik teljesen európai színvonalon állnak, s így minden működési téren, minden szakmában a nagy feladatok megoldásánál elsőrangú erőkre támaszkodhassunk.(...)”

Az újjraalkotásról

„A történelem nem ismer ugyan azonosságokat, de ismer feltűnő és megkapó hasonlatosságokat. Szinte azt lehetne mondani, hogy a történet nagy

hőskölteménye egyes strófáinak is megvan a maguk refrénje. Így sok hasonlatosság van a között a két rekonstrukció között, mely a török kiverése után és világháborúbeli összeomlásunk után vált szükségessé. (...) A magyar a katasztrófák nemzete, s hogy ennek ellenére mégis életben maradt, ez főképpen megújódási képességének volt köszönhető. (...)”

Fejlesztésorientált szemlélet

„(...) Debrecenben ez év őszén négy klinikát, vagyis speciális kórházat fejezünk be, Szegeden pedig két klinika alapkövét tesszük le. A jól megválogatott magyar ifjaknak hosszú sora megy Oxford és Cambridge, London és Aberdeen, Róma, Genf és Páris, Bécs és Berlin főiskoláira, múzeumaiba, könyvtáraiba, klinikáiba és laboratóriumaiba. (...)”

Alkotó hazaszeretet

„(...) Nekünk, magyaroknak valóságos nemzeti betegségünk a sok beszéd, melynek csak egy ellenszere van: a tett. A cselekvés nemcsak azzal az előnnyel van tehát összekötve, hogy intézményekkel gazdagítja ezt az intézményekben szegény országot, hanem éppoly fontos annak nemzetnevelő hatása, mert felkelti a vágyat és a szeretetet az alkotások iránt. Háromféle magyar hazafiság van: szónokló, kesergő és alkotó hazaszeretet. (...)”

A középiskola és a középosztály

„(...) A magyar középosztály boldogulásának elősegítése érdekében szükségesnek tartottam a korábbi tanterv fogyatékoságaival szemben a modern nyelvek behatóbb oktatását, intenzívebb földrajztanítást és a legújabb kortörténetének bevonását a történelmi stúdiumokba.(...)”

„A magyar gondolat a külföld előtt”

„(...) Ma a miniszternek *benne kell élnie a lüktető magyar élet kellős közepében*, fel kell venni lelkébe a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből jövő impulzusokat, és állandó rábeszéléssel kell törekvései, tervei és reformjai számára a nemzeti társadalom helyeslését megnyernie. Ma a miniszternek nemcsak politikusnak, hanem bizonyos fokig *publicistának* is kell lennie, mert demokratikus időkben korántsem elég az, hogy valamely program vagy reform a nemzetnek javára szolgáljon, a sikerhez az is kell, hogy a nemzet belássa e kezdeményezések szükséges voltát. Hogy jó úton járok, azt nemcsak

a külföldi államférfiak példájából látom, hanem abból is, hogy nálunk olyan méretű közéleti férfiak, mint gróf *Apponyi Albert*, *Berzeviczy Albert* és báró *Wlassics Gyula* állandóan írnak a napi sajtóba, hogy felfogásukat egy-egy aktuális kérdésben kifejték.(...)”

Művészképzés külföldön

„(...) Az idén létesülő római Collegium Hungaricummal, továbbá az előre láthatóan jövőre létesíthető párizsi Collegium Hungaricummal azonban azt akarom elérni, hogy művészeink is bekapcsolódhassanak az európai művészeti élet nagy egészébe és hogy szemlélve Rómának és Itáliának nagy művészeti alkotásait, lehiggadt és tisztult ízléssel térjenek haza.(...)”

A jogtudományokról

„(...) A jogtudományokat ma már csak államtudományi, főleg közgazdasági alapon lehet sikerrel űzni; a tiszta jogi formalisztika sokat veszített korábbi jelentőségéből. Közgazda pedig Magyarország szűk határai között teljesen nem is fejlődhetik ki, hiszen a mi csekély tőkeerővel bíró egész nemzetgazdaságunk csak a világ gazdaságnak függvénye és így ha van tudományos szak, amelynek szűkreszcenciáját külföldön kell nevelnünk, úgy a közgazdaság az.(...)”

A Bethlen-féle konszolidációról

„(...) Gróf Bethlen István politikai elgondolása alapján eljutottunk odáig, hogy a legyőzött és megcsónkított kis Magyarország sok tekintetben konszolidáltabb képet nyújt, mint több úgynevezett győztes állam. Bethlen István szilárd platformot teremtett, amelyen most a nemzet nyugodtan dolgozhat tovább. Szinte észrevétlenül egészen új ország épült fel a régi romokból, a régi alapokon, de új erővel. Valami új közszellem van kialakulóban, amely egyelőre inkább az öntudat alatt húzódik meg, de már munkában van. Ez az új közszellem nagyon keveset tartott meg az ellenforradalomból, semmit a forradalomból, semmit a forradalom szenvedő világából, de kikristályosodva még mindig nincs.(...)”

IV. KLEBELSBERG-PROJEKTEM KÉRDÉSHORIZONTJAI, KÖNYVEM FEJEZETCÍMEI, KUTATÁSI BIBLIOGRÁFIÁM

Értékkörző látásmód a kultúrában és a tudományban címmel készülő könyvem tíz fejezetből áll és Klebelsberg Kuno művének kultúratudományi távlatairól szól. A Klebelsberg-kutatásban új utat jelölő munkám megalapozása céljából a fejezetekhez a történelmi értelemképződés kérdéshorizontjait feltáró bibliográfiát állítottam össze.

1. A Klebelsberg-kutatás új paradigmája: értékkörző látásmód a kultúrában és a tudományban. Kultúratudományi távlatok. Javaslat a Klebelsberg-szövegek intertextuális olvasására. Diskurzus. Szöveg. Retorika. Alakzat. A megbeszélések és a kijelentések nyelve. Törvény és szabadság, a politikai beszédmód világtapasztalata. Retorikai cselekvés. Kulturális emlékezet. A narratívák szerepe. Episztémé-történeti problémák. Az emlékezet és felejtés alkotáselméleti tanulságai. Hagyományközösségi szemléletformák. Eszmetörténeti kontextusok. Azonos helyzetben, különböző értékrendek alapján egymástól eltérő távlatok nyílnak? Egymásba vetülő ellentétek, nézőpontok

Danto, Arthur C.: A narratívák szerepe a történeti magyarázatban. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között*. Bp., 2003. 61-83.

Bogoly József Ágoston: A magyar nyelv mondatainak megértési modelljei. A kognitív tudomány és a kísérleti pszicholingvisztika interpretációs elméleteinek komparatistikája. *Iskolakultúra*, 1999. 1. 3-13.

Szabó Márton: A szövegközpontú társadalomtudomány. *Szociológiai Figyelő*, 2002. 1-2. 77-104.

Az olvasás rejtekútjai. Műfajiság, kulturális emlékezet és medialitás a 20. századi magyar irodalomtudományban. Szerk.: Bónus Tibor, Kulcsár Szabó Zoltán, Simon Attila. Bp., 2007.

Ricoeur, Paul: A szöveg világa és az olvasó világa. In: *Narratívák. II., Történet és fikció*. Szerk.: Thomka Beáta. Bp., 1998. 9-24.

Burke, Kenneth: Retorikai identifikáció és retorikai cselekvés. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zoltán (szerk.): *Szövegváltozatok politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Bp., 2000. 357-384.

Majtényi György: Az „új kultúrtörténet”-ről. *Nyelvi fordulat – kritikai fordulat – kulturális fordulat*. Aetas, 2005.3.162-169.

Rüsen, Jörg: *Zerbrechende Zeit. Über den Sinn der Geschichte*. Köln, 2001.

Gyurgyák János-Kisantal Tamás: *Történetelmélet*. I-II. Bp., 2006.

Tátrai Szilárd: *A nézőpont szerepe a narratív megértésben*. In: Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI.

- Tanulmányok a narratív szemantika köréből.* Szerk.: Kertész András és Pelyvás Péter. Bp., 2004. 207-228.
- White, Hayden: *A történelem poétikája.* Aetas, 2001. 134-164.
- Kisantal Tamás – Szeberényi Gábor: *Hayden White „hasznáról és káráról”. Narratológiai kihívás a történetírásban.* Aetas, 2001. 1. 116-133.
- Burke, Peter: *Varieties of Cultural History.* Cambridge, 1997.
- Jenny, Laurent: A forma stratégiája. *Helikon. Irodalomtudományi Szemle*, 1996. 1-2. 22-50.
- Ricoeur, Paul: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok.* Vál. szerk., az utószót írta: Szegedy-Maszák Mihály. Bp., 1999.
- Bogoly József Ágoston: *A reflektált intertextuális olvasásmód kiterjesztése.* Iskolakultúra, 1999. 6-7. 70-78.
- Lánczi András: *A XX. század politikai filozófiája.* Bp., 2007. 36-37, 39-43.
- Takáts József: *Modern magyar politikai eszmétörténet.* Bp., 2007.
- Concha Győző: A conservatív és a liberalis elv. *Budapesti Szemle*, 1921. 185.k. 529.25-80.
- Bogoly József Ágoston: Omnis lectio est selectio. Eötvös József Charles de Montalembert-hez írt leveleinek historiográfiája. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, *Történeti Tanulmányok*, *Studia Historica*, 10. Szeged, 2007. 5-19.
- Ebeling, Richard M.: *Liberalizmus és kollektívizmus a 20. században.* 2000. 1998. 2. 8-15.
- Dahrendorf, Ralph: *The Modern Social Conflict. An Essay on Politics of Liberty.* Los Angeles. 1988.
- Varga Pál: „Népies-nemzeti”, „nemzeti klasszicizmus” – a nemzeti irodalom hagyományközösségi szemlélete. In: *A magyar irodalom története. 1800-tól 1919-ig.* Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály. Bp., 2007. 445-460.
- Szegedy-Maszák Mihály: A szabadelvűség értékkörző bírálata. In: *A magyar irodalom története. 1800-tól 1919-ig.* Bp., 2007. 521-539.
- Vasas Géza: *Egy politikai irányzat formaváltozásai. Asbóth János konzervatívizmusa.* Kommentár, 2006. 11. 93-100.
- Schulze, Georg: *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart.* Frankfurt a. Main – New York, 1992.
- Breisach, Ernst: *On the future of history. The postmodern challenge and its aftermath.* Chicago, London, 2003.
- Appadurai, Arjun: *Globale Landschaften.* In: *Perspektiven der Weltgesellschaft.* Hrsg.: Ulrich Beck. Frankfurt a. Main, 1998. 11-40.
- Berzeviczy Albert: Trefort Ágoston emlékezete. *Budapesti Szemle*, 1917. 174.k. 484. 1-22.
- Husztai József: *Gróf Klebelsberg Kuno életműve.* Bp., 1942.
- Laky Dezső: Adalék Magyarország kulturális viszonyainak újabbbkori fejlődésé-

- hez. In: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk.: Magyary Zoltán. Bp., 1927.
- Kornis Gyula: A magyar tudományos élet fejlődése. In: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk.: Magyary Zoltán. Bp., 1927.
- Kornis Gyula: *Új magyar filozófiai rendszer. Pauler Ákos filozófiája*. Minerva, 1922. 1-3. 29-89.
- T. Kiss Tamás: *Fordulatok, folyamatok. Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikáiról 1867-2000*. Bp., 2002.
- Koselleck, Reinhardt: Történelem, történetek és formális időstruktúrák. In: Koselleck R.: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Bp., 2003. 147-162.
- Szabó Miklós: A Klebelsberg-legenda. In: *Klebelsberg Kuno*. Szerk.: T. Kiss Tamás. Bp., 1993. 320-325.
- Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Bp., 2006. „A lehetetlent meg kell kíséreni.” Gyurgyák János könyvéről íff. *Bertényi Iván, Hatos Pál és Richly Gábor beszélget*. Kommentár, 2007. 6. 73-83.
- Burke, Peter: *A történelem mint társadalmi emlékezet*. Regio, 2000. 1., 5.
- Flusser, Vilém: Emlékezetek. In: Flusser, Vilém: *Az ágy*. Bp., 1996. 15-25.
- During, Simon: *A krónikai kultúrakutatás történetéről*. Replika, 1995. jún. 17-18., 157-179.
- Fehér M. István: *Kultúrtudomány, hermeneutika, esztétika*. Magyar Filozófiai Szemle, 2005. 4. 615-656.
- Kulcsár Szabó Ernő: *Szöveg, medialitás, filológia*. Bp., 2004. 107-119.
- Haug, Walter: *Irodalomtudomány mint kultúratudomány*. In: *Intézményesség és kulturális közvetítés*. Szerk.: Bónus Tibor, Kelemen Pál, Molnár Gábor Tamás. Bp., 2005. 167-197.
- Szabó Márton -Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Bp., 2000.
- Faragó László: *A jövőalkotás társadalomtechnikája*. Bp., 2005.
- Magyari Beck István: *Alkotáselméleti (kreatológiai) tanulmányok*. Bp., 1982.
- Weinrich, Harald: *Léthe. A felejtés művészete és kritikája*. Bp., 2002.

2. Az értékek és hitek megingása? A Trianon utáni helyzet. A válaszkereső nemzetiségek szellemi megerősödése. Integrálódás a kulturális mintákat, tudományos gondolkodásmódokat újkonzervatív módon ötvöző Nyugat-Európába. Igazságok, kijelentések, döntések. Bölcséleti koreszmék, kultúratudományi, történetpolitikai és kultúrpolitikai alapvetések. Historizmus és hermeneutika. Történetírás, irodalomtörténet-írás, művészettörténet-írás, tudománypolitika. A kizárólagos jelenbeliség háttérében: a hagyomány

Gróf Bethlen István: A magyarság helyzete a Duna-medencében. In: *Nemzeti művelődések az egységesülő világban*. Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály és Zákány

- Tóth Péter. Bp., 2007. 311-333.
- Gratz Gusztáv: *A Bethlen-kormány*. In: Gratz Gusztáv: *Magyarország a két világháború között*. Szerk., a jegyz. és az utószót írta: Paál Vince. Bp., 2001. 125-173.
- Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Bp., 2001.
- Péteri Lóránt: *Bethlen István*. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953. Tanulmányok*. Szerk.: Romsics Ignác. Bp., 31-50.
- Richly Gábor – Ablonczy Balázs: *Jászi Oszkár*. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953. Tanulmányok*. Szerk.: Romsics Ignác. Bp., 1998. 134-155.
- Bárdi Nándor: *Németh László*. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953. Tanulmányok*. Szerk.: Romsics Ignác. Bp., 1998. 175- 192.
- Gergely Jenő: *Az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutása, gazdasági, valamint társadalmi rendszerének kiépülése*. In: Gergely Jenő: *Magyarország története 1919 őszétől a II. világháború végéig*. Bp., 1990. 6-41.
- Romsics Ignác: *A „katasztrófa” okai, avagy „a mohácsok és trianonok története”*. 1920. Megjelenik Szekfű Gyulától a Három nemzedék. In: *A magyar irodalom története. 1920-tól napjainkig*. Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Bp., 2007. 11-24.
- Szekfű Gyula: *Történetpolitikai tanulmányok*. Bp., 1924.
- Sombart, Werner: *Der proletarische Sozialismus*. 1924. I-I. Bd.
- Bausinger, Hermann: *Rendi kultúra és egységes kultúra*. In: Bausinger, H.: *Népi kultúra a technika korszakában*. Bp., 1995. 125-140.
- Cieger András: *A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai gondolkodásában*. *Századvég*, 2001. tavasz, 20. 95- 118.
- Mann Miklós: *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában*. Bp., 1993.
- Mann Miklós: *Wlassics Gyula*. Bp., 1994.
- Koszó János: Heinrich Rickert: *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*. (Tübingen, J.C.B. Mohr.1915.) *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 1916. okt-nov. XL.évf.VIII-IX. füz.
- Sajó-Sas Andor: *A bölcelet axiológiai világképe*. (Wilhelm Windelband: *Einleitung in die Philosophie. Grundriss der philosophischen Wissenschaften*. Hrsg.: Fritz Medicus. Tübingen, J.C.B. Mohr 1914.) *Huszádik Század*, 1915. jún-dec. XXXII. köt. 408-412.
- Panofsky, Erwin: *Idea. Adalékok a régebbi művészetelmélet fogalomtörténetéhez*. Bp., 1988.
- Gadamer, Hans-Georg: *Hermeneutika és historizmus*. In: Gadamer: *Igazság és módszer*. Bp., 2003. 553-588.
- Galamb Sándor: *Irodalomtörténetírás és művészettörténet*. *Budapesti Szemle*, 1917. 174.k. 487. 36-55.
- Bogoly József Ágoston: *A tizenkilencedik század végi bölceleti koreszmék és a hazai irodalomtörténet-írás*. In: Bogoly J. Á.: *Ars Philologiae. Tólnai Vilmos és az irodalomtudományi pozitívizmus öröksége*. Pécs, 1994. 31-35.

- A magyar tudománypolitika alapvetése.* Szerk.: Magyary Zoltán. Bp., 1927.
- Spranger, Eduard: *Wilhelm Humboldt und die Reform des Bildungswesens.* Tübingen, 1960.
- Spranger, Eduard: *Das deutsche Bildungsideal der Gegenwart in geschichtsphilosophischer Beleuchtung* Leipzig, 1931.
- Palló, Gábor: Wissenschaftspolitik zwischen den beiden Weltkriegen: Deutsche Einflüsse auf das ungarische Stipendiensystem. In: *Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung: Das deutsch-ungarische Beispiel.* München, 2005. 335-360.
- Klebelsberg Kuno: Előszó. In: *A magyar tudománypolitika alapvetése.* Szerk.: Magyary Zoltán. Bp., 1927. I. k. III-IV.
- Ujvári Gábor: Klebelsberg Kuno és a bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítása. In: *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete.* Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 64-101.
- Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz.* Bp., 1999.
- Romsics Ignác: Bethlen és Klebelsberg. In: *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete.* Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 13-19.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Bp., 172-175., 177., 179., 183., 185., 172-186., 204-220., 220-233., 591., 622-627., 623., 624.
- Vargyai Gyula – Íjjas József: *Az úri középrétegek szerepe a hatalom gyakorlásában. 1919-1945.* Szerk.: Sánta Ilona. Bp., 1987. 24-37.
- Romsics Ignác: A bethleni konszolidáció állam- és kormányzati rendszere. In: *Egy letűnt korszakról. 1919-1945* Szerk.: Sánta Ilona. Bp., 1987. 38-52.
- L. Nagy Zsuzsa: Az 1920. évi magyar békeszerződés. In: *Egy letűnt korszakról. 1919-1945.* Szerk.: Sánta Ilona. Bp., 1987. 53-70.
- Gergely Jenő: A „keresztény-nemzeti” ideológia (1919–1944). In: *Egy letűnt korszakról. 1919-1945.* Szerk.: Sánta Ilona. Bp., 1987. 71-92.
- Borsányi György: Az értelmiség helye a magyar társadalomban. In: *Egy letűnt korszakról. 1919-1945.* Szerk.: Sánta Ilona. Bp., 127-143.
- Az úri Magyarország. Társadalomszerkezet és rétegrajzok. A kiegyezéstől a II. világháborúig.* Szöv. gy. Összeáll.: Léderer Pál. Bp., 1993.
- Glatz Ferenc: Kultúrpolitika és szaktudomány c. fej., Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány c. tan. In: Glatz F.: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987.* Bp., 1988. 121-178. Riedl Frigyes hagyatékából. Minerva, 1922. 4-7. 109-142.
- T. Kiss Tamás: Oktatáspolitikai a Horthy-rendszerben. Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint miniszteri tevékenységének tükrében. In: *Egy letűnt korszakról. 1919-1945.* Szerk.: Sánta Ilona. Bp., 1987. 183-204.

3. A kultúra konzervatív nézőpontja? Maradiság vagy fontolva haladó konzervatív megújulás? A nemzetfogalom és az értékkörző idő- és térszemlélet. A nemzeti azonosság az egységesülő világban. Gondolkodásmódok a kultúrát és a tudományt fenntartó európai alapértékek távlatában. A nemzeteszme újjáépítése a modernség korában. A konzervatív attitűd kultúratudományi összefüggései. A jelenalkotás rendje és/vagy a szétesett múlt keresése a jövőben?

Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. *Új Magyar Szemle*, 1921. 3. 285-310., Uo, 1921. 4. 12-28.

Klebsberg Kuno: *Neonacionalizmus*. Bp., 1928.

József Attila: Ihlet és nemzet. In: *Nemzeti művelődések az egységesülő világban*. Szöv.gy. Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály és Zákány Tóth Péter. Bp., 2007. 291-292.

Mi a magyar? Szerk: Szekfű Gyula. Bp., 1939.

Mi a magyar? Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály. Bp., 2005.

Jóó Tibor: *A magyar nemzeteszme*. Bp., Bp., 1939.

Fülep Lajos: Nemzeti öncélúság. In: Fülep Lajos: *Művészet és világnézet. Cikkek, tanulmányok 1920-1970*. Bp., 1976. 153-184.

Fülep Lajos: Európai művészet és magyar művészet. In: *Nemzeti művelődések az egységesülő világban*. Szöv. gyűjt. Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály és Zákány Tóth Péter. Bp., 2007. 275-290.

Lackó Miklós: *Viták a nemzeti jellemről a XX. század első felében*. Bp., 1987.

Boerner, Peter (ed.): *Concepts of National Identity. An Interdisciplinary Dialogue*. Baden-Baden 1986. *A történelem anyaga. Francia történelemfilozófia a XX. században*. Szerk.: Takács Ádám. Bp., 2004.

Wundt, Wilhelm: *Probleme der Völkerpsychologie*. Leipzig, 1911.

Miskolczy, Ambrus: „Was ist der Ungar?” Alternativen zum ungarischen Nationalcharakter? In: Stangl, J, Kiss, E. (Hrsg.): *Nation und Nationenbildung in Österreich-Ungarn 1848-1938*. Wien, 2006. 115-130.

Gángó Gábor: *Mi a nemzet? A népek életéről és haláláról*. (Előadás.) Bibliográfia. In: <http://www.mindentudas.hu/gango/20030317bibliografia.html>

Glatz Ferenc: *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim, Miskolczy felfogása nemzet-ről és államról*. Bp., 1980.

Palló Gábor: Német tudományos modell Magyarországon: Klebsberg tudományos rendszere. *Magyar Tudomány*, 2002. 11. 1462-1473.

Miskolczy Ambrus: Eckhardt Sándor és Jules Michelet. In: Kiss A.-Kovács Kis Gy.- Pozsonyi Gy. (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 1999. 326-341.

Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme története*. Bp., 2007.

- Kosáry Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás. 1711-1867.* Bp., 1990.
- Lamprecht, Karl: *Modern történettudomány.* Bp., é.n.
- Erdődy Gábor: *A 19. századi német liberalizmus.* Bp., 1993.
- Rickert, Heinrich: *A filozófia alapproblémái. Módszertan, ontológia, antropológia.* Bp., 1987.
- Windelband, Wilhelm: Kultúrfilozófia és transzcendentális idealizmus. In: *Forrásmunkák a kultúra elméletéből.* Szöv.gyűjt. Szerk.: Maróti A. Bp., 1975. 65-73.
- Kornis Gyula: A filozófia korszerű problémái. *Athenaeum*, Új folyam. III. köt. 1917. 232-246.
- Kornis Gyula: *Bevezetés A tudományos gondolkodásba. A tudomány fogalma és rendszere.* Bp., 1922.
- Weber, Max: *A tudomány és a politika mint hivatás.* Bp., 1995.
- Husserl, Edmund: Az európai emberiség válsága és a filozófia. In: *Edmund Husserl válogatott tanulmányai.* Bp., 1972. 323-365.
- Newman, John Henry: *The Idea of University.* Dublin, 1850.
- Ryle, Gilbert: *A szellem fogalma.* Bp., 1974.
- Bogoly József Ágoston: A pozitívizmus szemléletvilágának fő jellemzői: fenomenalizmus, nominalizmus, az értékítéletet kerülő magatartás, a tudományos módszer egységének eszméje és célja. *Ars Philologiae: az irányzatoktól való viszonylagos függetlenségben tovább élő szemlélet és módszer.* In: Bogoly J. Á.: *Ars Philologiae. Tolnai Vilmos és az irodalomtudományi pozitívizmus öröksége.* Pécs, 1994. 17-24.
- Schütz, Alfred: A társadalmi valóság értelemfeltétele. In: *A fenomenológia a társadalomtudományokban.* Szerk.: Hernádi Miklós. Bp., 1984. 157-178.
- 4. Cselekvés, művelődés, ideológia és értékelvűség a 20. század első harmadában. A gondolati-szellemi közösség kulturális folytonosságot fenntartó pragmatizmusa. Kísérlet a kultúra és a modernség civilizációjának összekapcsolására. Fontolva haladás vagy tanácstalanság? Alapművek az 1920-as évek magyar szellemi életéből**
- Kornis Gyula: *Kultúrpolitikánk irányelvei.* Új Magyar Szemle, 1921. 3. 285-310., 1921. 4. 12-28.
- Kornis Gyula: Új magyar filozófiai rendszer. Pauler Ákos filozófiája. *Minerva*, 1922. 1-3. 29-89.
- Fináczy Jenő: *Világnézet és nevelés. Tanulmányok.* Bp., 1925.
- Pintér Jenő: *Magyar irodalomtörténet. Tudományos rendszerezés. A magyar irodalom a XX. század első harmadában. Történeti mozzanatok. Műveltség, iskolák.* Bp., 1940. 11-37.
- Lackó Miklós: Válságkorszak – válságelméletek. Három alpmű az 1920-as évek magyar szellemi életéből. *Múltunk*, 2007. 3. 4-39.

Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése. II. (1920-1948). *Szellemi élet*. In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk.: Kósa László. Bp., 2003. 428-459.

Miskolczi Ambrus: *Szellem és nemzet. Babits Mihály és Szekfű Gyula, Eckhardt Sándor és Zolnai Béla világáról*. Bp., 2001.

T. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitika az 1920-as években*. Bp., 1998.

Tőkéczi László: Klebelsberg középosztály-felfogása és politikája. In: *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete*. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 20-45.

Várszegi Asztrik: Klebelsberg és az egyház. In: *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete*. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 7-12.

Kornis Gyula: Arisztokráciánk kulturális föladatai. *Minerva*, 1923. 1-5., 85-93.

Ladányi Andor: *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Bp., 2000.

Közösségelvű filozófiák. Szerk.: Horkay-Hörcher Ferenc. Bp., 2002.

József Attila: Ihlet és nemzet. In: *Nemzeti művelődések az egységesülő világban*. Szöv.gy. Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály és Zákány Tóth Péter. Bp., 2007.

T. Kiss Tamás: *Fordulatok, folyamatok. Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikáiról. 1867-2000*. Bp., 2002.

A kultúra szociológiája. Szöv. gy. Szerk.: Wessely Anna. Bp., 2003.

Tenbruck, H. Friedrich: A polgári kultúra. In: *A kultúra szociológiája*. Szöv. gy. Szerk.: Wessely Anna. Bp., 2003. 52-70.

Hunter, Ian: Esztétika és kritikai kultúrakutatás. In: *A kultúra szociológiája*. Szöv. gy. Szerk.: Wessely Anna. Bp., 2003. 71-95.

Bourdieu, Pierre: Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához. In: *A kultúra szociológiája*. Szöv. gy. Szerk.: Wessely Anna. Bp., 2003. 175-185.

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás*. Bp., 1999.

5. A hétköznapi és a tudományos tudásalap kiterjesztése. A politikai bölcsélet igénye. Újkonzervatív dinamikus életstílus. Az értékek avulása vagy folyamatos újjaszületése? Helyzethez illő változás vagy zárványszerű, stagnáló állapot? A zárt és nyitott gondolkodás váltakozó áramlataiban. A konzervatív attitűd társadalomlélektana

Mészáros István: Klebelsberg iskolareformjai. In: *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1994*. Szerk.: Klebelsberg Éva. Bp., 1994. 41-47.

Schütz, Alfred: A társadalmi valóság értelemfeltel felépítése. In: *A fenomenológia a társadalomtudományban* Szerk.: Hernádi Miklós. Bp., 1978. 157-178.

Somos Róbert: Filozófia és politika Kornis Gyula munkásságában. *Valóság*, 46. évf., 2003. 2.

Mannheim Károly: Lehet-e a politika tudomány? In: Mannheim Károly: *Ideológia és utópia*. Bp., 1996.

- Csizmadia Ervin: A két háború közötti magyar politikatudomány diszkurzív tematikái: Dékány István, Ottlik László és Makkai János munkásságáról. In: *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Szerk.: Szabó Márton. Bp., 2000.
- Ottlik László: *A társadalomtudomány filozófiája*. Bp., 1926.
- Ottlik László: *Bevezetés a politikába*. Bp., 1942.
- Dékány István: *Politikai lélektan. Politikai érzületek szerepe a mai társadalomban*. Bp., 1932.
- Némedi Dénes: *A népi szociográfia, 1930-1938*. Bp., 1985.
- Életutunk. Gróf Klebelsberg Kunoné visszaemlékezései*. S.a.r.: Máriaföldy Márton: Szeged, 1992.
- Marosvári Attila: Gróf Klebelsberg Kunóné Botka Sarolta emlékiratai. In: *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete*. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 141-167.
- Klebelsberg Kuno*. Vál., s.a. r.: T. Kiss Tamás. Bp., 1999.
- Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1994*. Szerk.: Klebelsberg Éva. Bp., 1994.
- Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete*. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995.
- Concha Győző: A conservatív és a liberalis elv. *Budapesti Szemle*, 1921. 185.köt. 529. 25-80.
- Fináczy Ernő: Világnézet és nevelés. *Tanulmányok*. Bp., 1925.
- Nagy Péter Tibor: *A húszas évek középiskola-politikájának kialakulása*. Századok, 2000. 6. 1313-1334.
- Albert Gábor: Politikai impulzusok a Horthy-rendszer középiskolai történelem könyveiben. In: <http://www.opkm.hu/konyvesneveles/2002/1/cikk7.html>
- Taylor, Charles: Neutrality in Political Science. In: Martin, Michael-McIntyre (eds.): *Readings in Philosophy of Social Science*. Cambridge (Mass), 1994.
- A Napkelet Lexikona. I-II. köt.* Kiadja a Magyar Irodalmi Társaság, Bp., 1927.
- Napkelet. Irodalmi és kritikai folyóirat*. Kiadja a Magyar Irodalmi Társaság. Szerk.: Tormay Cécile.
- Anka László: A magyar agráriusok és eszméik. *Valóság*, 2005. 40-66.
- Csizmadia Ervin: *Ősztön és politika. Makkai János és a reformjobboldal a két háború között*. Bp., 2001.
- Rokeach, M.: *The open and closed mind*. New York, 1960.
- Enyedi Zsolt: Tekintélyelvűség és politikai tagolódás. *Századvég*, 1996. ősz. Új Folyam 2. 135-155.
- Simon, Herbert: *Administrative behavior: A study of decision-making processes in administrative organizations*. New York, 1947.
- Palló Gábor: Klebelsberg Kuno: politikus miniszter. Magyar Tudomány, 2007. 12. In: <http://www.matud.uif.hu/07dec/17.html>
- Klebelsberg Kunó életrajza dátumokban. Összeáll.: Péter László. In: *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete*. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 168-172.

6. A konzervativizmus befejezetlensége. Állam és kultúra új történetisége. Megújuló technológiák a folyamatos jelenben. Maradandóság a változásban? Klebelsberg Kuno és az újkonzervatív kultúratudomány. A Klebelsberg-féle értéklánc. A modernizmus 1920-as évekbeli csúcspontja idején európai látóköri konzervativizmus? Progresszív és konzervatív konstrukció. Fontolva haladás. A jelenre adandó válaszok historizálása. A megújulásprojekt és az időről-időre visszatérő tanácstalanság a modernség horizontján. A kultúra intézményessége

Ryan, Alan: Ki volt Edmund Burke? Recenzió O'Brian, Conor Cruise: *The Great Melody* című könyvéről (The New York Review of Books, 1992.dec.3.) *Valóság*, 1993. 5. 120-122.

Kontler László: *Az állam rejtelmek. Brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelvei*. Bp., 1997.

Egedy Gergely: *Brit konzervatív gondolkodás és politika (XIX-XX. század)*. Bp., 2005.

Horkay-Hörcher Ferenc: Államrezon és konzervativizmus. Két politikai fogalom kora modern története és mai filozófiai jelentősége. *Kommentár*, 2007. 6. 50-71.

Epstein, Klaus: *The Genesis of German Conservatism*. Princeton, 1966.

Horkay-Hörcher Ferenc: „Premodern lény vagyok.” Interjú Roger Scrutonnal. *Kommentár*, 2007. 2. 39-46.

Békés Márton: Amerika konzervativizmusai. A három meghatározó irányzat. *Valóság*, 2008. 1. 25-39.

Mannheim Károly: *A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról*. Bp., 1994.

Kiss Endre: A tudásszociológia régi és új klasszikusa. Mannheim Károly újra feltalált klasszikus művéről. In: Mannheim K.: *A konzervativizmus*. Bp., 1994. 242-255.

Gergely András: Eötvös korszerűtlen eszméi. *Új Forrás*, 1985. 2. 33-38.

Nyíri Kristóf: Wittgenstein késői munkássága a konzervativizmus tükrében. *Valóság*, 1978. 12.22-33.

Nyíri Kristóf: *Európa szélén. Eszmetörténeti vázlatok*. Bp., 1986.

Nyíri Kristóf: Az osztrák emberkép: Konzervatív elmélet Hofbauer-tól Hayek-ig. In: Nyíri K.: *Európa szélén. Eszmetörténeti vázlatok*. Bp., 1986. 35-65.

Nyíri Kristóf: Konzervatív antropológia. Az ifjabb Wittgenstein. In: Nyíri K.: *Európa szélén. Eszmetörténeti vázlatok*. Bp., 1986. 93-165.

Nyíri Kristóf: Antropológiai konzervativizmus. In: Nyíri K.: *Európa szélén. Eszmetörténeti vázlatok*. Bp., 1986. 108-125.

Scruton, Roger: *The Meaning of Conservatism*. 1980.

Szegesváry Viktor: *21. századi konzervativizmus. Tanulmány egy új világhép és társadalom kialakításának szükségességéről*. Hága, 2006.

- Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*. Bp., 1990.
- Körkérdés. *Jobboldal és konzervativizmus*. Válaszok: Balázs Zoltán, Bence György, Egedy Gergely, G. Fodor Gábor, John Kekes, Kósa László, Lánczi András, Lányi András, Magyarics Tamás, Novák Attila, Seres László, Somos Róbert, Szalai Ákos, Szegedy-Maszák Mihály, Tókéczki László. Kommentár, 2006. 1. 4-44.
- Guardini, Romano: *Der Gegensatz. Versuch zu einer Philosophie des Lebendig-Konkreten*. 1925
- Greenblatt, Stephen: A kultúra poétikája. *Helikon. Irodalomtudományi Szemle*, 1998.1-2. 44-57.
- Montrose, Louis: A reneszánsz mint hivatás. A kultúra poétikája és politikája. *Helikon. Irodalomtudományi Szemle*, 1998.1-2.110-132.
- Pieters, Jürgen: Új historizmus: posztmodern történetírás a narratológia és a heterológia között. *Aetas*, 2003. 3-4. 215-229.
- Noller, Peter: Globalisierung, Raum und Gesellschaft. Elemente einer modernen Soziologie des Raumes. *Berliner Journal für Soziologie*, 2000. 1. 21-48.
- Magyary Beck István: *Kulturális marketing és kreatológia*. Bp., 2006.
- Szijártó Zsolt: „Kulturális rendszer” – egy fogalom metamorfózisa. *Tabula*, 2003. 2. 216-231.
- Aron, Raymond: *Tanulmány a szabadságjogokról*. Pécs, 1994.
- Barker, Sir Ernest: *Political Thought in England from Spencer to the Present Day*. New-York, 1915.
- Cecil, Lord Hugh: *Conservatism*. London, 1912.
- Morley, John: *Burke*. London, 1923.
- Rohden, Peter R.: *Deutscher und französischer Konservativismus*. In: Strich, Walter (Hrsg.): *Dioskuren*. Jahrbuch für Geisteswissenschaften, 1924. 3. 90-138.
- Lenk, Kurt: *Deutscher Konservativismus*. Frankfurt a. M. – New York, 1989.
- Dénes Iván Zoltán: A magyar konzervatív hagyomány. In: Dénes Iván Zoltán: *Az önrendelkezés érvényessége*. Bp., 1988. 196-210.
- Ujváry Gábor: *Tudományszervezés – történetírás – forráskritika*. Győr, 1996.
- Dénes Iván Zoltán: Szekfü Gyula és a magyar konzervatív hagyomány. In: Dénes Iván Zoltán: *Az önrendelkezés érvényessége*. Bp., 1988. 196-210.
- Troeltsch, Ernst: *Der Historismus und seine Probleme*. Gesammelte Schriften III.Bd.. Tübingen, 1922.
- Braune, Friede: *Burke in Deutschland*. Heidelberg, 1917.
- Rothacker, Eric: *Savigny, Grimm, Ranke. Ein Beitrag zur Frage nach dem Zusammenhang der Historischen Schule*. Historische Zeitschrift, 1923. 128. 415-445.
- Graevenitz, Gerhart v.: Az irodalomtudomány és a kultúratudomány. In.: *Intézményesség és kulturális közvetítés*. Szerk.: Bónus Tibor, Kelemen Pál, Molnár Gábor Tamás. Bp., 2005. 198-226.

7. Klebelsberg Kuno gondolkodásmódja. Kulturális kánon- és emlékezetképződés. A nemzeti kultúra szerves fejlődése. A hátrányból kovácsolt előnyök távolata. Elmélet és gyakorlat a kultúrában. A kultúra politikája. A kulturális versenyelőny elérése és fenntartása. A művelődés szerkezetváltozása. Tudománypolitika és tudásmenedzsment. Fejlesztésorientált tervezés. Oktatáspolitikai és hosszú távú fejlesztés. Az oktatási-tudományos szféra fejlesztési kánonja. A kulturális rendszer kialakulása. Klebelsberg „Gyűjteményegyetem”-konceptiója. Intellektuális és materiális építőkövek

Geertz, Clifford: Sűrű leírás. In: Geertz, C.: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Bp., 2001. 194-226.

Gróf Klebelsberg Kuno: *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatok. 1916–1925.* Bp., 1927.

Gróf Klebelsberg Kuno: Indoklás a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról szóló törvényjavaslathoz. (1922) In: *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai. 1917–1932.* Vál., az előszót és a jegyz. írta: Glatz Ferenc. Bp., 1990.

Gróf Klebelsberg Kuno: Indoklás a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről szóló törvényjavaslathoz. In: *Klebelsberg Kuno.* Szerk.: T. Kiss Tamás. Bp., 1999. 118-130.

Gróf Klebelsberg Kuno: *Jöjjetek harmincas évek.* Bp., 1929.

Gróf Klebelsberg Kuno: *Világviszonyok.* Bp., 1931.

Hencz Péter: *Gróf Klebelsberg Kuno, a harmadik évezred minisztere.* Szeged, 1999.

T. Kiss Tamás: *Fordulatok, folyamatok. Fejezetek a magyarországi kormányok kultúrpolitikáiról, 1867-2000.* Bp., 2000.

Gróf Bethlen István: A magyarság helyzete a Duna medencében. In: *Nemzeti művelődések az egységesülő világban.* Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály és Zákányi Tóth Péter. Bp., 311-333.

Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése I. (A XVIII. század végétől 1920-ig). Szellemi élet. In: *Magyar művelődéstörténet.* Szerk.: Kósa László. Bp., 2003. 332-397.

Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése. II. (1920-tól 1948). Szellemi élet. In: *Magyar művelődéstörténet.* Szerk.: Kósa László. Bp., 2003. 4285-459.

Magyary Zoltán: A magyar tudománypolitika jövő feladatai. In: *A magyar tudománypolitika alapvetése.* Szerk.: Magyary Zoltán. Bp., 1927.

Ladányi Andor: *Klebelsberg felsőoktatási politikája.* Bp., 2000.

T. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitika az 1920-as években.* h.n. [Bp.], 1998.

Mann Miklós: *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között.* Bp., 1997.

Szabolcs Ottó: Klebelsberg és Hóman. In: Szabolcs O.: *Párhuzamos politikus portrék a XX. századi Magyarországról.* Bp., 1994. 53-60.

- Magyary Zoltán: A magyar tudományos élet közigazgatása és kormányzása. In: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk.: Magyary Zoltán. Bp., 1927.
- Kornis Gyula: *Bevezetés a tudományos gondolkodásba. A tudomány fogalma és rendszere*. Bp., 1922.
- Szegedy-Maszák Mihály: „Van, ami nincs.” Magyarságtudomány: elmélet vagy fordulat. Európai utas, 2003.11.évf. 1.
- Pukánszky-Németh: *Kultúrpolitika és közoktatásügy a húszas években*. In: <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/11.01.html>
- Rohonyi Zoltán (szerk): *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Bp., 2001.
- Kuhn, Thomas: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Bp., 1984.
- Gróf Klebelsberg Kuno: Indoklás a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló törvényjavaslathoz. In: *Klebelsberg Kuno*. Szerk: T.Kiss Tamás. Bp.,1993. 131-140.
- Gróf Klebelsberg Kuno: Az a bizonyos sokat emlegetett kultúrfölény... In: *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai, 1917-1932*. Vál.,az előszót és a jegyz. írta: Glatz Ferenc. Bp., 1990. 538-539.
- Lackó Miklós: Akadémiai szellemi élet az 1920-as években. In: *A tudománytól a tömegkultúráig*.
- Művelődéstörténeti tanulmányok 1890-1945*. Szerk.: Lackó Miklós. Bp., 1994.
- Ladányi Andor: A magyar Dahlem. *Történelmi Szemle*. 1995. 301-316.
- Mészáros István: Klebelsberg iskolareformjai. In: *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1994*. Szerk.: Klebelsberg Éva. Bp., 1994. 41-47.
- Palló, Gábor: *Wissenschaftspolitik zwischen den beiden Weltkriegen: Deutsche Einflüsse auf das ungarische Stipendiensystem*. In: *Wissenschafts Beziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung: Das deutsch-ungarische Beispiel*. München, 2005. 335-360.
- Frank, Tibor: Ideologie und Strukturwandel: Aufgaben und Organization der ungarischen Geschichtswissenschaft in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. In: *Historische Institute im internationalen Vergleich*. Hrsg.: M.Middel, G. Lingelbach, F. Hadler. Leipzig, 2001. 185-198.
- Ujváry Gábor: Baráti háromszög. (Carl Heinrich Becker, Klebelsberg Kuno, Gragger Róbert és a hungarológia megszületése. *Hungarológia*, 2000.3.99-120.
- Kornya László: *Adalékok a magyar-német szellemi kapcsolatok történetéhez*. Gragger Róbert, Klebelsberg Kuno és C.H. Becker együttműködése a berlini hungarológia alakulásában. *Hungarológia*, 1993. 4. 235-248.
- Tőkéczkai László: Az országos Magyar Gyűjteményegyetem létrejötte és működési céljai. In: *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1994*. Szerk.: Klebelsberg Éva. Bp., 1994. 41-47.
- Móra László: A Széchenyi Tudományos Társaság és a magyar természettudományi és technikai kutatások. *Technikatörténeti Szemle*, 1990-1991. 63-78.
- Magyari Beck István: *Alkotás, szakértő, társadalom*. Bp., 29-32.

Davenport, Thomas H. – Prusak, Laurence: *Tudásmenedzsment*. Bp., 22-25., 31-33., 83-89., 158-163., 175-181.

Magyary Zoltán. Vál., s.a.r., a bev. és a jegyz. írta: Saád József. Bp. 2000.

A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk.: Magyary Zoltán. Bp., 1927.

Magyary Zoltán: *Tudománypolitikánk mai állapota és e mű programja*. In: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk.: Magyary Zoltán, Bp., 1927.

Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917-1932). Vál., az előszót és a jegyz. írta: Glatz Ferenc. Bp., 1990.

Vincze Gábor: *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig. 1919–1921*. Szeged, 2006.

Ladányi Andor: *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Bp., 2000.

Péter László: *A magyar Göttinga: Klebelsberg és a szegedi egyetem*. In: *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete*. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 102-134.

T. Molnár Gizella: *A felsőoktatás megjelenése és szellemi hatása Szegeden*. In: T. Molnár Gizella (szerk.): *A régió kulturális központja*. Szeged, 1999. 98-106.

A harmincas évek magyar tudománya. In: http://www.bibl.u.szeged.hu/ha/ha/tudomany/tudomany_bev.html

Mészáros István: *Klebelsberg Kunó, az iskolareformer*. In: *Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete*. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 46-63.

T. Molnár Gizella: *Klebelsberg, az iskolaépítő*. [Szeged], 1992.

Dorka Péter: *Klebelsberg Kuno sportpolitikája*. *Új Pedagógiai Szemle*, 2004. 12.

Gróf Klebelsberg Kuno: *Előszó*. In: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Szerk.: Magyary Zoltán. Bp., 1927. I-II. köt.

Tőkéczi László: *Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létrejötte és működési céljai*. In: *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1994*. Szerk.: Klebelsberg Éva. Bp., 41-47.

Szántó György Tibor: *A Gyűjteményegyetem*. *Honismeret*, 1985. 4. 25-27.

Hansági Ágnes: *Klasszikus – korszak – kánon*. Bp., 2003.

Szegedy-Maszák Mihály: *A bizony(talan)ság ábrándja: kánonképződés a posztmodern korban, Uő: A kánonok szerepe az összehasonlító kutatásban*. In: Szegedy-Maszák Mihály: *Minta a szőnyegen*. Bp., 1995. 76-116.

8. Értékörző látásmód, nemzeti és egyetemes gondolkodás. Tradíció és racionalizmus. A nemzeti hagyományközösség jövője. Alkotáselméleti kitekintés. Kultúra, történelem, emlékeztettség és medialitás. A konzervatív értékek antropológiája. A kultúratudomány kiterjesztése a Gutenberg-galaxison túlra. Értékcélok. Megújulás az egységesülés világkorszakában. Európaizálódási folyamatok, globális távlatok

Berzeviczy Albert: *Trefort Ágoston emlékezete*. *Budapesti Szemle*, 1917. 174. köt. 484. sz. 1-22.

- Szegedy-Maszák Mihály: *A szabadelvűség értékörző bírálata*. In: *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály. Bp., 2007. 521-539.
- Varga Pál: „Népics-nemzeti”, „nemzeti klasszicizmus” – a nemzeti irodalom hagyományközösségi szemlélete. In: *A magyar irodalom története. 1800-tól 1919-ig*. Szerk.. Szegedy-Maszák Mihály. Bp., 2007. 445-460.
- Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Bp., 1976
- Shils, Edward: *Tradition*. Chicago, 1981.
- Oakeshott, Michael: *Politikai racionalizmus*. Bp., 2001.
- Pléh Csaba: A kognitív szemlélet kialakulása. In: Pléh Csaba: *Bevezetés a megismeréstudományba*. Bp., 2003. 29-40.
- Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése II. (1920-1948). Szellemi élet. In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk.: Kósa László. Bp., 2003. 428-459.
- Bogoly József Ágoston: A reflektált intertextuális olvasásmód kiterjesztése. *Iskolakultúra*, 1999. 6-7. 70-78.
- Beck, Ulrich: Lehetséges-e európai társadalom? (A Frankfurter Allgemeine Zeitung cikke). *Valóság*, 2005.5. 125-127.
- O’Sullivan, Noël: *European Political Thought Since 1945*. New York, 2004.
- Kornis Gyula: A filozófia korszerű problémái. Athenaeum, *Új folyam.* III. köt. 1917. 232-246.
- Schulze, George: *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt a. Main – New York, 1992.
- Mi a magyar?* Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály. Bp., 2005.
- Eco, Umberto: Cultura di massa e „livelli” di cultura. In: Eco, Umberto: *Apocalittici e integrati*. Milano, 1974. 33-68.
- Morin, Edgar: L’esprit du temps. In: Morin, Edgar: *L’esprit du temps*. Paris, 1962. 229-255.
- Wittgenstein, Ludwig: *Culture and Value. (Vermischte Bemerkungen)*. Chicago, 1984.
- McLuhan, Marshall: *The Gutenberg Galaxy*. Toronto, 1962.
- Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Bp., 1994.
- Történelem – kultúra – medialitás*. Szerk.: Kulcsár Szabó Ernő – Szirák Péter. Bp., 2003.
- Kovács Gábor: Elitek és társadalmak a globalizáció és az információs forradalom korában. In: *Túl az iskolafilozófián. A 21. század bölcséleti élménye*. Szerk.: Nyíri K., Palló G. Bp., 2005. 335-371.
- Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése I. (A XVIII. század végétől 1920-ig). Szellemi élet. In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk.: Kósa László. Bp., 2003. 332-397.
- Gadamer, Hans-Georg: Hermeneutika. In: *Bevezetés az irodalomelméletbe*. Szöv.

- gyűjt. Szerk.: Dobos István. Debrecen, 1995. 209-219.
- Szabó Márton: A politikatudomány határai. *Politikatudományi Szemle*, 2001. 1-2. 251-270.
- Vasas Géza: *Egy politikai irányzat formaváltozásai. Asbóth János konzervativizmusa. Kommentár*, 2006. 1. 93-100.
- Hencz Péter: *Gróf Klebelsberg Kuno, a harmadik évezred minisztere*. Szeged, 1999.
- Szijártó Zsolt: A „kulturális rendszer” – egy fogalom metamorfózisa. *Tabula*, 2003. 2. 216-231.
- Noller, Peter: Globalisierung, Raum und Gesellschaft. Elemente einer modernen Soziologie des Raumes. *Berliner Journal für Soziologie*, 2000. 1. 21-48.
- Jakab Dénes Béla: Posztliberalizmus, posztdemokrácia, globalizáció. *Korunk*, 2005. 9. 33-40.
- Toynbee, Arnold: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1971.
- Toynbee, Arnold: *Tanulmány a történelemről*. Vázlat. Készítette: D.C. Sommervell. Pannonhalma, 1994.
- Szegedy-Maszák Mihály: „Van, ami nincs.” Magyarságtudomány: elmélet vagy földadat. *Európai utas*. 2003. 11. évf. 1.
- Nováky Erzsébet: Jövőkutatás és felelősség. *Magyar Tudomány*, 2006. 9. 1090-1098.
- Győry Gábor-Desseffy Tibor (szerk.): *Hétköznapi globalizáció*. Bp., 2007.
- Magyar Beck István: *Alkotáselméleti (kreatológiai) tanulmányok*. Bp., 1982.
- Appadurai, Arjun: Globale Landschaften. In: *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Hrsg.: Ullrich Beck. Frankfurt a. Main, 1998. 11-40.
- Johnson, Warren: *The future is not what it used to be: Returning to traditional values in age of scarcity*. New York, 1985.
- Beck, Ulrich – Grande, Edgar: *A kozmopolita Európa. Társadalom és politika a második modernitás korszakában*. Szeged, 2007.
- 9. A „korszellem” és világgép mintázatai Klebelsberg Kuno életművében és politikai-művelődési korszakában. Az emlékezet kulturális alapjelenségei. Történelmi tudat és világnézet. Vallás és polgári erkölcs. Irodalmi művelődés. Új zenei szemlélet.**
- Cassirer, Ernst: *Zur Logik der Kulturwissenschaften. Fünf Studien*. Darmstadt, 1994.
- Ankersmit, Frank R.: A historizmus. *Aetas*, 2003.3-4. 189-214.
- Bogoly József Ágoston: *Ars Philologiae. Tolnai Vilmos és az irodalomtudományi pozitivizmus öröksége*. Pécs, 1994.
- Koszó János: Heinrich Rickert: Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft. (Tübingen, J.C.B. Mohr. 1915.) In: *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 1916. október. XL.évf. VIII-IX. füz.
- Sajó-Sas Andor: A bölcsélet axiológiai világgépe. (Wilhelm Windelband:

- Einleitung in die Philosophie. Grundriss der Philosophiscen Wissenschaften. Hrsg. Von Fritz Medicus. Tübingen. J.C.B.Mohr 1914.) *Huszadik Század*, 1915. jún-dec. XXXII. köt., 408-412.
- Galamb Sándor: Irodalomtörténetírás és művészettörténet. *Budapesti Szemle*, 1917. 174.köt., 487. 36-55.
- Marosi Ernő: *A magyar művészettörténet-írás két évszázadának programjai*. Bp., 1998.
- Iggers, George: *A német historizmus. A német történetfelfogás Herdertől napjainkig*. Bp., 1988.
- Breisach, Ernst: *Historiográfia*. Bp., 2004. 330-333., 440-444.
- Fülep Lajos: Európai művészet és magyar művészet. In: *Nemzeti művelődések az egységesülő világban*. Szöv. gyűjt. Szerk.: Szegedy-Maszácz Mihály és Zákány Tóth Péter. Bp., 2007. 275-290.
- Kulturális közegek. Médiumok a 20. század első felében Magyarországon*. Szerk.: Bednánics Gábor, Bónus Tibor. Bp., 2005.
- Gábor Dénes: Ember és gép. In: Gábor Dénes: *Találjuk fel a jövőt!* Bp., 2001. 114-142.
- Kornis Gyula: Arisztokráciánk kulturális föladatai. *Minerva*, 1923. 1-5. 85-93.
- A Napkelet Lexikona. I-II. köt.* Kiadja a Magyar Irodalmi Társaság, Bp., 1927.
- Napkelet. Irodalmi és kritikai folyóirat*. Kiadja a Magyar Irodalmi Társaság. Szerk.: Tormay Cécile.
- Mi a magyar?* Szerk.: Szekfű Gyula. Bp., 1939.
- Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Bp., 2001. 118-131., 134., 301-304., 311., 386., 681-682., 740.
- Schütz Antal: *őrség*. Bp., 1936.
- Schütz Antal: A hittudomány jelen fázisa és föladatai. In: Schütz Antal: *őrség*. Bp., 1936. 128-174., 270-295.
- Guardini, Romano: *Unterscheidung des Christlichen*, 1935.
- Milhaud, D.: Polytonalité et atonalité. *La Revue Musicale*. 1923. Févr.
- Yasser, J.: The future of tonality. *Modern Music*. VIII., 1. Suppl.
- Pepping, E.: *Stilwende der Musik*. 1934.
- Bekker, P.: *Wandlungen d. Oper*. 1934.

10. A kultúratudomány (Kulturwissenschaft) és a művelődéstudomány (Cultural Studies) kultúrakutató áramlatai. Fogalomtörténetek és kontextusok. Kultúra és tudomány Klebelsberg Kuno művelődéspolitikájában. Kornis Gyula, Halasy-Nagy József, Schütz Antal, Prohászka Lajos, Somogyi József, Kállay Miklós, Hevesi Sándor, Lyka Károly, Prahács Margit körképe az 1920-as és 1930-as évek szellemi életéről. Metahistóriai nézőpontok, kulturális metapoétikai megközelítések. A konzervatív kultúratudomány önvizsgálata?

- Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917-1932).* Vál., az előszót és a jegyz. írta: Glatz Ferenc. Bp., 1990.
- Miklós Péter: *Klebelsberg Kuno jelentősége a magyar és a szegedi kultúrtörténetben.* In: *Mozaikok. Európai kultúra és kisebbségi identitás a DKMT eurorégióban.* Belvedere Meridionale Kiskönyvtár, 19. Szeged, 2007. 17-27.
- Balás Endre: Gróf Klebelsberg Kuno, a reformpolitikus. In: <http://gondola.hu/cikkek/56419>
- Hencz Péter: *Gróf Klebelsberg Kuno, a harmadik évezred minisztere.* Szeged, 1999.
- Szegedy-Maszácz Mihály: A polgári társadalom korának művelődése I. (A XVIII. század végétől 1920-ig). Szellemi élet. In: *Magyar művelődéstörténet.* Szerk.: Kósa László. Bp., 2003. 332-397.
- Lackó Miklós: Akadémiai szellemi élet az 1920-as években. In: *A tudománytól a tömegkultúráig. Művelődéstörténeti tanulmányok. 1890-1945.* Szerk.: Lackó Miklós. Bp., 1994.
- Csorba László: A magyar kereszténydemokrácia liberális katolikus öröksége. *Múltunk*, 2007. 3. 106-111.
- Gergely Jenő: A kereszténydemokrácia Magyarországon. *Múltunk*, 2007. 3. 113-154.
- Spranger, Eduard: *Lebensformen. Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit.* Halle (Saale), 1930.
- Kornis Gyula: *Az államférfi.* I-II. köt. Bp., 1933.
- Kornis Gyula: *Kultúra és nemzet.* Bp., 1928. 44-52.
- Kornis Gyula: *Egyetem és politika.* Bp., 1936.
- Lackó Miklós: *Korszellem és tudomány. 1910-1945.* Bp., 1988
- Zimányi Ágnes: Somogyi József szellemi gyökereihez. Pauler Ákos ideaelmélete. In: <http://mektukor.oszk.hu/00000/00082/html/02.htm>
- Póczik Szilveszter: A fasizmusok kérdéséhez. *Valóság*, 1993.1. 19-34.
- Fülep Lajos: Európai művészet és magyar művészet. In: *Nemzeti művelődések az egységesülő világban.* Szöv.gyűjt. Szerk.: Szegedy-Maszácz-Mihály és Zákány Tóth Péter. Bp., 2007. 2745-290.
- József Attila: Ihlet és nemzet. In: *Nemzeti művelődések az egységesülő világban.* Szöv.gy. Szerk.: Szegedy-Maszácz Mihály és Zákány Péter. Bp., 2007. 291-292.
- Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Bp., 1994.
- Greenblatt, Stephen: A kultúra poétikája. Helikon. *Irodalomtudományi Szemle*, 1998.1-2.44-57.
- Montrose, Louis A.: A reneszánsz mint hivatás. A kultúra poétikája és politikája. Helikon. *Irodalomtudományi Szemle*, 1998.1-2.110-132.
- Lánczi András: A politika mint tradíció. *Politikatudományi Szemle*, 1993. 2. 141-151.
- Mannheim, Karl: *Essays on the sociology of culture.* London, 1956.

- A kritikai kultúrákutató* c. tematikus szám. Helikon. Irodalomtudományi Szemle, 2005.1-2
- During, Simon: A kritikai kultúrákutató történetéről. *Replika*, 1995. jún. 17-18. 157-179.
- Koselleck, Reinhardt: Fogalomtörténet és társadalomtörténet. In: Koselleck, Reinhardt: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Bp., 2003. 121-145.
- Klaniczay Gábor: *Történelmi antropológia*. In: Klaniczay Gábor: *A civilizáció pere-mén*. Bp., 1990.
- T. Kiss Tamás: *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. Bp., 1998.
- Habermas, Jürgen: Filozófia és tudomány mint irodalom? In: *Az esztétika vége – vagy se vége, se hossza?* Vál., az előszót írta: Bacsó Béla. Bp., 1995. 341-363.
- Kisantal Tamás: *Totalitarizmus és humanizmus. Tzvetan Todorov: A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század*. Budapesti Könyvszemle, (BUKSZ), 2007. Nyár, 129-135.
- Picon, Gaëtan (szerk.): *Korunk szellemi körképe*. Washington, 1967.
- O'Sullivan, Noël: *European Political Thought Since 1945*. New York, 2004.
- Báró Brandenstein Béla: *Művészetfilozófia*. Bp., 1939.
- Iser, Wolfgang: *A fikció és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Bp., 2001.
- Kornis Gyula: Korunk önvizsgálata. In: *A mai világ képe*. Szerk.: Kornis Gy., Gratz G., Hegedüs L., Schimanek E. I. köt.: *Szellemi élet*. Szerk.: Kornis Gy., Bp., 1937. 11-32.
- Halasy-Nagy József: A világnézet. In: *A mai világ képe*. Szerk.: Kornis Gy., Gratz G., Hegedüs L., Schimanek E., I. köt.: *Szellemi élet*. Szerk.: Kornis Gy. Bp., 1937. 35-82.
- Halasy-Nagy József: A kultúra. In: *A mai világ képe*. Szerk.: Kornis Gy., Gratz G., Hegedüs L., Schimanek E. I. köt.: *Szellemi élet*. Szerk.: Kornis Gy. Bp., 1937. 83-172.
- Schütz Antal: A vallás. In: *A mai világ képe*. Szerk.: Kornis Gy., Gratz G., Hegedüs L., Schimanek E. I. köt.: *Szellemi élet*. Szerk.: Kornis Gy. Bp. 1937. 175-218.
- Prohászka Lajos: Az erkölcs. In: *A mai világ képe*. Szerk.: Kornis Gy., Gratz G., Hegedüs L., Schimanek E. I. köt.: *Szellemi élet*. Szerk.: Kornis Gy. Bp., 1937. 219-326.
- Somogyi József: A tudomány. In: *A mai világ képe*. Szerk.: Kornis Gy., Gratz G., Hegedüs L., Schimanek E. I. köt.: *Szellemi élet*. Szerk.: Kornis Gy. Bp., 383-446.
- Kállay Miklós: Az irodalom. In: *A mai világ képe*. Szerk.: Kornis Gyula., Gratz G., Hegedüs L., Schimanek E. I. köt.: *Szellemi élet*. Hevesi Sándor: A színház. In: *A mai világ képe*. Szerk. Kornis Gy., Gratz G., Hegedüs L., Schimanek E. I. köt. Szer.: Kornis Gy. Bp., 1937. 381-446.
- Szellemi élet*. Szerk.: Kornis Gy. Bp., 1937. 447-506.

- Lyka Károly: A művészet. In: *A mai világ képe*. Szerk.: Kornis Gy., Gratz G., Hegedüs L., Schimanek E. I. köt. *Szellemi élet*. Szerk.: Kornis Gy. Bp., 1937. 507-526.
- Prahács Margit: A modern zene. In: *A mai világ képe*. Szerk.: Kornis Gy., Gratz G., Hegedüs L., Schimanek E. I. *Szellemi élet*. Szerk.: Kornis Gy. Bp., 1937. 527-601.
- Sík Sándor: *Esztétika*. Szeged, 1990.
- Szeberényi Gábor: A történelem elbeszélése. Történeti szövegek narrativista értelmezése a „nyelvi fordulat” után. Narratívák 4. A történelem poétikája. Szerkesztette és válogatta: Thomka Beáta. Fordította: Asztalos Éva et al. Kijárat Kiadó, Budapest, 2000. 214. old. *Aetas*, 2002. 2-3. In: http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/aetas/2002_2-3/2002-2-3-25.htm
- Rüsen, Jörg: *Das Andere denken. Herausforderungen der modernen Kulturwissenschaften*. Ulm, 2000.

V. A MÚLTKÖZVETÍTÉS ANTROPOLÓGIAI TAPASZTALATÁRÓL

A történeti kutatás, a kultúratudományi vizsgálat egyik következménye: a múltközvetítés antropológiai tapasztalata. Történetelméleti írásokat szemlélve írja Szeberényi Gábor: „Jörn Rüsen német filozófus szintén a múlt közvetett tapasztalatával kapcsolatos kérdéseket tárgyalja, *Történeti gondolkodás a kultúraközi diskurzusban* című tanulmányában. A történelmi emlékezet és a történelemtudat kulturális funkcióját identitásképző aspektusukban jelöli meg. Az identitás a múlt és a jövő közti átmenetben jön létre, illetve még pontosabban: meg kell konstruálni, azzal, hogy a múlt tapasztalatait és a jövőre vonatkozó elvárásokat „egy átfogó időfolyam képzetévé” szintetizáljuk. Ez alapvetően a történetírás feladata, mely „tudományként (...) arra kötelezi el magát, hogy interszubjektív érvénnyel hajtja végre a múltnak a relativitás és különbözőzés történeti képződményeiben való értelmező elcsúsztatását”.

Kultúratudományi megközelítésemet *A reflektált intertextuális olvasásmód kiterjesztése* című tanulmányomban (In: Iskolakultúra, 1999. 6-7. 70-77.) Mannheim Károly *A gondolkodás struktúrái* című könyvének elemzésénél már előzőleg próbára tettem. Klebelsberg Kuno művének vizsgálata során a lezártnak tűnő fogalomértelmezések, gondolkodásszerkezeti és eszmetörténeti kérdések újraértelmezésére törekszem.

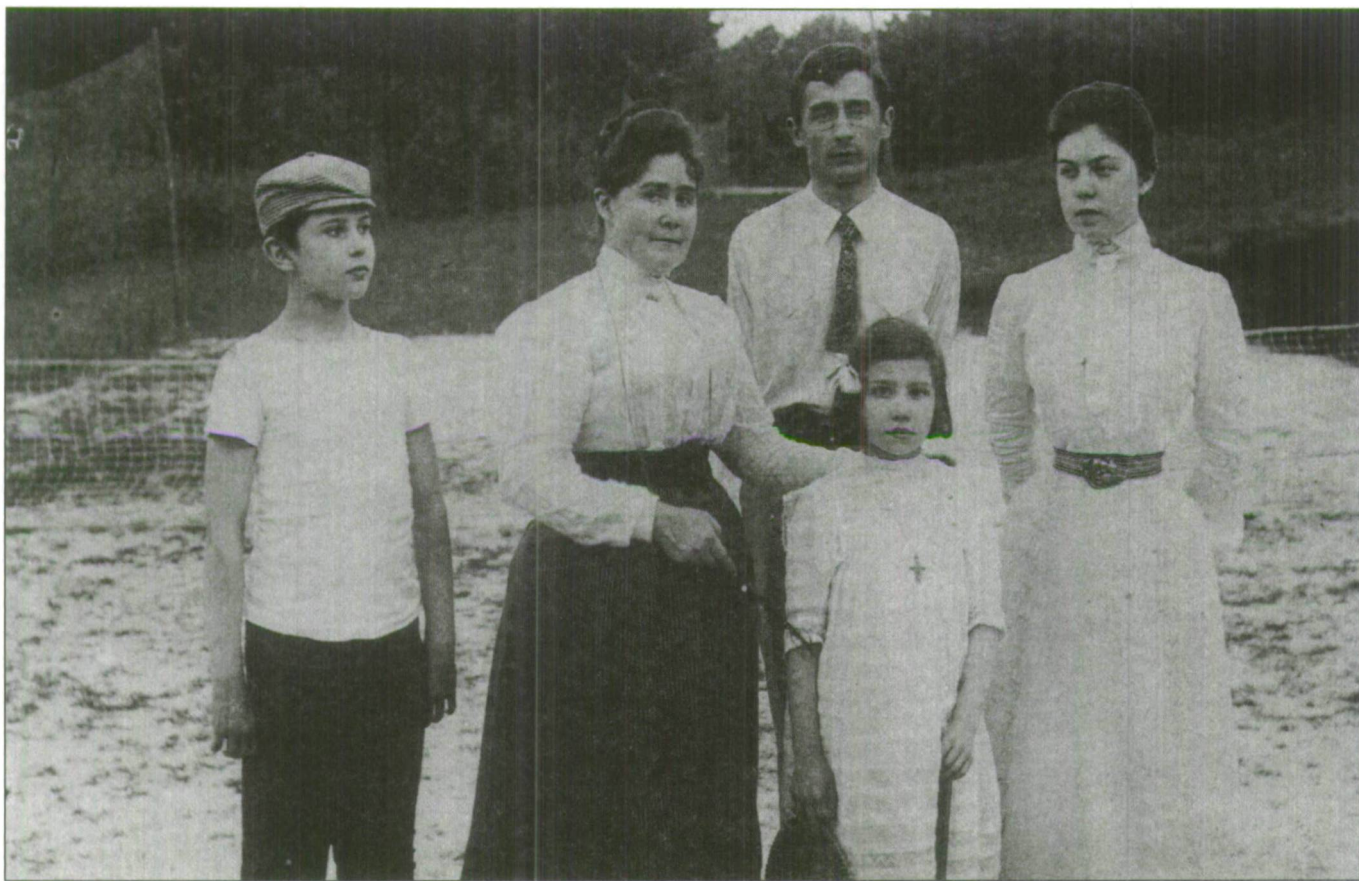
KÉPMELLÉKLET

**A Móra Ferenc Múzeum Történeti
Fényképtárának anyagából válogatta**

Miklós Péter és Tóth István

Klebelsberg Kuno, az államtitkár

Klebelsberg Kuno családi körben (1910-es évek)

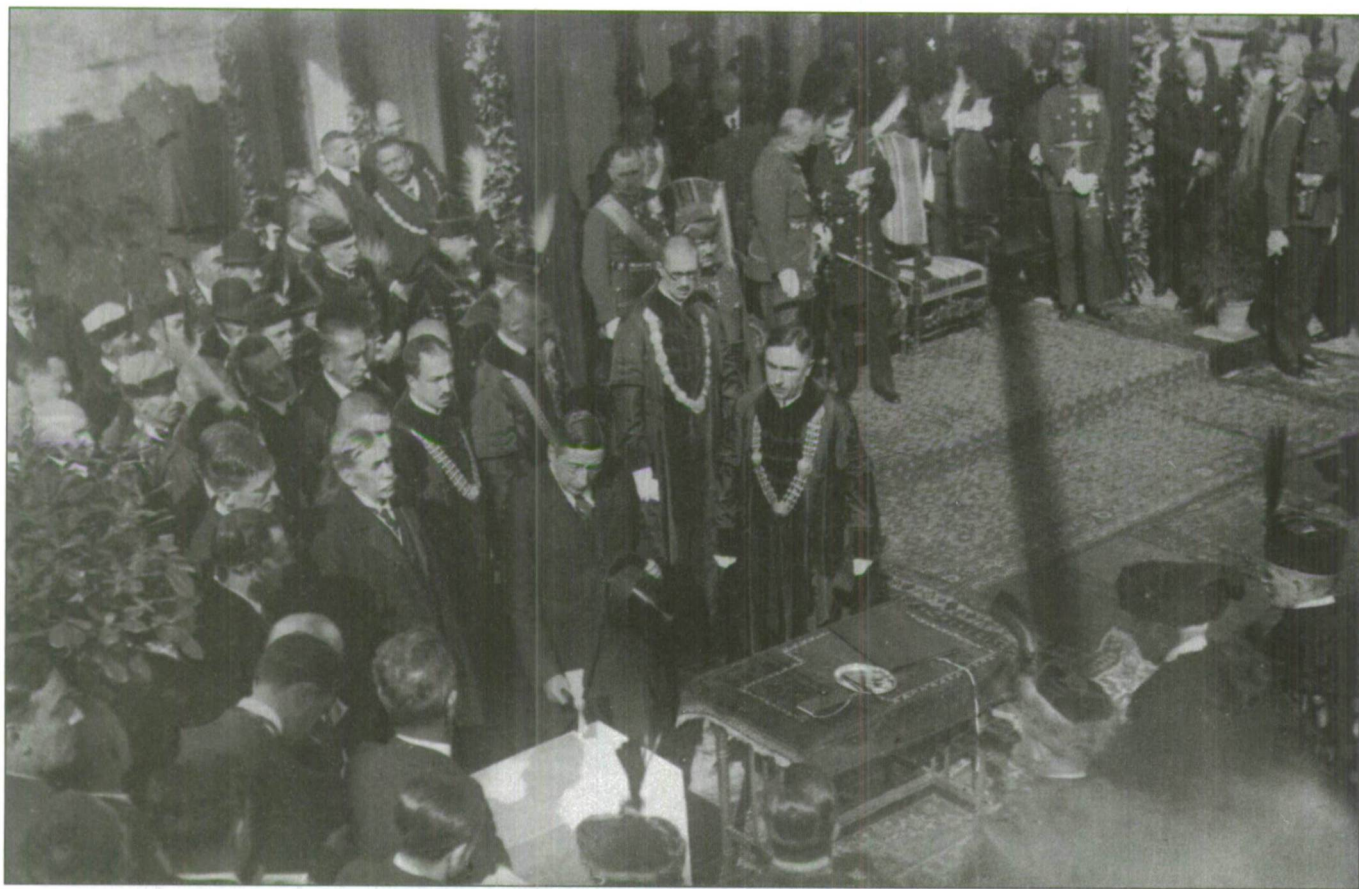
Klebelsberg Kuno hidegkúti villája

Társaság a hidegkúti villa teraszán. Klebelsberg balról a negyedik

A szegedi egyetem alapköltétele (1926. október 5.)

Klebelsberg Kuno leteszi a szegedi egyetem alapkövét (1926. október 5.)

Klebelsberg a szegedi egyetem alapköltetétélén (1926. október 5.)

A szegedi vasútállomáson Somogyi Szilveszter fogadja Horthy Miklóst és a kormányküldöttséget (1930. október 24.)

Horthy Miklós és Klebelsberg Kuno a szegedi Indóház téren

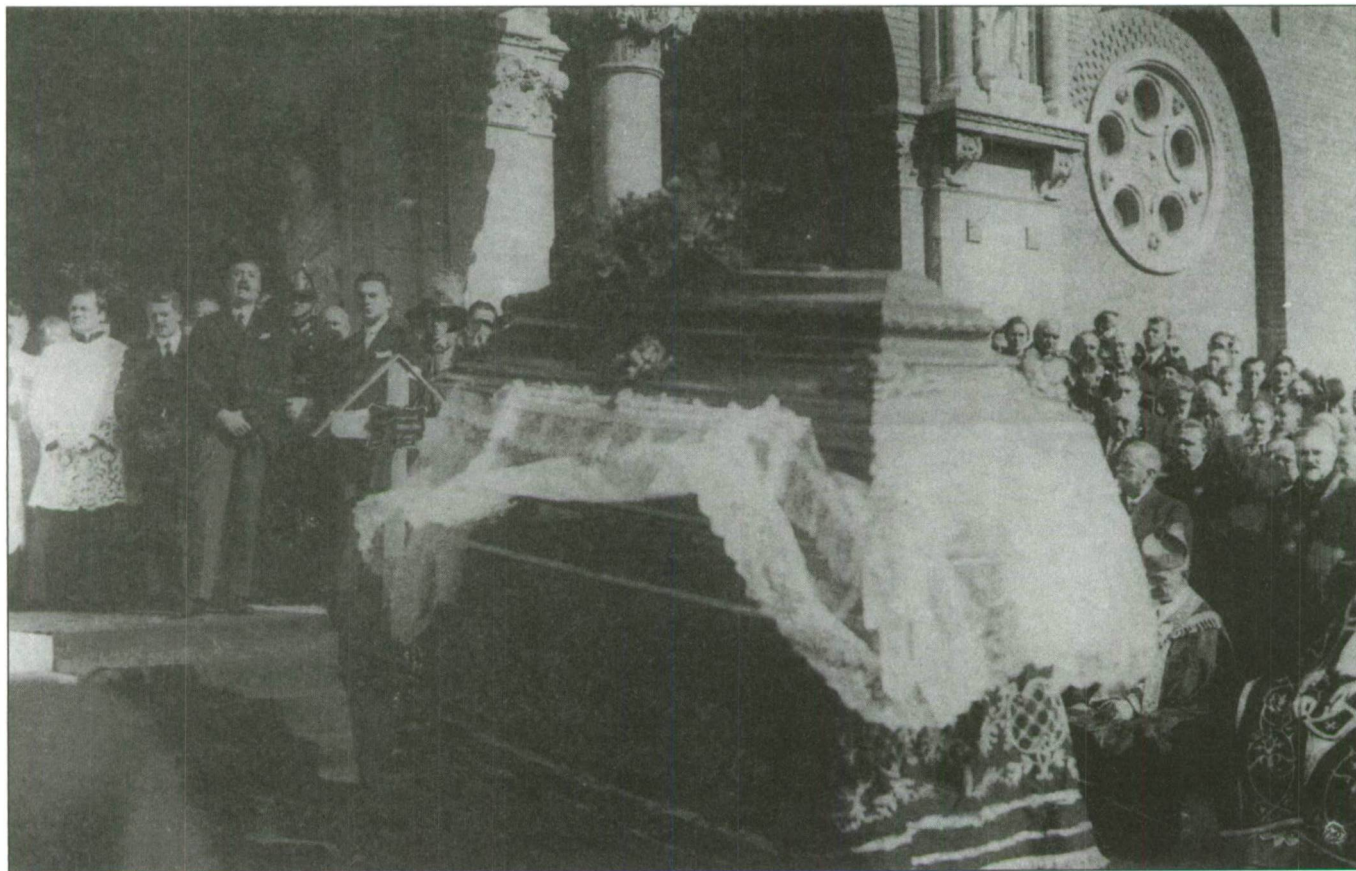
Klebelsberg a szegedi székesegyház előtt (1930. október 24.)

Klebelsberg beszédet mond a szegedi Dóm téren (1930. október 24.)

A koporsó elhelyezése a szegedi Dóm előtt (1932. október 15.)

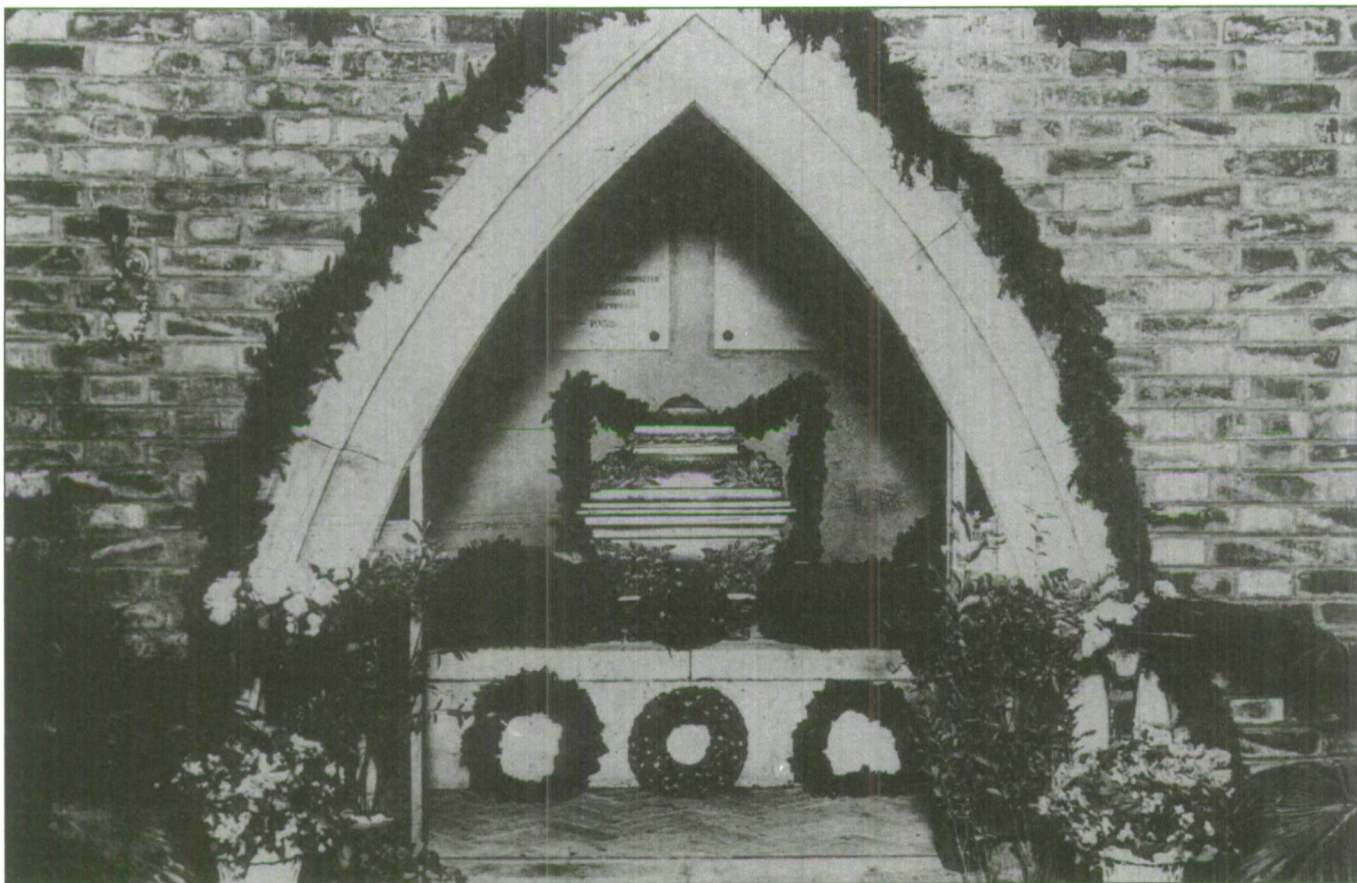
Gyászbeszéd Klebelsberg Kuno temetésén (1932. október 15.)

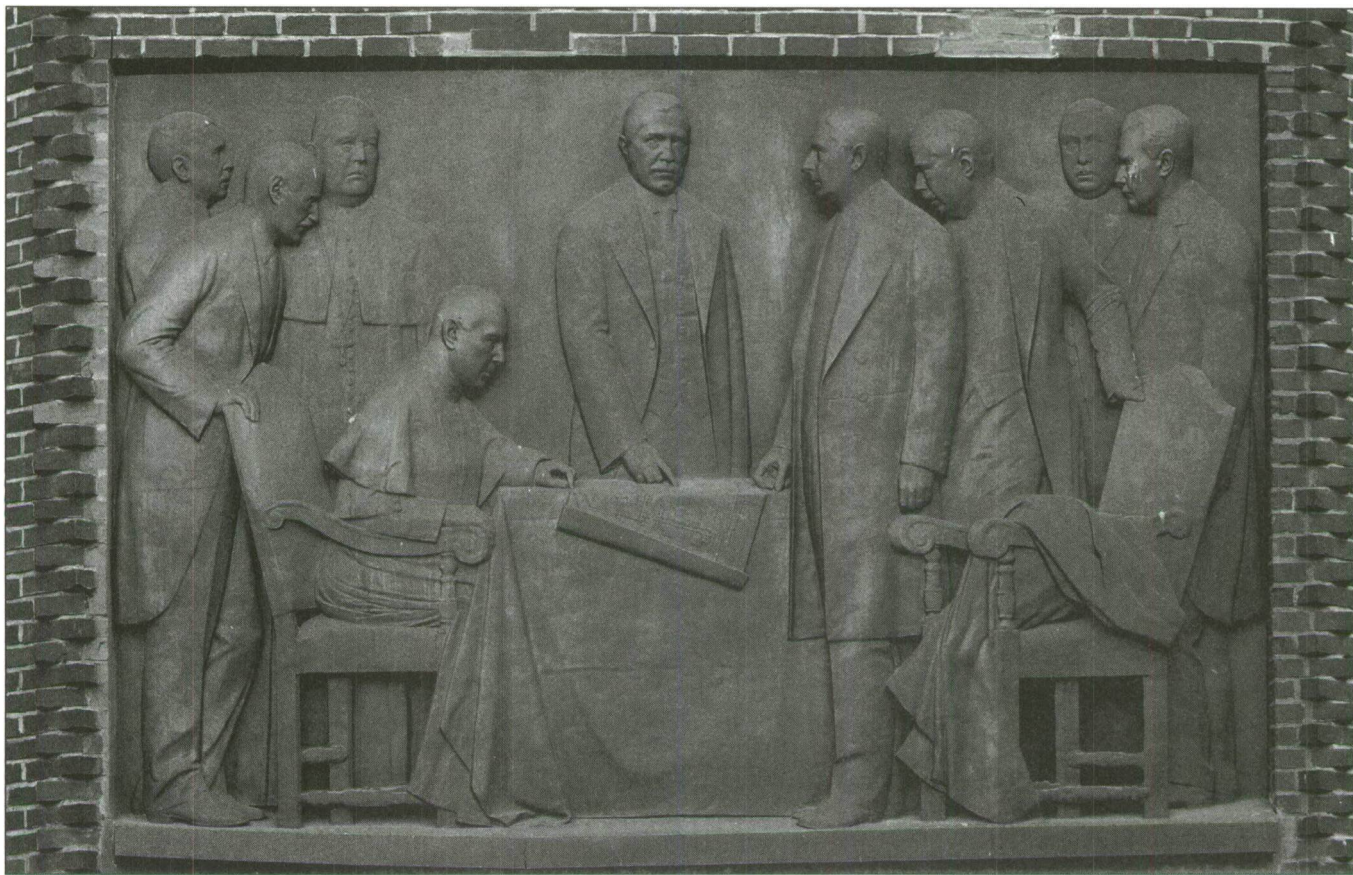
Résztvevők Klebelsberg Kuno temetésén a szegedi Dóm téren (1932. október 15.)

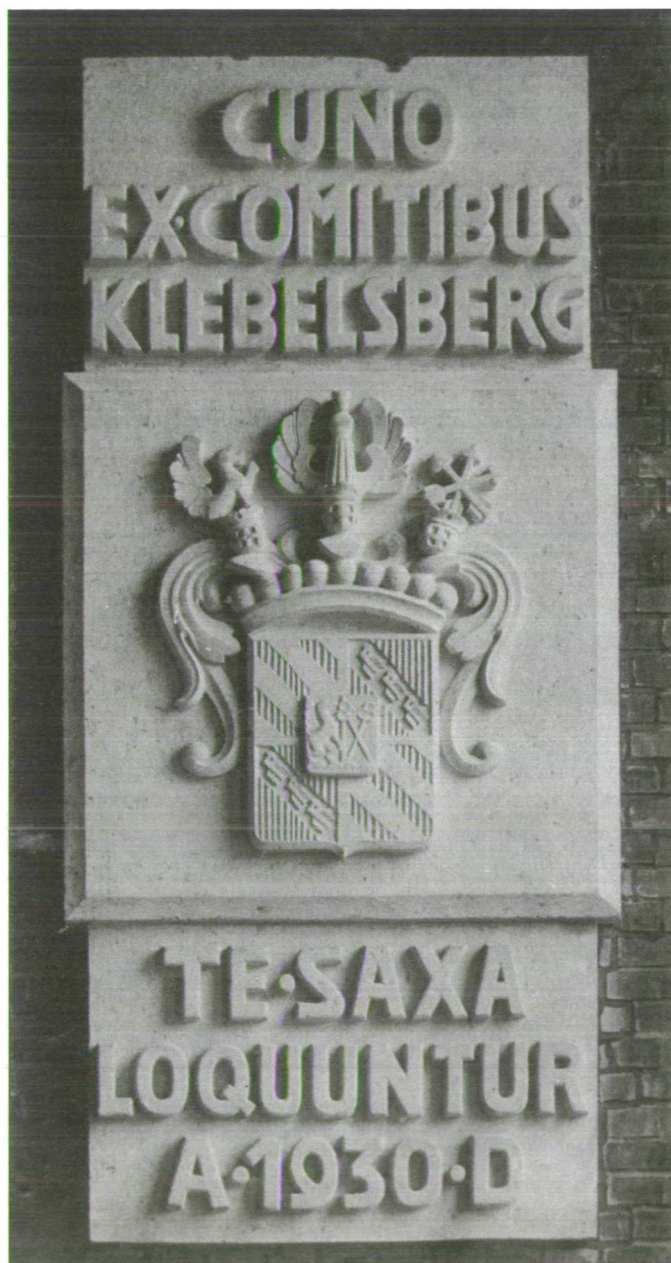
Klebelsberg Kuno szarkofágja a szegedi székesegyházban

Klebelsberg Kuno sírja a szegedi székesegyház altemplomában

*A szegedi egyetem alapítása. Dombormű a Szegedi Tudományegyetem egyik épületének falán
a szegedi Aradi vértanúk terén. Klebelsberg jobbról a negyedik alak*

„Te saxa loquuntur” Klebelsberg címere a szegedi Dóm tér falán

„Gyermekekajkak tegyék nevedet halhatatlanná”
Klebensberg-dombormű az újszegedi óvoda falán (1933)

A Klebelsberg alapította újszegedi óvoda udvara (1930-as évek)

„Gróf Klebelsberg-iskola” A domaszéki tanyai népiskola

Gróf Teleki Pál felavatja a budapesti Klebelsberg-emlékművet (1939. május 16.)

Tudományos konferencia a szegedi Városháza dísztermében Klebelsberg Kuno halálának 60. évfordulóján (1992) Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát, Lippai Pál szegedi polgármester, Glatz Ferenc akadémikus, Romsics Ignác egyetemi tanár

Klebelsberg-emléktábla a róla elnevezett Klebelsberg-telepen (1992)

Emléktábla avatás a szegedi Klebelsberg-telepen (1992)

11371

EGY - 2h

XB 76970

Megrendelhető:

terjesztes@belvedere.meridionale.hu

Kiadta: BELVEDERE MERIDIONALE

6725 Szeged, Hattyas sor 10.

belvedere@jgytf.u-szeged.hu

szerk@belvedere.meridionale.hu

www.belvedere.meridionale.hu

Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

Műszaki szerkesztő: SZUPERÁK ATTILA

Nyomta: BÁBA NYOMDA

Felelős vezető: DR. MAJZIK ISTVÁN

Klebelsberg Kuno tevékenysége a modern korral foglalkozó történetek mellett elsősorban a kulturális és oktatási területeken tevékenykedők számára ismert.

Ezt a kört szélesítve könyvünkkel meg szeretnénk szólítani valamennyi a kulturális értékek megőrzése és ápolása iránt fogékony polgárt abban bízva, hogy e kötet segítségével jobban megismerik majd a két világháború közötti magyar művelődéspolitikai alapjait megteremtő miniszter munkásságát.

Tény: a közoktatásban résztvevő diákok, a magasabb szintű stúdiumokat folytató hallgatók és a szélesebb közvélemény is ismeri Klebelsberg művelődéspolitikájának bizonyos elemeit és rétegeit, a forrásokra és pozitív adatokra alapozott komplex kép azonban hiányzik.

Ezzel a kötettel a reális és alapkutatások mentén született megállapításokra épülő Klebelsberg-kép kialakuláshoz szeretnénk hozzájárulni.

Reméljük, hogy a könyvben szereplő tanulmányok – amelyek különböző tudományágakban alkotó elismert kutatók munkái – nemcsak a szűkebb szakmai körök, de a nagyközönség számára is érdekesek, s eredményeikből kiindulva sokan alkotják meg saját véleményüket a kultuszminiszter életéről, munkásságáról, koráról.